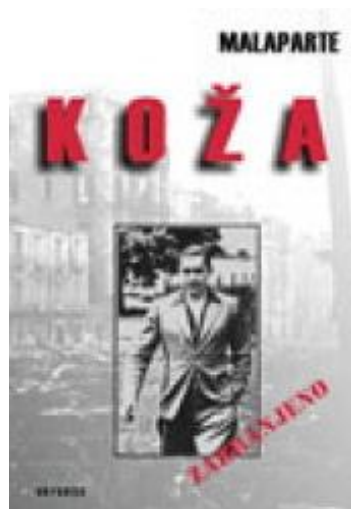

Curzio Malaparte

KOŽA

I. KUGA

Bili su to dani „kuge“ u Napulju. Svakog poslijepodneva u pet sati, pola sata nakon punching balla¹ i toplog tuša u vježbaonici PBS-a, Peninsular Base Section², pukovnik Jack Hamilton i ja silazili smo pješice prema San Ferdinandu, laktovima se probijajući kroz gomilu, koja se od ranog jutra do policijskog sata skupljala, stvarajući galamu u Ulici Toledo.

Bili smo čisti, okupani, dobro nahranjeni, Jack i ja, usred te napuljske gomile, sumorne, prljave, izglednije, u dronjcima, koju je grupa vojnika oslobodilačke vojske, sastavljena od svih rasa na Zemlji, gurala i psovala na svim jezicima i svim narječjima svijeta. Čast da bude oslobođen prvi, među svim narodima Europe, pripala je baš napuljskom narodu, i da bi proslavili jednu tako zasluženu nagradu, moji jadni Napolitanci, poslije tri godine gladi, epidemija, užasnih bombardiranja, primili su sa zahvalnošću, za dobrobit domovine, žarko željenu i priželjkivanu slavu, prihvatili su to, da igraju ulogu pobijeđenog naroda, da pjevaju, da plješću, da skaču od radosti na ruševinama svojih kuća, da mašu stranim zastavicama, još jučer neprijateljskima, i da cvijećem s prozora obasipaju pobjednike.

Ali, i pored općeg i iskrenog oduševljenja, nije bilo, u cijelom Napulju, ni jednog jedinog Napolitanca koji se osjećao pobijeđenim. Ne bih mogao objasniti kako se ovakvo čudno osjećaj rodio

1 Boksačka kruška za udaranje.

2 Savezničke snage stacionirane na poluotoku Italije.

u duši naroda. Bilo je izvan svake sumnje da su Italija, pa prema tome i Napulj, izgubili rat. Razumije se da je mnogo teže izgubiti rat nego dobiti ga. Da dobiju rat, svi su sposobni; nisu svi sposobni izgubiti ga. Ali nije dovoljno samo izgubiti rat da bi se steklo pravo osjećati se pobijeđenim narodom. U svojoj iskonskoj mudrosti, hranjenoj bolnim, višestoljetnim iskustvom, i u svojoj iskrenoj skromnosti, moji jadni Napolitanci nisu sebi prisvajali pravo da se osjete pobijeđenim narodom. Bio je to bez sumnje jedan veliki nedostatak takta. Međutim, jesu li saveznici mogli pomisliti da oslobađaju narode i da ih istovremeno primoravaju da se osjećaju pobijeđenima? Ili slobodni ili pobijeđeni. Bilo bi nepravedno zamjerati napuljskom narodu što se nije osjećao ni slobodnim, ni pobijeđenim.

Dok sam koračao pokraj pukovnika Hamiltona, osjećao sam se neobično smiješno u svojoj engleskoj uniformi. Uniforme Talijanske oslobodilačke vojske bile su stare engleske uniforme, kaki boje, koje je Britanska komanda ustupila maršalu Badogliou i koje su obojene, možda zato da bi se pokušale sakriti mrlje od krvi i rupe od metaka, u tamnozelenu boju guštera zelembaća. Bile su to ustvari uniforme skinute s britanskih vojnika palih kod E1 Alameina i Tobruka. Na mojoj košulji vidjele su se rupe od tri mitraljeska zrna. Moja potkošulja, moja košulja, moje gaće bile su umrljane krvlju. I moje cipele bile su skinute s leša jednog engleskog vojnika. Kada sam ih prvi put obuvao, osjetio sam da me nešto ubolo u stopalo. Pomislio sam, u prvi mah, da je u cipeli ostala možda zalijepljena koščica poginuloga. Bio je čavao. Bolje bi bilo, možda, daje to bila koščica poginuloga: bilo bi mi znatno lakše da je izvadim. Trebalo mi je pola sata da nađem kliješta i izvadim čavao. Nema što: baš se za nas dobro svršio ovaj glupi rat. Zaista nije mogao završiti bolje. Naš ponos pobijeđenih vojnika bio je spašen: odsad se borimo rame uz rame sa saveznicima, da bismo zajedno s njima pobijedili u njihovom ratu, budući da smo izgubili svoj rat; i onda je bilo sasvim prirodno da smo bili obučeni u uniforme savezničkih vojnika, koje smo mi poubijali.

Kad sam najzad uspio izvaditi čavao i obuti cipelu, četa, čije sam zapovjedništvo trebao preuzeti, bila je već neko vrijeme postrojena u krugu vojarnje. Vojarna je bila zgrada jednog starog manastira blizu Torrette, iza Mergelline, koju su rušili i vrijeme, i bombardiranja. Dvorište u obliku klaustura bilo je uokvireno s triju strana trijemom koji su podupirali mršavi stupovi od sivog vapnenca, a s četvrte strane, jednim visokim žutim zidom, pokrivenim zelenim pljesnivim mrljama i velikim nadgrobni pločama od mramora, na kojima su, ispod velikih crnih križeva, bili uklesani dugi redovi imena. Manastir je bio bolnica za vrijeme neke stare epidemije kolere, i to su bila imena umrlih od kolere. Na zidu je bilo napisano krupnim slovima: *Requiescant in pace*}

Pukovnik Palese htio me osobno predstaviti mojim vojnicima, u jednoj od onih jednostavnih ceremonija koje tako leže na srcu starim vojnicima.

Bio je to visok čovjek, suh, sa sasvim sijedom kosom. Stegnuo mi je ruku, šuteći i tužno uzdišući, i nasmiješio se. Vojnici, bili su gotovo svi veoma mladi, borili su se dobro protiv saveznika u Africi i na Siciliji, i iz tog razloga saveznici su ih odabrali da formiraju prvu jezgru Talijanske oslobodilačke vojske, stajali su postrojeni u sredini dvorišta pred nama, i gledali su me nepomično. Bili su i oni obučeni u uniforme skinute s engleskih vojnika palih kod El Alameina i Tobruka, njihove cipele bile su cipele poginulih. Lica su im bila blijeda i mršava, oči bijele i nepomične, načinjene od meke i neprozirne materije. Gledali su me netremice, tako mi je izgledalo, ne trepćući.

Pukovnik Palese dade znak glavom, i narednik vikne: „Četa, mirno!" Pogled vojnika spusti se na mene tako bolnom žestinom, kao pogled uginule mačke. Njihovi udovi se ukočiše, izdužiše se na „mirno". Ruke koje su stiskale puške bile su bijele, beskrvne: smežurana koža visjela je s vrhova prstiju, kao koža na nekoj suviše širokoj rukavici.

Pukovnik Palese počne govoriti: „Predstavljam vam vašeg novog kapetana..." i dok je govorio, ja sam promatrao te talijanske vojnike obučene u uniforme skinute s engleskih leševa, te beskrvne ruke, te blijede usne, te bijele oči. Tu i tamo, na grudima,

1 Neka počivaju u miru.

na trbuhu, na nogama, njihove uniforme bile su uprljane crnim mrljama krvi. U jednom trenutku primijetih s užasom da su ti vojnici bili mrtvi. Odisali su slabim mirisom pljesnive tkanine, trule kože, mesa sasušenog na suncu. Pogledah pukovnika Palesea - i on je bio mrtav. Glas koji je silazio sa njegovih usana bio je vlažan, hladan, ljepljiv, sličan onim užasnim grgljanjima koja izlaze iz usta mrtvacu, ako mu se stavi ruka na trbuh.

„Dajte voljno", reče pukovnik Palese naredniku kada je on završio svoj kratak govor. „Voljno", vikne narednik. Vojnici se opustiše na lijevu nogu i zauzeše mlitav i umoran stav, te me pogledaše jednim blažim i još udaljenijim pogledom.

„A sada", reče pukovnik Palese, „vaš novi kapetan nešto će vam sasvim kratko reći." Ja rastavili usne, i jedno grozno grgotanje izađe mi iz usta, bile su to prigušene, debele, mlitave riječi. Rekoh: „Mi smo dobrovoljci slobode, vojnici nove Italije. Moramo pobijediti Nijemce, istjerati ih iz naše kuće, potjerati ih preko naših granica. Oči svih Talijana upravljene su na nas: moramo iznova podići zastavu koja je pala u blato, biti primjer svima, sred tolike sramote, pokazati se dostojnima trenutka koji nastupa, zadatka koji nam domovina povjerava." Kada sam završio s govorom, pukovnik Palese reče vojnicima: „Sada će jedan od vas ponoviti ono što je rekao vaš kapetan. Hoću da budem siguran da ste razumjeli. Ti", reče, pokazujući na jednog vojnika, „ponovi ono što je rekao vaš kapetan."

Vojnik me pogleda, bio je blijed, imao je beskrvne i tanke usne mrtvacu. Reče polako, s odvratnim grgljanjem u glasu: „Moramo se pokazati dostojnima sramote Italije.“

Pukovnik Palese mi se približi i reče mi šaptom: „Razumjeli su“, i udalji se, šuteći. Pod njegovim lijevim pazuhom, jedna crna mrlja krvi polako se širila po uniformi. Ja sam gledao tu crnu mrlju krvi, kako se malo-pomalo širila, pratio sam očima tog starog talijanskog pukovnika obučenog u uniformu poginulog Engleza, gledao ga kako se udaljava polako, škripeći cipelama poginulog engleskog vojnika, a ime Italija smrdjelo mi je u ustima kao komad trulog mesa.

„This bastard people!“¹ govorio je, stisnutih zubi, pukovnik Hamilton, krčevići sebi prolaz kroz gomilu. „Zašto tako govoriš, Jack?“

Kad bismo stigli na visinu Augustea, skretali bi, obično, svakoga dana, u Ulicu Santa Brigida, gdje je bilo manje svijeta i zaustavljali bismo se na trenutak-dva da predahnemo.

„This bastard people“, govorio je Jack, dotjerujući uniformu izgužvanu u užasnoj stisci gomile.

„Don't say that², ne govori tako, Jack.“ „Why not? This bastard, dirty people.“³ „Oh, Jack, i ja sam kopile, i ja sam prljavi Talijan. Ali sam ponosan na to što sam prljavi Talijan. Nije naša krivica što nismo rođeni u Americi. Siguran sam da bismo bili prljavi, kopilanski narod da smo se i u Americi rodili. Don't you think so⁴, Jack?“

„Don't worry, Malaparte“, govorio je Jack. „Nemoj se ljutiti. Life is wonderful.“⁵

„Da, život je veličanstvena stvar, Jack, ja to znam. Ali ne govori tako. Don't say that.“

„Sorry“, govorio je Jack, udarajući me rukom po ramenu, „nisam te htio uvrijediti. Tako se to kaže. I like Italian people. I like this bastard, dirty, wonderful people.“⁶

„Znam, Jack, da ti voliš ovaj jadni, nesretni, divni narod. Nijedan narod na zemlji nije nikada toliko patio koliko napuljski narod. Pati od gladi i ropstva već dvadeset stoljeća, i ne žali se. Ne proklinje nikoga, ne mrzi nikoga; čak ni svoju bijedu. Isus je bio Napolitanac.“

„Ne govori gluposti“, govorio je Jack. „To nije glupost. Isus je bio Napolitanac.“ „Što ti je danas, Malaparte?“ govorio je Jack, gledajući me svojim dobrim očima.

1 Taj kopilanski narod!

2 Ne govori tako.

3 Zašto ne? Taj kopilanski, prljavi narod.

4 Zar ne misliš, tako?

5 Ne ljuti se. Život je divan.

6 Oprosti... Ja volim talijanski narod. Ja volim taj kopilanski, prljavi, divni narod.

„Ništa. Što bi ti htio da mi je?“ „Loše si raspoložen“, govorio je Jack. „Zašto bih trebao biti loše raspoložen?“ „I know you“, Malaparte. Danas sve vidiš

crno." „Neraspoložen sam zbog Cassina, Jack." „Dovraga s Cassinom, the hell with Cassino."² „Očajan sam, istinski očajan, zbog onoga što se događa s Cassinom."

„The hell with you"³, govorio je Jack.

„Naprosto je grijeh što nanosite toliko štete Cassinu."

„Shut up"⁴, Malaparte."

„Sorry. Nisam te htio uvrijediti, Jack. I like Americans. I like the pure, the clean, the wonderful American people."⁵

„Znam, Malaparte. Znam da voliš Amerikance. But take it easy, Malaparte. Life is wonderful."⁶ „K vragu i Cassino, Jack." „Oh yes. K vragu i Napulj, Malaparte, the hell with Naples."⁷ Neki čudan miris lebdio je u zraku. To nije bio onaj miris koji se spušta oko zalaska sunca iz Ulice Toledo, s Trga Carette, sa Svete Tereze Španjolske. Nije bio miris pečenja, malih kavana, zahoda što su se ugnijezdili u mračnim uličicama, koje su se od Ulice Toledo penjale prema San Martinu. Nije to bio onaj žuti, neprovjetreni, ljepljivi miris od tisuću isparavanja, od tisuću mrtvih zadaha, de mille delicats puanteurs⁸, kao što je govorio Jack, koje je uvelo cvijeće u izvjesnim trenucima dana, po cijelom gradu, polagano širilo pred noge žena, u nišama, na uglovima uličica. Nije to bio zadah ovčjeg sira i pokvarene ribe. Nije to bio čak ni miris prženog mesa koji se, oko večeri, iz bordela, širi

1 Poznajem te.

2 Dovraga s Cassinom.

3 Dovraga s tobom.

4 Umukni.

5 Oprosti... Ja volim Amerikance. Ja volim taj čisti, oprani, divni američki narod.

6 Ne uzbuđuj se, Malaparte, život je divan.

7 Da... Dovraga s Napuljem.

8 Tisuću istančanih smradova.

Napuljem, onaj miris u kome je Jean Paul Sartre, idući jednoga dana Ulicom Toledo, *sombre comme une aisselle, pleine d'une ombre chaude vaguement obscene*¹, nanjušio parente immonde de l'amour et de la nourriture². Ne, nije to bio miris prženog mesa koji je kružio Napuljem oko zalaska sunca, kad la chair de femme a l'air bouillie sous la crasse³. Bio je to miris neobične čistoće i lakoće: oskudan, lak, prozračan, miris raspršenog mora, slane noći, miris prastare šume drveća od papira.

Mnoštvo žena, raščupanih i namazanih, praćenih ruljom crnih vojnika s blijedim rukama, silazilo je i penjalo se Ulicom Toledo, cijepajući zrak reskom vikom: „Hej Joe! Hej, Joe!" Na ulazu u uličice, u dugim redovima iza naslona stolica, stajale su žene koje su na ulici češljale, le capere⁴. Na tim stolicama, glave zavaljene ili opuštene na grudima, zatvorenih očiju, sjedili su atletski građeni crnci s malim okruglim glavama, u žutim cipelama koje su se sijale kao noge pozlaćenih statua anđela u crkvi Santa Clara. Urlajući, dozivajući se među sobom nekim čudnim grlenim uzvicima, ili pjevajući, ili

svađajući se na sav glas sa ženama koje su stajale na prozorima i na balkonima kao u loži kazališta, le capere su gurale češljeve u upredene, lanene kose crnaca, vukle k sebi češalj, hvatajući ga objema rukama, pljuvale na zupce kako bi bili gipkiji, sipale rijeke briljantina na svoj dlan, mazale i gladile kao maserke divlje grive svojih klijenata.

Grupe dječaka u droncima klečali su pred svojim drvenim kutijama išaranim sedefom, morskim školjkama, komadićima ogledala, i udarali rubom svojih četki o poklopac kutije vičući: sciuscia! sciuscia! shoe shine! shoe shine!⁶ i istovremeno mršavom, pohlepnom rukom hvatali u letu za hlače crnačke vojnike

1 Mračna kao pazuh, puna tople sjenke, nekako bestidne.

2 Gnjusna srodnost ljubavi i ishrane.

3 Žensko meso izgleda kao kuhano pod prljavštinom.

4 U siromašnim kvartovima Napulja, žene koje na pragovima svojih kuća češljaju jedna drugu, ili vojnike.

5 Čistač cipela (iskrivljena engleska riječ).

6 Čistimo! Čistimo!

koji su prolazili, klateći se u bokovima. Grupe marokanskih vojnika čučale su duž zida, omotani u svoje tamne ogrtače, lica iz- brazdanog od boginja, žutih očiju što su sijale iz dubina mračnih i smežuranih očnih duplji, udišući grozničavim nozdrvama miris koji je lebdio u zraku punom prašine.

Žene, plave, neuredne, namazanih usana, mršavih obraza i s debelim slojem bjelila na licu, strašne i jadne, stajale su na uglovima uličica, nudeći prolaznicima svoju mizernu robu: dječake i djevojčice od osam, od deset godina, koje su marokanski, hinduski, alžirski, madagaskarski vojnici opipavali, podizali im haljinice ili zavlačili ruku između dugmadi na hlačicama. Žene su vikale: „Two dollars the boys, three dollars the girls!”¹

„Bi li ti se svidjela, reci mi iskreno, djevojčica od tri dolara”, govorio sam Jacku.

„Shut up, Malaparte.”

„Uostalom, nije skupa, jedna djevojčica za tri dolara. Puno je skuplji kilogram janjetine. Siguran sam da je u Londonu ili New Yorku djevojčica skuplje nego ovdje, zar ne, Jack?”

„Tu me degoutes”², rekao je Jack.

„Tri dolara je jedva tri stotine lira. Koliko može težiti djevojčica od osam ili deset godina? Dvadeset i pet kilograma! Zamisli, a jedan kilogram janjetine na crnom tržištu iznosi pet stotina i pedeset lira, to jest pet dolara i pedeset cenata.”

„Shut up!” vikao je Jack.

Cijene djevojčica i dječaka u prošlih su nekoliko dana pale i nastavljale su padati. Dok su cijene šećera, ulja, brašna i kruha skakale prema gore, i nastavljale ubrzano rasti, cijena ljudskog mesa padala je iz dana u dan. Djevojka od dvadeset do dvadeset i pet godina, koja je do prije tjedan dana vrijedila i deset dolara, sada je vrijedila jedva četiri dolara, zajedno s

kostima. Razlog takvome padu cijena ljudskog mesa na napuljskom tržištu ležao je u tome, što su u Napulj jurile žene sa svih strana južne Italije. Tijekom posljednjih tjedana trgovci na veliko bacali su na

-
- 1 Dva dolara za dječake, tri dolara za djevojčice.
 - 2 Odvratani si mi.

tržište velik broj sicilijanskih žena. Nije to sve bilo svježe meso, ali spekulanti su znali da crni vojnici imaju profinjeni ukus i da više vole meso koje nije sasvim svježe. Ipak, sicilijansko meso nije bilo tako traženo, i na kraju su ga crnci odbijali: njima se ne sviđaju bijele žene crne puti. Iz Kalabrije, Apulije, Bazilikate, iz Molise, stizale su svakoga dana u Napulj, na kolicima koje su vukli siroti mali magarci; na savezničkim motornim vozilima, a najveći dio pješice; kolone djevojaka jedrih i snažnih, većinom seljanki, privučenih opsjenom zlata. I tako su se cijene ljudskog mesa na napuljskom tržištu sunovratile i nastao je strah da bi to moglo imati ozbiljnih posljedica za cjelokupnu ekonomiju toga kraja. (Nikada slične stvari nisu bile viđene u Napulju. Bila je to sramota, naravno, sramota od koje je najveći dio napuljskog naroda crvenio. Ali zašto savezničke vlasti, koje su bile gospodari Napulja, nisu crvenjele?) Kao naknada za to, mesu crnaca skočila je cijena, i ta je činjenica doprinosila, na sreću, uspostavljanju izvjesne ravnoteže na tržištu.

„Koliko stoji, danas, meso jednog crnca?“ pitao sam Jacka.

„Shut up“, odgovorio mi je.

„Je li istina da meso crnog Amerikanca stoji više nego meso bijelog Amerikanca?“

„Tu m'agaces“, odgovorio je Jack.

Razumljivo je da nisam imao namjeru vrijeđati ga, niti ga ismijavati, a još manje izražavati nepoštovanje prema američkoj vojsci, the most lovely, the most respectable Army of the world². Što se to mene ticalo, što meso crnog Amerikanca stoji više od mesa bijelog? Ja volim Amerikance, ma kakva bila boja njihove kože, i to sam i dokazao sto puta tijekom rata. Bijeli ili crni, oni imaju svjetlu dušu, mnogo svjetliju od naše. Volim Amerikance, jer su dobri kršćani, iskreni kršćani. Jer vjeruju da je Krist uvijek na strani onih koji imaju pravo. Jer vjeruju da je grijeh nemati pravo, da je nemoralno ne biti u pravu. Jer vjeruju da su samo oni

1 Gnjavaš me.

2 Tu najdivniju, najljubazniju, najvredniju poštovanja vojsku na svijetu.

džentlmeni, i da su svi narodi Europe manje ili više nepošteni. Jer vjeruju da je jedan pobijeđeni narod narod krivaca, da je poraz moralna osuda, da je čin božanske pravde.

Ja volim Amerikance iz ovih i još mnogih drugih razloga koje neću kazivati. Njihov osjećaj humanosti, njihova velikodušnost, poštena i čista

jednostavnost njihovih misli, njihovih osjećaja, i prostodušnost njihovog ophođenja davali su mi te užasne jeseni 1943. za moj narod tako pune poniženja i borbi, iluziju da ljudi mrze zlo, nadu u jedno bolje čovječanstvo, sigurnost da će jedino dobrota (dobrota i naivnost tih divnih mladića s druge strane Atlantika, koji su se iskricali u Europi da bi kaznili loše i nagradili dobre) moći otkupiti narode i pojedince od njihovih grijeha.

Ali među svim mojim američkim prijateljima, pukovnik glavnog stožera, Jack Hamilton, bio mi je najdraži. Jack je bio čovjek od svojih trideset i osam godina, visok, mršav, blijed, elegantan, gospodskih manira, djelovao je, tako reći, europski. Na prvi pogled, možda je izgledao više kao Europljanin nego Amerikanac, ali nisam ga iz tog razloga volio; iako sam ga volio kao brata. Kako sam ga intimnije upoznao, njegova se američka priroda malo-pomalo otkrivala kao duboka i odlučna. Bio je rođen u Južnoj Carolini („imao sam dojkinju", govorio je Jack, „une negressepar un demon secouee"), ali nije samo to bilo ono što se u Americi podrazumijeva pod „čovjekom Juga". Bio je veoma kulturnan, profinjen i u isto vrijeme tako gotovo dječaćki jednostavan i čedan. Bio je, hoću reći, Amerikanac u najuzvišenijem smislu riječi: jedan od ljudi najdostojnijih poštovanja koje sam ja ikada u životu susreo. Bio je christian gentleman². Ah, koliko je teško izraziti što ja podrazumijevam pod christian gentleman. Svi oni koji poznaju i vole Amerikance shvaćaju što mislim kad kažem da je američki narod kršćanski narod, i da je Jack jedan christian gentleman.

Obrazovan u školi Woodberry Forest i na Sveučilištu u Virgi- niji, Jack se posvetio s podjednakom ljubavi latinskom i grčkom

1 Crnkinja, demonom potresena.

2 Kršćanski gospodin.

jeziku te sportu, predajući se s podjednakim povjerenjem u ruke Horacija, Vergilija, Simonida, Ksenofona, kao i u ruke masera sveučilišne vježbaonice. Bio je trkač u ekipi American Olympic Track Team at Amsterdam', i bio je ponosniji na svoje olimpijske pobjede negoli na svoje akademske titule. Poslije 1929. proveo je nekoliko godina u Parizu, na račun United Press-a, i ponosio se svojim gotovo savršenim znanjem francuskog jezika. „Naučio sam francuski od klasika", govorio je Jack, „i moji nastavnici francuskog jezika bili su La Fontaine i gospođa Bonnet, portirka kuće u kojoj sam stanovao u Ulici Vaugirard. Tu ne trouves pas que je parle comme les animaux de La Fontaine?² Od njega sam naučio qu 'un chien peut bien regarder im Eveque."⁷

„I došao si u Europu", govorio sam mu, „da naučiš sve te stvari? I u Americi un chien peut bien regarder un Eveque."

„Oh ne", odgovarao je Jack, „en Amerique sont les Eveque qui peuvent regarder les chiens."⁴

Jack je poznao dobro i ono što je on nazivao la banlieue de Paris⁵, što je značilo: Europa. Prošao je Švicarsku, Belgiju, Njemačku, Švedsku, s onim

humanističkim osjećajem, s onom pohlepom za znanjem, s kojim su undergraduates⁶ Englezi, prije reforme doktora Arnolda, jurili Europom za vrijeme svog ljetnog grand toura¹. Sa svojih se putovanja Jack se vratio u Ameriku s rukopisima jednog mudraca, koji govore o duhu europske civilizacije, i s jednom studijom o Descartesu, što mu je donijelo imenovanje za profesora književnosti na jednom velikom američkom sveučilištu. Ali, akademski lovori nisu tako zeleni kao oni olimpijski, oko glave atletičara, i Jack je bio neutješan kada zbog ozljede mišića u koljenu nije više mogao trčati na međunarodnim natjecanjima, za zvjezdanu zastavu. Da bi nekako zaboravio tu

1 Američka olimpijska trkačka ekipa iz (američkog) Amsterdama

2 Zar ne misliš da govorim kao La Fontaineove životinje?

3 (da) i jedno pseto može lijepo pogledati svećenika.

4 U Americi su svećenici ti koji mogu gledati pse.

5 Predgrađe Pariza.

6 Nediplomirani.

7 Veliko putovanje.

svoju nesreću, Jack bi odlazio čitati svog omiljenog Vergilija ili svog dragog Ksenofona u svlačionici sveučilišne vježbaonice, u tom mirisu gume, vlažnih ubrusa, sapuna ili linoleuma, tako karakterističnog mirisa klasične sveučilišne kulture u anglosaksonskim zemljama.

Jednoga jutra, u Napulju, iznenadili ga u svlačionici vježbaonice PBS-a, dok se spremao čitati Pindara. Pogledao me i osmjehnuo se, blago zacrvenjen. Zapitao me volim li i ja Pindarove stihove. Dodao je da se u Pindarovim odama u čast atletičara, pobjednika na olimpijadi, ne osjeća onaj dugačak, opor umor krajnje napetosti, da u tim božanstvenim stihovima odzvanjaju krici gomile i trijumfalni aplauzi, a ne promukla zadihanost, ne krkljanje koje silazi s usana natjecatelja u užasnom, najvišem naporu. „Ja se razumijem u to“, rekao je „znam što su posljednjih dvadeset metara. Pindar nije moderan pjesnik: on je engleski pjesnik viktorijanske epohe.“

Iako je od svih pjesnika najviše volio Horacija i Vergilija zbog njihove sjetne ozbiljnosti, on je prema cijeloj grčkoj poeziji i antičkoj Grčkoj osjećao zahvalnost, ne učenika, već sina. Znao je napamet cijela pjevanja Ilijade i suze su mu navirale na oči kada je recitirao na grčkom heksametre iz Posmrtna igre u čast Patrokla. Jednoga dana dok smo sjedili na obali Volturna, blizu Baileyevog pontonskog mosta kod Capune, u očekivanju da nam narednik straže na mostu da znak za prijelaz, diskutirali smo o Winckelmannu i o koncepciji ljepote kod starih Helena. Sjećam se da mi je Jack rekao da mračnim, posmrtnim, tajanstvenim skicama arhaične, sirove i divlje i, kako je govorio, gotske Grčke, on pretpostavlja vesele, harmonične, svijetle slike helenističke Grčke, mlade, pune duha, moderne, jedne francuske Grčke osamnaestog stoljeća. I kad sam ga upitao koja bi, po njegovom mišljenju, bila američka Grčka, odgovorio mi je, smijući se:

„Ksenofonova Grčka", i smiješeći se i dalje, počeo je crtati jedan veoma čudan i duhovit crtež Ksenofona, „vlastelina Virginije", koji je bio uvijena satira, po ukusu doktora Johnsona i nekih helenista bostonske škole.

Jack je gajio prema helenistima bostonske škole izvjestan prezir, blagonaklon i zloban. Jednoga jutra našao sam ga kako sjedi pod drvetom s knjigom na koljenu, kraj teške baterije s fronta kod Cassina. Bili su to tužni dani bitke kod Cassina. Kiša je padala već dva tjedna, kiša je samo padala i padala. Kolone kamiona, punih poginulih američkih vojnika sašivenih u bijele plahte od debelog lanenog platna, silazile su prema malim vojničkim grobljima, razasutima duž Via Appije i Via Casiline. Da bi zaklonio od kiše stranice svoje knjige (bila je to hrestomatija grčkih tekstova, iz 17. stoljeća, povezana u meku kožu, s pozlaćenim vinjetama, koju mu je poklonio dobri Gaspare Casella, čuveni napuljski knjižar, antikvar, prijatelj Anatolea Francea), Jack je sjedio nagnut naprijed, pokrivajući dragocjenu knjigu krajevima svoga kišnog ogrtača.

Sjećam se da mi je rekao, smiješeći se, da Simonida u Bostonu ne smatraju velikim pjesnikom. I dodao je da Emerson, u svojoj posmrtnoj riječi za Thoreaua, tvrdi da „his classic poem on SMOKE suggests Simonides, but is better than any poem of Simonides"¹. Smijao se od srca, govoreći: „Ah, ces gens de Boston! Tu vois ca?² Thoreau je u Bostonu veći od Simonida!" i kiša mu je ulazila u usta, mješajući se s riječima i sa smijehom.

Njegov najomiljeniji američki pjesnik bio je Edgar Allan Poe. Ali katkad, nakon što bi popio jedan viski više nego obično, dešavalo mu se da pobrka Horacijeve stihove sa Poeovima i onda se čudio što nalazi Annabell Lee i Lidiju u istoj alkejskoj strofi. Ili mu se događalo da pobrka „list koji govori" gospođe de Sevigne s nekom životinjom koja govori kod La Fontanea.

„Nije to bila životinja", govorio sam mu, „to je bio list, list s drveta."

I navodio sam mu pasus tog pisma u kome je gospođa de Sevigne pisala kako bi željela imati u parku svojeg zamka u Rochersu, u Bretanji, list koji govori.

1 Njegova klasična poema „DIM" podsjeća na Simonida, ali je bolja od bilo koje Simonidove pjesme.

2 Ah, ti ljudi iz Bostona! Vidiš li to?

„Ali to je apsolutno", govorio je Jack, „list koji govori. Un animal, cela se comprend, mais une feuille!"¹

„Da bi se razumjela Europa", govorio sam mu, „kartuzijansko rasuđivanje ničemu ne služi. Europa je tajanstvena zemlja, puna neotkrivenih tajni."

„Ah, Europa! Kakva čudna zemlja!" uzviknuo je Jack, „potrebna mi je Europa da bih se osjetio Amerikancem!"

Ali Jack nije bio od onih *Americains de Paris*² koji se sreću na svakoj stranici Hemingwayeva *The sun also rises*³, koji su oko 1925. posjećivali

Select na Montparnasseu, koji su prezirali čaj kod Ford Maxon Forda i knjižaru Sylvije Beach; i o kojima Sinclair Lewis kaže da su bili poput intelektualnih prognanika sa Rive Gauche⁴ oko 1925. ili kao T. S. Eliot, Ezra Pound ili Isadora Duncan, iridescent flies caught in the black web of an ancient and amoral European culture⁵. Jack nije bio ni kao oni mladi dekadenti s druge strane Atlantika, okupljeni oko američke revije Transition, koja je tiskana u Parizu oko 1925. Ne, Jack nije bio deračine⁶, ni dekadent: bio je Amerikanac zaljubljen u Europu.

On je gajio prema Europi poštovanje satkano od divljenja i ljubavi. Ali i pored sve svoje kulture i iskustva punog simpatija za naše vrline i naše grijehе, bilo je u njemu, kao gotovo kod svih Amerikanaca, neke jedva osjetne vrste inferiority complex-a¹ u odnosu na Europu, što se otkrivalo ne samo u nesposobnosti da razumije i oprostí naše bijede i sramote, već i u strahu da shvati, u stidljivosti da razumije. U Jacku su taj kompleks inferiornosti, ta prostodušnost, ta izvanredna čednost bili možda vidljiviji nego kod mnogih drugih Amerikanaca. Svaki put kad bi se u nekoj ulici u Napulju, ili u nekom selu oko Capue, u Caserti ili na putu

1 Životinja, to se razumije, ali list!

2 Amerikanci iz Pariza.

3 Sunce se ponovo rađa (naslov poznatog Hemingwayevog romana).

4 Lijeve obale.

5 Nemirne muhe uhvaćene u crnu mrežu drevne i amoralne europske kulture.

6 Iskorijenjeni.

7 Osjećaj manje vrijednosti.

za Cassino, događalo da bude svjedok nekom bolnom događaju naše bijede, našeg fizičkog i moralnog poniženja, našeg očajanja (bijede, poniženja, očajanja, ne samo Napulja i Italije, već cijele Europe), Jack bi pocrvenio.

Zbog tog njegovog načina da pocrveni, volio sam Jacka kao brata. Zbog te njegove čudne čednosti, tako duboko, tako istinski američanske, ja sam bio zahvalan Jacku, svim pripadnicima G.I.¹ generala Klarka, svoj djeci, svim ženama, svim ljudima Amerike. (Oh, Amerika! Taj blještavi i udaljeni horizont, ta nedostižna obala, taj sretni i zabranjeni svijet!) Poneki puta, trudeći se da sakrije tu svoju čednost, on je govorio, crveneći: „this bastard, dirty people“; dolazilo mi je da reagiram na to njegovo neobično crvenilo sarkazmom, gorkim riječima, punim bolnog i ružnog smijeha, zbog čega sam se odmah kajao i cijele noći osjećao grižnju savjesti u svome srcu. On bi možda više volio vidjeti me kako plačem: moje bi mu suze svakako izgledale puno prirodnijima od mog sarkazma, manje podmuklima od moje gorčine. Ali i ja sam isto tako imao nešto što sam htio sakriti. I mi se, u ovoj našoj bijednoj Europi, plašimo i stidimo svoje čednosti.

Uostalom, nije bila moja krivnja što je cijena mesu crnaca skakala svakog dana. Mrtav crnac nije stajao ništa, cijena mu je bila mnogo manja od cijene jednog mrtvog bijelca. Čak manje od jednog živog Talijana. Koštao je otprilike koliko i dvadesetero napuljske djece umrle od gladi. Bilo je doista

čudno da je mrtav crnac koštao tako malo. Mrtav crnac je veoma lijep mrtvac: sjajan je, jedar, ogroman, i kada je pružen na zemlji, zauzima gotovo dva puta više prostora od mrtvog bijelca. Iako je crnac u Americi, za života, bio samo bijedni čistač cipela u Harlemu, ili istovari- vač ugljena u luci, ili ložac na željeznici; kao mrtvac, on zauzima gotovo isto toliko prostora, koliko su zauzimali leševi velikih Homerovih heroja. Bilo mi je ugodno, ustvari, misliti kako leš jednog crnca zauzima toliko zemlje koliko mrtav Ahilej, ili mrtav Hektor, ili mrtav Ajaks. I nisam se mogao pomiriti s mišlju da je mrtav crnac stajao tako malo.

1 „G. I.” popularno, upotrebljava se kao naziv za američke vojnike.

Ali živi crnac stajao je neizmjereno puno. Cijena živih crnaca u Napulju bila je otprije u nekoliko dana skočila od dvije stotine na tisuću dolara. Izgledalo je da će i dalje rasti. Bilo je dovoljno promatrati s kakvim je zavodljivim očima siromašni svijet gledao crnca, živog crnca, pa razumjeti da je cijena živih crnaca bila vrlo visoka i da je nastavljala rasti. San svih siromašnih Napolitanaca, naročito scugnizza*, dječaka, bila je mogućnost da kupe sebi jednog blacka², makar na nekoliko sati. Lov na crne vojnike bila je omiljena igra dječaka. Napulj je za djecu bio jedna ogromna ekvatorijalna šuma, puna nekog jakog mirisa, toplog od slatkih uštipaka, šuma u kojoj su se crnci u ekstazi šetali, klataći se u kukovima, s očima okrenutima k nebu. Kada je jedan scugnizza uspio uhvatiti crnca za rukav bluze i vući ga sa sobom iz bara u bar, iz kavanice u kavanicu, iz bordela u bordel, kroz labirint uličica Toledo i Forcelle, sa svih prozora, sa svih pragova, stotinu usta, stotinu očiju, stotinu ruku su mu dovikivale: „Prodaj mi tvoga blacka! Dajem ti dvadeset dolara! Trideset dolara! pedeset dolara!” To je bilo ono što se nazivalo the flying market, leteće tržište. Pedeset dolara bila je najviša cijena koja se plaćala za kupovinu jednog crnca na dan, odnosno, za nekoliko sati: vrijeme koje je bilo potrebno da crnca opiju, da mu skinu sve što ima na sebi, od berete do cipela, a zatim, kad padne noć, da ga ostave golog na pločniku uličice.

Crnac nije ništa sumnjao. Nije primjećivao da je bio kupovan i prodavan svakih četvrt sata, i koračao bi naivan i sretan zbog svojih zlatnosjajnih cipela, zbog svoje nagizdane uniforme, svojih žutih rukavica, zbog svog prstenja i svojih zlatnih zuba, svojih velikih bijelih očiju, vlažnih i prozračnih kao oči hobotnice. Koračao bi, osmjehujući se, s glavom nagnutom na rame i očiju izgubljenih u daleko lutanje jednog zelenog oblaka na nebu boje mora, sijajući naivnim škarama svojih oštrih zuba plavu resu koja je obrubila krovove kuća, gole noge djevojaka naslonjenih na ograde terase, crvene karanfile što su stršili iz tegli od terakote na prozorskim

1 Mangupčići.

2 Crnac.

naslonima. Koračao je kao somnanbul, udišući s nasladom sve mirise, boje, ukuse, zvuke, slike koje čine život tako ugodnim: miris uštipaka, vina, prženih riba, jedna trudna žena koja sjedi na pragu svoje kuće, jedna djevojčica što češe leđa, druga koja traži buhu u njedrima, plač djeteta u kolijevci, smijeh scugnizza, bljesak sunca na staklu prozora, pjesma gramofona, plamen Čistilišta od kartona gdje prokleti gore pred nogama Madonne u malim nišama na uglovima uličica, dječak koji je blještavim nožem svojih snažnih zuba izvlačio iz udubljenja jedne kriške lubenice, kao iz harmonike, polumjesec zelenih i crvenih zvukova koji su svijetlili na sivom nebu zida, djevojčica koja se češljala na prozoru, pjevajući „ohi Mari“, ogledajući se u nebu kao u nekom ogledalu.

Crnac nije primjećivao da se dječak, koji ga je držao za ruku, koji mu je milovao ručni zglobov, nježno mu govoreći i gledajući ga u lice pitomim očima, s vremena na vrijeme smijao. (Kada je dečko prodavao svog blacka drugom scugnizzu, spuštao je ruku svoga crnca u ruku kupca i gubio se u gomili.) Cijena jednog crnca na „letećem tržištu“ bila je određena prema njegovoj darežljivosti i lakoći u trošenju novca, proždrljivosti u jelu i piću, načinu na koji se smješkao, palio cigaretu, gledao žene. Stotinu očiju, iskusnih i pohlepkih, pratilo je svaki pokret crnca, brojalo novac koji je on izvlačio iz džepa, ispitivalo njegove ružičaste i crne prste s blijedim noktima. Bilo je dječaka izvanredno vještih u ovom sitnom i brzom računu. (Jedan dječak od deset godina, Pasquale Mele, kupujući i prodajući crnca na „letećem tržištu“, zaradio je za dva mjeseca oko šest tisuća dolara kojima je kupio kuću blizu Trga Olivella.) Dok je lutao od bara do bara, od kavane do kavane, od bordela do bordela, dok se smješkao, pio, jeo, dok je milovao ruke kakve djevojke, crnac nije primjećivao da je postao roba za razmjenu, nije čak ni slutio da je bio kupovan i prodavan kao kakav rob.

Nije bilo, razumije se, časno za crne vojnike američke vojske, so kind, so black, so respectable¹, da dobiju rat, da se iskrcaju u Napulju kao pobjednici i da se onda nađu u položaju da budu prodavani i kupovani kao jadni robovi. Ali, u Napulju, ove se

¹ Tako ljubazne, tako crne, tako dostojne poštovanja.

stvari događaju već tisuću godina: to se događalo već Normanima, Anžuvincima, Aragoncima, Karlu VIII Francuskom, čak i Garibaldiju, i samom Mussoliniju. Napuljski bi narod umro još prije mnogo stoljeća od gladi, da mu s vremena na vrijeme nije polazilo za rukom da može kupovati i prodavati sve one, Talijane i strance, koji misle da se iskrcaju u Napulju kao pobjednici i gospodari.

Ako je kupovanje jednog crnog vojnika na „letećem tržištu“, makar i za koji sat, stajalo samo koju desetinu dolara, kupiti ga za jedan mjesec, za dva

mjeseca, bilo je skuplje, od tri stotine do tisuću dolara i više. Jedan američki crnac bio je zlatni rudnik. Biti vlasnik crnog roba značilo je imati sigurnu rentu, lak izvor zarade, riješiti problem egzistencije, često i postati bogat. Rizik je, naravno, bio ozbiljan, budući da je MP¹, koja se uopće nije razumjela u stvari Europe, gajila jednu neobjašnjivu mržnju prema ovoj trgovini crncima. Ali, i pored MP, trgovina crncima jako se cijenila u Napulju. Nije bilo napuljske porodice, ma koliko bila siromašna, koja nije imala svog crnog roba.

Crnčev gazda ophodio se prema svome robu kao prema dragom gostu: davao mu je jesti i piti. kljukao ga vinom i uštipcima, pobrinuo se da pleše s njegovim kćerima po zvucima nekog starog gramofona, puštao da spava u njegovom osobnom krevetu, zajedno sa cijelom obitelji, muškarcima i ženama, u onom ogromnom krevetu koji zauzima veliki dio svakog napuljskog kućer-ka. I crnac se svake večeri vraćao, noseći za poklon šećer, cigarete, spam², bacon³, kruh, bijelo brašno, majice, čarape, cipele, uniforme, pokrivače, kapute i brda karamela. Blacku se sviđao taj miran porodični život, taj čestiti i srdačni prijem, osmijeh žena i djece, postavljen stol pod lampom, vino, kolači, slatki uštipci. Poslije nekoliko dana sretni bi se crnac, nakon što bi postao rob siromašne i gostoljubive napuljske porodice, zaručio s jednom od kćeri svoga gospodara, i svake večeri vraćao bi se noseći na

1 Military Police - američka vojna policija.

2 Vrsta konzerviranog mesa.

3 Slanina.

dar zaručnici sanduke corned beef-a\ vreće šećera i brašna, paket cigareta, sve raznoliko blago koje bi on uzimao iz vojnih skladišta, a koje bi otac i braća zaručnice prodavali trgovcima na crnoj burzi. Mogli su se kupiti i bijeli robovi u napuljskoj džungli: ali oni su donosili malo i zato su bili jeftiniji. Pa ipak, jedan bijelac, pripadnik PE-a², stajao je koliko ijedan obojeni driver³.

Najskuplji su bili driveri. Jedan crni driver stajao je do dvije tisuće dolara. Bilo je drivera koji su donosili na poklon zaručnici cijele kamione prepune brašnom, šećerom, automobilskim gumama, bačvama benzina. Jedan driver, crnac, poklonio je jednoga dana svojoj zaručnici, Concetti Esposito iz Uličice Torretta, u dnu Riviere di Chiaia, teški tenk marke Sherman. Za dva sata oklopno je vozilo, sakriveno u jednom dvorištu, bilo rasklopljeno i rastavljeno na dijelove. Za dva sata tenka je nestalo, nije ostalo ni traga od njega: samo mrlja od ulja na pločniku dvorišta. U Napuljskoj ulici, jedne noći, bio je ukraden jedan Liberty ship⁴, i tek što je pristigao prije nekoliko sati iz Amerike, u konvoju s ostalih deset brodova: ne samo da je bio ukraden njegov teret, već i sama lađa. Nestala je, i nikada se više nije saznalo ništa o njoj. Cijeli Napulj, od Capo di Monte do Posillipa, na tu vijest, zatresao se od nekog groznog smijeha, kao od kakvog potresa.

Vidjele su se Muze, Gracije, Junone, Minerve i Dijane i sve boginje Olimpa, koje su se svake večeri pojavljivale između oblaka iznad Vezuva, diveći se Napulju i osvježavajući se, kako se smiju, držeći grudi s obadvije ruke; i Venera, koja je tresla nebo sjajem svojih bijelih zuba.

„Koliko stoji, Jack, jedan Liberty ship na crnoj burzi?”

„Oh, ca ne coute pas cher, you damned fool!”⁵ odgovarao je Jack, crveneći.

„Dobro ste učinili kad ste postavili straže na mostovima vaših oklopnjača. Ako ne budete pažljivi, pokrast će vam flotu.”

1 Goveđe meso.

2 Poste Exchange - vojno skladište.

3 Vozač.

4 Vrsta transportnog broda.

5 Ali to ne košta puno, ti prokleta budalo!

„The hell with you, Malaparte.”

Kada bismo stigli, kao i svake večeri, pri dnu Ulice Toledo pred poznati Caffè Caflish, koji su Francuzi rekvirirali da bi napravili svoj Foyer du soldat¹, usporavali smo hod da bismo čuli vojnike generala Giena kako govore francuski među sobom. Bilo nam je drago čuti kako se govori francuski, s francuskih usana. (Jack je uvijek pričao na francuskome sa mnom. Kada sam odmah poslije iskrcavanja saveznika u Salernu bio imenovan časnikom za vezu između Talijanske oslobodilačke vojske i Grand Quartier General de la Peninsular Bases Sectiona², Jack, pukovnik glavnog stožera Jack Hamillton, odmah me upitao govorim li francuskim, i na moje: „Oui, mon colonel”³, pocrvenio je od radosti. „Vous savez, il fait bon de parler français. Le français est une langue, tres, tres respectable. C'est tres bon pour sante”⁴, rekao mi je.) U svakom trenutku tijekom dana, na pločniku ispred one kavane, skuplja se mala grupa vojnika i mornara; Alžiraca, Madagaskaraca, Maroka- naca, Senegalaca, Tahićana, Indonežana, ali njihov francuski nije bio francuski La Fontanea i nije nam polazilo za rukom razumjeti ni jednu jedinu riječ. Poneki put, međutim, načulivši uši, događalo nam se da ugrabimo u letu poneku francusku riječ izgovorenu pariškim ili marsejskim naglaskom. Jack je crvenio od radosti i stezao me za ruku: „ecoute, Malaparte”, govorio je, „ecoute, voila du français, du veritable français”⁵. Obojica smo se zaustavljali, uzbuđeni, slušajući te francuske glasove, te francuske riječi, onaj naglasak iz Menilmontanta ili Canebiersa, i Jack je govorio: „ah, que c'est bon, ah, que ca fait du bien!”⁶

Često hrabreći jedan drugoga, prelazili srno prag kavane. Jack se bojažljivo približavao francuskom naredniku koji je upravljao

1 Vojnička gostionica.

2 Vrhovni stožer Glavnog poluotočnog odreda.

3 Da, pukovniče.

4 Zna... dobro je govoriti francuskim. Francuski je jezik vrlo, vrlo cijenjen. To je vrlo dobro za zdravlje.

5 Slušaj... slušaj, evo francuskog, pravog francuskog.

s Foyer du soldat, i pitao ga, crveneći se: „Est-ce que, par hasard... est-ce qu'on a vu par là le lieutenant Lyautey?”¹

„Non, mon colonel!” odgovarao je narednik, „on ne l'a pas vu depuis quelques jours. Je regrette”.²

„Merci”, rekao bi Jack, „au revoir, mon ami”.³ „Au revoir, mon colonel”⁴, rekao bi narednik. „Ah, que ga fait du bien, d'entendre parler français!”⁵ rekao bi Jack, crven u licu, izlazeći iz kavane.

Jack i ja išli smo često zajedno s kapetanom Jimmyjem Renom, iz Clevelanda, Ohio, jesti tople taralli⁶, tek izvađene u jednoj pekari na Pendino di Santa Barbara, onim dugim i ugodnim stepenicama koje se penju ka Manastiru Santa Chiara.

To stepenište je mračna uličica, ne samo zbog toga što je veoma uska, kao usječena između visokih zidova, pozelenjelih od plijesni, sa starim i prljavim kućama, ne zbog mraka koji tu vječno vlada, čak i u sunčanim danima, koliko zbog svega čudnog svijeta koji tu stanuje.

Ustvari, Pendino di Santa Barbara poznat je po patuljčicama koje tu stanuju. Tako su male da čovjeku srednjeg rasta jedva dopiru do koljena. Ružne su i naborane, najružnije od svih patuljčica na svijetu. Postoje u Španjolskoj patuljčice koje su vrlo lijepe, ružičaste i plave, gotovo Venere u minijaturi. Ali patuljčice sa Pendino di Santa Barbara su užasne, i sve, pa i najmlađe, imaju izgled drevnih starica, toliko su im uvela lica, toliko smežurano čelo i toliko rijetka bezbojna i raščupana kosa.

Najviše je čuđenja izazivala, u toj smrdljivoj uličici, u tom užasnom svijetu patuljčica, ljepota muškaraca. Bili su visoki, veoma crnih očiju i kose, lagano i otmjeno su se kretali, glas im

1 Je li slučajno, je li slučajno ovdje viđen poručnik Lyautey?

2 Ne, pukovniče!... ovdje nije viđen već nekoliko dana. Žalim.

3 Hvala... doviđenja, prijatelju.

4 Doviđenja, pukovniče.

5 Ah, kako je ugodno slušati kako se govori francuskim

6 Kolačići, pecivo; napuljski specijalitet.

je bio bistar i zvučan. Nema ljudi-patuljaka na Pendino di Santa Barbara. To dovodi do vjerovanja da patuljci umiru već u kolijevci, ili da je kratkoća udova čudnovato naslijeđe, koje je zapalo samo žene.

One tu sjede preko cijelog dana na pragovima „kućeraka”, ili šćućurene na majušnim klupicama kraj svojih vrata, i krekeću među sobom žabljim glasovima. Njihov maleni stas izgleda još manji u usporedbi s namještajem koji ispunjava njihove mračne jazbine: škrinje, komode, ogromni ormari, kreveti koji izgledaju kao ležište za divove. Da bi doprle do tog namještaja, patuljčice se pružaju preko klupice, stolica, oslanjaju se na svoje ruke, pomažu se naslonima visokih gvozdениh kreveta. I tko bi se prvi put uspinjao Pendinom di Santa Barbara, osjećao bi se kao Guliver u zemlji Liliputanaca

ili kao netko visok na dvoru u Madridu među Velasquezovim patuljcima. Čelo tih patuljčica izbrazdano je onim istim dubokim borama koje dube čela užasnih Goyinih starica. To podsjećanje na Španjolsku ne izgleda nimalo proizvoljnim, jer cijeli kraj podsjeća na Španjolsku, još živi od uspomena na dugu kastiljansku vladavinu u Napulju, dahom stare Španjolske dišu ulice, uličice, kuće i palače, mirisi jaki i slatki, grleni glasovi, duga muzikalna jadikovanja koja se dozivaju i odgovaraju sa balkona, i promukli glas gramofona koji dopire iz dubine kućeraka.

Taralli su kolačići od slatkog tijesta. A pekara, koja se nalazi u sredini stepeništa, vadi iz peći svakoga sata te mirisne i hrskave tarallije, i poznata je u cijelom Napulju. Kad pekar zagnjuri dugačku drvenu lopatu u užarenu čeljust peći, pro vrve patuljčice, pružajući svoje male, tanane i zbrčkane ruke, kao ruke majmuna: vičući svojim promuklim glasićima, one bi grabile meke i tople kolačiće, koji su se od vreline pušili; i opet bi se raspršavale, hramajući brzo uličicom, da bi ih stavile na tacne od sjajnožutog mesinga, zatim bi sjedale na pragove svojih sobičaka, sa tacnama na koljenima i očekivale kupce, pjevušeći: „oh, taralli, oh, taralli, lijepi kauri“. Miris kolačića širio bi se po cijelom Pendino di Santa Barbara, a patuljčice bi, šćućurene na pragovima, brbljale i smijale se. I jedna od tih patuljčica, možda mlada, pjevala je na jednom prozoru i izgledala kao ogroman pauk koji pruža svoju dlakavu glavu iz pukotine zida.

Patuljčice, ćelave i bezube, idu gore-dolje po ljepljivim stepenicama, oslanjajući se na štapove, na štake, teturajući na kratkim nožicama, podižući koljena do brade da bi preskočile jednu stepencu, ili se vukući četveronoške, cvileći i slineći: izgledaju kao male nakaze Bruegela i Hieronymusa Boscha; jednoga dana Jack i ja vidjeli smo jednu kako sjedi na pragu svoje jazbine, s bolesnim psom u rukama. Na tom krilu, u tim ručicama, pas je izgledao kao ogromna životinja, čudovišna zvijer. Tada je naišla jedna njena prijateljica, i obje, uzimajući bolesnog psa, jedna za zadnje noge, druga za glavu, s velikim su ga naporom unijele u kuću, a izgledalo je kao da su nosile bolesnog dinosaurusu. Glasovi koji se dižu iz dubine tih jazbina piskavi su i grleni, a plač grozne djece, majušne i smežurane kao stare lutke, podsjeća na mjaukanje mačeta na umoru. A ako uđeš u jedan od tih kućeraka, vidjet ćeš kako se vuku po podu, u tom smrdljivom polumraku, ti žohari s ogromnim glavama, tako da moraš biti oprezan da ih ne bi zgazio.

Poneki put viđali smo neke od onih patuljčica kako se penju Pendinom držeći za hlače ogromne američke vojnike, bijele ili crne, s djetinjastim očima, i guraju ih u svoja bijedna skrovišta. (Bijeli su, bogu hvala, bili pijani!) Drhtao sam, zamišljajući čudno sparivanje tih ogromnih ljudi s tim malim nakazama, na onim visokim, ogromnim krevetima.

I govorio sam Jimmyju Renu: „Baš mi je zadovoljstvo vidjeti da se ove malene patuljčice i vaši vojnici tako vole. Zar nije i tebi to divno, Jimmy?“

„Naravno, i meni je to drago vidjeti“, odgovarao je Jimmy, bijesno žvačući svoju žvakaću gumu.

„Misliš li da će se vjenčati?“ pitao sam dalje.

„Zašto ne“, odgovarao je Jimmy.

„Jimmy je krasan dečko“, govorio je Jack, „ali ga ne treba izazivati. Odmah se raspali.“

„I ja sam krasan dečko“, govorio sam, „i drago mi je kad pomislim da ste došli iz Amerike da biste poboljšali talijansku rasu. Bez vas, ove jadne patuljčice ostale bi usidjelice. Mi sami, jadni Talijani, ne bismo to učinili. Baš je dobro što ste došli vi iz Amerike da se oženite našim patuljčicama.“

„Bit ćeš sigurno pozvan na svadbeni ručak“, govorio je Jack. „Tu pourras prononcer un discours magnifique.“

„Oui, Jack, un discours magnifique. Ali, zar ne misliš, Jimmy“, govorio sam, „da bi savezničke vojne vlasti trebale podržavati brakove između tih patuljčica i vaših lijepih vojnika. Bilo bi za opće dobro da se vaši vojnici žene patuljčicama. Vi ste rasa vrlo visokih ljudi. Amerika se treba spustiti na našu razinu, don't you think so, Jimmy?“

„Yes, I think so“, odgovorio je Jimmy gledajući me iskosa.

„Vi ste jako visoki“, govorio sam, „vrlo lijepi. Nemoralno je da postoji na svijetu jedna rasa tako visokih ljudi, tako lijepih, tako zdravih. Bilo bi mi drago kad bi se svi američki vojnici poženili s tim malim patuljčicama. Ove Italian brides² imale bi ogromnog uspjeha u Americi. Američka civilizacija ima potrebe za kraćim nogama.“

„The hell with you“, govorio je Jimmy, pljujući na zemlju.

„Il va te caresser la figure, si tu insistes“³, govorio je Jack.

„Da, znam, Jimmy je zlatan dečko“, govorio sam i smijao se u sebi.

Bilo mi je teško tako se smijati. Ali bio bih sretan, istinski sretan, kad bi se svi američki vojnici jednoga dana vratili u Ameriku ruku pod ruku sa svim patuljčicama Napulja, Italije i Europe.

„Kuga“ je buknila u Napulju 1. listopada 1943. istoga dana kad su jedinice Savezničke vojske ušle kao oslobodioci u ovaj zlosretni grad. Prvi listopada 1943. nezaboravan je datum u povijesti Napulja: označava početak oslobođenja Italije i Europe od straha, sramote i patnji robovanja i rata, a i zato što je baš toga dana buknila užasna kuga, koja se iz tog nesretnog grada širila malo-pomalo po cijeloj Italiji i cijeloj Europi.

1 Moći ćeš održati veličanstven govor.

2 Talijanske nevjeste.

3 Dobit ćeš po njušci, nastaviš li ovako.

Grozna sumnja da su strahovit pomor možda donijeli u Napulj baš sami oslobodioci, bila je svakako nepravedna. Ali ona je postala izvjesnom u duši naroda, kada se ovaj osvijestio, sa zbunjenim čuđenjem i zlosutnim užasom zbog činjenice da su saveznički vojnici bili veoma čudnovato imuni na

zarazu. Oni su se vrtjeli, rumeni, spokojni, nasmijani, usred gomile kužnih, a da se sami nisu zarazili odvratnom bolešću koja je žnjela svoje žrtve isključivo među civilnim stanovništvom, ne samo grada već i sela, šireći se kao mrlja od ulja na oslobođenom teritoriju, postupno, kako su savezničke jedinice, odbacujući Nijemce prema sjeveru, sporo napredovale.

Ali bilo je najstrože zabranjeno, pod prijetnjom najtežih kazni, javno klevetati i širiti glas da su kugu u Italiju donijeli oslobodioci. I bilo je opasno ponavljati to privatno, čak i poluglasno, budući da je između tolikih i odvratnih posljedica kuge najodvratnije bilo baš bjesnilo, pohlepa potkazivanja. Čim bi ga bolest dotakla, svatko je postajao uhodom oca i majke, braće, sinova, muža, ljubavnika, rođaka, najdražih prijatelja; ali nikad uhodom sebe samoga. Vrlo odvratna i vrlo začuđujuća strana ove tako neobične kuge bila je u stvari ta, što je pretvarala ljudsku savjest u strahovit i smrdljiv čir.

Da bi se zaustavio pomor, engleske i američke vojne vlasti našle su samo jedan lijek: da zabrane savezničkim vojnicima naj-zaraženije zone grada. Na svim zidovima čitali su se natpisi *Off limits, Out of bonds!* s amblemom kuge: jedan crni krug u kojem su bile naslikana dva ukrštena crna štapa, slična dvjema cjevaničnim kostima, pod lubanjom kao sa pokrova mrtvačkih kola.

Za kratko vrijeme, izuzev nekoliko ulica u centru, cijeli je grad bio proglašen *Off limits*. Ali zone koje su oslobodioci najviše posjećivali bile su baš *Off limits*, to jest one najzaraženije, i stoga zabranjene, budući da je u čovjekovoj prirodi, naročito kod vojnika svih vremena, i bilo koje vojske, da pretpostavljaju zabranjene stvari dopuštenima. Tako da je zaraza, bilo da su je u Napulj donijeli oslobodioci, bilo da su je ovi prenosili s jednoga na drugi kraj

¹ Zabranjen prolaz, zabranjen ulaz (američki izraz koji vojne vlasti upotrebljavaju za oznaku slobode kretanja).

grada, iz zaraženih u zdrave zone, ubrzo dostigla neviđenu jačinu; a to joj je, toj zarazi, dalo zločinačko i gotovo pakleno obilježje, groteskni, besramni lik mrtvačke narodne svetkovine posmrtnog hermesa: one igre pijanih crnaca i gotovo nagih, ili sasvim nagih, žena po trgovima i ulicama, među razvalinama kuća porušenih od bombardiranja; onaj bijes za pićem, za jelom, za uživanjem, za pjesmom, smijehom, parenjem, svadbovanjem u groznom zadahu od stotine leševa sahranjenih pod ruševinama.

Bila je to kuga sasvim druge vrste, ali ne manje užasna, nego što su bile epidemije koje su u srednjem vijeku pustošile, s vremena na vrijeme, Europu. Veoma čudnovata osobina ove najnovije zaraze bila je u tome, što nije kvarilo tijelo, već duša. Udovi su ostajali, naizgled, nedirnuti, ali pod omotom zdravog mesa, duša se kvarila, raspadala. Bila je to neka vrsta moralne kuge, protiv koje nije izgledalo da postoji ikakva obrana. Prve su

bile zaražene žene, koje su u svim narodima najslabija zaštita protiv poroka i otvorena vrata svakom zlu. I to je izgledalo utoliko čudnovatijom i bolnijom stvari, što su u toku godina robovanja i rata, do dana obećanog i dočekanog oslobođenja, žene ne samo u Napulju već u cijeloj Italiji, u cijeloj Europi, dale dokaza, u općoj bijedi i nesreći, o većem dostojanstvu i većoj duševnoj snazi od muškaraca. U Napulju, i u drugim zemljama Europe, žene se nisu podavale Nijemcima. Samo su prostitutke općile s neprijateljima, ali ni one javno, već potajno, bilo zato da ne bi trpjele zbog strogog otpora nacionalnog ponosa, bilo zato što je takvo općenje izgledalo i njima samima najsrमतnijim zločinom koji je jedna žena mogla učiniti u tim užasnim godinama.

I evo kako je, kao posljedica te gadne kuge koja je, kao prvo, izopačavala osjećaj ženskoga dostojanstva i časti, najstrašnija prostitucija donijela sramotu u svaki zakućak i u svaku palaču. Ali, zašto reći sramota? Tako je bila opaka snaga zaraze, da je prostituirati se, postalo čin dostojan hvale, gotovo dokaz ljubavi prema domovini, i svi, muškarci i žene, bili su daleko od toga da pocrvene; izgledalo je kao da se diče osobnim i općim poniženjima. Mnogo je bilo onih, istina, koji su iz oćaja postajali nepravedni, pa gotovo opravdavali kugu: optužujući žene da su se izgovarale zarazom zato što su se prostituirale, da su u kugi tražile opravdanje za svoju sramotu.

Ali dublje upoznavanje zaraze otkrivalo je, nadalje, da je takva sumnja bila zlonamjerna. Jer upravo su žene bile te koje su prve počele oćajavati zbog svoga udesa: i mnoge sam ćuo, ja osobno, kako plaću i proklinju tu tako nemilosrdnu kugu, koja ih je gurala nepobjedivom snagom (i protiv koje ništa nije mogla njihova slabašna vrlina) da se prostituiraju kao kuje. Takve su žene. One često nastoje kupiti svojim suzama opravdanje za svoje sramote i sažaljenje. Ali, ovoga puta, potrebno je opravdati ih i imati sažaljenja prema njima.

Ako je ovakav bio udes žena, ništa manje bio je žalostan i užasan udes muškaraca. Jedva da su bili zaraženi, oni su već gubili svako poštovanje sebe samih: odavali su se najgnjusnijoj trgovini, ćinili su najprljavije podlosti, vukli se ćetveronoške po blatu, ljubeći cipele svojim „oslobodićima" (koji su bili zgađeni od njihova tolikog i neoćekivanog ponižavanja), ne samo da bi im se oprostile patnje i poniženja, pretrpljeni u godinama robovanja i rata, već da bi imali ćast da budu plaćeni od novih gospodara: pljuvali su na zastave svoje domovine, prodavali su javno svoje žene, svoje kćeri, svoje majke. Sve su to ćinili, govorili su, da bi spasili domovinu. I ćak neki koji su naizgled bili imuni, obolijevali su od neke nove i ne manje gnusne bolesti, koja ih je tjerala da crvene jer su Talijani, i ćak zato što pripadaju ljudskom rodu. Treba priznati da su sve moguće radili kako ne bi bili dostojni da se nazovu ćovjekom. Malen je bio broj onih koji su se saćuvali nedićnuti, kao da zaraza ništa nije mogla protiv njihove

savjesti: i vrtjeli su se, bojažljivi, uplašeni, prezreni od svih, kao kakvi neugodni svjedoci jedne sveopće sramote.

Sumnja, koja je zatim postala izvjesnost, u to da su kugu donijeli u Europu sami oslobodioci, izazvala je u narodu duboku i iskrenu bol. Iako je stara tradicija da pobijeđeni mrze pobjednike, napuljski narod nije mrzio saveznike. Očekivao ih je sa zebnjom, dočekao ih je sa radošću. Njegovo tisućgodišnje iskustvo iz stranih ratova i invazija naučilo ga je da je običaj pobjednika baciti pobijeđene u ropstvo. Umjesto ropstva, saveznici su mu donijeli slobodu. Narod je odmah zavolio te divne vojnike, tako mlade, tako lijepe, tako lijepo počešljane, s tako bijelim zubima i tako rumenim usnama. Kroz toliko stoljeća invazija, dobivenih i izgubljenih ratova, Europa nikad nije vidjela vojnike tako elegantne, čiste, pristojne, uvijek svježije obrijane, sa besprijeornim uniformama, s kravatama, savršeno pažljivo vezanima, s uvijek čistim košuljama, sa cipelama uvijek novim i sjajnim. Nijedna poderotina na hlačama i laktovima, nijedno dugme nije nedostajalo na toj zadivljujućoj vojsci, rođenoj kao Venera iz morske pjene. Nije bilo vojnika koji bi imao kakav čir, pokvaren zub, običnu bradavicu na licu. Nikada se nisu vidjeli, u cijeloj Europi, vojnici tako dezinficirani, bez ijednog malog mikroba ni među naborima kože, ni među naborima savjesti. I kakve ruke! Bijele, njegovane, uvijek zaštićene čistim rukavicama od jelenje kože. Ali ono što je najviše diralo narod Napulja, bila je ljubaznost u ophođenju pobjednika, osobito Amerikanaca, njihova prostodušna pristojnost, njihov osjećaj čovječnosti, njihov osmijeh, nevin i ljubazan, osmijeh poštenih, dobrih, iskrenih dječaka. Ako je ikada bila čast izgubiti rat, bila je sigurno velika čast za Napolitance, i za sve ostale pobijeđene narode Europe, izgubiti rat s tako ljubaznim, elegantnim, opranim, tako dobrim i tako plemenitim vojnicima.

A, ipak, sve što bi izvrsni vojnici dodirnuli, odmah bi se kvarilo. Nesretni stanovnici oslobođenih zemalja jedva bi stisnuli ruku svojim osloboditeljima, i već bi počinjali gnjiliti i zaudarati. Bilo je dovoljno da jedan saveznički vojnik proviri iz džipa, da se nasmiješi nekoj ženi, da je usput pomiluje po licu, pa da se ta žena, koja je do tog trenutka bila dostojanstvena i čista, preobrazi u prostitutku. Bilo je dovoljno da dijete stavi u usta karamelu koju mu je ponudio američki vojnik, i da se njegova nevina duša pokvari.

Sami oslobodioci bili su uplašeni i dirnuti tolikom nesrećom. „Čovječna je stvar imati sažaljenja prema uciviljenima“, piše Boccaccio u svom uvodu Decameronu, govoreći o užasnoj kugi iz godine 1348. u Firenzi. Ali, saveznički vojnici, a osobito američki, pred žalosnim prizorom kuge u Napulju nisu imali sažaljenja samo prema nesretnom napuljskom narodu: imali su sažaljenja i prema sebi samima. Jer se, već prije izvjesnog vremena, uvukla u njihovu dušu, prostodušnu i dobru, sumnja da je užasna zaraza počivala u njihovom osmijehu, časnom i bojažljivom, u njihovom pogledu, punom čovječanske simpatije, u njihovim srdačnim milovanjima. Kuga je

bila u njihovoj samilosti, u njihovoj želji da pomognu tom zlosretnom narodu, da olakšaju njegovu bijedu, da ga podrže u toj strahovitoj nesreći. Bolest je bila u toj istoj njihovoj ruci, bratski pruženoj tom pobijeđenom narodu.

Bilo je možda zapisano da će se sloboda Europe roditi ne iz oslobođenja, već iz kuge. Bilo je možda zapisano da, kad je već oslobođenje bilo rođeno iz patnji, robovanja i rata, i sloboda se mora roditi iz patnji, novih i užasnih; iz kuge donesene s oslobođenjem. Sloboda je skupa, mnogo skuplja od ropstva. I ne plaća se ni zlatom, ni krvlju, ni najuzvišenijim žrtvama, već podlošću, prostitucijom, izdajom i svim prljavštinama ljudske duše.

I toga dana prekoračili smo prag Foyer du soldat, i Jack, približavajući se francuskom naredniku, upita ga bojažljivo, kao u povjerenju, „si on avait vu par la le lieutenant Lyautey”¹.

„Oui, mon colonel, je l'ai vu tout-a-l'heure”, odgovori smiješeći se narednik, „attendez un instant, mon colonel, je vais voir s'il est toujours la.”²

„Voila un sergent bien aimable”, obrati mi se Jack, crveneći od zadovoljstva, „les sergents francais sont les plus aimables sergents du monde.”³

„Je regrette, mon colonel”, reče narednik, vraćajući se poslije izvjesnog vremena, „le lieutenant Lyautey vient justement de partir.”⁴

„Merci, vous etes bien aimable”, reče Jack, „au revoir, mon ami.”⁵

„Au revoir, mon colonel”, odgovori narednik, smiješeći se.

1 Je li ovdje viđen poručnik Lyautey?

2 Da, pukovniče, vidio sam ga malprije... čekajte, trenutak, pukovniče, vidjet ću je li još uvijek tu.

3 Evo zaista ljubaznog narednika... francuski narednici su najljubazniji narednici na svijetu.

4 Žalim pukovniče... poručnik Lyautey je upravo otišao.

5 Hvala, vrlo ste ljubazni... Doviđenja, prijatelju.

„Ah, qu'il fait bon d'entendre parler francais”, reče Jack, dok smo izlazili iz kavane. Lice mu je bilo ozareno nekom dječjom radošću, u tim trenucima sam jednostavno osjećao da ga volim. Bilo mi je zadovoljstvo voljeti čovjeka boljeg od sebe, uvijek sam prezirao ili mrzio ljude koji su bolji od mene, a sad je to prvi puta da mi je zadovoljstvo voljeti nekoga boljeg od sebe.

„Hajde da vidimo more, Malaparte.”

Prešli smo preko Trga Reale i naslonili se na ogradu ispod koje se okomito spuštala obala. „C'est un des plus anciens parapets de l'Europe”, reče Jack, koji je cijelog Rimbauda znao napamet.

Sunce je zalazilo i more je malo-pomalo dobivalo boju vina, boju Homerovog mora. Ali, dolje, između Sorenta i Caprija, voda i visoke strme obale, brjegovi i sjenke brjegova palile su se polako bojom žarkog koralja, kao da su šume koralja, koji pokrivaju dubine zaljeva, izranjale polako iz morskih ponora, i bojile nebo svojim odsjajima antičke krvi. Hridine Sorenta, s gustim vrtovima narandži i limuna, dizale su se, daleko iz mora,

poput tvrdih desni od zelenog mramora, koje je, sa suprotnog horizonta, iskosa, ranjavalo sunce na zalasku svojim umornim strijelama, izvlačeći pozlaćen i topao sjaj naranče, i hladni, plavoožuti bljesak limuna.

Sličan nekoj staroj kosti, suhoj i uglačanoj kišom i vjetrom, stajao je Vezuv, usamljen i nag na ogromnom nebu bez oblaka, i postepeno se osvjetljavao ružičastom pritajenom svjetlošću, kao da je unutarnja vatra iz njegove utrobe sijala izvan njegove tvrde kore od lave, blijede i sjajne kao slonova kost; dok mjesec nije pokidao rub kratera kao ljusku od jajeta i podigao se blistav i zanesen, zadivljujući daleko, u plavom bezdanu večeri. Dizale su se sa krajnjeg dijela vidika, skoro nošene vjetrom, prve sjenke noći. I možda, uslijed čarobne providnosti mjesečine, ili zbog hladne surovosti ovog apstraktnog, sablasnog pejzaža, bilo je u zraku neke nježne i lelujave tuge kao predosjećaja blažene smrti.

1 To je jedan od najstarijih grudobrana Europe.

Dječaci u prnjama, sjedeći na ogradi od kamena nagnutog nad morem, pjevali su, podižući oči uvis, glave blago nagnute na ramena. I lica su im bila blijeda i mršava; oči oslijepljene glađu. Pjevali su kao što pjevaju slijepi, zabačene glave, s očima okrenutima k nebu. Ljudska glad ima zadivljujuće nježan i čist glas. Nema ničega ljudskog u glasu gladi. To je glad koja se rađa u nekoj tajanstvenoj zoni čovječje prirode, gdje je ležao korijen onog dubokog osjećaja života, koje je i sam život, naš život, tako tajanstven i tako živ. Zrak je bio čist i sladak na usnama. Blagi lahor koji je mirisao na alge i sol pirkao je s mora; od žalosnog krika galebova drhtao je pozlaćeni odsjaj mjeseca na valovima, a dolje, na dnu vidika, blijeda sablast Vezuva tonula je postupno u srebrnastu maglu noći. Pjesma dječaka činila je čistim i nestvarnim ovaj podmukli, neljudski pejzaž, tako stran prema gladi i ljudskim osjećajima.

„Nema dobrote”, reče Jack, „nema milosrđa, u ovoj čarobnoj prirodi.”

„To je zla priroda”, reko, „mrzi nas, ona je naša neprijateljica, mrzi ljude.”

„Elle aime nous voir souffrir”, reče Jack tihim glasom.

„Promatra nas svojim hladnim očima, punim ledene mržnje i prijezira.”

„Pred ovom prirodom”, reče Jack, „osjećam se krivim, pun srama, bijedan. To nije kršćanska priroda. Mrzi ljude zato što pate.”

„Ljubomorna je na patnju ljudi”, reko.

Volio sam Jacka, jer je on bio jedini, od svih mojih američkih prijatelja, koji se osjećao krivim, punim stida i bijednim, pred tom podmuklom, nečovječnom ljepotom tog neba, tog mora, tih otoka udaljenih na vidiku. Bio je jedini koji je shvatio da ova priroda nije bila kršćanska, da je bila izvan granica kršćanstva, da ovaj pejzaž nije Isusovo lice, već slika jednog svijeta bez Boga, u kome su ljudi ostavljeni da pate bez nade; jedini koji je

razumio koliko ima tajanstvenoga u povijesti i životu napuljskog naroda, i kako oni

1 Ona nas voli vidjeti kako patimo.

malo ovise o volji ljudi. Bilo je među mojim prijateljima Amerikancima dosta mladih ljudi, inteligentnih, obrazovanih, osjećajnih: ali prezirali su Napulj, Italiju, Europu, prezirali su nas, jer su vjerovali da smo mi sami bili odgovorni za naše bijede i nesreće, za naše podlosti, za naše zločine, za naše izdaje, za naše sramote. Nisu razumijevali sve ono što je bilo tajanstveno, nečovječno u našim stradanjima, u našim nesrećama. Neki su govorili: „Vi niste kršćani - vi ste pogani.“ I stavljali su žalac prezira u riječ „pogani“. Ja sam veoma volio Jacka, jer je on jedini razumio da riječ „pogani“ nije bila dovoljna da objasni duboke, stare, tajanstvene razloge naše patnje, i da su naša stradanja, naše nesreće, naše sramote, naš način da budemo bijedni i da budemo sretni, čak i sami motivi naše veličine i naše poniženosti, bili izvan kršćanskog morala. Iako je govorio za sebe da je kartuzijanac, i davao na znanje da se oslanja isključivo i uvijek na razum, da vjeruje kako razum može u sve proniknuti i sve rasvijetliti, njegovo držanje u odnosu na Napulj, na Italiju, na Europu, bilo je, po svemu sudeći, istovremeno i poštovanje i sumnja. Kao i za sve Amerikance, Napulj je i za njega bio jedno neočekivano i bolno otkriće. Smatrao je da je stigao na obale jednog svijeta kojime je upravljao razum i koji je vodila ljudska savjest, a našao se iznenadno u nekoj tajanstvenoj zemlji u kojoj su - ne razum, ne savjest - već mračne podzemne sile vladale ljudima i djelima njihovog života.

Jack je proputovao cijelu Europu, ali nikada nije bio u Italiji. Iskrcao se u Salerno, 9. rujna 1943. s palube jednog LST-a¹, s jednog pontona za iskrcavanje, u buci i dimu eksplozije, i usred promuklih jauka vojnika koji su trčali, posrćući po pjeskovitoj obali Pestuma, pod vatrom njemačkih mitraljeza. U njegovoj idealnoj kartuzijanskoj Europi, u goetheovskom „alte Kontinentu“², kojim je upravljao duh i razum, Italija je zauvijek bila domovina njegovog Vergilija, njegovog Horacija, i pružala je njegovoj mašti isti bistar pejzaž, zelen i tirkizan, pejzaž njegove Virginije, gdje je završio svoje studije, gdje je proveo najbolje godine svoga života,

1 Landing-ship-tank, veliki transportni vojni brod.

2 Stari kontinent.

gdje je imao svoju kuću, svoju obitelj, svoje knjige. U toj Italiji njegova srca, peristolj viktorskih kuća u Virginiji i mramorni stupovi Foruma, Vermont Hill i Palatin činili su u njegovim očima srodan pejzaž, gdje se zeleni bljesak livada i šuma spajao sa čednim sjajem mramora pod jasnim plavim nebom, sličnim nebu koje se nadvijalo nad Kapitolijem.

Kad je, u zoru 9. rujna 1943. Jack iskočio s palube onog LST-a na obali Pestuma, kraj Saleraa, vidio je kako se pred njegovim očima pojavljuje

nešto divno, u crvenom oblaku prašine koju su podizale gusjenice tenkova, rasprskavanje njemačkih granata, metež ljudi i mašina, koji su vrvjeli s mora, divna pojava stupova Neptunovog hrama, na rubu jedne ravnice, pune mirte i čempresa, na pozadini golih brda Cilento, sličnih brdima Lacijuma. Ah, to je bila Italija, Vergilijeva Italija, Enejina Italija! I plakao je od radosti, plakao od vjerskog uzbuđenja, bacajući se na koljena po pijesku obale, kao Eneja kada se iskrcao iz trireme¹ na pjeskovitu obalu na ušću Tibera pred bregovima Lacija, po kojem su bili rasuti zamkovi i bijeli hramovi u dubokom zelenilu starih latinskih šuma.

Ali klasičan dekor dorskih stupova hramova u Pestumu krio je pred njegovim očima tajnu Italije, skrivenu: krio je Napulj, tu prvu, i užasnu i divnu sliku nepoznate Europe koja se nalazila izvan kartuzijanskog rasuđivanja, one druge Europe, o kojoj je on imao, do tog dana, samo neizvjesnu sumnju, i čije su tajanstvenosti, čije su ga tajne, sad kad je malo-pomalo u njih prodirao, ispunjavale strahom i užasom.

„Napulj je“, govorio sam mu, „najtajanstveniji grad Europe, jedini grad staroga svijeta koji nije stradao kao Troja, kao Niniva, kao Babilon. Napulj je jedini predio svijeta koji nije propao u ogromnom brodolomu antičke civilizacije. Napulj je Pompej koji nikada nije bio sahranjen. Napulj nije grad: Napulj je cijeli svijet. To je antički svijet, predkršćanski, koji je ostao nedirnut na površini modernog svijeta. Niste mogli izabrati opasnije mjesto od Napulja da biste se iskricali u Europi. Vašim tenkovima prijete

¹ Trojanska galija sa tri reda vesala.

opasnost da potonu u crni mulj starih stoljeća, kao u neki živi pijesak. Da ste se iskricali u Belgiji, Nizozemskoj, Danskoj ili čak i u Francuskoj, vaš znanstveni duh, vaša tehnika, vaše ogromno bogatstvo materijalnih sredstava možda bi vam donijeli pobjedu, ne samo nad njemačkom vojskom, već i nad samim europskim duhom, nad onom drugom tajnom Europom, čija je tajanstvena slika, goli duh - Napulj. Ali ovdje, u Napulju, vaši tenkovi, vaši topovi, vaši strojevi izazivaju smijeh. Staro željezo! Sjećaš li se, Jack, riječi onog Napolitanca koji je na dan vašeg ulaska u Napulj gledao kako prolaze u dugom nizu kroz Ulicu Toledo vaše beskrajne kolone tenkova: „Kakva divna hrđa!“ Vaša izuzetna američka čovječnost ostaje ovdje nezaštićena, bez odbrane, opasno ugrožena. Vi ste samo velika djeca, Jack. Ne možete razumjeti Napulj, i nećete ga nikada razumjeti.”

„Je crois“, govorio je Jack, „que Naples n'est pas impe-netra- ble a la raison. Je suis cartesien, hélas!“

„Misliš li da bi ti kartuzijansko rasuđivanje moglo pomoći, na primjer, da razumiješ Hitlera?“

„Zašto baš Hitlera?“

„Zato što je Hitler sastavni dio tajanstvenosti Europe, jer i Hitler pripada onoj drugoj Europi, u koju kartuzijansko rasuđivanje ne može proknuti. Misliš, dakle, da možeš objasniti Hitlera samo pomoću Descartesa."

„Je l'explique parfaitement"², odgovarao je Jack.

Onda sam mu ja ispričao onaj vic iz Heidelberga, koji svi studenti s njemačkih sveučilišta, smijući se, prenose s jedne generacije na drugu. Na kongresu njemačkih učenjaka u Heidelbergu, poslije duge diskusije, svi su se složili u tvrdnji da se svijet može objasniti samo pomoću razuma. Na kraju diskusije, jedan stari profesor, koji je do tog trenutka šutio, sa cilindrom navučenim na oči, diže se i reče: „Vi koji sve uspijevate objasniti, biste li mi mogli reći kako mi je noćas izrasla ova stvar na glavi?" I podižući

1 Mislim... da Napulj nije nedostupan rasuđivanju. Ja sam, ipak, kartuzijanac.

2 Savršeno ga objašnjavam.

polako cilindar, pokaže jednu cigaru, pravu havansku cigaru, koja mu je izvirivala iz čelave lubanje.

„Ah, ah, c'est merveilleux", govorio je Jack, smijući se, „htio bi valjda reći daje Hitler jedna havanska cigara?"

„Ne, hoću reći da je Hitler kao ova havanska cigara." „C'est merveilleux! un cigare!"² govorio je Jack. I dodao je, kao obuzet nekim iznenadnim nadahnućem: „Have a drink, Malaparte."³ Ali se popravio i rekao na francuskom: „Allons bo- ire quelque chose."⁴

Bar PBS-a bio je prepun časnika koji su već dosta popili. Sjeli smo u jedan kutak i počeli piti. Jack se smijao gledajući svoju čašu, smijao se udarajući pesnicom po koljenu, i s vremena na vrijeme uzvikivao: „C'est merveilleux! un cigare!" dok mu se oči nisu zamaglile, a onda mijе uz smijeh, rekao: „Tu crois vraiment, qu' Hitler..."⁵

„Mais oui, naturellement."⁶

Zatim smo otišli na večeru i sjeli za dugački stol senior officers-a⁷ PBS-a. Svi su časnici bili veseli, i smješili su mi se sa simpatijama, jer sam ja bio the bastard Italian liaison officer, this bastard son of a gun*. U jednom trenutku Jack je počeo pričati priču o kongresu njemačkih učenjaka na Sveučilištu u Heidelber- gu i svi senior officers iz PBS-a gledali su me začuđeno, uzvikujući: „What? A cigar? Do you mean that Hitler is a cigar?"⁹

„He means that Hitler is a cigar"¹⁰, govorio je Jack, smijući se.

I pukovnik Brent, nudeći mi cigaru preko stola, reče s osmijehom punim simpatije: „Volite li cigare? Ovo je prava havanska."

1 Ah, ah, to je čudesno!

2 To je čudesno! Cigara!

3 Hajdemo piti, Malaparte.

4 Hajde da popijemo nešto.

- 5 Ti zaista misliš da Hitler...
- 6 Pa naravno.
- 7 Stariji časnici.
- 8 To kopile, talijanski časnik za vezu, taj prokleti kujin sin.
- 9 Što? Cigara? Mislite li da je Hitler havanska cigara?
- 10 On misli da je Hitler havanska cigara.

II.

NAPULJSKA DJEVICA

„Jesi li ikada vidio djevicu?" upita me Jimmy jednog dana dok smo izlazili iz pekare sa Pendino di Santa Barbara, grickajući ukusne taralli, tople i hrskave.

„Da, ali izdaleka."

„Ne, I mean¹, izbliza. Nisi nikad vidio izbliza?"

„Ne, izbliza nikad."

„Come on², Malaparte", reče Jimmy.

U početku nisam htio ići s njim, znao sam da će mi pokazati nešto bolno, ponižavajuće, neko surovo svjedočanstvo fizičkog i moralnog poniženja, do kojeg čovjek može doći u svom očaju. Ne volim svjedočiti prizoru ljudske niskosti, odvratno mi je sjediti kao neki sudac ili promatrač, gledati ljude kako silaze posljednjim stepenicama poniženja: uvijek se bojim da će se okrenuti i nasmiješiti mi se.

„Come on, come on, don't be silly"³, govorio je Jimmy, koračajući preda mnom kroz labirint uličica Forcelle.

Ne volim gledati do koje se mjere čovjek može spustiti da bi živio. Više sam volio rat od „kuge", koja nas je poslije oslobođenja sve uprljala, pokvarila, ponizila; sve - ljude, žene, djecu. Prije oslobođenja borili smo se i patili da ne bismo umrli. Sada smo se borili i patili da bi živjeli. Postoji velika razlika između borbe da

1 Mislim.

2 Hajde.

3 Hajde, hajde, nemoj biti lud.

se ne umre i borbe da se živi. Ljudi koji se bore da ne umru zadržavaju svoje dostojanstvo, brane ga ljubomorno, svi: ljudi, žene, djeca, groznom upornošću. Ljudi nisu savijali kralježnicu. Bježali su u planine, u šume, živjeli su po pećinama, borili se kao vukovi protiv osvajača. Borili su se da ne umru. Bila je to plemenita borba, časna, poštena. Žene nisu nudile svoje tijelo na crnoj burzi da bi si kupile rumenilo za usne, svilene čarape ili kruh.

Gladovale su, ali se nisu prodavale. Nisu prodavale svoje muževe neprijatelju. Više su voljele vidjeti svoje sinove kako umiru od gladi, negoli da se prodaju, da prodaju svoje ljude. Samo su se prostitutke prodavale neprijatelju. Narodi Europe, prije oslobođenja, patili su s izvanrednim dostojanstvom. Borili su se uzdignuta čela. Borili su se da ne umru. I ljudi, kada se bore da ne umru, hvataju se snagom očajnika za sve ono što sačinjava živi dio, besmrtni dio ljudskog života, najplemenitiji i najčistiji sastojak života: dostojanstvo, ponos, slobodu osobne savijesti. Bore se da bi si spasili dušu.

Ali i poslije oslobođenja ljudi su morali boriti da bi živjeli. Ponižavajuća je stvar, užasna, to je naprosto sramotna nužnost, boriti se da bi se živjelo. Samo da bi se živjelo. Samo da bi se spasila vlastita koža. Nije to više borba protiv ropstva, borba za slobodu, za ljudsko dostojanstvo, za čast. To je borba protiv gladi. To je borba za komad kruha, za malo vatre, za neku krpu kojom treba pokriti svoju djecu, za malo slame, na kojoj se treba ispružiti. Kad se ljudi bore da bi živjeli, sve, čak i prazna posuda, opušak, narančina kora, korica suhog kruha, pokupljena na smeću, osušena kost, sve za njih ima ogromnu vrijednost, odlučujuću. Ljudi su spremni na svaku vrstu podlosti da bi živjeli: na sve gadosti, sve zločine, da bi živjeli. Za komad kruha svatko od nas je spreman prodati svoju ženu, svoje kćeri, ukaljati svoju majku, prodati braću i prijatelje, prodati sebe drugom čovjeku. Spreman je baciti se na koljena, vući se po zemlji, lizati cipele onome tko ga nahrani, saviti leđa pod šibom, obrisati, sa smješkom, lice isprljano pljuvanjem, imati ponizan osmijeh, sladak, pogled pun gladne nade, životinjske, beskrajne nade.

Više sam volio rat od kuge. Preko noći, za nekoliko sati, svi: ljudi, žene, djeca zaraženi su užasnom, tajanstvenom bolešću. Ono što je iznenađivalo i plašilo narod bila je iznenadna, silovita, kobna ćud te zastrašujuće epidemije. Kuga je mogla učiniti za nekoliko dana više nego što su mogle tiranije za dvadeset godina sveopćeg poniženja ili rat za tri godine gladi, žalosti i groznih patnji. Taj narod, koji je na ulici trgovao samim sobom, svojom čašću, svojim tijelom i mesom svoje djece, je li to mogao biti onaj isti narod koji je do prije nekoliko dana, na tim istim ulicama, dao tako velike i tako strašne dokaze hrabrosti i bijesa protiv Nijemaca.

Kada su osloboditelji prvog listopada stigli do prvih kuća u predgrađima Torre del Greco, napuljski narod je, žestoko se boreći, već četiri dana prije, istjerao Nijemce iz grada. Napolitanci su već ustali protiv Nijemaca početkom mjeseca rujna u danima poslije primirja, ali ta prva pobuna bila je ugušena u krvi, nemilosrdnom okrutnošću. Osloboditelji, koje je narod očekivao sa strepnjom, na nekim su mjestima bili odbačeni u more, na drugim, kod Salerna, davali su otpor grčevito se držeći obale: a i Nijemci su bili povratili vjeru i snagu. Krajem rujna, kad su Nijemci počeli „s racijama“, hvatajući ljude na ulicama i tovareći ih na kamione da bi ih transportirali u Njemačku, kao robove, napuljski narod, pokrenut i vođen grupama

razbješnjelih žena koje su vikale „ne, muškarce, ne!“ bacio se, bez oružja, na Nijemce, pohvatao ih i poklao u uličicama, gađao ih s krovova, terasa, prozora, bujicom kamenja, namještaja, proključale vode. Hrabri dječaci bacali su se na oklopna vozila dižući obadvjema rukama snopove slame u plamenu, i umirali, paleći te kornjače od čelika. Djevojčice, nevinog izgleda, pokazivale su, smiješeći se, grožđe ožednjelim Nijemcima zatvorenima u trbuhu bojnih kola, usijanih na suncu; i samo što bi Nijemci podigli poklopce na kulama i pojavili se da prime taj dragi poklon u grožđu, kišom ručnih bombi, koje su uzeli od poginulih neprijatelja, tamanile su ih grupe dječaka iz zasede. Bilo je puno djevojčica i dječaka koji su ostavili svoje živote u tim surovim i plemenitim ratnim lukavstvima.

Kola i tramvaji, isprevrtni po ulicama, sprječavali su prolaz njemačkim kolonama, koje su žurile u pomoć trupama što su pružale otpor kod Ebolija i Cave dei Tirreni. Napolitanci nisu napadali s leđa Nijemce koji su se povlačili, ali su ih napadali naoružane dok je još trajala bitka kod Salerna, i bila je prava ludost za narod bez oružja, iscrpljen već tri godine glađu i užasnim neprekidnim bombardiranjima, suprotstaviti se njemačkim kolonama koje su, prolazeći kroz Napulj, kretale protiv saveznika iskrvanih u Salernu. Dječaci i žene bili su najgrozniji u ta četiri dana borbe bez pošte. Mnogi leševi njemačkih vojnika, koje sam vidio još nesahranjene, dva dana poslije oslobođenja Napulja, bili su unakaženi po licima, s razderanim vratom od ugriza; još su se vidjeli otisci zubi u mesu. Mnogi su bili unakaženi škarama, mnogi su ležali u jezeru krvi s dugim čavlima zabodenima u lubanju. U nedostatku drugog oružja, dječaci su zabadali te duge čavle, udarajući ih odozgo velikim kamenom, u glave Nijemaca, koje je čvrsto držalo prikovano za zemlju, deset, dvadeset razjarenih dječaka.

„Come on, come on, don't be silly!“ govorio je Jimmy, koračajući preda mnom kroz labirint uličica Forcelle.

Pretpostavljao sam rat kugi. Samo za nekoliko dana Napulj je postao ponor sramote i boli, pakao poniženja. I, pored svega, strahovita zaraza nije uspijevala u srcima Napolitanaca ugasiti onaj čudnovat osjećaj koji je u njima nadživio mnoga stoljeća gladi i robovanja. Nikad ništa neće uspjeti ugasiti krasno antičko milosrđe napuljskog naroda. On nije imao suosjećanja samo za druge: imao je. sažaljenja i prema samome sebi. Jedan narod ne može gajiti osjećaje slobode ako nema osjećaja samilosti.

Čak i oni koji su prodavali svoju ženu, svoje kćeri, čak i žene koje su se podavale za kutiju cigareta, pa i dječaci koji su se prodavali za kutiju karamela, osjećali su sažaljenje prema sebi samima. Bio je to neobičan osjećaj, divno milosrđe. Zbog tog osjećanja, samo zbog tog starog besmrtnog milosrđa, oni će biti slobodni jednoga dana: slobodni ljudi.

„Oh, Jimmy, they love freedom“, govorio sam, „oni vole slobodu, they love freedom so much! They love American boys, too. They love freedom, American boys, and cigarettes, too. I djeca vole slobodu i karamele, Jimmy, i

djeca imaju sažaljenja prema sebi samima. Dobra je to stvar, Jimmy, jesti karamele umjesto umirati od gladi. Don't you think so, you too, Jimmy?"

„Come on", govorio je Jimmy, pljujući na zemlju.

Tako sam otišao s Jimmyjem da vidim „djevicu". Ona se nalazila u jednom kućerku, u dnu uličice, oko Trga Olivella. Pred vratima kućerka stajala je mala grupa savezničkih vojnika, većinom crnaca. Bila su tri ili četiri američka vojnika, nekoliko Poljaka i nekoliko engleskih mornara. Stali smo iza njih, očekujući da i na nas dođe red.

Nakon skoro pola sata čekanja, napredujući po jedan korak svake dvije minute, našli smo se na pragu kuće. Crvena zavjesa, zakpana i poprskana masnim mrljama, zaklanjala nam je unutrašnjost prostorije. Na pragu je stajao sredovječan čovjek, odjeven u cmo, neobično mršav, blijeda i dlakava lica; na njegovoj gustoj sijedoj kosi nehajno je stajao crni filcani šešir, brižljivo ispeglan. Držao je obadvije ruke sastavljene na grudima i među prstima stiskao mali svežanj ulaznica.

„One dollar each"², govorio je, „sto lira po osobi."

Ušli smo i pogledali naokolo. Bio je to uobičajeni napuljski stan: soba bez prozora s vratašcima u dnu, ogroman krevet naslonjen na zid prema nama, a duž ostalih zidova stajali su ogledalo, željezni umivaonik prebojen bijelom bojom, komoda; između kreveta i komode bio je stol. Na stolčiću pred ogledalom nalazilo se prostrano stakleno zvono, koje je pokrivalo, u obojenom vosku, male kipove Svete obitelji. Po zidovima su visjele obične ilustracije u bojama, koje su predstavljale scene iz Cavallerije

1 Jimmy, oni vole slobodu... Oni tako vole slobodu! Oni također vole američke vojnike. Oni vole slobodu, američke vojnike, i cigarete isto ... Zar ne misliš i ti tako, Jimmy?

2 Dolar po osobi.

rustikane i Tosce, Vezuv s perjanicom dima sličan konju okićenom za svetkovinu Piedigrotta¹, i fotografije žena, djece, staraca slikanih ne kao živi, već mrtvi, ispruženi na mrtvačkim odrima i ukrašeni vijencima od cvijeća. U uglu između kreveta i ogledala dizao se mali oltar s likom Madonne, osvjetljen svijećom. Preko kreveta bio je prostrt ogroman pokrivač od plave svile, čije su dugačke pozlaćene rese dodirivale pod od zelene i crvene gline. Na rubu kreveta sjedila je djevojčica i pušila.

Sjedila je s nogama koje su joj visjele s kreveta i pušila zamišljena, šuteći, s laktovima naslonjenima na koljena i licem u rukama. Izgledala je veoma mladom, ali su joj oči bile nekako stare, nekako malo upijene. Bila je počesljana onom baroknom vještinom, capere iz narodnih kvartova, nadahnutom frizurama napuljskih madonna 17. stoljeća: crna, kovrčava, sjajna kosa, bujna kao griva, bila je ukrašena mašnicama, i uzdignuta kao kakav zamak, kao da je na glavi nosila veliku crnu kupolu. Bilo je nečeg bizantinskog na njenom blijedom, uskom i izduženom licu, čije je bljedilo zračilo ispod debelog sloja šminke, a bizantinski joj je bio i izgled krupnih

očiju, kosih i veoma crnih ispod čela, visokog i plosnatog. Ali mesnate usne, povećane jakom brazdom ruža, davale su nešto senzualno i bezočno nježnoj tuzi njenog lica kao u ikone. Bila je odjevena u crvenu svilu, umjereno dekoltiranu. Nosila je svilene čarape boje mesa, male i punašne noge klatile su se obuvane u papuče od crnog filca, poderane i bez forme. Haljina je imala duge rukave, stegnute na zglobovima, a oko vrata visjela joj je jedna od onih ogrlica blijedog starog koralja koje su u Napulju ponos svih siromašnih djevojaka.

Djevojka je pušila šuteći i gledala nepomično u vrata s nekom gordom ravnodušnošću. Bez obzira na bezobzirnost njene crvene svilene haljine, barokni način češljanja kose, debelih mesnatih usana i onih njenih poderanih cipela, njena vulgarnost nije imala ničega osobnog. Izgledala je kao odbljesak vulgarnosti svoje okoline, one vulgarnosti koja ju je svu obavijala, jedva je dotičući. Imala je uho, maleno i nježno, tako bijelo kao da je bilo od lažnog

1 Napuljski narodni praznik, veoma poznat i omiljen u Italiji.

voska. Kada sam ušao, djevojčica je zaustavila pogled na mojim trima zlatnim zvjezdicama kapetana i nasmiješila se prezrivo, blago okrećući lice prema zidu. Bilo nas je desetak u sobi.

„That's all. The next in five minutes”¹, reče glas čovjeka koji je stajao na pragu iza crvene zavjese; zatim čovjek gurnu lice u sobu kroz rupu na zavjesi i doda: „Ready? Spreмна?”

Djevojčica baci cigaretu na zemlju, uhvati vrhovima prstiju krajeve haljine i polako je podiže: prvo se pojaviše koljena, blago zategnuta u svilenim čarapama, zatim gola koža butine, pa sjenka sitne ženskosti. Ostala je jedan trenutak u tom položaju, tužna Veronica, ozbiljna lica, ustiju prezrivo poluzatvorenih. Zatim se polako okrene na leđa, ispruži se na krevetu i lagano, lagano raširi noge. Kao kad grozna ženka raka, u ljubavnom zanosu, polako otvara kliješta pipka, gledajući pažljivo mužjaka, malim okruglim očima, crnim i sjajnim, i stoji nepomična i prijeteća, tako je radila i djevojčica, otvarajući polako ružičasta i crna kliješta mesa, i ostade tako, i nepomično gledajući promatrače. Duboka tišina vladala je u sobi.

„She is a virgin. You can touch. Put your finger inside. Only one finger. Try a bit. Don't be afraid. She doesn't bite. She is a virgin. A real virgin”², reče čovjek, provlačeći glavu u sobu kroz rupu na zavjesi.

Jedan crnac ispruži ruku i dotakne prstom. Netko se nasmijao, a izgledalo je kao da cvili. „Djeвица” se ne pokrene, ali pogleda crnca pogledom punim straha i mržnje. Gledao sam unaokolo: svi su bili blijedi, svi su bili blijedi od straha i mržnje.

„Yes, she is like a child”³, reče crnac hrapavim glasom, vrteći polako prst.

„Get out the finger”⁴, reče glava čovjeka, provučena kroz rupu na crvenoj zavjesi.

-
- 1 To je sve. Sljedeći za pet minuta.
 - 2 Ona je djevica. Možete dotaknuti. Stavite svoj prst unutra. Samo jedan prst. Pokušajte malo. Ne bojte se, ona ne grize. Ona je djevica. Prava djevica.
 - 3 Da, ona je kao dijete.
 - 4 Izvadite prst.

„Really, she is a virgin”¹, reče crnac izvlačeći prst.

Odjednom djevojčica privuče noge uz meki udar koljena, odiže se naglim pokretom bokova, spusti haljinu i brzom rukom iščupa cigaretu iz usta engleskog mornara, koji je stajao blizu naslona kreveta.

„Get out, please”², reče glava čovjeka, i svi izađosmo polako, jedan za drugim, na mala vrata u dnu sobe, vukući noge po podu, zbunjeni i posramljeni.

„Možete biti zadovoljni što vidite Napulj ovako upropašten”, rekoh Jimmyju, kad smo izašli van.

„Nije to svakako moja krivnja”, reče Jimmy.

„Oh, ne”, rekoh, „nije naravno tvoja krivnja. Ali mora biti veliko zadovoljstvo osjećati se pobjednicima jedne ovakve zemlje”, rekoh, „bez ovakvih prizora ne znam kako bi se osjećali pobjednicima? Reci mi istinu, Jimmy: biste li se osjećali pobjednicima bez ovakvih prizora?”

„Napulj je uvijek bio ovakav”, reče Jimmy.

„Ne, nije nikad bio ovakav”, rekoh, „kad vam se ovakve stvari ne bi sviđale, kad vas ovakvi prizori ne bi zabavljali, ove stvari se ne bi događale u Napulju”, rekoh, „ovakvi se prizori ne bi vidjeli u Napulju.”

„Pa nismo mi napravili Napulj”, reče Jimmy, „zatekli smo ga već ovako napravljenog.”

„Niste ga vi napravili”, rekoh, „ali nikada Napulj nije bio ovakav. Da je možda Amerika izgubila rat, pomisli koliko bi američkih djevica u New Yorku i Chicagu raširilo noge za jedan dolar. Da ste vi izgubili rat, sad bi američka djevica bila na onom krevetu, na mjestu one sirote napuljske djevojčice.”

„Ne govori gluposti”, reče Jimmy, „da smo mi izgubili rat, ovakve se stvari ne bi vidjele u Americi.”

„Vidjele bi se i gore stvari u Americi, da ste vi izgubili rat”, rekoh, „Da bi se osjetili herojima, svi pobjednici imaju potrebu za ovakvim stvarima. Imaju potrebu da zavuku prst u jednu sirotu pobijeđenu djevojčicu.”

1 Zaista, ona je djevica.

2 Molim, izađite.

„Ne govori gluposti”, reče Jimmy.

„Više bih volio izgubiti rat i sjediti na onom krevetu kao ova sirota djevojčica, negoli da zavlačim prst između nogu jedne djevice da bih imao zadovoljstvo i gordost da se osjetim pobjednikom.“

„I ti si došao vidjeti je“, reče Jimmy, „zašto si došao?“

„Zato što sam nitkov, Jimmy, zato što je i meni potrebno vidjeti ove stvari da bih osjetio da sam pobijeđen, da sam samo jedan nesretnik.“

„Zašto i ti ne sjedneš na onakav krevet“, reče Jimmy, „ako si zadovoljan time što pripadaš pobijeđenoj strani?“

„Reci mi istinu, Jimmy, bi li rado platio dolar da me vidiš kako širim noge?“

„Ne bih platio ni jedan cent da bih te vidio“, reče Jimmy, pljujući na zemlju.

„Zašto ne? Da je Amerika izgubila rat, ja bih odmah otišao tamo dolje da vidim Washingtonove potomke kako šire noge pred pobjednicima.“

„Shut up“, viknu Jimmy, stežući me snažno za ruku.

„Zašto ne bi došao vidjeti me, Jimmy? Svi vojnici Pete armije došli bi da me vide. I general Clark. I ti bi došao, Jimmy. Platio bi ne samo jedan dolar, već dva, tri dolara, da vidiš muškarca kako otkopčava svoje hlače i širi noge. Svi pobjednici imaju potrebu da vide ove stvari, kako bi bili sigurni da su dobili rat.“

„Svi ste vi čopor luđaka i svinja u Europi“, reče Jimmy, „eto što ste vi.“

„Reci mi istinu, Jimmy, kad se vratiš u Ameriku, svojoj kući, u Cleveland, Ohio, hoćeš li voljeti pričati da je vaš prst pobjednika prošao ispod trijumfalnog luka nogu sirotih talijanskih djevojčica?“

„Don't say that“, reče Jimmy spuštenim glasom.

„Oprosti, Jimmy, žao mi je i radi tebe i radi mene. Nije vaša krivnja, ni naša, znam. Ali teško mi je kad mislim na neke stvari. Nisam trebao poći s tobom toj djevojčici. Nisam trebao poći s tobom i vidjeti tu groznu stvar. Žao mi je i radi tebe i radi mene,

Jimmy. Osjećam se kao pobjednik i nitkov. Vi ste Amerikanci dobri mladići i izvjesne stvari razumijete bolje od mnogih drugih. Zar nije istina, Jimmy, da izvjesne stvari razumiješ i ti?“

„Yes, I understand¹, reče Jimmy tiho, stežući me čvrsto za ruku.

Osjećao sam se bjednikom i kukavicom kao onoga dana kad sam se uspinjao uz Gradoni di Chiaia u Napulju. To su one duge stepenice što se od Ulice Chiaia penju prema Santa Tereselli delli Spagnoli, siromašnom kraju, gdje su nekada bile vojarnje i javne kuće španjolskih vojnika. Toga dana puhao je jugo, i rublje, obješeno na konopima zategnutima između kuća, vijorilo se na vjetru kao zastave: Napulj nije bacio svoje zastave pred noge pobjednika i pobijeđenih. Tijekom noći, požar je uništio veliki dio lijepe palače vojvode od Cellamare, iznad Ulice Chiaia, nedaleko od stepenica Gradoni, i u toplom i vlažnom zraku još uvijek je lutao suh miris izgorenog

drveta, hladnog dima. Nebo je bilo sivo, nalik na prljav papir išaran pljesnivim mrljama.

U dane kada je puhao jugo, pod ovim nebom pljesnivim i krastavim, Napulj je dobivao u isto vrijeme bijedan i prkosan izgled. Kuće, ulice, ljudi, odavali su neku bezočnost, umornu i zlu. Tamo na moru nebo je sličilo na kožu guštera-zelenbaća, poprskano zelenim i bijelim, meko od one hladne i neprovidne vlage koju ima koža gmizavaca. Svi oblaci, zelenkastih rubova, prljali su prljavo plavetnilo horizonta, po kojima su topli naleti juga stvarali žute, masne pruge. I more je imalo zelenu i smeđu boju kože žabe krastače, miris mora bio je opor i sladak, miris koji isparava koža krastave žabe. Iz ždrijela Vezuva izbijao je gust žuti dim, koji se, odbijen od niskog oblačnog neba, otvarao kao kruna ogromnog bora, poderanog crnim sjenkama, zelenim pukotinama. I vinogradi, rasuti po crvenkastim poljima hladne lave, i borovi, i čempresi s korijenjem zasađenim duboko u pustinje pepela, stršili su s neobičnom snagom: sive, ružičaste i plave kuće, priljubljene uz bokove vulkana, dobivale su tamne i mrke tonove u tom pejzažu

1 Da, razumijem.

zagnjurenom u zelenkastu polutamu, presijecanu žutim i purpurnim odsjajima.

Kad puše jugo, ljudska koža isparava, kapljice se sjaje na licima ovlaženima neprozirnim znojem, po kome crne mrlje rasprostiru znojnu i mlohavu sjenku oko očiju, oko usana, oko ušiju. 1 sami glasovi zvone debelo i lijeno, i riječi imaju neuobičajeni smisao, tajanstveno značenje, gotovo kao riječi jednog zabranjenog žargona. Ljudi koračaju nijemi, shrvani nekom tajnom zebnjom, i djeca provode dugo vremena sjedeći na zemlji, ne govoreći ništa, žvaćući koricu kruha, ili neko voće, crno od upljuvaka muha, ili gledajući raspuknute zidove po kojima su nacrtani nepomični gušteri koje plijesan urezuje u staru žbuku. Na naslonima prozora izgaraju zadimljeni karanfili u teglama od pečene zemlje, i glas neke žene izbija čas ovdje, čas ondje, pjevajući: pjesma lagano leti s prozora na prozor, spuštajući se na balkone poput umorne ptice.

Miris hladnog dima od požara u Palači Cellamare lutao je po zraku gustom i ljepljivom, i ja sam tužno udisao taj miris osvojenog grada, opljačkanog, zapaljenog, stari miris ove Troje koja se dimila od požara i mrtvačkih lomača, miris koji se širio obalom mora, zakrčenog neprijateljskim brodovima, pod nebom zastrtim mrljama plijesni, gdje su zastave pobjedničkih naroda, koji su pohrlili na tu dugu opsadu sa svih strana svijeta, trulile pod teškim smrdljivim vjetrom koji je muklo puhao iz dubina horizonta.

Silazio sam prema moru Ulicom Chiaia. Usred gomile savezničkih vojnika koji su se okupljali na kolnicima, gurali, sudarali se, vičući na stotinama stranih, nepoznatih jezika, duž obale pobješnjele rijeke strojeva

koji su s bukom tekli uskom ulicom. I osjećao sam se nevjerojatno smiješnim u svojoj zelenoj uniformi, izbušenoj zrnima naših pješaka, skinutoj s leša engleskog vojnika palog kod El Alameina ili Tobruka. Osjećao sam se izgubljenim u toj neprijateljskoj gomili stranih vojnika koji su me potiskivali naprijed, gurali me, udarali laktovima i ramenima, da bi me izgurali u stranu, i koji su se okretali, gledali s prezirom zlatne oznake moje uniforme, govoreći mi ljutitim glasom: „You bastard, you son of a bitch, you dirty Italian officer”.¹

I ja sam mislio, hodajući tako: tko zna kako se prevodi na francuski you bastard, you son of a bitch, you dirty Italian officer! i kako se prevodi na ruski, srpski, poljski, danski, norveški, nizozemski ili arapski? Tko zna, mislio sam, kako se prevodi na brazilski? I na kineski i na indijski, na bantu, na madagaskarski? Tko zna kako se prevodi na njemački? I smijao sam se, misleći da se ovaj jezik pobjednika prevodi sigurno izvanredno lijepo i na njemački, čak i na njemački, budući da je i njemački jezik, u usporedbi s talijanskim, bio jezik pobjedničkog naroda. Smijao sam se, misleći da su svi jezici na zemlji, čak i bantu i kineski, čak i njemački, bili jezici pobjedničkih naroda, i da smo samo mi, Talijani, samo, u Ulici Chiaia u Napulju, i u svim ulicama svih gradova Italije, da smo govorili jednim jezikom koji nije bio jezik pobjedničkog naroda. I bio sam veoma ponosan što sam bio samo jedan „Italian bastard”, jedan jadan „son of a bitch”.

Tražio sam očima oko sebe, u gomili, nekoga tko se i sam osjećao ponosnim što je jadan „Italian bastard”, jadni „son of a bitch”, gledao sam u lice sve Napolitanke koje sam susretao i koji su i sami bili izgubljeni u toj bučnoj gomili pobjednika, i sami zbačeni u stranu guranjem, udaranjem laktovima u bokove: ove jadne ljude, blijede i mršave, ove žene s bijelim i ispijenim licima, bestidno oživljenima umjetnim rumenilom, ovu slabušnu djecu ogromnih očiju, pohlepnu i uplašenu, i osjećao sam se ponosnim što sam bio „Italian bastard” kao i oni, jedan „son of a bitch” kao i oni.

Ali bilo je nečega na njihovim licima, u njihovim pogledima, što me ponižavalo. Bilo je nečega u njima što me duboko ranjavalo. Bila je to neka neobična gordost, opaka, užasna gordost koja je dolazila od gladi, gordost od gladi, prekosna i istovremeno ponizna. Nisu patili u duši, već je patilo samo tijelo. Patili su samo od jedne vrste muka, samo od muke tijela.

¹ Ti kophile, ti kujin sine, ti prljavi talijanski oficiru.

I odjednom, osjetio sam se samim, tuđincem, u ovoj gomili pobjednika i jadnih izgladnjelih Napolitanaca. Bilo me sram što nisam bio gladan. Pocrvenio sam što sam bio „Italian bastard”, „son of a bitch” i ništa gore od toga. Bilo me sram što nisam i ja jadni izgladnjeli Napolitanac; i, krčeći sebi prolaz laktovima, izašao sam iz stiske gomile, te stavio nogu na prvu stepenicu Gradoni di Chiaia.

Dugačko stepenište bilo je načičkano ženama koje su sjedile jedna pored druge, kao na stepenicama amfiteatra, i sličile damama koje su tamo sjedile, uživajući u nekoj očaravajućoj predstavi. Sjedile su smijući se, govoreći glasno međusobno, ili jedući voće, pušeci ili sišući karamele, ili žvaćući chewing-gum: neke povijene naprijed, s laktovima naslonjenima na koljena, s licem zagnjurenim u sklopljene ruke; neke, okrenute unatrag, s rukama naslonjenima na stepenicu više, neke pak, malo savijene u bokovima; a sve su vikale, dozivale se po imenu, izmjenjujući više glasove i neskladne zvukove ustiju negoli riječi s prijateljicama, koje su sjedile malo više ili malo niže, ili sa staricama, koje su vrištale sa prozora i balkona, nagnutih nad uličicom, i koje su, raščupane, ružne, bezube, ustiju razjapljenih u bestidan osmijeh, mlatarale rukama, psujući i vičući. Žene koje su sjedile na stepenicama gladile su jedna drugoj kosu, sakupljenu i udešenu kao visoki tornjevi, pričvršćenu i poduprtu ukosnicama i češljevima od kornjačevine i obavijenu vijencima od cvijeća i lažnim pletenicama, kao što su počešljane voštane madonne u nišama na uglovima ulica.

Ta gomila žena, koje su sjedile na stepenicama, sličnima stepenicama anđela u Jakovljevom snu, izgledala je kao okupljena na neku svečanost, ili na neku drugu priredbu, u kojoj su bile istovremeno i sudionice, i gledateljice. S vremena na vrijeme neka od njih bi otpočinjala kakvu pjesmu, jednu od onih tužnih pjesama napuljskog puka, koju bi odmah zagušivali podsmijesi, opori glasovi, grleni dozivi, nalik na pozive za pomoć ili jauke bola. Ali, bilo je izvjesnog dostojanstva u tim ženama, u tom njihovom dvojakom držanju, čas raskalašenom, čas komičnom, čas svečanom, u toj samoj njihovoj neurednoj scenskoj raspodjeli. Neka otmjenost, koja se otkrivala u izvjesnim pokretima, u načinu na koji su dizale ruku da bi dotakle sljepoočicu vrhovima svojih prstiju, da bi zagladile kosu objema punašnim i spretnim rukama, u načinu kako su okretale lice i naginjale glavu na rame kao da bi bolje čule glasove i riječi koje su klizile s prozora i balkona, do načina na koji su i one same govorile i smijale se. U jednom trenutku, kad sam stavio nogu na prvu stepenicu, sve zanijemise i neka čudna šutnja lako se spusti, trepereći kao ogroman šareni leptir, na stepenište prepuno žena.

Preda mnom se uspinjalo nekoliko crnih vojnika, zategnutih u uniforme kaki boje, klataći se na ravnim stopalima obuvenima u lake cipele od žute kože, sjajnim kao cipele od zlata. Uspinjali su se polako u toj iznenadnoj tišini s uobičajenim dostojanstvom crnaca: i postepeno, kako su se uspinjali stepenicama kroz uzani prolaz koji je bio ostavljen slobodan, kroz tu nijemu gomilu žena što su sjedile, vidio sam noge tih nesretnica kako se polako otvaraju, kako se odvajaju na jedan grozan način otkrivajući crni busen ženskosti u ružičastom bljesku golog mesa. „Five dollars, five dollars', odjednom počese vikati sve zajedno sa nekim tupim vriskom, ali bez pokreta, i ta odsutnost kretnji povećavala je besramnost glasova i riječi: „five dollars, five dollars". Postepeno, kako su se crnci penjali, graja je rasla,

glasovi su postajali prodorniji, oporije je odzvanjao krik ovih žena, koje su s balkona i prozora dražile crnce, vičući: „five dollars! five dollars, go, Joe! go, Joe! go, Joe! go, go, Joe, go!”²

Ali tek što su crnci prošli, tek što su se njihove zlatne noge odvojile od stepenica, noge djevojaka koje su sjedile na stepenicama polako se stadoše zatvarati kao klijesta mrkog morskog raka, kao poklopci ružičaste školjke, i djevojke mlatarajući rukama, okretale su se unazad, dižući pesnice, vičući besramne psovke crncima-vojniciima s bijesom, veselim i ljutitim. Dok se, prvo jedan, zatim drugi crnac, a zatim još jedan nije zaustavio, nakon

1 Pet dolara, pet dolara.

2 Pet dolara! pet dolara, hajde, Joe! hajde, Joe! hajde, hajde, Joe, hajde.

što ih je u letu uhvatilo deset, dvadesetak ruku. I ja sam nastavljao penjati se gore anđeoskim trijumfalnim stepenicama koje su uranjale pravo u nebo, u to prljavo nebo, kome je jugo cijepao dronjke zelenkaste kože i muklo se širio preko mora.

Osjećao sam se bijednim i podlacom više nego 8. rujna 1943. kada smo morali baciti oružje i naše zastave pred noge pobjednika. Bilo je to staro oružje, zahrđalo, istina, ali bile su to drage obiteljske uspomene. I svi mi, vojnici i oficiri, bili smo privrženi tim starim obiteljskim uspomenama. Bile su to stare puške, stare sablje, stari topovi iz vremena u kojem su žene nosile krinoline, a muškarci visoke cilindre, redingotes golubinje boje i duboke cipele s gumbima. S tim puškama, s tim sabljama, pokrivenima hrđom, s tim topovima od bronce, naši djedovi su se borili zajedno sa Garibaldijem, Viktorom Emanuelom, s Napoleonom III protiv Austrijanaca, za slobodu i nezavisnost Italije. I zastave su bile stare i već demodees. Neke su bile veoma stare, a bile su to zastave Venecijanske Republike, koje su se vijorile na jarbolima galijske na Lepantu, na kulama Fumagoste i Candije. Bile su to zastave Genovske Republike, Komune Milana, Creme i Bologne, koje su se vijorile na Caroccu u bitkama protiv njemačkog imperatora Fridricha Barbarosse. Bile su to zastave koje je naslikao Sandro Botticelli, koje je Lorenzo Veličanstveni poklonio strijelcima Firenze; bile su to zastave Siene, koje je naslikao Luka Signorelli. Bile su to rimske zastave s Kapitolija, koje je slikao Michelangelo. Bila je tu i zastava koju su Talijani iz Valparaisa predali Garibaldiju, i zastava Rimske Republike iz 1849. Bile su tu i zastave Vittoria Venete, Trsta, Rijeke, Zadra, Etiopije, Španjolskog građanskog rata. Bile su tu „slavne” zastave među „najslavnijima” na zemlji i na moru. Zašto moraju biti slavne samo zastave Engleza, Amerikanaca, Rusa, Francuza? I talijanske zastave su slavne. Da su bile bez slave, kakvo zadovoljstvo bismo imali u njihovom bacanju u blato? Nema naroda u svijetu koji nije bar jedanput osjetio želju da baci vlastite zastave pred noge pobjednika. I najslavnijim zastavama dogodilo se da budu bačene u blato. Slava je, bar ono što ljudi nazivaju slavom, često umrljana blatom.

Za nas je bio veličanstven dan 8. rujna 1943. kada smo bacili naše oružje i naše zastave ne samo pred noge pobjednika, već i pred noge pobijeđenih. Ne samo pred noge Engleza, Amerikanaca, Francuza, Rusa, Poljaka i svih drugih, već i pred noge kralja, Badoglia, Mussolinija, Hitlera. Pred noge svih, pobjednika i pobijeđenih. Čak i pred noge onih koji nisu imali veze, koji su sjedili, ravnodušni, i uživali u onome što se događalo. I pred noge prolaznika i svih onih kojima je palo na pamet da budu prisutni neobičnom, zabavnom prizoru vojske koja je bacala vlastito oružje i vlastite zastave pred noge prvopridošlog. I ne zbog toga što je naša vojska bila gora ili bolja od mnogih drugih. U ovom slavnom ratu nisu samo Talijani, budimo pravedni, okrenuli leđa neprijatelju: dogodilo se to svima, Englezima, Amerikancima, Nijemcima, Rusima, Francuzima, Jugoslavenima, svim pobjednicima i pobijeđenima. Nije bilo vojske na svijetu koja nije, u ovom krasnom ratu, jednog divnog dana, osjetila potrebu da baci vlastito oružje i vlastite zastave u blato.

U naredbi potpisanoj od ljupkog Veličanstva Kralja i maršala Badoglia bilo je napisano baš ovako: „Talijanski oficiri i vojnici, bacite herojski svoje oružje i svoje zastave pred noge prvopridošlog." Nije tu bilo zabune. Bilo je doslovce napisano „herojski". I riječ: „prvopridošli" bila je napisana na veoma jasan način, da nije ostavljala nikakvu sumnju. Naravno, bilo bi mnogo bolje za sve, pobjednike i pobijeđene, a mnogo bolje i za nas, da smo dobili naredbu da ne bacimo oružje tek 1943. već 1940. ili 1941. kada je to bilo u modi, u Europi, da se baca oružje pred noge pobjednika. Svi bi nam rekli: „Bravo." Istina je da su nam svi kazali „bravo" i 8. rujna 1943. Ali kazali su nam „bravo" jer, ruku na srce, nisu mogli ništa drugo ni reći.

Bio je to zaista lijep prizor, zabavan prizor. Svi mi, oficiri i vojnici, utrkivali smo se tko će „herojskije" baciti oružje i zastave u blato, pred noge svih pobjednika i pobijeđenih, prijatelja i neprijatelja, čak i pred noge prolaznika, čak i pred noge onih koji su se, ne znajući u čemu je stvar, zaustavljali da nas promatraju, začuđeni. Bacili smo, smijući se, svoje oružje i svoje zastave u blato i odmah smo trčali da ih pokupimo, da bi mogli početi opet ispočetka. „Živjela Italija", vikala je oduševljena gomila, dobrodušno se smijući, bučna, vesela, talijanska gomila. Svi, ljudi, žene, djeca, izgledali su kao pijani od radosti, svi su pljeskali rukama uzvikujući: „Bis! bravo! bis!" i mi, umorni, znojni, zadihani, s očima svijetlim od muškog ponosa, lica ozarenog patriotskom gordošću, bacali smo herojski oružje i zastave pred noge pobjednika i pobijeđenih, i odmah smo trčali da ih pokupimo i da ih ponovo bacimo u blato. Ti isti saveznički vojnici, Englezi, Amerikanci, Rusi, Francuzi i Poljaci, pljeskali su rukama i bacali nam u lice pregršt karamela, vičući: „Bravo! bis! Živjela Italija!" I mi smo bacali, smijući se grohotom, oružje i zastave u blato i odmah trčali da ih pokupimo i da počnemo ispočetka.

Bila je to doista vrlo lijepa svetkovina, jedna nezaboravna svetkovina. U tri godine rata nismo se nikada tako dobro zabavili. Uvečer smo bili mrtvi

umorni, usta su nas boljela od smijeha, ali smo bili ponosni što smo izvršili svoj zadatak. Nakon što se svetkovina završila, postrojili smo se u kolonu, i tako, bez oružja, bez zastava, uputili smo se prema novim bojnim poljima da bismo dobili, zajedno sa saveznicima, ovaj isti rat koji smo već izgubili sa Nijemcima. Marširali smo uzdignute glave, pjevajući, ponosni što smo pokazali narodima Europe da postoji samo jedan jedini način da se dobije rat: da se baci vlastito oružje i vlastite zastave, herojski, u blato, pred noge „prvopridošlog“.

III. PERIKE

Bilo je to prvi put da sam se uplašio zaraze, da sam možda i ja zahvaćen kugom, onoga dana kada sam s Jimmyjem otišao k prodavaču perika. Osjećao sam se poniženim odvratnom bolešću na najosjetljivijem mjestu za jednog Talijana, na spolovilu. Genitalni organi bili su oduvijek od prvorazrednog značaja u životu Latina, a osobito Talijana, kroz cijelu povijest Italije. Prava zastava Talijana nije ona trobojna, već spolovilo; muško spolovilo. Patriotizam talijanskog naroda sav je sadržan tu, u busenu muškosti. Čast, moral, katolička vjera, kult porodice, sve je tu, između nogu, sve je tu u spolovilu, koje je u Italiji veoma lijepo, dostojno naših starih i slavni tradicija civilizacije. Tek što sam prekoračio prag trgovine s „perikama“, osjetio sam da me kuga pogodila u ono što je, za svakog Talijana, jedina, prava Italija.

Prodavač „perika“ imao je svoj kućerak u blizini Ceppo di Forcella, u jednom od najbjeđenijih i najprljavijih kvartova Napulja.

„Svi ste vi u Europi trulež“, govorio je Jimmy dok smo koračali kroz labirint uličica upletenih kao čvor crijeva oko Trga Olivella.

„Europa je domovina čovjeka“, rekao sam, „nema na svijetu ljudi koji su više ljudi od onih što se rađaju u Europi.“

„Ljudi? Vi sebe nazivate ljudima, vi?“ odvratio je Jimmy, smijući se i udarajući se rukom po butini.

„Da, Jimmy, nema na svijetu plemenitijih ljudi od onih što se rađaju u Europi“, govorio sam.

„Hrpa korumpirane kopiladi, eto što ste vi“, rekao je Jimmy.

„Mi smo divan narod pobijeđenih, Jimmy“, odgovorio sam.

„A lot of dirty bastards“¹, govorio je Jimmy, „ustvari, vi ste zadovoljni što ste izgubili rat, zar ne?“

„Imaš pravo, Jimmy, prava je sreća za nas što smo izgubili rat. Jedina stvar koja nam je malo neugodna jest ta da ćemo morati vladati svijetom. Pobijeđeni upravljaju svijetom, Jimmy. Uvijek se tako događa, poslije jednog rata. Uvijek su pobijeđeni oni koji donose civilizaciju u zemlje pobjednika.“

„What? Smatrate li možda da ćete donijeti civilizaciju u Ameriku?“ govorio je Jimmy, gledajući me iznenađeno i ljutito.

„Upravo je tako, Jimmy. I Atena je, kad je imala sreću i čast da bude pobijeđena od Rimljana, bila prinuđena da donese civilizaciju u Rim.“

„The hell with your Athens, the hell with your Rome!“² govorio je Jimmy, gledajući me poprijeko.

Jimmy je koračao tim prljavim ulicama, među tim bijednim narodom, s elegancijom i prostodušnošću svojstvenom samo Amerikancima. Samo se Amerikanci, od svih na ovom svijetu, mogu kretati tako slobodnom i vedrom ležernošću među prljavim, gladnim, nesretnim ljudima. Nije to znak neosjetljivosti: to je znak optimizma, i istovremeno čednosti. Amerikanci nisu cinici, oni su optimisti. I optimizam je sam po sebi znak čednosti. Tko ne čini, tko ne misli zlo, sklon je ne samo negirati postojanje zla, već i odbijati vjerovanje u neizbježnost zla, odbijati prihvatiti da je zlo neizbježno i neizlječivo. Amerikanci vjeruju da se siromaštvo, glad, bol mogu savladati, da se može izliječiti od bijede, gladi, bola, da ima lijeka svakom zlu. Ne znaju da je zlo neizlječivo. Ne znaju, iako su, u svakom pogledu, najkršćanskija nacija na svijetu, da bez zla nema Krista. No love, no nothin'.

Nema zla, nema Krista. Manje mogućnosti za zlo u svijetu, manje mogućnosti za Krista u svijetu. Amerikanci su dobri. Kad su suočeni s bijedom, s glađu, s boli, njihov je prvi, nagonski

1 Mnogo prljave kopiladi.

2 Do đavola s vašom Atenom, do đavola s vašim Rimom!

pokret da pomognu onima koji trpe glad, bijedu, bol. Nema naroda na svijetu sa tako snažnim, tako čistim, iskrenim osjećajem čovječanske solidarnosti. Ali Krist zahtijeva od ljudi samilost, ne solidarnost. Solidarnost nije kršćanski osjećaj.¹

Jimmy Ran, iz Clevelanda, Ohio, poručnik Signal Korpsa², bio je, kao i najveći dio američkih časnika i vojnika, dobar momak. Kad je Amerikanac dobar, on je najbolji čovjek na svijetu. Nije bila Jimmyjeva krivica što je napuljski narod patio. Ovaj užasni prizor boli i bijede nije prljao ni njegove oči, ni njegovo srce. Jimmy je imao čistu savjest. Kao i svi Amerikanci, zbog suprotnosti svojstvene svakoj materijalističkoj civilizaciji, on je bio idealist. Zlu, bijedi, gladi, tjelesnim patnjama on je pripisivao moralna svojstva. Nije vidio dakle povijesne i ekonomske uzroke, već samo razloge prividno moralne. Što je mogao učiniti da bi olakšao svirepe tjelesne patnje napuljskog naroda, europskih naroda? Sve ono što je Jimmy mogao učiniti, bilo je da na sebe samoga primi jedan dio moralne odgovornosti zbog njihovih patnji: ne kao Amerikanac, već kao kršćanin. Možda bi bilo bolje reći, ne samo kao kršćanin, već i kao Amerikanac. I to je pravi razlog zbog kojeg ja volim Amerikance, duboko sam zahvalan Amerikancima, i smatram

ih najplemenitijim, najčistijim, najboljim i najnezainteresiranijim narodom na svijetu: jednim divnim narodom.

Jimmy, naravno, nije uspijevaao razumjeti duboke moralne i religiozne pobude koje su ga navodile da se osjeća, djelomično, odgovornim za patnje drugih. Možda čak nije ni bio svjestan da je Kristova žrtva nalagala i odgovornost svakoga čovjeka, svakoga od nas, u patnjama čovječanstva, da biti kršćanin obvezuje svakoga od nas da se osjeća Kristom svih bližnjih. Zašto bi on morao znati sve ove stvari? Sa chair n 'etait pas triste, hélas! et U n 'avait pas lu tons les livres? Jimmy je bio pošten mladić, srednjeg društvenog položaja, srednje kulture. U građanskom životu bio je činovnik u jednom osiguravajućem društvu. Njegova kultura bila je

1 Nema ljubavi, nema ničega.

2 Odjeljenje za vezu.

3 Njegovo tijelo nije bilo jedno, ovaj: i nije čitao sve knjige.

na mnogo nižoj razini od kulture bilo kojeg Europljanina u njegovim uvjetima. Nije se, naravno, moglo očekivati da će jedan mali američki činovnik, koji se iskrcao u Italiji da bi se borio protiv Talijana, da bi ih kaznio zbog njihovih grijeha i njihovih zločina, postati Krist talijanskog naroda. Nije se čak moglo očekivati da poznaje izvjesne stvari moderne civilizacije: da je kapitalističko društvo, na primjer (ako se ne vodi računa o kršćanskom milosrđu, ni o zamornosti i neukusu kršćanskog milosrđa, osjećaja svojstvena modernom svetu), najmoćniji oblik kršćanstva. Da bez postojanja zla ne može biti Krista. Da je kapitalističko društvo zasnovano na ovom saznanju: da se bez postojanja bića koja pate ne može dovoljno uživati u vlastitim dobrima, i vlastitoj sreći; da se kapitalizam bez pokrića kršćanstva ne bi mogao održati.

Ali prema bilo kojem Europljaninu njegovog položaja, a, nažalost, i mog položaja, Jimmy je bio superiorniji u ovome: što je poštovao dostojanstvo i slobodu čovjeka, što nije činio, ni mislio nikakvo zlo, što se moralno osjećao odgovornim za tuđe patnje.

Jimmy je koračao smiješeći se, a ja sam osjećao svoje lice, hladno i zatvoreno.

S mora je puhao reski vjetar, bura, i svjež miris soli sijekao je kroz smrdljiv zadah uličica. Gotovo da se moglo čuti kako preko krovova i terasa juri onaj šum lišća, ono otegnuto njiskanje ždrjebadi, onaj nebrojeni smijeh djevojčica, onih tisuću mladih i sretnih glasova koji trče na perjanicama valova u buri. Vjetar je ulazio u rublje, koje se sušilo na konopcima zategnutim preko uličica, kao na jedru. Dizao se sa svih strana lepet golubljih krila, šuštanje prepelica u pšenici.

Sjedeći na pragovima svojih kućeraka, mještani su se šutke ogledali, prateći nas dugo očima: bila su to djeca gotovo naga, bili su to bijeli i prozračni starci kao pečurke iz podruma, bile su to žene natečenih trbuha, ispijenih lica, boje pepela, blijede i suhe djevojčice uvelih grudi, mršavih

kukova. Sve je oko nas bilo svjetlucanje očiju u zelenoj polutami, nijemi smijeh, bljesak zuba, nijeme kretnje: ti pokreti su cijepali svjetlost boje prljave vode, onu sablasnu svjetlost akvarija, koja je svjetlost uličica Napulja oko zalaska sunca. Ljudi su nas gledali šuteći, otvarajući i zatvarajući usta kao ribe.

Mnogi ljudi, obučeni u dronjave vojničke uniforme, spavali su opruženi na pločniku kraj vrata kućeraka. Bili su to talijanski vojnici, većinom sa Sardinije, ili iz Lombardije, gotovo svi zrakoplovci s aerodroma u blizini Capodichina, koji su poslije sloma talijanske vojske, da ne bi pali u ruke Nijemaca ili saveznika, potražili utočište na ulicama Napulja, gdje su živjeli od milosrđa ovog naroda, toliko siromašnog koliko i plemenitog. Psi skitnice, privučeni oštrim mirisom spavača, onim mirisom prljave kose i kiselog znoja, hodali su njuškajući spavače, gledajući njihove poderane cipele, njihove uniforme u dronjcima, ližući njihove sjenke koje su njihova tijela, zgrčena u snu, bacala na zidove.

Nije se čuo nikakav glas, čak ni plač djeteta. Čudna tišina tištala je izglednjeli grad, vlažna od ljutog znoja gladi, slična onoj divnoj tišini koja se razlijeva u grčkoj poeziji, dok se mjesec polagano penje iz mora. I već od udaljene vjeđe horizonta podizao se blijed i prozračan mjesec sličan ruži, a nebo je mirisalo kao kakav vrt. Sa pragova kućeraka, ljudi su podizali lice i gledali ružu koja se lagano dizala iz mora. Tu ružu izvezenu na plavom svilenom pokrivaču neba. Na jednom kraju pokrivača, nalijevo, malo pri dnu, bio je izvezen Vezuv, žut i crven, a nagore, malo udesno, u blagoj sjenci otoka Capri, bile su izvezene u zlatu riječi molitve Ave Maria maris stella¹. Kada je nebo nalik ovome lijepom pokrivaču za krevet od plave svile, cijelom izvezenom kao Madonnin ogrtač, svaki Napolitanac je sretan: bilo bi tako divno umrijeti, jedne ovako vedre večeri.

Odjednom, na ulazu jedne uličice, vidjesmo kako dođoše i zaustaviše se neka crna kola, koja su vukla dva konja, s pokrovcima izvezenima srebrom i s perjanicama kakvima su okićeni ati francuskih vitezova-lutalica. Dva čovjeka sjedila su na boku: onaj što je držao uzde, fijuknu bičem, drugi ustade, dune u svoju savijenu trubu, koja pusti oštar i rezak vapaj, zatim oporim glasom vikne: „Poggioreale! Poggioreale!” što je bilo ime groblja, a isto tako i

¹ Zdravo, Marijo, zvijezdo mora.

zatvora u Napulju. Bio sam više puta zatvaran u tamnicu Poggioreale, i to mi ime sledi srce. Čovjek ponovi uzvik više puta, dok se prvo, malo-pomalo, nije digao neodređeni žamor, a zatim buka, graja i vrisak iz uličica počeli razlijevati, iz kućerka u kućerak.

Bio je to sat mrtvih, sat u kojem su kola Gradske čistoće, ono malo kola sačuvanih od neprekidnih, užasnih bombardiranja tih godina, išla iz uličice u uličicu, od kućerka do kućeraka, da sakupe mrtve, na isti način kao što su

prije rata išla skupljati smeće. Bijeda vremena, javni nered, velika smrtnost, pohlepnost špekulanata i nebriga vlasti, opća korupcija, bili su takvi, da je sahraniti po kršćanskom obredu jednog mrtvacu postala gotovo nemogućna stvar, dozvoljena samo izvjesnim privilegiranim. Odnijeti jednog mrtvacu na Poggioreale, na malim kolicima koja je vukao magarac, stajalo je deset, petnaest tisuća lira. I budući da su to bili još prvi mjeseci savezničke okupacije, i narod još nije imao vremena da sakupi malo novca nedopuštenom trgovinom na crnoj burzi, narod si nije mogao dopustiti luksuz da svojim mrtvima pruži kršćanski ukop, kojeg su, iako siromašni, bili dostojni. Pet, deset, pa čak i petnaest dana ostajali su leševi po kućama, u očekivanju kola za smeće: polako su se raspadali na krevetima, u toploj i dimljivoj svjetlosti svijeća, slušajući glasove rođaka, mrmor džezvi za kavu i lonca graha na vatri od uglja upaljenog u sredini sobe, i vriske djece koja su se igrala naga na podu, i jauka starijih, šćućurenih nad noćnim posudama u toplom i ljepljivom mirisu izmeta, sličnom mirisu kojim odišu mrtvaci u raspadanju.

Na viku „grobara“, na zvuk njegove trube, dizao se iz uličica žamor, pomamna vriska, opora himna plača i molitvi. Mnoštvo muškaraca i žena izmililo je iz jednog skloništa, noseći na ramenima jednostavan kovčeg (bila je nestašica drva i sanduci za mrtvace pravili su se od starih, neizglačanih stolova, od vratanaca crvotočnih krila ormara), i trčali su, plaćući na sav glas i vićući, kao da im je prijetila neka ozbiljna i neposredna opasnost, zbijeni oko kovčega s bijesom punim ljubomore, gotovo plašeći se da će netko doći da im otme leš, da ga iščupa iz njihovih ruku, od njihove ljubavi. I to trčanje, to vriskanje, taj ljubomorni strah, to okretanje unazad, to podozrivo motrenje, gotovo kao progonjenih ljudi, davalo je tom čudnom sprovodu mukli smisao krađe, smisao otimanja, boju zabranjene stvari.

Kroz jednu od tih uličica, noseći na rukama jednog malog mrtvacu, uvijenog u plahtu, dolazio je gotovo trčeći jedan bradati čovjek, praćen i pritješnjen mnoštvom žena koje su, čupajući kosu i odjeću, udarajući se rukama po grudima, po truhu, po butinama, kukale slomljenim glasom, više životinjskim nego ljudskim, jaukom ranjene zvijeri. Svijet se pojavljivao na pragovima, vićući i mlatarajući rukama, i kroz otvorena vrata vidjelo se kako ustaju i sjedaju na krevet, ili leže s licem okrenutim vratima, uplašena djeca, užasno raščupane i mršave žene, ili parovi još uvijek sablažnjivo vezani, i svi su pratili iskolačenih očiju bučni sprovod koji je prolazio uličicom. Oko već prepunih kola raspaljivala se, međutim, kavga, između onih koji su posljednji došli, i koji su se čupali među sobom da bi osvojili malo mjesta svome mrtvacu. I ta svađa oko kola sličila je na bunu u bijednim uličicama Forcelle.

Nije to bilo prvi put da sam prisustvovao svađi oko jednog leša. Za vrijeme podmuklog bombardiranja Napulja, u travnju 1943. bio sam se sklonio u prostranu pećinu koja se nalazila na boku Monte Echija, iza starog

Hotela Rusija, u Ulici Santa Lucia. Urlajući i galameći, ogromna svjetina bila se skupila u pećini. Nalazio sam se pored starog Marina Canalea, koji je već četrdeset godina upravljao malim brodom koji je plovio između Napulja i Caprija, i kapetana Cannavalea, koji je također bio sa Caprija, i koji je već tri godine plovio između Napulja i Libije sa vojnim transportom. Cannavale se toga jutra vratio iz Tobruka, i sada je išao kući na dopust. Ja sam se plašio te užasne napuljske svetine. „Izađimo odavde. Sigurniji smo na otvorenom, pod bombama, nego ovdje unutra, među ovim svijetom", rekoh Canaleu i Cannavaleu. „Zašto? Napolitanci su dobar svijet", reče Cannavale. „Ne kažem da su loši", odgovorih, „ali kad je uplašena, svaka je gomila opasna. Prignječit će nas." Cannavale me čudno pogleda: „Šest puta sam se utapao i nisam umro na moru. Zašto bih morao umrijeti ovdje?" reče. „Eh! Napulj je gori od mora", odgovorih. I izađoh, vukući sa sobom, za ruku, Marina Canalea, koji mi je vikao u same uši: „Vi ste ljudi! Hoćete me odvesti u smrt!"

Ulica prazna, pusta, nepomična, bila se zagnjurila u onu istu svjetlost, modru i ledenu, koja je koso osvjetljavala neke dokumentarne filmove. Plavetnilo neba, zelenilo drveća i plavičasto zelenilo mora, žute, ružičaste, oker boje kuća, sve je to bilo ugašeno: sve je bilo bijelo i crno, utopljeno u sivu prašinu kao pepeo koji polako pada na Napulj za vrijeme erupcije Vezuva. Sunce je bilo jedna bijela mrlja usred ogromnog platna prljavosive boje. Nekoliko stotina Liberatora' prolazilo je veoma visoko iznad naših glava, bombe su padale tu i tamo na naselje, nekim tupim udarom, kuće su se rušile uz užasnu tresku. Stadosmo da trčimo sredinom ulice, prema Chiatamoneu, kada dvije bombe padoše jedna za drugom, iza nas, baš na izlaz pećine koju smo bili napustili prije nekoliko trenutaka: pritisak zraka od eksplozije baci nas na zemlju. Okrenuh se na leđa, prateći očima Liberatorse koji su se udaljavali prema Capriju. Pogledah na sat: bilo je dvanaest sati i četvrt. Naselje je izgledalo kao kravlja balega koju je zgnječila noga prolaznika.

Sjedosmo na rub kolnika i šutjesmo jedan dug trenutak. Čuo se užasan krik koji je izlazio iz pećine, ali mukao, dalek. „Jadnik", reče Marino Canale, „vraćao se kući na dopust. Sto puta je u tri godine prešao more između Italije i Afrike, a umro je udavljen zemljom." Digli smo se i pošli prema ulazu u spilju. Strop se srušio, mukli jauk izlazio je ispod zemlje. „Unutra se ubijaju", reče Marino Canale. Legli smo na zemlju, naslanjajući uho na ruševine. Ne pozivi u pomoć, već vapaji, grozne svađe, čule su se iz te ogromne grobnice. „Ubijaju se! Ubijaju se!" vikao je Marino Canale i plakao, udarajući pesnicama o hrpe crnice i kamena. Ja sam sjeo na nogostup i zapalio cigaretu, nije se moglo ništa drugo napraviti.

U međuvremenu je pristizala iz Vicolo del Pallonettoa rulja uplašanih ljudi, koji su se bacali na ruševine, kopajući noktima.

1 Tip američkih bombardera.

Podsjećali su me na čopor pasa koji traže kost. Najzad stiže i pomoć: jedna četa vojnika bez alata, ali umjesto toga, naoružani puškama i mitraljezima. Vojnici su bili mrtvi umorni, odjeveni u izderane uniforme, s probušenim donovima na cipelama: baciše se na zemlju, psujući, i zaspāše.

„Zašto ste došli?“ upitah časnika koji je zapovijedao četom.

„U službi smo javnog poretka.“

„Ah, u redu. Nadam se da ćete ih sve postrijeljati, kada ih izvučete van, te luđake koji su se dali pokopati tamo unutra.“

„Imamo nalog da držimo rulju podalje“, odgovori časnik, gledajući me netremice.

„Ne, imate nalog da postrijeljate mrtve, čim ih izvade iz toga groba.“

„Što vi hoćete od mene?“ reče časnik, prelazeći rukom preko čela, „Već tri dana moji vojnici ne zatvaraju oka, a dva dana je prošlo otkako ništa nisu jeli.“

Oko pet sati stigla su jedna ambulantna kola Crvenog križa s nekoliko bolničara i jednim odredom kopača, s lopatama i krampovima. Oko sedam sati bili su otkopani prvi mrtvi. Bili su napuhani, ljubičasti, nije ih se moglo prepoznati. Svi su imali ožiljke od nekih čudnih rana: imali su lice, ruke, grudi izgrižene i izgrebane, mnogi su bili ranjeni nožem. Jedan inspektor policije, praćen nekolicinom agenata, približi se mrtvima, i počne ih brojati glasno: „Trideset sedam... pedeset dva... šezdeset jedan...“ dok su agenti pretresali džepove leševa, tražeći dokumente. Mislio sam, hoće li ih uhititi. Ne bih se ni najmanje iznenadio da su ih uhitili. Njegov ton bio je ton policijskog inspektora koji nasrće na zločinca da bi mu stavio lisice. Vikao je: „Dokumente! Dokumente!“ Mislio sam na neugodnost koju bi imali jadni mrtvaci da nisu imali svoje isprave pri sebi.

U ponoć je bilo otkopano oko četrismo leševa, i stotinu ranjenih. Oko jednog sata poslije pola noći stiže nekoliko vojnika s reflektorom. Lijevak zasljepljujuće bijele svjetlosti potone u ždrijelo spilje. U jednom trenutku približih se jednome, za kojeg mi se činilo da upravlja organizacijom spašavanja.

„Zašto ne dovezete i druga ambulantna kola? Jedna ne koriste puno“, rekoh mu.

On je bio općinski inženjer, veoma dobar čovjek. „U cijelom Napulju preostalo je samo dvanaest ambulantnih kola. Ostala su poslana u Rim, gdje im uopće nisu potrebna. Jadan Napulj! Dva bombardiranja dnevno, a bez ambulantnih kola. Ima na tisuće mrtvih danas, a najpogođeniji su, kao i uvijek, siromašni kvartovi. I sa dvanaest ambulantnih kola, što mogu učiniti? Trebalo bi ih na tisuće.“

Ja mu rekoh: „Zatražite koju tisuću bicikala. Ranjenici mogu ići u bolnicu na biciklima, što mislite?“

„Da, ali mrtvi? Ranjenici mogu ići u bolnicu na biciklima, ali mrtvi?“ reče inženjer.

„Mrtvi mogu ići pješice“, reko, „a ako im se ne sviđa hodati, nogom u tur. Zar nije tako?“

Inženjer me čudno pogleda i reče: „Vama je do šale. Meni nije. Ali bit će kao što vi kažete. Poslat ćemo mrtve na oblje nogom u tur.“

„Tako, to i zaslužuju. Zanovijetaju nas mrtvi. Uvijek mrtvi, i mrtvi, i mrtvi. Na sve strane mrtvi. Već tri godine vide se samo mrtvi po ulicama Napulja. I kako se prave važni! Kao da samo oni postoje na svijetu! Nek' već jedanput prestanu! Ako ne, na groblje nogom u tur, i kuš!“

„Baš tako. I kuš!“ reče inženjer, gledajući me čudno.

Pripalili smo si po cigaretu i počeli pušiti, promatrajući leševe poredane na nogostupu pod zasljepljujućom svjetlošću reflektora. Odjednom smo čuli neki strašan žamor. Rulja je napala ambulanta kola, bacajući kamenje na bolničare i vojnike.

„Uvijek tako završava“, reče inženjer, „gomila zahtijeva da mrtvi budu odnijeti u bolnicu. Vjeruju da doktori mogu uskrsnuti leševe nekom injekcijom ili umjetnim disanjem. Ali mrtvi su mrtvi. Mrtviji od ovoga ne mogu biti! Ne vidite li kako izgledaju? Imaju zgnječena lica, mozak izvan ušiju, crijeva u hlačama. Ali narod je takav: žele da njihovi mrtvi budu odnijeti u bolnicu, ne na groblje. Eh, bol čini ljude ludima.“

Primijetio sam daje govorio i plakao. Plakao je kao da to nije bio on, već neko drugi koji plače blizu njega. Kao da ne primjećuje da plače, i bio je siguran da je tu bio neko drugi, tu, pored, koji je plakao umjesto njega.

Rekao sam: „Zašto plačete? Bezvrijedno je.“

„To je moja jedina zabava, plakanje“, reče inženjer.

„Zabava? Htjeli ste reći utjeha.“

„Ne, kažem zabava. I mi imamo pravo zabaviti se s vremena na vrijeme“, reče inženjer i počne se smijati, „Zašto i vi također ne probate?“

„Ne mogu. Kad vidim neke stvari, dođe mi da povraćam. Moja zabava je povraćanje.“

„Sretniji ste od mene“, reče inženjer, „povraćanje olakšava želudac. Plač ne. Kad bih i ja mogao povraćati!“ I udalji se, praveći si laktovima prolaz kroz gomilu koja je urlala i proklinjala, prijeteći.

Međutim, iz najudaljenijih kvartova, iz Forcelle, Vomera i Mergelline stizalo je, dozvano žalosnom glasinom o velikoj grobnici u Santa Luciji, mnoštvo žena i djece, vukući raznovrsna kola i mala ručna kolica. I na ta kola gomilali su, u neredu, mrtve i ranjene. Povorka kola najzad krene, i ja pođoh za njima.

Među tim nesretnicima bio je i jadni Cannavale, i bilo mi je žao ostaviti ga samog u toj hrpi mrtvih i ranjenih. Bio je to dobar mladić, Cannavale, koji je uvijek imao puno simpatije prema meni, bio je jedan od rijetkih ljudi koji mi je prilazio i javno mi stezao ruku kada sam se vratio s otoka Liparija. Ali sad je bio mrtav: može li se ikad saznati što misli mrtvac? Možda bi zadržao mržnju prema meni za cijelu vječnost, kad bih ga ostavio samog, kad ne bih bio blizu njega, sad kad je mrtav, ako ga ne odvezem ili ispratim u bolnicu.

Svi znaju kakvi su egoisti ti mrtvaci. Samo oni postoje na svijetu, svi ostali nisu važni. Ljubomorni su, puni zavisti, i sve praštaju živima, osim činjenicu su živi. Htjeli bi da svi budu kao i oni, puni crva i s praznim očnim dupljama. Slijepi su i ne vide nas: da nisu slijepi, vidjeli bi da smo i mi puni crva. Ah, prokleti! Postupaju s nama kao sa slugama, htjeli bi da smo tamo, podvrgnuti njihovoj volji, uvijek spremni da učinimo što je njima drago, da zadovoljavamo svim njihovim prohtjevima, da im se klanjamo, da skidamo šešir, da kažemo: „Vaš ponizni sluga." Pokušajte reći: „Ne" jednom mrtvacu, da nemate vremena za gubljenje s mrtvacem, da imate drugog posla, da živi moraju svoje poslove završiti, da imaju dužnosti i prema živima, a ne samo prema mrtvima, i pokušajte im reći najzad: da mrtav već leži, a živ samo mir želi. Pokušajte to reći mrtvacu i vidjet ćete što će vam se dogoditi. Skočit će na vas kao kakav bijesan pas, i pokušat će vas ugristi, izgresti vam lice noktima. Policija bi trebala staviti lisice oko ruku mrtvima, umjesto da pobijesni pa stavlja lisice na ruke živima. Treba ih zakucati u sanduk s okovima oko ruku, a pogrebe treba pratiti veći broj policajaca, koji će štiti gospodu od bijesa tih prokletnika: jer oni posjeduju užasnu snagu, ti mrtvi, mogli bi pokidati okove, polomiti sanduk, da izjure van i da izgrizu i izgrehu lica svima, rođacima i prijateljima. Trebalo bi ih sahraniti s liscama na rukama i iskopati duboke jame, spustiti sanduk dobro zatvoren i zgaziti zemlju na humku, da ti prokletnici ne mogu izaći van i izgristi ljude. Ah, spavajte u miru, prokletnici, spavajte u miru, ako možete, i ostavite na miru žive!

Na to sam mislio prateći povorku kola kroz Santa Luciju, kroz San Ferdinando, kroz Toledo, preko Trga Carita. Mršava i odrpana gomila pratila je pogreb plačući i proklinjući: i žene su čupale kose, zabadale nokte u lice, i, otkrivajući grudi, uzdizale su oči k nebu, urličući kao kuje. Oni kojima je velika galama prekinula san, pojavljivali su se na prozorima, mlatarajuć rukama i vičući, i na sve strane se plakalo, proklinjalo, prizivala Madonna iz San Gennara. Svi su plakali, budući da je svaka pojedina žalost u Napulju opća žalost; žalost ne samo jednoga, ne mnogih, već svih, i bol pojedinca bolje cijeloga grada, i glad jednoga glad je sviju. Nema osobnog bola u Napulju, ni osobne bijede: svi pate i plaču jedni za druge, i nema straha, nema gladi, nema kolere, ni pomora, koje ovaj dobri narod, nesretan i plemenit, ne smatra zajedničkim blagom, zajedničkim nasljedstvom u suzama. „Tears are the chewing gum of Naples", rekao mi je Jimmy jednog dana.

1 Suze su napuljska guma za žvakanje.

I Jimmy nije znao da, kada bi suze bile guma za žvakanje ne samo Napolitanaca, već i američkog naroda, Amerika bi bila zaista velika i sretna zemlja, velika, čovječanska zemlja.

Kad je posmrtna povorka naposljetku stigla u bolnicu Pellegrini, mrtvi i ranjeni bili su iskrncani u dvorište, već prepuno ljudi koji su plakali (bili su to rođaci i prijatelji ranjenih i poginulih iz drugih kvartova grada), koji su ih iz dvorišta odnosili na rukama u bolničke hodnike.

Bilo je već jutro i laka zelena plijesan pojavljivala se na koži lica, na žbuci zidova, na sivom nebu koje je tu i tamo cijepao reski jutarnji vjetar: a kroz rasporke probijalo je nešto ružičasto, slično novom mesu u dubini rana. Gomila je ostala u dvorištu, čekajući, moleći se na sav glas, i prekidala molitvu s vremena na vrijeme, da bi dala oduška suzama.

Oko deset sati ujutro izbila je gužva. Umorna od dugog čekanja i nestrpljiva da dobije vijesti o svojim dragima, o tome jesu li zaista mrtvi ili je još bilo nade da se spase, sumnjajući da im lažu liječnici i bolničari, gomila je počela urlati, proklinjati, bacati kamenje na prozorska okna, i snagom svoje vlastite težine, navalila je, najzad, na vrata. Kad je teška kapija popustila, ta bučna i grozna graja odjednom splasnu: i, u tišini, kao čopor vukova, dahćući, stišćući zube, gledajući amo-tamo od vrata do vrata, trčeći pognutih glava kroz hodnike te stare zgrade, koja je postala smrdljiva i prljava od vremena i zapuštenosti, gomila provali u bolnicu.

Ali, kad je stigla na prag unutrašnjeg dvorišta, odakle su zrakasto polazili mračni hodnici, ona strašno zaurla i zaustavi se, skamenjena od užasa. Bačeni po podovima, naslagani na gomile smeća, krvavih odijela, trule slame, ležalo je na stotine i stotine bezobličnih leševa, s ogromnim glavama, natečeni od gušenja, plavi, zeleni, ljubičasti, sa zgnječenim licima, prelomljenim udovima ili iščupanima od žestine eksplozije. U jednom uglu dvorišta dizala se cijela piramida glava sa iskolačenim očima, sa širom otvorenim ustima. Ovdje se, s vriskom, bijesnim plačem i groznim kukanjem, svjetina baci na mrtve, zovući ih poimence, strašnim glasom, otimajući jedan drugome ta trupla bez glava, te rastrgane udove, te glave otkinute od tijela, te bijedne ostatke u kojima je, zavaravana sažaljenjem i ljubavlju, ona prepoznavala svoje drage.

Čovjek sigurno nije vidio nikada tako okrutnu borbu, ni tako jadnu. Svaki komad leša bio je predmetom svađe deseterice, dvadeseterice tih bezumnika poludjelih od bola i još više od straha, strepeći da će im neko drugi odnijeti njihovog mrtvacu, gledajući kako im ga krade protivnik. I ono što nije moglo bombardiranje, dokrajčio je ovaj mrtvački bijes, ovo ludo žaljenje. Izmrčvaren, rastrgan, raskomadani stotinama pohlepni ruku, svaki je leš postao plijenom tih bezumnika, koji su, praćeni ljudima koji su urlali, bježali, stiskajući na grudi bijedne ostatke koje su uspjeli otrgnuti od tuđe, surove, samilosti. Razjarena rulja iz dvorišta i iz hodnika bolnice Pellegrini raštrka se ulicama i uličicama dok ne utone natrag u dubine kućeraka, gdje je sažaljenje i ljubav mogla najzad naslađivati suzama i posmrtnim obredima oko rastrganih leševa.

Sprovod se već izgubio u tamnom labirintu uličica Forcelle, a jauk porodice koja je pratila mrtvačka kola polako se gasio u daljini. Vojnici crne boje kože klizili su pored zidova, ili su se zadržavali na pragovima kućica, uspoređujući cijenu jedne djevojčice sa cijenom paketa cigareta ili s kutijom konzerviranog mesa. Sa svih strana, kroz tminu, čulo se šaputanje, i opori glasovi, i uzdasi, i oprezan šum koraka. Mjesec je palio srebrnim odsjajima rub krovova i ograde balkona, još uvijek suviše nizak da bi osvijetlio dubinu uličica. I Jimmy i ja koračali smo šutke u toj gustoj i smrdljivoj tami, sve dok nismo stigli pred jedna pritvorena vrata. Gurnuli smo ih i zaustavili se na pragu.

Unutrašnjost kućice bila je osvijetljena bijelom zasljepljujućom svjetlošću acetilenske lampe, koja je stajala na mramoru komode. Dvije djevojke odjevene u sjajnu svilu žarkih boja stajale su pred stolom koji se nalazio na sredini sobe. Na stolu su bile nagomilane „perike“ svih vrsta i veličina, ili je bar tako izgledalo, na prvi pogled. Bili su to pramenovi duge plave kose brižljivo počešljani, ne znam je li od kudjelje, svile ili prave ženske kose, i sakupljeni oko jedne rupice od crvenog atlasa. Neke od tih perika bile su zlatnoplave, neke blijedoplave, neke riđe, neke vatrene boje, nazvane ticijan-crvenom: jedne su bile kovrčave, druge talasaste, a neke opet u loknama kao kosa kod djevojčica. Djevojke su se veoma živo raspravljale uz oštru ciku, milujući te čudne perike, premještajući ih iz jedne u drugu ruku, i šaljivo se udarajući po licu, kao da su držale lepezu ili konjski rep.

Te dvije djevojke bile su ljepušaste i tamnog lica, sakrivenog ispod debelog sloja rumenila i nevjerojatno bijelog pudera koji je odvajao lice od vrata, kao da je bilo maska od krede. Imale su kosu kovrčavu i sjajnu, žučkaste boje, koja je otkrivala upotrebu oksidansa, ali korijen kose, koji se nazirao ispod lažnog sjaja umjetnog zlata, bio je crn. I obrve su bile crne, i rijetke crne dlačice po licu koje su se, nabijeljene puderom, zgušnjavale i crnile na gornjoj usni i dužinom vilice do ušiju gdje su se, odjednom, poprimaljući boju kudjelje, miješale sa kosom lažne boje zlata. Oči su im bile žive i veoma crne, usne, naravno, boje koralja, kojima je ruž oduzimao sjajno crvenilo krvi, čineći ih neprozirnim. Smijale su se, a kad smo se mi pojavili, one se okrenuše, spuštajući glas, gotovo postidene; i odmah ispuste iz ruku „perike“, postanu ravnodušne, gladeći dlanom otvorene ruke nabore haljine i popravljajući, stidljivim pokretom, kosu.

Jedan čovjek stajao je iza stola; vidio je da smo ušli, poklonio se, stavljajući obje ruke na stol, naslanjajući se na njih svom težinom svoga tijela, reklo bi se, da zaštiti svoju trgovinu. Međutim, obrvom dade znak debeloj i raščupanoj ženi koja je sjedila na stolici, ispred ognjišta na kojem je grgotala voda za kavu. Žena ustade užurbano, i hitrim pokretom ruke pokupi u skute svoje suknje gomilu perika i zatvori ih u komodu.

„Do you want me?“¹ upita čovjek, okrećući se Jimmyju. „No“, reče Jimmy, „I want one of those strange things“² „That's for women“, reče čovjek, „only for women. Not for gentlemen.“³

1 Trebate li mene?

2 Ne... Želim jednu od onih čudnih stvari.

3 To je za žene... samo za žene. Ne za gospodu.

„Not for what?“ reče Jimmy.

„Not for you. You American officers. Not for American officers.“²

„Get out those things“³, reče Jimmy.

Čovjek ga netremice pogleda jedan trenutak, prelazeći rukom preko usta. Bio je to mali, suhonjav čovjek, sav odjeven u crno, s tamnim, nepomičnim očima na licu boje pepela. On reče polako: „I am an honest man. What do you want from me?“⁴ Što želite od mene?“

„Those strange things“⁵, reče Jimmy.

„Te svinje“, reče čovjek, ne trepnuvši, govoreći samome sebi „sti fetiente“, i osmjehujući se, nastavi: „Well. I'll show you. I like Americans. Svi su svinje. I'll show you.“⁶

Do tog trenutka nisam ni riječi progovorio. „Kako ti je sestra?“ upitah ga tada, na talijanskom.

Čovjek me pogleda, prepozna moju uniformu i osmjehnu se. Izgledao je zadovoljan i umiren. „Dobro je, hvala bogu, gospodine kapetane“, odgovori, smiješeći se kao poznanik, „vi niste Amerikanac, vi ste čovjek kao i ja i razumijete me. Ali te svinje!“ I glavom da znak ženi, koja je ostala stajati, leđima naslonjena na komodu, kao u stavu obrane.

Žena otvori komodu, izvadi perike i pažljivo ih poreda po stolu. Jedna joj je debela ruka bila obojena do zgloba jakom žutom bojom šafrana.

Jimmy uzme jednu od onih „strange things“ i pažljivo je pogleda.

„To nisu perike“, reče Jimmy.

1 Nije za koga?

2 Nije za vas. Vas, američke časnike. Nije za američke časnike.

3 Izvadite te stvari.

4 Ja sam pošten čovjek. Što hoćete od mene?

5 One čudne stvari.

6 Te svinje (napuljski dijalekt)... Dobro. Pokazat ću vam. Ja volim Amerikance... Pokazat ću vam.

„Ne, nisu perike“, odvrati čovjek.

„Čemu služe?“ upita Jimmy.

„One su za vaše crnce“, reče čovjek, „vašim se crncima sviđaju plave žene, a Napolitanke su smeđe.“ Pokaže na četiri duge svilene trake, sašivene za jedan od početaka na rubu rupice od crvenog atlasa, zatim se okrene k jednoj od djevojaka i doda: „Pokaži to ovome fetiente.“

Djevojka, smijući se i neprestano se braneći lažno stidljivim pokretima, uze „periku“ koju joj je čovjek dodao, i priljubi je uz trbuh. Smijala se i njena prijateljica.

Jimmy podiže „periku“ sa četiri trake i priljubi je uz trbuh.

„Ne razumijem čemu to može služiti“, reče Jimmy, dok su se obje djevojke smijale i rukama sakrivala usta.

„Pokaži kako se upotrebljava“, reče čovjek djevojci.

Djevojka ode i sjedne na rub kreveta, podiže suknju i, šireći noge, stavi „periku“ na busen ženskosti. Bilo je monstrozno, izgledala je kao „perika“, taj busen plave kose koji joj je pokrivaio cijeli trbuh i silazio joj do pola bedara.

Druga je djevojka kroz smijeh rekla: „For negros, for American negros.“¹

„What for?“² uzvikne Jimmy, širom otvorenih očiju.

„Negros like blondes“, reče čovjek, „Ten dollars each. Not expensive. Buy one.“¹

Jimmy je zavukao pesnicu u neku vrstu velike rupice od crvenog atlasa i, okrećući „periku“ oko zgloba na ruci, smijao se, crven u licu, savijao se od smijeha i svaki čas zatvarao oči kao da mu je taj nastup smijeha štetio srcu.

„Stop, Jimmy“, reko.

Ruka provučena kroz rupicu „perike“ nije bila smiješna stvar: bila je to vrlo žalosna stvar, i užasna.

„I žene su izgubile rat“, reče čovjek s nekim čudnim osmijehom, prevlačeći polako rukom preko usta.

1 Za crnce, za američke crnce.

2 Zašto?

3 Crnci vole plavuše... deset dolara svaka. Nije skupa, kupite jednu.

„Ne“, reče Jimmy, gledajući ga netremice, „samo su muškarci izgubili rat. Only men.“

„Women too“², reče čovjek, žmirkajući očima.

„Ne, samo muškarci“, odgovori Jimmy tvrdim glasom.

Odjednom djevojka skoči dolje s kreveta i, gledajući Jimmyja u lice, tužnim i zlobnim izrazom, uzvikne: „Živjela Italija! Živjela Amerika!“ i prasne u grčevit smijeh koji joj je ružno iskrivio usta.

Ja reko Jimmyju: „Let's go“³, Jimmy.“

„That's right“⁴, reče Jimmy. Gurnu u džep „periku“, baci na stol novčanicu od tisuću lira i, hvatajući me za lakat, ponovi: „Let's go.“

Na dnu ulice sreli smo M.P.⁵, naoružanu svojim bijelo premazanim pendrecima. Koračali su šutke, išli su sigurno napraviti prepad u kvartu Forcella, u tom gnijezdu crne burze. I s terase na terasu, s prozora na prozor, letio je iznad naših glava glas uzbune zbog straže, glas koji je iz uličice u uličicu objavljivao vojsci crne burze približavanje policije: „Mama i tata! Mama i tata!“ Na taj uzvik rađao se metež u dnu kuće, topot, otvaranje i zatvaranje vrata, škripa prozora.

„Mama i tata! Mama i tata!"

Uzvik je letio, veseo i lagan u srebrnom bljesku mjeseca, a Mama e Papa⁶, klizili su, nijemi, uzduž zidova, vrteći u svojim rukama bijele pendreke.

Na pragu hotela „Park", gdje je bila menza američkih časnika i radioaparata koji je primao stanicu PBS-a, ja rekoh Jimmyju: „Živjela Italija! Živjela Amerika!"

„Shut up!" reče Jimmy, i ljutito otpljune na zemlju.

Kada me vidio da ulazim u dvoranu menze, pukovnik Jack Hamilton dade mi znak da priđem i sjednem pored njega za veliki

1 Samo muškarci.

2 I žene.

3 Hajdemo.

4 To je u redu.

5 Vojna policija.

6 Prva slova M i P znak su da dolazi vojna policija - M.P.

stol oko kojeg su se okupili viši časnici. Pukovnik Brand podigne glavu da bi odgovorio na moj pozdrav, i ljubazno mi se osmijehne. Imao je lijepo lice, ružičasto, uokvireno sijedom kosom, i plave oči, osmijeh bojažljiv; a onaj njegov način da se osvrće naokolo smiješeći se, pridavao je njegovom ozbiljnom izgledu nešto srdačno i dobro, gotovo dječjačko.

„Večeras imamo krasnu mjesečinu", reče pukovnik Brand.

„Zaista lijepu", odgovorim, smješkajući se zadovoljno.

Pukovnik Brand vjerovao je da je Talijanima zadovoljstvo čuti od jednog stranca: „Večeras je mjesečina krasna", jer si je umislio da Talijani vole mjesec kao da je on dio Italije. On nije bio odveć inteligentan, ni jako kulturni, ali je imao neobično plemenitu dušu, i ja sam mu bio zahvalan za srdačan način na koji je rekao: „Mjesečina je krasna večeras", jer sam osjećao da je tim riječima meni želio izraziti svoju simpatiju za nesreće, za patnje i poniženja talijanskog naroda. Htio sam mu reći „hvala". Htio sam mu stisnuti ruku preko stola i reći mu: „Da, istinska domovina Talijana je mjesec, naša jedina domovina, uostalom." Ali sam se bojao da ostali časnici, koji su sjedili oko našeg stola, svi, osim Jacka, ne bi razumjeli smisao mojih riječi. Bili su to dobri mladići, čestiti, jednostavni, čisti, kako samo mogu biti Amerikanci: ali oni su bili uvjereni da sam i ja, kao i svi Europljani, imao lošu naviku da dajem dvosmisleno značenje svakoj svojoj riječi, i bojao sam se da će tražiti u mojim riječima drugo značenje koje one nisu imale. „Doista lijepa", odgovorih.

„Vaša kuća na Capriju sigurno je prava čarolija, pod ovakvim mjesecom", reče pukovnik Brand, lagano crveneći, i svi me ostali časnici pogledaju, smiješeći se sa simpatijom. Svi su oni poznavali moju kuću na Capriju. Svaki puta kad bi silazili s tužnih planina Casina, ja sam ih pozivao svojoj kući, a s njima još neke od naših prijatelja Francuza, Engleza, Poljaka: generala Guillaumea, potpukovnika Andrea Lichtwitsa, poručnika Pierrea Lyauteya,

potpukovnika Marchettija, pukovnika Gibsona, poručnika Lubomirskog, pobočnika generala Andersa, pukovnika Mihajlovskog, koji je nekada bio mladi časnik maršala Pilsudzkog, a sada je časnik američke vojske, i provodili smo dva do tri dana sjedeći na hridinama, pecajući, ili pijući u sobi oko vatre, ili, opruženi na terasi, gledajući plavo nebo.

„Gdje si bio danas? Tražio sam te cijelo poslijepodne”, reče Jack tihim glasom.

„Šetao sam se s Jimmyjem.”

„Nešto s tobom nije u redu? Što ti je?” upita Jack, gledajući me netremice. „Ništa, Jack.”

U tanjurima se pušila uobičajena juha od paradajza, uvijek isto pečeno povrće, uvijek isti kuhani kukuruz. Čaše su bile pune uvijek iste kave, uvijek istog čaja, uvijek istog soka od ananasa. Ja sam osjećao neku knedlu u grlu, i nisam probao jelo.

„Onaj jadni kralj”, reče potpukovnik Morris, iz Savannaha, Georgia, „nije očekivao svakako ovakav prijem. Napulj je uvijek bio grad koji je veoma odan monarhiji.”

„Jesi li bio u Ulici Toledo kad je kralj bio izviždan?” upita me Jack.

„Koji kralj?” rekoh.

„Talijanski kralj”, odgovori Jack.

„Ah, talijanski kralj!”

„Izviždali su ga, danas, u Ulici Toledo”, reče Jack.

„Tko ga je izviždao? Amerikanci? Ako su to bili Amerikanci, loše su napravili.”

„Izviždali su ga Napolitanci”, odvrati Jack.

„Dobro su napravili”, rekoh. „Što je mogao očekivati? Kišu cvijeća?”

„Što jedan kralj može, danas, očekivati od svoga naroda?” započne Jack „Jučer cvijeće, danas zviždanje, sutra - opet cvijeće. Pitam se zna li talijanski narod razliku između cvijeća i zviždanja.”

„Zadovoljan sam”, rekoh, „što su baš Talijani bili ti koji su ga izviždali. Amerikanci nemaju prava izviždati talijanskog kralja. Nemaju prava slikati crnog vojnika kako sjedi na prijestolju kralja Italije, u kraljevskoj palači u Napulju, i objaviti fotografiju u svojim novinama.”

„Moram se složiti s tobom”, potvrdi Jack.

„Amerikanci nemaju prava da mokre po uglovima u prijestolonasljedničkoj dvorani kraljevske palače. Učinili su to. Bio sam tamo s tobom, kad sam ih vidio da to rade. Čak ni mi Talijani nemamo prava takvo nešto raditi. Imamo pravo da izviždimo našega kralja, da ga prislonimo uza zid, čak. Ali ne da mokrimo po ćoškovima prijestolonasljedničke dvorane.”

„A ti nisi nikada zasipao cvijećem kralja Italije?” reče Jack sa srdačnom ironijom.

„Ne, Jack, imam čistu savjest što se tiče kralja. Nisam mu nikad bacio ni jedan jedini cvijetak.“

„Bi li mu zviždao danas, da si se našao u uličici Toledo?“ upita Jack.

„Ne, Jack, ne bih ga izviždao. Sramota je izviždati jednog pobijeđenog kralja, čak i kad je on tvoj vlastiti kralj. Svi smo mi, a ne samo kralj, izgubili rat u Italiji. Svi, osobito oni koji su ga jučer zasipali cvijećem, a danas ga izviždali. Ja mu nikad nisam bacio ni jedan jedini cvijetak. Zbog toga, da sam se danas našao u Ulici Toledo, ne bih mu zviždao.“

„Imaš gotovo pravo“, reče Jack.

„Your poor king“¹, reče pukovnik Brand, „Jako mi je žao zbog njega.“ I doda, ljubazno mi se smješkajući: „I zbog vas.“

„Thank a lot for him“², odgovorih. Ali nešto je sigurno zazvučalo lažno u mojim riječima, jer me Jack čudno pogledao i rekao mi tiho: „Tu me caches quel-ques chose. Ça ne va pas ce soir, avec toi.“³

„Ne, Jack, nije mi ništa“, kažem i počnem se smijati. „Zašto se smiješ“, upita Jack.

„Dobro je smijati se s vremena na vrijeme“, odgovorim. „I meni se sviđa da se s vremena na vrijeme smijem“, reče Jack.

„Amerikanci“, kažem, „nikada ne plaču.“ „What? Les Americains ne pleurent jamais?“⁴ odgovori Jack iznenađeno.

1 Jadan vaš kralj.

2 Zahvaljujem umjesto njega.

3 Ti kriješ nešto od mene. S tobom nešto nije u redu večeras.

4 Što? Amerikanci nikad ne plaču?

„Americans never cry“¹, ponovim.

„Nisam nikad mislio o tome“, reče Jack, „ti zbilja misliš da Amerikanci nikad ne plaču?“

„They never cry“², reko.

„Who never cries?“³ zapita pukovnik Brand.

„Amerikanci“, reče Jack, smijući se, „Malaparte kaže da Amerikanci nikad ne plaču.“

Svi me pogledaju s nevjericom i pukovnik Brand reče: „Very funny idea.“⁴

„Malaparte uvijek ima poneku vrlo zabavnu misao“, reče Jack, ispričavajući me, dok su se svi smijali.

„Nije to zabavna misao“, usprotivih se, „to je vrlo tužna misao. Amerikanci nikad ne plaču.“

„Jaki ljudi ne plaču“, reče potpukovnik Morris.

„Amerikanci su jaki ljudi“, kažem, i smijem se.

„Have you ever been in the States?“⁵ upita me pukovnik Brand.

„Ne, nikada. Nikada nisam bio u Americi“, odgovorim.

„Eto, zato mislite da Amerikanci nikad ne plaču“, reče pukovnik Brand.

„Good Gosh!" usklikne potpukovnik Thomas, iz Kalamazooa, Michigan, „Good Gosh! U Americi je moderno plakati. Tears are fashionable.⁶ Slavni američki optimizam bio bi smiješan bez suza."

„Bez suza", započne pukovnik Eliot, iz Nantucketa, Massachusetts, „američki optimizam ne bi bio samo smiješan, bio bi čudnovat."

„Mislim da je čudan i sa suzama", reče pukovnik Brand, „to je ono što mislim otkako sam došao u Europu. "

1 Amerikanci nikad ne plaču.

2 Oni nikad ne plaču.

3 Tko nikad ne plače?

4 Vrlo smiješna misao.

5 Jeste li ikad bili u Sjedinjenim Državama?

6 Gospode Bože!... Gospode Bože. Suze su u modi.

„Mislio sam da je u Americi zabranjeno plakati", rekoh.

„Ne, u Americi nije zabranjeno plakati", odgovori potpukovnik Morris.

„Čak ni nedjeljom", na to će Jack, smijući se.

„Da je u Americi zabranjeno plakati", rekoh, „bila bi to prekrasna zemlja."

„Ne, u Americi nije zabranjeno plakati", ponovi potpukovnik Morris, gledajući me strogo, „i možda je baš zbog toga Amerika prekrasna zemlja."

„Have a drink¹, Malaparte", reče pukovnik Brand, vadeći iz džepa srebrnu bočicu i nalijevajući mi malo viskija u čašu. Zatim natoči malo viskija u čaše ostalih i u svoju i, okrećući se meni sa srdačnim osmijehom, nastavi: „Dont worry, Malaparte. Ovdje ste među prijateljima. We like you. You are a good chap. A very good one."² Podiže čašu, i, nježno žmirkajući, izgovori zdravicu američkih pijanaca: „Mud in your eye" što znači „blato u tvojim očima".

„Mud in your eye", ponove svi, dižući čaše.

„Mud in your eye", kažem, dok su mi suze navirale na oči.

Popili smo i pogledali jedan drugoga, smiješeći se. „Vi ste čudan narod, vi Napolitanci", reče pukovnik Eliot.

„Ja nisam Napolitanac, i žalim zbog toga", rekoh, „napuljski je narod dobar narod."

„Vrlo čudan narod", ponovio je pukovnik Eliot.

„Svi smo mi, u Europi", odgovorih, „manje ili više Napolitanci."

„Napravite sebi nevolje, i poslije plaćete", reče pukovnik Eliot.

„Treba biti jak", reče pukovnik Brand, „God helps..."³ i pritom je sigurno htio reći da Bog pomaže jakim ljudima, ali se prekine, i, okrećući lice prema radioaparatu koji se nalazio u uglu sobe, prozbori: „Slušajte."

1 Popijte nešto.

2 Ne uzbuđujte se... Mi vas volimo. Vi ste dobar momak, vrlo dobar.

3 Bog pomaže...

Radio stanica PBS-a prenosila je neku melodiju koja me podsjetila na melodiju Chopina. Ali nije bio Chopin. „I like Chopin“¹, reče pukovnik Brand. „Mislite li da je to doista Chopin?“ upitah ga. „Of course it's Chopin!“² usklikne pukovnik Brand, s naglaskom dubokog iznenađenja.

„Što biste željeli da je?“ reče pukovnik Eliot, s lakim nestrpljenjem u glasu. „Chopin je Chopin.“ „Mislim da nije Chopin“, rekoš.

„Naprotiv, ja mislim daje Chopin“, reče pukovnik Eliot, „bilo bi zaista čudno da to nije Chopin.“

„Chopin je jako popularan u Americi“, reče potpukovnik Thomas, neke njegove blues-skladbe su izvanredne.“

„Hear, hear“³, uzviknu pukovnik Brand, „of course it's Chopin!“

„Da, to je Chopin“, rekoše i ostali, gledajući me prijekorno. Jack se smijao, žmirkajući.

Bila je to neka vrsta Chopina, ali nije bio Chopin. Bio je to koncert za klavir i orkestar, kako bi ga napisao neki Chopin koji nije bio Chopin ili jedan Chopin koji nije bio rođen u Poljskoj, već u Chicagu, ili u Clevelandu, Ohiou, ili možda, kako bi ga napisao neki rođak, neki zet, neki ujak Chopinov; ali ne Chopin.

Glazba prestane, i glas radijskog voditelja stanice PBS-a reče: „Čuli ste Varšavski koncert skladatelja Addinsella, u izvođenju filharmonije iz Los Angelosa pod vodstvom Alfreda Wallensteina.“

„I like Addinsell's Warsaw Concerto“, reče pukovnik Brand, crveneći od zadovoljstva i ponosa. „Addinsell je naš Chopin, He's our American Chopin.“⁴

1 Ja volim Chopina.

2 Naravno da je Chopin.

3 Čujmo, čujmo.

4 Ja volim Addinsellov Varšavski koncert (skladan za film „Opasna mjesečina“. Addinsell je filmski skladatelj)... On je naš američki Chopin.

„Možda vam se ne sviđa čak ni Addinsell?“ upita me pukovnik Eliot, sa žalcem prezira u glasu.

„Addinsell je Addinsell“, odgovorim mu.

„Addinsell je naš Chopin“, ponovi pukovnik Brand, s dječaćkim prizvukom trijumfa.

Ja sam šutio i pogledao Jacka. Zatim sam rekao ponizno: „Molim vas da mi oprostite.“

„Don't worry, don't worry, Malaparte“¹, reče pukovnik.

Brand me potapša rukom po ramenu: „Have a drink.“ Ali njegova srebrna bočica bila je prazna, i, smijući se, predloži mi da idemo u bar. Dok je govorio, uputio se prema njemu, a i svi mi za njim.

Jimmy je sjedio za stolom blizu prozora, usred grupe mladih zrakoplovnih časnika i pokazivao svojim prijateljima nešto plavo, busen kose koju sam ja odmah prepoznao. Jimmy, crven u licu, glasno se smijao, a

s njim i zrakoplovni časnici, crveni u licu, lupajući jedan drugog rukama po ramenima.

„Što je to?" upita potpukovnik Morris, približavajući se Jimmyjevom stolu i znatiželjno je ogledao „periku".

„That's an artificial thing", reče Jimmy smijući se, „a thing for negros."²

„What for?" uzviknu pukovnik Brand, naginjući se preko Jimmyjevog ramena i razgledavajući „the thing".

„For negros", reče Jimmy, dok su se svi smijali.

„For negros?" ponovi pukovnik Brand.

„Da", rekoh, „for American negros", i iščupam „periku" iz Jimmyjevih ruku, gurnem prste u rupicu od crvenog atlasa, okrećući je na odvratan način: „Look", rekoh, „that's a woman, an Italian woman, a girl for negros."³

„Oh, shame!"⁴ uzvikne pukovnik Brand i okrene oči s odvratnošću. Bio je crven u licu od srama, od uvrijeđene čednosti.

1 Ne uzbuđujte se, ne uzbuđujte se.

2 To je jedna umjetna stvar... stvar za crnce.

3 Gledajte... to je žena, talijanska žena, djevojka za crnce.

4 Oh, sramota.

„Gledajte na što su svedene naše žene", rekoh, dok su mi suze klizile preko jagodica, „evo na što je svedena žena, talijanska žena: jedan busen plavih vlasi za crne vojnike. Gledajte, cijela je Italija samo jedan busen plavih vlasi."

„Sorry", reče pukovnik Brand, dok su me svi zapanjeno gledali, šuteći.

„Nije naša krivnja", doda potpukovnik Thomas.

„Nije vaša krivnja, znam", rekoh, „nije vaša krivnja. Cijela je Europa samo jedan busen plavih vlasi. Jedan vijenac plavih vlasi za vaše pobjedničko čelo."

„Don't worry, Malaparte", reče pukovnik Brand srdačnim glasom, pružajući mi jednu čašu, „have a drink."

„Have a drink", ponovi potpukovnik Morris, udarajući me rukom po ramenu.

„Mud in your eye", doda pukovnik Brand i podigne Čašu. Imao je oči vlažne od suza i gledao me, osmjehujući se.

„Mud in your eye, Malaparte", rekoše ostali, podižući čaše.

Ja sam plakao u tišini, s onom užasnom stvari stisnutom u šaci.

„Mud in your eye", rekoh, plačući.

IV. PUTENA RUŽA

Na prvu vijest o oslobođenju Napulja, dozvane nekim tajanstvenim glasom, tako reći vođene slatkim mirisom nove kože i Virginia duhana, onim mirisom plave žene, koji je miris američke vojske, mlohave povorke homoseksualaca, ne samo iz Rima i Italije, već iz cijele Europe, prešle su pješice njemačke linije na snježnim planinama Abruzza, preko minskih polja, prkoseći puškaranjima patrola Fallschirmjagera¹ i požurile u Napulj, ususret oslobodilačkim vojskama.

Internacionala izopačenih, koja je bila tragično prekinuta ratom, obnavljala se u tom prvom kutu Europe, koji su oslobodili lijepi saveznički vojnici. Nije prošlo ni mjesec dana od oslobođenja, i već je Napulj, otmjena i slavna prijestolnica stare Kraljevine Dviju Sicilija, postao prijestolnicom europskog homoseksualizma, najznačajnije svjetsko „raskrižje“ zabranjenog poroka, velika Sodoma, kojoj su žurili iz Pariza, Londona, New Yorka, Kaira, Rio de Janeira, iz Venecije i Rima, svi izopačeni svijeta. Homoseksualci koji su se iskricali iz engleskih i američkih aviona i brodova, i oni koji su stizali u grupama, prelazeći pješke preko Abruzza, iz svih zemalja Europe još uvijek pod čizmom Nijemaca, prepoznavali su se po mirisu, po naglasku, po pogledu, i s radosnim uzvicima bacali se u zagrljaj jedni drugima, kao Vergilije i Sordelo u Paklu Danteovom, dok su ulice Napulja odjekivale

¹ Padobranac.

od njihovih razbludnih i pomalo hrapavih ženskih glasova: „Oh, dear, oh sweet, oh darling!“¹ Bitka u Cassinu je bjesnila, povorke ranjenika stizale su na nosilima prema Via Appiji, danju i noću, bataljuni crnaca za raščišćavanje kopali su grobove na vojničkim grobljima i ulicama Napulja, ljupke povorke Narcisa šetale su se, klateći kukovima i okrećući se, a usput ljubomorno zagledajući lijepe američke i engleske vojnike, širokih ramena, rumenog lica, koji su sebi krčili prolaz kroz gomilu onim svojim slobodnim načinom kretanja, poput atleta koji samo što su izašli ispod ruku masera.

Izopačeni, koji su pristigli u Napulj preko njemačkih linija, bili su cvijet europske profinjenosti, aristokracija zabranjene ljubavi, ona „upper ten thousand“² seksualnog snobizma; i svjedočili su s neusporedivim dostojanstvom o svemu onome što je najizabranije, najizvjesnije umiralo u tragičnoj dekadenciji europske civilizacije. Bili su bogovi jednog Olimpa postavljenog izvan prirode, ali ne i izvan povijesti.

Bili su, ustvari, kasni unuci onih slavni Narcisa iz vremena kraljice Viktorije, koji su svojim anđeoskim licima, svojim bijelim rukama, svojim

izduženim nogama, postavili idealan most između predrafaelizma Rossettija i Burnesa Jonesa i novih estetskih teorija Raskina i Waltera Patera, između morala Jane Austen i morala Oscara Wildea.

Mnogi su pripadali čudnoj generaciji koju je plemeniti američki građanski sloj prepustio pariškim nogostupima i koja je zaposjela Rive Gauche, 1920. i čija su lica, potamnijela od alkohola i droge, izgledala užlijebljena jedna u druga, kao na nekoj bizantskoj slici, u galeriji likova iz prvih romana Hemingwaya ili sa stranica časopisa Transition. Njihov cvijet nije više bio ljiljan ljubavnika „jadnog Lelijana“, već ruža Gertrude Stein, „a rose is a rose is a rose is a rose“³.

Njihov jezik, jezik kojim su govorili s osobitom mekoćom, s izvanredno tananim pregibima u glasu, nije više bio engleski

1 Oh, dragi, oh, srce, oh, mili!

2 Gornjih deset tisuća (viša klasa).

3 Ruža je ruža je ruža je ruža.

jezik Oxforda, najzad u opadanju između 1930. i 1939. čak ne ni onaj posebni jezik koji zvuči kao stara glazba, u stihovima Waltera de la Marea i Ruperta Brooka, to jest engleski jezik posljednje humanističke tradicije edvardovske Engleske; već elizabetanski engleski soneta, onaj isti kojim govore neki likovi u Shakespea- reovim komedijama. Tezej, na početku Sna ljetne noći, kada oplakuje laganu smrt starog mjeseca i priziva izlazak novog mjeseca: O, methinks, how slow this old moon wanes} Ili Hipolita, kad prepušta rijeci sna četiri noći koje je još odvajaju od svadbene sreće, four nights will quickly dream away the time². Ili Orsino, kad u Bogojavljenjskoj noći pod muškim odijelom Viole otkriva plemenitost spola. Bio je to lepršavi jezik, rastresen, eteričan, lakši od vjetra, opojniji od povjetarca nad proljetnom livadom, onaj sanjarski jezik, onaj način kojime se govori u rimama, koji je svojstven sretnim ljubavnicima u Shakespeareovim komedijama, onim prelijepim ljubavnicima kojima Porcija, u Mletačkom trgovcu, zavidi na mirnoj smrti labuda, a swanlike end, fading in music³.

Ili je pak to bio onaj isti lepršavi jezik, koji sa usana Renea leti na usne Jean Giraudoux, i bio isti jezik Baudelairea u stravinskijevskoj transkripciji Prousta, bogat prisnim i zlim kadencama koje su oživljavale toplu atmosferu izvjesnih prustovskih „interijera“, nekih boležljivih pejzaža, sva jesen kojom je bogata umorna osjetljivost modernih homoseksualaca. Govoreći francuski oni su pomicali naglasak, ne kao što se on pomiče kod pjevanja, već kako se pomiče pri govoru u snu, stavljali su naglasak između jedne i druge riječi, između jedne i druge note, kao Proust, Giraudoux, Valery. U njihovim tankim i razbludnim glasovima naslućivala se ona vrsta pohlepne ljubomore kojom se udiše istrošeni miris uvele ruže, trulog ploda. Ali, poneki puta, bilo je neke oporosti u njihovom naglasku: nečega oholog, ako je istina da

-
- 1 O, meni se čini da ovaj stari sporo opada! (Iz Shakespeareova Sna ljetnje noći; stih je slobodno pjesnički preveden, i treba glasiti: O, meni se čini da ovaj stari mjesec sporo opada.)
 - 2 Četiri noći brzo će prosnivati vrijeme. (Iz iste komedije.)
 - 3 Smrt poput labuda, koji nestaje uz glazbu.

je osobna oholost izopačenih samo naličje poniznosti. Oni oholo prkose poniženoj i podčinjenoj lomljivosti svoje ženske prirode. Imaju surovost žene, surovu pretjeranost vjernosti Tassovih heroína, nečega patetičnog, sentimentalnog, onoga što žena unosi podmuklo u čovječju prirodu. Ne zadovoljavaju se biti, u prirodi, ti heroji pobune protiv božanskih zakona: smatraju da su nešto još više, heroji preobučeni u heroje. Oni su kao Amazonke, „*deguisees en femmes*”^H.

Odjeća koju su nosili, izbljedjela od nepogoda, poderana od napornog hoda kroz trnje planina Abruzza, bila je u savršenom skladu sa željenom nemarnošću njihove elegancije: navikom da nose hlače bez opasača, cipele bez vezica, čarape bez podvezica, da preziru nošenje kravate, šešira i rukavica, da idu s otkopčanim kaputom, s rukama u džepovima, klateći ramenima, onim njihovim slobodnim načinom hoda, gotovo slobodnim, ne zbog toga što im je smetalo da se oblače po pravilu, već zbog neke moralne zapreke.

Ideje slobode koje su se osjećale u zraku, u tom trenutku, u cijeloj Europi, naročito u zemljama koje su bile još u rukama Nijemaca, izgleda da ih nisu oduševile, već ponizile. Sjaj njihovog poroka kao da je potamnio. Uslijed te otvorene sveopće korupcije, ti Narcisi odavali su, naprotiv, dojam mladih ljudi, ako ne punih vrlina, a ono bar čednih. Izvjesna njihova profinjenost dobivala je u toj javnoj općoj bestidnosti, izgled elegantne čednosti.

Međutim, ono što je bacalo tamnu sjenku na ženstvenu ljupkost njihovih manira, i još više na njihove ponižavajuće i zbnjujuće ideje o slobodi, miru, bratskoj ljubavi među ljudima i narodima, bila je upadljiva prisutnost nekih mladića među njima, naizgled radnika, onih proleterskih predvodnika s kovrčavom i veoma crnom kosom, s rumenim usnama, s tamnim i sjajnim očima, koji se nikad prije rata ne bi usudili pojavljivati u društvu ovih otmjenih Narcisa. Prisutnost ovih mladih radnika među njima otkrivala je, po prvi put, društvenu pomiješanost poroka, koji se obično vole sakrivati kao i najtajniji element samog poroka, i otkrivala je da

1 Preobučeni u žene.

su korijeni ovoga zla tonuli duboko u najniže slojeve naroda, do humusa proletarijata. Odnosi, dotada diskretni, između visokog plemstva s

porokom i proletherske homoseksualnosti, pokazivali su se razvratno ogoljeni. I njihove vlastite razgolićenosti dobivale su oblik prepoznatljivog prkosa protiv dobrih običaja, predrasuda, pravila, moralnih zakona, koje, obično, visoka klasa s porokom, u odnosu prema profanima, naročito profanima iz nižih klasa, sa ljubomornom prijetvornošću, ističe da poštuje.

Iz tih odnosa s tajnim, tajanstvenim plebejskim korupcijama širila se među njima jedna zaraza koja ne samo da je bila socijalne prirode, što se tiče načina života, već, i iznad svega, što se tiče ideja, ili bolje reći što se ticalo intelektualnih stavova. Ti isti otmjeni Narcisi koji su se, dotada, držali kao dekadentni esteti, kao posljednji predstavnici jedne umorne civilizacije, site zadovoljstva i senzacija, i koji su tražili od Novalisa, od grofa Lautreamonta, od jednog Oscara Wildea, i od Djagiljeva, Rainera Marie Rilkea, D'Annunzia, Gidea, Cocteaua, Marcela Prousta, Jacquesa Marita-ina, i Stravinskog, pa čak i od Barresa, razloge svog „buržuskog“ estetizma, stavljali su se sad u položaj marksističkih estetičara. I propovijedali su marksizam kao što su dotada propovijedali naj- dekadentniji narcizam, posuđujući motive za svoj novi estetizam od Marxa, Lenjina, Staljina i Šostakoviča, i govorili su s prezirom o buržuskom seksualnom konformizmu kao o jednoj nižoj formi trockizma. Zanosili su se mišlju da su našli u komunizmu dodirnu točku s proletherskim vođama, jedno tajno sudioništvo, jedan novi sporazum moralne i socijalne prirode, a ne samo seksualne. Od „ennemis de la nature“, kako ih je zvao Mathurin Regnier, postali su „ennemis du capitalisme“.² Tko bi ikada mogao pomisliti da će jedna od posljedica ovoga rata biti ovakva pederastija?

Velika većina ovih proletherskih junaka zamijenila je svoje odijelo za rad u savezničkim uniformama, između kojih su najviše voljeli, zbog njihovog izuzetnog kroja, elegantne američke uniforme, usko skrojene preko butina i još uže preko kukova. Ali

1 Neprijatelji prirode.

2 Neprijatelji kapitalizma.

mnogi od njih nosili su još radničko odijelo, pokazivali s uživanjem svoje ruke uprljane strojnim uljem, i bili su između svih najpokvareniji i najprkosniji: budući da je, bez sumnje, i malo zle hipokrizije, ili profinjene perverzije, bilo u toj njihovoj vjernosti radnim odijelima, srozanim do livreja, ili do odijela za kostimirani bal. Njihovi osobni osjećaji prema tim otmjenim Narcisima, koji su se predstavljali kao komunisti, nosili ovratnik svoje svilene košulje otvoren preko revera kaputa od tvida, koji su nosili mokasine od svinjske kože Franceschinija i Hermesa, i milovali svoje namazane usne ogromnim maramicama od svile sa monogramima izvezenima u burano-vezu, nisu bili samo tužan i neobičan prijezir, već neka vrsta ženske ljubomore, mržnja mutna i pakosna. U njima je sasvim nestao svaki trag onog snažnog čuvstva koje tjera prolethersku omladinu da

mrzi i istovremeno prezire bogatstvo, eleganciju i privilegije drugih. To muževno čuvstvo socijalne prirode bilo je kod njih zamjenjeno ljubomorom i ženskom ambicijom. I oni su se nazivali komunistima, i oni su tražili u marksizmu društveno opravdanje za svoj seksualni „*affranchissement*“, ali nisu bili svjesni da je njihov upadljivi marksizam bio samo jedan nesvjesni proleterski bovarizam, zaveden homoseksualnošću.

Baš tih dana izašla je iz jedne mračne napuljske tiskare, zahvaljujući zalaganju jednog izdavača rijetkih i skupih knjiga, zbirka ratnih pjesama grupe mladih engleskih pjesnika, protjeranih u rovove Cassina. Fairy band izopačenih koji su pohitali u Napulj preko njemačkih linija iz svih krajeva Europe, i homoseksualci raspršeni po Savezničkoj vojsci (u Savezničkoj vojsci, kao i u svakoj vojsci vrijednoj poštovanja, homoseksualaca nije nedostajalo: bilo ih je raznih vrsta i iz svih društvenih slojeva; vojnika, časnika, radnika, studenata), bacili su se na te pjesme s požudom, koja je otkrivala u njima još uvijek neugašeni stari „buržujski“ estetizam, i skupljali su se da bi ih čitali ili bolje reći, recitirali,

1 Oslobođanje.

2 Vilinska skupina. Ali ovdje: podrugljiv naziv za homoseksualne grupe.

u ono malo salona napuljske aristokracije, koji su se, jedan po jedan, polako otvarali u starim palačama razorenima od bombi i ogoljelima od pljački, ili u dvorani restorana Baghetti u ulici Chiaia, od kojeg su napravili svoj privatni klub. Te pjesme nisu bile takve da bi im pomogle pomiriti svoj još uvijek živi narcizam sa svojom novom marksističkom estetikom. Bile su lirske; hladno, stakleno jednostavne, pune one tužne ravnodušnosti svojstvene mladićima u svim vojskama, čak i kod njemačkih vojnika, u okvirima rata. Čista i ledena melankolija ovih stihova nije bila zamagljena niti ublažena nadom u pobjedu, niti napuhana grozničavim drhtanjem pobune. Poslije prvog oduševljenja, otmjeni Narcisi i njihovi mladi proleterski stjegonoše napustili su te pjesme, da bi ih zamijenili za posljednje tekstove Andrea Gidea, kojeg su oni zvali „naš Goethe“, Paula Eluarda, Andrea Bretona, Jean-Paula Sartrea, Pierre-Jeana Jouvea, objavljenih po francuskim časopisima otpora koji su već počeli stizati iz Alžira.

U tim tekstovima, oni su uzalud tražili tajanstvenu lozinku, tajnu zapovijed koja bi im otvorila vrata novog Jeruzalema, koji se, bez sumnje, gradio negdje u Europi, i koji bi, prema njihovim nadanjima, primio među svoje zidove sve mladiće pune žudnje za suradnjom s narodom, za narod, za spas zapadne civilizacije i za trijumf komunizma. (Oni su nazivali komunizmom svoj homoseksualni marksizam.) Ali, poslije izvjesnog vremena, potreba koju su oni tako iznenada i tako snažno osjetili, potreba da se jače pomiješaju s proletarijatom, da traže novu hranu za svoju neutaživu glad za novim i za „patnje“, i nova opravdanja za svoje marksističko držanje, gurnula ih je u novo traženje i u nova iskustva, koja

će ih moći spasiti od dosade koja se, uslijed produženog zastoja savezničkih vojski pred Cassinom, počela uvlačiti u njihove lijepe duše.

U to vrijeme, na pločnicima Trga San Ferdinando skupljala se svakoga jutra gomila mladića bijednog izgleda, koja je cijelog dana stajala pred kavanom Van Boole e Fešte, i koja se nije razilazila sve do večeri, do policijskog sata.

Bili su to mršavi mladići, blijedi, obučeni u dronjke i uniforme izgrižene moljcima; većinom časnici i vojnici rastjerane i ponižene talijanske vojske, koji su uspjeli umaknuti pokolju i sramoti koncentracijskih logora, njemačkih ili savezničkih, da bi se sklonili u Napulj, u nadi da će naći posla, ili uspjeti biti primljeni u vojsku maršala Badoglioa, da bi se borili rame uz rame sa saveznicima. Gotovo su svi rodom bili iz provincija sjeverne ili središnje Italije, još uvijek u njemačkim rukama, i budući da su bili spriječeni u tome da se dočepaju svojih kuća, učinili su sve što je bilo moguće da se izvuku iz tog ponižavajućeg i neizvjesnog položaja. Ali, odbijani u vojarnama, kamo su se prijavljivali za vojsku, i ne nalazeći posla, ostala im je bila samo nada da neće podlegnuti patnjama i poniženjima. Međutim, umirali su od gladi. Pokriveni prljavim krpama, tko u hlačama, njemačkim ili američkim, tko u iznošenom civilnom kaputu, ili puloveru od izbljedjele i istrngane vune, tko u vojnoj jakni, ili vojničkoj bluzi britanskog vojnika, pokušavali su obmanuti zimu i glad, koračajući gore-dolje pločnicima San Ferdinanda, očekujući kakvog savezničkog podčasnika koji bi ih uzeo za radove na pristaništu ili za neki drugi teži posao.

Ti mladići bili su predmet sažaljenja - ne prolaznika, koji su i sami bili bijedni i izgladnjeli, niti savezničkih vojnika, koji nisu krili svoju pomalo nejasnu srdžbu na te dosadne svjedoke njihove siromašne pobjede: bili su predmet sažaljenja prostitutki, koje su zakrčivale prolaze ispod arkada kazališta San Carlo i galerije Umberto, i koje su se gomilale oko pick-up pointsa¹. S vremena na vrijeme, neka od tih nesretnica približavala se grupi izgladnjelih mladića, nudeći im na poklon cigarete, ili biskvite, ili krišku kruha, što su ovi mladići u najviše slučajeva odbijali, s pristojnošću punom prezira i poniženja.

Među te nesretnike odlazili su otmjeni Narcisi, tražeći kakvu prinovu za svoj fairy band, vjerujući da čine veliki pothvat, ili ko zna kakav podvig, ili kakvu profinjenost, pokušavajući korumpirati ove mladiće bez krova, bez kruha, oglupjele od oćavanja.

¹ Sastajalište prostitutki.

I možda je njihov divlji izgled, njihova čekinjava brada, njihove oči, sjajne od groznice i nespavanja, njihova odijela u dronjcima, bilo to što je kod tih otmjenih Narcisa budilo čudne želje i delikatne prohtjeve. Ili su možda bijeda i bezizlaznost tih nesretnika bile baš onaj element „patnje“ koji je nedostajao njihovom estetizmu? Tuđa patnja treba poslužiti nečemu.

Baš u gomili tih nesretnika, jednoga dana dok sam prolazio pored kavane Van Boole e Fešte, učini mi se da sam spazio Jeanlouisa, kojega nisam vidio već mjesecima, i kojeg prepoznah ne po izgledu, već više po glasu, veoma mekom i pomalo hrapavom. I on je mene prepoznao i potrčao mi u susret. Upitao sam ga što radi u Napulju i baš na ovome mjestu. Odgovorio mi je da je pobjegao iz Rima još prije mjesec dana da bi se sakrio od njemačke policije i počeo mi pričati, ljupkim glasom, peripetije i opasnosti svojeg bijega preko planina Abruzza.

„Što je od tebe htjela njemačka policija?" upitao sam ga iznenadno.

„Ah, ti ne znaš! ..." odgovori mi on, i nastavi pričati o tome da je život u Rimu postao pravi pakao, da se svi kriju ili bježe, iz straha od Nijemaca, da narod očekuje sa zebnjom dolazak saveznika, da je on u Napulju našao mnoge stare prijatelje, da je stvorio mnoga nova poznanstva među engleskim i američkim časnicima i vojnicima, „des garcons exquisⁿ, reče on. I odjednom mi počne pričati o svojoj majci, staroj kontesi B. (Jeanlouis pripadao je jednoj od najstarijih i najčuvanijih obitelji milanskog plemstva), govoreći mi da se sklonila u svoju vilu na jezeru Como, da je zabranila da se u njenoj prisutnosti govori o neobičnim događajima koji su se odigrali u Italiji i u Europi, i da je primala i dalje svoje prijatelje, kao da je rat tek neko pomodno brbljanje, o kome još samo dopuštala da se njeni gosti diskretno osmjehnu u njenom salonu, s obazrivom popustljivošću. „Simonetta", započne (Simonetta je bila njegova sestra), „molila me da ti isporučim njen srdačni pozdrav". I odjednom zašuti. Ja ga pogledah u oči, te Jeanlouis pocrveni.

1 Divni dječaci.

„Ostavi ove jadne dječake", rekoh, „zar te nije sram?"

Jeanlouis zatrepće očnim kapcima, izigravajući naivno iznenađenje.

„Koje dječake?" odgovori mi upitom.

„Dobro bi postupio kad bi ih ostavio na miru", rekoh, „sramota je igrati se s tuđom gladi."

„Ne razumijem što mi time želiš reći", odgovori, sliježući ramenima. Ali odmah je dodao da su ovi jadni dječaci gladni, da su on i njegovi prijatelji odlučili pomoći im, da on računa na mnoge prijatelje među Englezima i Amerikancima, i da smatra da će moći učiniti nešto za te jadne dječake.

„Moja je dužnost, kao marksista", zaključio on, „da se pobrinem da ovi nesretni mladići ne postanu instrument u rukama buržujске reakcije."

Ja sam ga gledao pravo u oči, pa me Jeanlouis, žmirkajući očima, upita: „Zašto me gledaš tako? Što ti je?"

„Jesi li ga osobno upoznao", rekoh, „grofa Karla Marxa?"

„Koga?" upita Jeanlouis.

„Grofa Karla Marxa. Lijepo je to ime, Marx. Starije od tvo- ga."

„Ne podsmjehuj mi se. Prestani“, reče Jeanlouis. „Da Marx nije bio grof, ti sigurno ne bi bio marksist.“

„Ne razumiješ me“, reče Jeanlouis. „Marksizam... Ne mora netko biti radnik ili ološ da bi bio marksist.“

„Da“, rekoah, „nužno je biti ološ da se bude marksist kakav si ti. Ostavi te dječake, Jeanlouis. Gladni su, ali prije bi ukrali nego pošli s tobom u krevet.“

Jeanlouis me pogleda, ironično se smiješeći. „Sa mnom ili s nekim drugim“, reče on.

„Ni s tobom ni s nekim drugim. Ostavi ih. Gladni su.“

„Ili sa mnom, ili s nekim drugim“, ponovi Jeanlouis, „ti ne poznaješ snagu koju ima glad.“

„Gadiš mi se“, rekoah.

„Zašto ti se gadim?“ upita Jeanlouis. „Zar sam ja kriv što su oni gladni? Daješ li ti tim dječacima jesti? Ja im pomažem. Činim ono što mogu. Moramo si međusobno pomagati. I uopće, što se ti petljaš u te stvari?“

„Glad nema nikakve snage,“ rekoah. „Ako vjeruješ da možeš računati s tuđom gladi, varaš se. Ljudi sa dvadeset godina ne pate zbog svoje gladi, već zbog gladi drugih. Zapitaj grofa Marxa nije li istina da se jedan čovjek ne prodaje samo zato što je gladan. Za jednog mladića od dvadeset godina glad nije osobna stvar.“

„Ti ne poznaješ mladiće današnjice“, reče Jeanlouis, „htio bih da ih izbliza upoznaš. Mnogo su bolji, ili mnogo gori, nego što ti misliš.“ I ispriča mi da ima sastanak s nekolicinom svojih prijatelja u jednoj kući na Vomeru, te da bih mu učinio veliko zadovoljstvo ako bih pošao sa njim u tu kuću, jer bih tamo upoznao veoma zanimljive mladiće, no nije siguran hoće li mi se svidjeti ili ne, ali mi na svaki način savjetuje da ih pobliže upoznam jer bih po njima mogao, manje ili više, suditi i o svima ostalima, i da, najzad, ja nemam prava suditi o mladima, a da ih nisam ni upoznao. „Pođi sa mnom“, reče, „i vidjet ćeš, na kraju krajeva, da nismo gori od ljudi tvoje generacije. Mi smo, u svakom slučaju, onakvi kakvima ste nas vi napravili.“

I tako smo otišli u jednu kuću na Vomeru, gdje su imali običaj sastajati se neki mladi intelektualci, prijatelji Jeanlouisa. Bila je to jedna ružna građanska kuća, namještena tipično lošim ukusom napuljske buržoazije. Na zidovima su visjele slike napuljske škole, s kraja prošloga vijeka, sjajile se od jakih uljanih boja i sjale od laka, a u okviru prozora, dolje, u podnožju Monte Ecija, preko drveća i Parka Grifeo, ulice Caracciolo, pojavljivalo se daleko more, zamak Ovo i, sasvim udaljena na vidiku, plava utvara otoka Caprija. Taj pejzaž mora, promatran iz tog vulgarnog buržuskog stana, glupo se slagao s tim namještajem, sa slikama, fotografijama obješenim po zidovima, s gramofonom, s radio aparatom, s lusterom od lažnog murano-kristala, koji se njihao s plafona nad stolom, u sredini sobe.

I to je bio isto tako buržuski pejzaž, taj što se ocrtavao u okviru prozora, jedan buržuski stan užlijebljen u prirodu, i nastanjen, u prvom planu,

mladićima, koji su, pušeci američke cigarete i sladeći se malim šalicama kave, sjedili na divanu, na foteljama, pokrivenim crvenim atlasom i govorili o Marxu, o Gideu, o Eluardu, o Sartreu, gledajući Jeanlouisa s ushićenim divljenjem. Ja sam sjeo u jedan kut sobe i promatrao lice, ruke, pokrete, kako se urezuju na pozadini udaljenih perspektiva vode i neba. Bili su to sve mladići od osamnaest do dvadeset godina, po izgledu studenti, a siromaštvo obitelji kojima su pripadali bilo je vidljivo ne samo na njihovim iznošenim odijelima, pokrivenima masnim mrljama, i tu i tamo zakrpanima pažljivom brižljivošću, već i u razorenosti njihove ličnosti, u neobrijanim bradama, prljavim noktima, u dugačkim i čupavim kosama koje su pokrivala uši i silazile po vratu čak do košulje. I ja sam se pitao koji je dio u tome pripadao bijedi, a koji koketeriji, u toj nebrižljivosti koja je bila tada, a koja je i danas, u modi među mladim intelektualcima buržuskog podrijetla.

Bilo je među tim studentima i nekoliko mladića, naizgled radnika, i jedna djevojčica ne starija od šesnaest godina, nevjerojatno debela, bijele kože s crvenim pjegama, koja mi se učinila, ne znam zašto, trudnom. Sjedila je na maloj fotelji blizu gramofona, s laktovima na koljenima i sa širokim licem zagnjurenim u ruke; okretala je pogled čas na jednog, čas na drugog, ne trepćući. Ne sjećam se da je, za vremena koje smo proveli u toj sobi, ikada sudjelovala u diskusiji, osim na kraju, kada je rekla svojim prijateljima da su banda trockista, i ta je riječ bila dovoljna da pokvari svečano raspoloženje i da okonča sastanak.

Svi ti mladići poznavali su me po čuvenju, i, naravno, pravili su se da me preziru, ophodeći se sa mnom sa podcjenjivanjem, kao s osobom koja je strana svijetu njihovih ideja i njihovih osjećaja, čak i samome njihovom jeziku. Razgovarali su među sobom kao da su govorili nekim za mene nepoznatim jezikom, i u ono malo puta kada su mi se obraćali, govorili su polako, kao da su teško nalazili riječi jezika koji nije bio njihov. Značajno su se pogledavali očima, kao da je među njima postojalo neko tajno sudioništvo, a ja sam bio ne samo jedini neposvećeni, već i nesretnik dostojan sažaljenja. Govorili su o Eluardu, Gideu, Aragonu i Jouveu kao o dragim prijateljima, s kojima su bili u dugovječnom srodstvu. I već sam ih htio podsjetiti da su vjerojatno pročitali ta imena po prvi put na stranicama mojega književnog časopisa Perspektive, u kojem sam tijekom ove tri godine rata objavljivao zabranjene pjesme francuskih pjesnika-domoljuba, tzv. „makija“, a čijeg su se imena sada pretvarali da se i ne sjećaju, kadli je Jeanlouis počeo govoriti o sovjetskoj književnosti i glazbi.

Jeanlouis stajao je naslonjen na stol, a njegovo bljedilo lice, na kojem je blistala ona nježna, pa ipak muška ljepota, svojstvena mladima iz izvjesnih obitelji visokog talijanskog plemstva, bilo je u neobičnom kontrastu s izvještačenom blagošću njegova naglaska, s usiljenom ljupkošću pokreta, sa svim onim što je bilo izvanredno ženstveno u njegovu držanju, u njegovom glasu, u neodređenom i dvosmislenom značaju njegovih riječi. Ljepota

Jeanlouisa bila je muška i romantična ljepota, koja se sviđala Stendhalu, ljepota Fabrizija del Dongoa. Imao je glavu Antonija, isklesanu u mramoru boje slonove kosti, i izduženo tijelo efebe aleksandrijskih statua, ruke kratke i bijele, oči smjele i tople, crn i blistav pogled, crvene usne, osmijeh podao, onaj osmijeh koji Winkelmann postavlja kao krajnji domet mržnje i žaljenja svome čistom idealu grčke ljepote. I ja sam se pitao, zaprepašten, kako je moguće da je iz moje generacije, koja je bila snažna, hrabra, muška generacija ljudi formiranih u ratu, u građanskim borbama, u osobnoj opoziciji prema tiraniji diktatora i masa, generacija muškaraca koji nisu bili spremni umrijeti, generacija vjerojatno nepobijeđena - i pored poniženja i patnji poraza; kako je iz nje potekla jedna generacija ovako pokvarena, cinična i ženska, tako mirno i tako prijatno očajna, u kojoj su mladići poput Jeanlouisa predstavljali cvijet, rascvjetan na krajnjoj granici savjesti našega vremena.

Jeanlouis je počeo pričati o sovjetskoj umjetnosti, a ja sam se, sjedeći u svom kutu, ironično smješкао, slušajući s tih usana imena Prokofjeva, Konstantina Simonova, Šostakoviča, Jesenjina, Bulgakova, izgovorena s onim istim čeznutljivim naglaskom s kojim sam ga, nekoliko mjeseci ranije, slušao kako izgovara imena Prousta, Apollinairea, Cocteaua, Valeryja. Jedan od tih mladića rekao je da je tema Šostakovičeve simfonije Opsada Lenjingrada izvanredno fino ponavljala motiv iz neke ratne pjesme njemačkih SS-trupa, opori zvuk njihovih svirepih glasova i ujednačeni ritam njihovih teških koraka po svetoj ruskoj zemlji. (Riječi „sveta ruska zemlja“, izgovorene onim morbidnim i umornim napolitanskim naglaskom, zvučale su lažno u ovoj sobi punoj dima, pred ovom krvavom i ironičnom sablasti Vezuva, utisnutom u mrtvom nebu prozora.)

Napravio sam primjedbu da je tema Šostakovičeve simfonije bila ista kao i tema Pete simfonije Čajkovskog, i svi su uglas protestirali: govorili su da, naravno, ništa nisam razumio u proleterskoj glazbi Šostakoviča, niti sam shvatio njegov „glazbeni romantizam“, ni njegovo naslanjanje na Čajkovskog.

„Ili bolje“, rekoh, „ni buržujsku glazbu Čajkovskog.“

Moje riječi izazvale su kod tih mladića pobunu bola i dubokog prezira, i svi su se okretali prema meni, govoreći zbrkano, i svi u jedan glas, i svatko s namjerom da nadvlada glas drugoga: „Buržujsku? Kakve veze ima Šostakovič s buržujskom glazbom? Šostakovič je proleter, čisti. Nitko danas više nema prava na proizvoljno shvaćanje komunizma, to je sramota.“

Ovdje Jeanlouis pohita u pomoć svojim prijateljima, i počne recitirati jednu pjesmu Jaimea Pintora, mladog pjesnika koji je poginuo prije nekoliko dana, pokušavajući prijeći njemačke linije da bi se vratio u Rim. Jaime Pintor bio mi je došao u posjet na Capriju, i dugo smo razgovarali o Benedettu Croceu, o ratu, komunizmu, mladoj talijanskoj književnosti i o čudnim pogledima koje je Benedetto Croce imao na modernu književnost.

(Benedetto Croce, koji se sklonio sa svojom obitelji na Capri, otkrio je tih dana Marcela Prousta i stalno je govorio o njegovom djelu Du Cote de Guermentes, koje je prvi puta čitao.)

„Nadam se“, reče jedan od ovih mladića, gledajući me drsko, „da Jaimea Pintora nećete uvrstiti među buržajske pjesnike. Nemate pravo vrijeđati jednog mrtvaca. Jaime Pintor bio je napredan pjesnik. Jedan od najboljih, i najčistijih.“

Odgovorih mu da je Jaime Pintor pisao te pjesme dok je bio fašist i član vojne komisije za primirje u Francuskoj.

„Kakve to veze ima?“ upita mladić, „fašist ili ne-fašist, Pintor je uvijek bio pravi komunist. Dovoljno je da se pročitaju njegove pjesme, pa da to postane jasno.“

Ponovio sam da stihovi Pintora i mnogih drugih mladih pjesnika poput njega nisu bili ni fašistički ni komunistički. „Izgleda mi“, dodao sam, „da je ovo najljepša pohvala koja se može o njemu izreći, ako želimo poštovati njegovu uspomenu.“

„Talijanska literatura je trulež“, reče Jeanlouis, gladeći kosu onom svojim mekom i bijelom rukom, sa sjajnim ružičastim noktima. Jedan od mladića rekao je da su svi talijanski pisci, izuzev pisaca komunista, lažljivci i podlaci. Ja sam odgovorio da je jedina istinska zasluga mladih komunističkih pisaca i mladih fašističkih pisaca bila ta, da su bili sinovi svoga vremena, da su primili odgovornost svojeg doba i svoje sredine, odnosno da su đubre kao i svi ostali zajedno.

„Nije istina!“ uzvikne mladić s mržnjom i gledajući me prijetećim i bijesnim pogledom, „Vjera u komunizam spašava od svake korupcije i još više, ona je iskupljenje.“ Ja odgovorih da bi, prema tome, trebalo ići na službu Božju. „Što?“ viknu mladi radnik, obučen u plavo odijelo mehaničara. „Prema tome, trebalo bi ići na službu Božju“, ponovio sam.

„Vidi se“, reče jedan od tih mladića, „da pripadate jednoj pobijeđenoj generaciji.“

„Bez svake sumnje“, odgovorio sam, „i ja se držim toga. Jedna pobijeđena generacija mnogo je ozbiljnija stvar od jedne generacije pobjednika. Što se mene tiče“, dodao sam, „ni najmanje se ne stidim što pripadam pobijeđenoj generaciji, u pobijeđenoj, razrušenoj Europi. Žalim samo zbog patnje u onih pet godina zatvora i progonstva. I zašto? Ni za što!“

„Godine vaše robije“, odvrati mladić, „ne zaslužuju nikakvo poštovanje.“

„A zašto?“ rekoh.

„Zašto što ih niste propatili radi jedne plemenite stvari.“ Odgovorih mu da sam propatio na robiji za slobodu umjetnosti.

„A, za slobodu umjetnosti, dakle, a ne za slobodu proletarijata!“ zaključio mladić.

„Zar to nije ista stvar?“ rekoh.

„Ne, nije to ista stvar“, odgovori drugi.

„Ustvari“, rekao sam, „i nije ista stvar, i sve je zlo baš u tome.“

U tom trenutku uđoše u sobu dva mlada engleska vojnika i jedan američki vodnik. Ovi engleski vojnici bili su veoma mladi i bojažljivi, i promatrali su Jeanlouisa sa nevinim divljenjem. Američki vodnik bio je student harvardskog Sveučilišta, meksi- kanskog porekla, i govorio je o Meksiku, o Indijancima, o slikaru Diazu i o smrti Trockog. „Trocki je bio izdajnik“, reče Jeanlouis. Ja se počeh smijati.

„Pomisli što bi rekla tvoja majka“, rekoš, „kada bi te čula da tako pogrdno govoriš o jednoj osobi koju ne poznaješ, a k tome još o jednom mrtvacu. Pomisli, tvoja majka!“ I smijao sam se. Jeanlouis pocrveni. „Kakve veze ima moja majka s ovim?“ reče.

„Da nije tvoja majka“, odgovorih, „da nije ona, dakle, trockist?“ Jeanlouis me čudno pogleda. Najednom se otvoriše vrata, i s jednim nježnim uzvikom Jeanlouis se baci raširenih ruku u naručje jednog mladog engleskog poručnika koji se pojavio na pragu. „Oh, Fred!“ uzviknuo je Jeanlouis, grleći novopridošloga.

Kao što vjetar, kad kruži, podiže mrtvo lišće i nosi ga amo- tamo, tako je učinio i Fred svojim ulaskom: svi su mladići ustali i ushodali se po sobi, predajući se nekom čudnom uzbuđenju, ali tek što su čuli Fredov glas, koji je radosno odgovarao na srdačan pozdrav Jeanlouisa, svi su se umirili, i šuteći, opet posjedali. Fred je bio sedmi grof od W, torijevac, član Doma lordova, i prislan prijatelj, kako se govorilo, sir Anthonyja Edena. Bio je to visok mladić, plav, ružičast, jedva malo ćelav. Nije mogao imati više od trideset godina. Govorio je laganim i ozbiljnim glasom, koji se na trenutke kidao u ženski piskutave naglaske, i koji se gasio u nježnom mrmljanju, ili, kako kaže Gerard de Nerval o Silvijinom glasu, u onom frisson module¹, koji je velikim dijelom bio u milosti, avaj, sad najzad ne više u modi oksfordskog naglaska.

¹ Podešeno podrhtavanje.

Samo što je Fred prešao prag, Jeanlouis je odjednom promijenio držanje. Kao i on, promijenili su držanje i njegovi mladi prijatelji: izgledali su nekako uplašeni i uznemireni, i zagledali su se u Freda ne toliko s poštovanjem, koliko s ljubomorom i neprikrivenim bijesom. Razgovor između Freda, Jeanlouisa i mene uzeo je, na moje veliko čuđenje, i dosadu, mondeni ton. Fred je uporno nastojao uvjeriti me da sam bez sumnje poznao njegovog oca, bilo je nemoguće da ga nikad nisam sreo. „Poznajete li vojvodu od Blair Atholla?“ „Da, naravno.“ „Onda je nemoguće da niste upoznali mog oca, koji je bio jedna duša, a dva tijela s vojvodom od Blair Atholla.“ Bio sam gost vojvode od Blair Atholla u njegovom zamku u Škotskoj, prije mnogo godina, ali se nisam sjećao da sam tom prilikom sreo Fredovog oca, starog lorda N,, šestog grofa od W. Sjećanje na tu moju posjetu zamku vojvode od Blair Atholla bilo je još živo u meni zbog jednog neobičnog slučaja koji se zbio u zamku dok smo pili čaj, poslije jedne partije lova na tetrijebe. Bili smo

okupljeni na travi pred zamkom, kadli jedna porodica jelena, ne znam sad više čime uplašena, u galopu provali iz dubine parka i napravi pomutnju među gostima, poobara stolove i stolice, i baci na zemlju staru lady Margaret S.

„Ah ah, the poor old sweet Lady Margaret”¹, uskliknuo je Fred, smijući se, i počeo pričati ne znam više koju anegdotu, u kojoj se ime lady Margaret često pridruživalo imenu Edwarda Mar-cha, koji je tokom mnogih godina bio tajnik Winstona Churchilla, i koji je svoje ime vezao uz jedan vrlo lijep i topao predgovor zbirci, odsada klasičnoj, pjesama Ruperta Brookea.

U jednom trenutku Fred se okrenuo Jeanlouisu, i neobično blagim glasom počeo govoriti o Londonu, o glumcima, o mračnim kazališnim i mondenim avanturama, o Noelu Cowardu, o Ivoru Novellu, o G., o A., o W., o L... uplićući inicijale svog imena s inicijalima tih tajanstvenih imena, i u zraku, kao na nekom nevidljivom platnu, laganim i lakim pokretima, njegove prozračne ruke vezle su profile meni nepoznatih ličnosti, koje su lutale kroz maglu jednog Londona iz bajki, u kojem su se odigravali

¹ Ah, ah, jadna, stara, slatka lady Margaret!

najnevjerojatniji i najčudniji događaji. Zatim, iznenada, okrećući se meni kao da je nastavljaio neki prekinuti razgovor, upitao me je li večera u Torre del Greco bila utvrđena za idući dan ili za neki drugi. Jeanlouis mu dade znak očima, i Fred zašuti, lako pocrveni i pogleda me iznenađeno.

„Mislim da je zakazana za sutra, zar ne, Jeanlouis?” odvratih, ironično se smješkajući.

„Da, za sutra”, odgovori Jeanlouis uzrujanim glasom, gledajući me bijesno, „ali što ćeš ti tamo? Imamo samo jedna kola, džip, i već nas ima devetero. Žao mi je, ali za tebe nema mjesta.”

„Doći ću kolima pukovnika Hamiltona”, rekoh, „ne misliš valjda da bih mogao ići pješice u Torre del Greco.”

„Dobro bi bilo da dođeš pješice”, reče Jeanlouis, „budući da te ionako nitko nije pozvao.”

„Ako imate još koje vozilo”, reče Fred, s izrazom dosade, „bit će mjesta za sve. S vama će nas biti desetero: Jeanlouis, Charles, ja, Zizi, George, Lulu...” i nastavi brojiti na prste, imenujući neke slavne Koridone¹ iz Rima, Pariza, Londona, New Yorka. „Naravno”, dodao je, „neće biti naša krivica ako se budete osjećali, kako da kažem... kao uljez.”

„Bit ću vaš gost”, odgovorih, „pa kako se onda mogu osjećati nelagodno?”

Već sam mnogo puta čuo o čuvenom obredu figliata, koji se slavi svake godine, u tajnosti, u Torre del Greco, i na kojem se okupljaju, dolazeći sa svih strana Europe, najviši svećenici tajanstvene vjere Uranijevaca: ali nikada nisam uspio prisustvovati tom tajnom činu. Proslava ove najstarije svetkovine (azijski religijski kult Uranijevaca donesen je u Europu iz Perzije, nešto prije Krista, a već za vlade Tiberija, ceremonija figliata bila je

proslavljena i u samome Rimu, u mnogim tajnim hramovima, od kojih je najstariji bio Suburra) bila je prekinuta za vrijeme rata; a ovo je bilo prvi puta nakon oslobođenja, da se tajanstveni kult obnavljao. Slučaj mi je bio naklonjen i ja sam ga iskoristio. Jeanlouis izgledao je vrlo ljutito i gotovo uvrijeđeno zbog moje

1 Ime pastira u Teokritovim Idilama.

nerazboritosti, ali se nije usuđivao pred nosom mi zatvoriti vrata zabranjenog hrama, imajući ipak više povjerenja u moju zadovoljenu, nego u moju razočaranu znatiželju. Fred, koji me u početku smatrao posvećenim, i koji je u meni ipak otkrio profanu osobu, izgledao je veoma zabavljen tom svojom omaškom, i izigravao je „good sport“. U stvari, on je uživao u Jeanlouisevoj zabuni, i smješкао se, s onom pakošću koja je potpuno bila svojstvena njegovom spolu, što je najplemenitiji osjećaj uranijevske duše. Ali mladići, prijatelji Jeanlouisa, koji, ne znajući engleski, nisu shvatili smisao naših riječi, gledali su nas s nepovjerenjem, tako mi je bar izgledalo, gotovo s nekim zlim izrazom lica.

„Zar nema ništa za piće?“ reče Jeanlouis povišenim glasom, s usiljenim veseljem, pokušavajući skrenuti pažnju svojih prijatelja s tog neugodnog slučaja. Američki vodnik bio je sa sobom donio jednu bocu viskija, pa smo svi počeli piti; ali nakon što smo ispraznili tu prvu bocu, mladi radnik, u odijelu mehaničara, okrene se Jeanlouisu, i drsko mu se obrati: „Lovu na sunce“, reče, „ti koji je imaš, ovdje više nema goriva.“ Jeanlouis izvadi iz džepa novac i daje ga mladiću, opominjući ga da se požuri. Mladić izađe, i vrati se uskoro s četiri nove boce viskija, koje smo se hitro propuštali iz ruke u ruku i od čaše do čaše. Mladići su uskoro bili vrlo veseli; njihova bojažljivost je nestala, a zajedno sa njom i onaj njihov izraz ljubomore i zlobe, te su se već smješkali, govorili među sobom, milovali se s otvorenom bestidnošću.

Jeanlouis sjeo je na divan pored Freda, i nešto mu poluglasno govorio, milujući mu ruku. „Hoćemo li zaplesati?“ uzvikne jedan od mladića, a djevojka, koja je do tog trenutka nepomično sjedila pored gramofona i pušila, šuteći i ne trepćući, s laktovima naslonjenima na koljena i licem zagnjurenim u ruke, ustade, stavi jednu ploču na gramofon, i u zadimljenoj sobi odjekne hrapavi i blagi glas Sinatre. Fred skoči i zgrabi Jeanlouisa oko struka i poče plesati. Svi učiniše isto, mladi radnik u plavome stegne američkog vodnika, a stvoriše se i ostali parovi; i toliko su bili mlitavi njihovi pokreti, osmjesi, gibanje kukova i način na koji su

1 Praviti se ludim, ne primjećivati.

se držali zagrljeni, uvlačili koljena jedan drugome, da su naprosto nalikovali na parove žena.

U jednom trenutku dogodi se nešto što nisam očekivao, iako sam slutio, svakog časa, da će se nešto slično dogoditi. Djevojka, koja je ponovno sjela pored gramofona, gledajući Jeanlouisa očima punima mržnje, najednom skoči, vičući: „Kukavice! Podlaci! Vi ste banda trockista i podlaca!" i bacivši se na Freda, opali mu šamar posred lica.

U noći 25. srpnja 1943. oko jedanaest sati, tajnik Kraljevske ambasade Italije u Berlinu, Michele Lanza, sjedio je udobno u fotelji kraj otvorenog prozora, u malom stanu za samce, u stanu atašea za tisak, Cristiana Ridomija.

Bilo je toliko toplo da bi se čovjek mogao ugušiti, a njih dvojica, prijatelji, nakon što su ugasili svjetlo i širom otvorili prozor, sjedili su u mračnoj sobi, pušili i razgovarali. Angela Lanza otputovala je s djevojčicom u Italiju prije nekoliko dana, da bi provela ljeto u svojoj vili na jezeru Como. (Obitelji stranih diplomata napustile su Berlin s prvim danima mjeseca srpnja, da bi pobjegli ne samo od zagušljive vrućine berlinskog ljeta, nego i od bombardiranja, koja su svakim danom postajala sve žešćima.) I sam Michele Lanza, kao i drugi djelatnici ambasade, imao je običaj da provodi noći u kućama sad jednog, sad drugog prijatelja, da ne bi bio sam, zatvoren u svojoj sobi tijekom noćnih sati, koji su od svih najsporije prolazili, te da podijeli s prijateljem, s jednim živim bićem, strepnje i opasnosti bombardiranja.

Te večeri Lanza je bio u Ridomijevoj kući, i dva su prijatelja sjedila u mraku, pričajući o užasima u Hamburgu. Izvještaji kraljevskog konzula u Hamburgu govorili su o strašnim stvarima. Fosforne bombe izazvale su požare u cijelim kvartovima grada, s velikim brojem žrtava. Dotada još nije sve bilo tako izuzetno: pa i Nijemci su bili smrtni. Ali tisuće i tisuće nesretnika oblivenih zažarenim fosforom, u nadi da će na taj način ugasiti vatru koja ih je proždimala, bacali su se u kanale koji presijecaju Hamburg u svim pravcima, u rijeku, luku, baruštine, čak i bazene javnih parkova, ili su se pokrivali zemljom u rovovima iskopanima za skloništa u slučaju bombardiranja. Tamo su, grčevito se držeći rukama za obalu ili barku, uronjeni u vodu do grla, ili zakopani u zemlju do vrata, očekivali da vlasti pronađu neki lijek protiv vatre. Međutim, fosfor ima svojstvo da se prilijepi za kožu kao ljepljiva guba i gori samo u dodiru s zrakom. Tek što bi ti nesretnici izvukli ruku izvan zemlje ili vode, ruka bi se pretvorila u buktinju. Da bi se zaštitili od tog užasa, ti nesretnici bili su prisiljeni ostati zagnjurenjeni u vodi i zakopani u zemlju, kao osuđenici na vječne muke u Danteovom Paklu. Ekipe za pomoć išle su od jednog stradalog do drugoga, dajući im jelo i piće, vezujući ih konopcima za obalu, kako se ne bi opustili, pobijedeni umorom, te utopili, i pokušavali su sad jedan, sad drugi melem: ali uzalud, budući da se, dok bi mazali jednu ruku ili jednu nogu, ili jedno rame, koje bi na jedan trenutak izvadili iz vode ili zemlje, plamen odmah

rasplamsao, nalik upaljenim zmijicama, i ništa nije pomoglo da se zaustavi ugriz te užasne goruće gube.

Nekoliko dana Hamburg je pružao sliku Dite¹, paklenog grada. Ovdje-ondje, po trgovima, po ulicama, po kanalima, u Elbi, tisuće i tisuće glava virilo je iz vode ili iz zemlje, a te glave, koje su izgledale kao da su odsječene sjekirom, plave od straha i bola, pokretale su oči, otvarale usta, govorile. Oko tih užasnih glava, pribijenih uz pločnik ulica, ili plivajućih na vršcima valova, dolazili su i odlazili, danju i noću, rodbina opaljenih, gomila mršava i poderana, koja je tiho govorila, kako ne bi uznemirila tu potresnu agoniju. Neko je donosio hranu, piće, meleme, neko jastuk da ga stavi ispod potiljka svoga dragog, neko opet, sjedeći pored živog, a zakopanog, hladio mu lepezom lice od dnevne vrućine, neko opet zaklanjao glavu pod suncobranom, ili brisao čelo vlažno od znoja, ili vlažio usne mokrom maramicom, ili gladio kosu češljem, i čak netko, saginjući se preko barke ili s obale kanala ili rijeke, tješio nesretnika koji se grčevito držao za konop, i njihao se na struji vode. Čopori pasa trčali su oko njih, lajali, lizali lica zakopanih gospodara ili se bacali u rijeku, želeći da im pomognu.

¹ Dita je ukleti grad iz Danteovog Pakla.

Poneki put bi pokoji od tih nesretnika, savladan nestrpljenjem ili očajanjem, glasno jaukao, pokušavajući izaći iz zemlje ili vode, da bi završio muku tog beskorisnog čekanja: ali odmah u dodiru sa zrakom, njegovi su se udovi rasplamsali, i započinjala bi nova bitka između očajnika i njegovih rođaka, koji su se rukama, udarcima, kamenom ili štapom, i svom težinom svojih tijela, napregli da ponovno bace u vodu ili u zemlju te izmučene glave.

Najhrabrija i najstrpljivija bila su djeca: ona nisu plakala, nisu vikala, ali su okretala naokolo svoje vedre oči, promatrajući užasan prizor, smješkajući se rođacima, s onom osobitom rezignacijom djece koja opraštaju nemoć starijima i imaju sažaljenja prema onima koji im ne mogu pomoći. Ali čim bi se spustila noć, neki se šapat dizao odasvud, sličan šuštanju vjetra u travi, i te tisuće i tisuće glava propitivale su nebo očima koje su plamtjele strahom.

Sedmoga dana bio je izdan nalog da se civilno stanovništvo udalji od mjesta gdje su ovi nesretnici bili ukopani u zemlju ili uronjeni u vodu. Gomila rođaka, koju su s izvjesnom blagošću potiskivali vojnici i bolničari, nijemo se udaljila. Nesretnici su ostali sami. Plašljivi šapat, škrgut zuba i prigušen plač širio se od tih užasnih glava, koje su izvirivale iz vode i zemlje, duž obala kanala i rijeke, po pustim ulicama i trgovima. Tijekom cijeloga dana te su glave govorile među sobom, plakale, vikale ustima priljubljenima uz samo tlo. Pravile su jezive grimase, plazile se na schupose¹ na straži, i izgledalo je kao da jedu zemlju i pljuju kamenje. Zatim

se spustila noć: tajanstvene sjenke kružile su oko ovih nesretnika, naginjale se nad njima bez riječi. Povorke kamiona s ugašenim farovima stizale su, zaustavljale se. Odasvud se čula lupa motika i lopata, pljuskanje, tupi udari vesala barki, jauci odmah ugušeni, jadikovanje, suhi pucnji revolvera.

Lanza i Ridomi sjedili su i pričali o pokolju u Hamburgu; Lanza se ježio kraj prozora i ispitivao pogledom crno zvjezdano nebo. U nekom trenutku Ridomi ustane, priđe radiju i upali ga; htjeli su čuti posljednje vijesti iz Rima. Jedan ženski glas pjevao je u metalnoj samoći zvuka, u pratnji nekih gudačkih instrumenata. Glas

1 Policajci.

je bio topao i treperio je na ledenom šumu violine i violončela od aluminija, na žicama od čelika. Najednom, pjesma je prestala, instrumenti su utihnuli, a u nenadanoj tišini jedan promukao glas uzvikne: „Pažnja! Pažnja! Večeras u 18 sati, po nalogu Njegovog Veličanstva Kralja, predsjednik Vlade, Mussolini, uhićenje. Njegovo Veličanstvo Kralj povjerio je maršalu Badogliou mandat da oformi novu vladu." Lanza i Ridomi skočiše na noge i ostadoše nekoliko trenutaka nijemi, okrenuti jedan prema drugome, u mraku sobe. Glas ponovo počne pjevati. Ridomi zadrhti, zatvori prozor i upali svjetlo. Dva se prijatelja pogledaše, bili su blijedi i puni strepnje. Lanza požuri do telefona i nazove talijansku ambasadu. Dežurni činovnik ništa nije znao. „Ako je šala", reče, „onda je to neukusna šala." Lanza ga upita je li se ambasador Alfieri, koji je nekoliko zadnjih dana boravio u Rimu da bi sudjelovao na sastanku Velikog savjeta, javljao Ambasadi. Dežurni činovnik odgovorio mu je da je ambasador telefonirao oko 5 sati, kao i svakoga dana, da bi čuo ima li što novoga. „Hvala", reče Lanza, i nazove telefonom Ministarstvo propagande. Schaffera nije bilo. Telefonirao je ministru Schmidt: nije ga bilo. Zatim ministru Braunu von Stummu: nije ga bilo. Dvojica talijanskih diplomata pogledala su se, ispitivački. Trebalo je dobiti točnije vijesti, trebalo je brzo raditi. Ako je vijest o Mussolinijevom uhićenju bila točna, njemačka reakcija bit će brza i brutalna. Trebalo se skloniti negdje, negdje na sigurno mjesto, izbjeći prvi nalet, koji je uvijek i najopasniji. Ridomi predloži da se sklone u Španjolsku ambasadu, ili u Švicarsko veleposlanstvo, ali što ako je vijest bila lažna? Cijeli bi im se Berlin smijao. Najzad, talijanski diplomati odlučili su telefonirati jednoj njihovoj zajedničkoj berlinskoj prijateljici, Gerdi von H. koja je imala neobično mnogo poznanstava među stranim diplomatima i u nacističkim krugovima. Možda bi ih Gerda mogla posavjetovati, možda bi im mogla pomoći, pružiti utočište za koji dan, za koji sat, dok se situacija ne rasvijetli.

„Oh, dragi Lanza", javi se Gerda von H. „Baš sam vam htjela telefonirati. Ovdje sam s nekim svojim vrlo dragim prijateljicama, dođite, recite Ridomiju da ne bude lijenčina, provest ćemo krasnu večer. Dođite odmah, čekam vas." Budući da je Lanza ostavio svoja kola na ulazu, dva se prijatelja

sjure niz stepenice, uskoče u automobil i velikom se brzinom upute prema kući Gerde von H. Jurili su kao da im je Gestapo već za petama. Gerda je stanovala na West Endu'. Ulice su bile mračne i puste. Postepeno, kako su se približavali kvartovima West Enda, zrak se sve više zgušnjavao, zeleno lišće lipa lelujalo je na površini zvjezdanog neba, i tisuću dalekih šumova grada rastvaralo se u plavom sumraku kao kap boje u čaši vode, a, pored svega, jedna je blijeda zvučna boja ostajala na prozračnoj tkanini magle.

Gerda von H. imala je na sebi dugu plavu tuniku koja joj je padala preko bosih nogu u mekim naborima, sličnima naborima dorskih stupova. Imala je plavu kosu podignutu na sljepoočnicama, a skupljenu na tjemenu, kao Nausikaja kad je izlazila iz mora. Nečega mornarskog bilo je u njenim širokim i sporim pokretima, u tom njenom načinu na koji je u hodu podizala koljena, i pri svakom koraku zabacivala glavu unazad, kao da je zaista koračala obalom mora. Gerda von H. ostala je vjerna idealu klasične ljepote, kakva je bila u modi u Njemačkoj oko 1930. Bila je učenica Curtiusa u Bonnu i neko je vrijeme posjećivala uzak krug intelektualaca i esteta, poklonika kulta Stephana Georgea, pa se činilo da se kreće i diše u tom konvencionalnom pejzažu poezije Stefana Georgea, u kojem su neoklasična arhitektura Winckelmanna i stilski ukrasi drugog dijela Fausta služili kao pozadina sablasnim muzama Holderlinga i Rainer Maria Rilkea. Njena kuća bila je, da upotrijebimo njezin antički jezik, hram u kojem je primala svoje goste, opružena na hrpama jastuka usred grupe mladih žena, izvaljenih na debelim tepisima, *comme un betail pensif sur le sable couche*². Raskošan osmijeh lutao je preko njenih tužnih usana. Oči su joj bile okrugle, s toplim i sjetnim pogledom.

Gerda von H. primi Lanza za ruku, i lako hodajući na svojim bosim nogama uđe u salon gdje se već okupilo pet djevojaka

1 Dio Berlina.

2 Kao zamišljena stoka, koja počiva u mraku.

izduženih mladih tijela, mršavih lica i visokih čela, osvijetljenih čvrstim i spokojnim sjajem plavih očiju. Imale su crvene usne, jedva malo osjenčane onim blijedim zelenkastim odsjajem, koji poneki put imaju usne plavih žena; uši male i ružičaste kao ljutići od koralja. Ali bilo je nečega neizvjesnog na njihovim licima, nečega nejasnog i maglovitog što se javlja na licu odraženom u ogledalu, kada kontrast s ledenim sjajem kristala čini sliku blijedom i udaljenom. Bile su obučene za večer, i veliki dekoltei otkrivali su ramena pozlaćena suncem, okrugla, glatka, boje meda. Članak na nozi bio im je malo puniji, kao što imaju obično njemačke djevojke. ali je noga bila pravilno oblikovana, gipka i duga, s malo izbačenim i mršavim koljenom. Ona, koja je među njima bila najsmjelija, i sličila na Dijanu u lovu među nimfama, reče da su provele dan u barci na jezeru Wansee, i da su još

bile opijene suncem. Smijala se, zabacujući glavu, a taj pokret otkrivao je njezin mršavi vrat i grudi, široke i mišićave kao u Amazonke.

Šampanjac je bio mlak. U sobi sa zatvorenim prozorima, radi zamračenja, vladala je vlažna sparina, zasićena oštrim mirisom duhana. Mlade žene i dvojica diplomata pričali su o Rimu, Veneciji, Parizu. Ona, koja je bila nalik Dijani, vratila se prije nekoliko dana iz Pariza, i pričala je o Francuzima tonom koji je neugodno iznenadio Lanza i Ridomija. Bilo je u tome prizvuka nježne srdžbe, opake ljubomore. Činilo se da je zaljubljena u Francusku, ali kao da ju istovremeno i mrzi. Prevarena žena ne može voljeti na drugi način. „Francuzi nas mrže”, reče Gerda von H. „Zašto nas oni mrže?” Lanza i Ridomi razgovarali su rasijano, usredotočeni na misao koja ih je tištala, pogledavajući se s vremena na vrijeme vrlo uznemireno. Već deset je puta Lanza bio spreman otkriti Gerdi i njezinim prijateljicama uzrok njihovog nemira, ali neki nejasni osjećaj straha svaki put bi ga spriječilo. Međutim, vrijeme je prolazilo, a neizvjesnost u dušama mladih talijanskih diplomata pretvarala se u zebnju.

Lanza je već htio ustati, povesti Gerdu na stranu, reći joj istinu, zamoliti je za savjet i pomoć; i već je bio ustao, već joj je prilazio, kadli Gerda, raširenih ruku i stavljajući mu šaku na rame, reče: „Hoćete li plesati?”

„Da, da”, povikaše ostale djevojke i jedna od njih upali radio.

„Kasno je”, reče Ridomi, „sve su stanice završile svoje emitiranje.”

Ali djevojka, navijajući radio, nađe u jednom trenutku Rim, i plesna glazba orkestra ispuni sobu. „Cijelu jednu noć s tobom”, pjevao je ženski glas.

„Wunderbar!”¹ reče Gerda, „Rim još pjeva.”

„Neće još dugo pjevati”, odvrati Ridomi.

„Zašto?” upita Gerda.

„Zašto...” odgovori Ridomi, ali zašuti zbog onog tamnog osjećaja zebnje koji se u njemu, i u njegovom prijatelju, pretvarao malo-pomalo u strah.

U ušima dvojice talijanskih diplomata taj je glas zvučao veoma udaljeno i tiho, jedva jedna zvučna magla koja se talasala u noći: dva prijatelja drhtala su u duši, bojeći se svakoga trenutka da se taj tako mili glas ne pretvori u opori i tvrdi glas koji će objaviti strašnu vijest.

„Plešite s mojom prijateljicom”, reče Gerda i gurne Lanza u naručje onu djevojku koja je sličila Dijani, dok je sama privukla k sebi rukom, s bezazlenom gracioznošću, debelog i lijenog Ridomija. Ostale četiri djevojke napravile su parove međusobno i plesale s puno čežnje, stišćući se čvrsto, jedna uz drugu, grudima i bokovima. Lanzina dama pripijala se uz njega, smješkajući se, i gledala ga pravo u oči, trepćući. Lanza je osjećao na svojim grudima disanje tih snažnih grudi, gibanje tih bedara na svojim bedrima, taj čvrsti trbuh na svom trbuhu, ali njegove misli bile su daleko i u njegovoj glavi zbrkane slike Mussolinija, kralja i Badoglioa sukobljavale su se međusobno, hvatale se u koštac, odvajale se, kotrljale po podu,

pokušavajući staviti lisice, kao žongleri koji izvode opsjenarske vještine na tepihu.

Odjednom, glazba ponovno utihne, onaj sladunjavi ženski glas ušuti, a glas zadihan i promukao priopći: „Prije nego što pročitamo proklamaciju maršala Badoglioa, dajemo isječak iz posljednjih vijesti: oko 18 sati, predsjednik vlade, Mussolini, uhićen

1 Krasno.

je po nalogu Njegovog Veličanstva Kralja. Novi predsjednik Vlade, maršal Badoglio, uputio je talijanskom narodu sljedeću proklama..."

Na taj glas, na te riječi, Lanzina dama odvoji se od njega, odgurne ga pokretom ruke koji se Lanzi učini kao udar. Ostali parovi se rastaviše, i pred očima zapanjenih talijanskih diplomata dogodi se najneobičnija stvar na svijetu. Pokreti, držanje, osmjesi, glasovi, pogledi tih djevojaka malo-pomalo pretrpješe nevjerojatan preobražaj: plave oči potamnješe, osmijeh se ugasi na usnama koje su najedanput postale blijede i oštre, glas postane dubok i opor, pokreti, do maloprije puni čežnje, skamene se, ruke, ranije tako meke i mesnate, otvrdnu, postanu drvene, kao što se događa s granom drveta koju vjetar otkine i koja, dok joj postepeno nestaje životni sok, gubi svoj zeleni bljesak, sjaj kore, biljnu mekoću, postaje tvrda i gruba. Ali ono što se na grani drveta postepeno događa, kod tih djevojaka dogodilo se naglo. Lanza i Ridomi stajali su nasuprot tih mladih žena s istim osjećajem zapanjenog straha kao Apolon pred Dafne, koja se od mlade djevojke pretvorila u lovor. Te djevojke, tako plave i ljupke, pretvorile su se odjednom u muškarce. Bili su to muškarci.

„Ah, so!"¹ reče nekim tvrdim glasom onaj što je maloprije izgledao kao Dijana, gledajući talijanske diplomate prijetećim pogledom, „Tako! Mislite li da ćete se tek tako izvući? Mislite li da će vam Fuhrer dopustiti da uhitite Mussolinija, a da vam ne smrska glavu?" I okrećući se svojim prijateljicama, doda: „Idemo odmah na aerodrom. Bez sumnje, naša je eskadrila već dobila nalog za polijetanje. Za nekoliko sati bombardirat ćemo Rim."

„Jawohl, mein Hauptmann"², odgovoriše četiri zrakoplovna časnika, lupivši snažno petama. Kapetan i njegovi prijatelji pokloniše se, šutke, pred Gedom von H. i ne udostojavši se ni jednom pogledati dva zapanjena Talijana, odoše muškim korakom, dok su im pete odzvanjale po podu.

1 Ah, tako!

2 Razumijem, kapetane.

Na neočekivani uzvik djevojke, na njene riječi, na njen pokret i na tresak pljuske, svi ti mladi ljudi izviju se iz zagrljaja, i skinuvši s lica žensku masku, stresoš se sa sebe čeznutljivost, opuštenost, ono žensko pretvaranje u pokretima, u pogledima, u osmijesima, te budući da su za nekoliko trenutaka ponovo postali muškarci, okupiše se prijeteći oko djevojke, koja

je, blijeda i zadihana, stajala na sredini sobe, i gledala netremice Freda pogledom punim mržnje.

„Kukavice!“ ponovi ona, „vi ste banda trockističkih kukavica, eto što ste vi!“

„Što? Što? Što je rekla?“ vikali su mladići, „Trockisti, mi, zašto? Što joj je palo na pamet, luda!“

„Ne, nije luda“, reče Fred. „Ljubomorna je“, i prasne u smijeh tako histeričan, da sam očekivao da će se taj smijeh svakoga trenutka pretvoriti u plač.

„Ah! Ah! Ah!“ zorno povikaše ostali mladići, „Ljubomorna je! Ljubomorna je! Ah! ah! Ah!“

Međutim, Jeanlouis se približio djevojci i jednim pokretom punim nježnosti milovao joj je rame, nešto joj šaputao na uho, što je djevojka, sva blijeda u licu, odobravalala lakim klimanjem glave. Ja sam ustao i smiješeći se promatrao scenu.

„A taj tamo, što hoće od vas, taj tamo“, uzvikne najednom djevojka, grubo odgurne Jeanlouisa i drsko me pogleda u lice. „Tko ga je pustio da uđe? Nije li ga sram biti s nama?“

„Nije me ni najmanje sram“, rekoh, smiješeći se, „zašto bi me trebalo biti sram? Sviđa mi se biti u društvu poštenih mladića. Zar nije istina da su, u stvari, sve to čestiti mladići?“

„Ne znam na što aludirate“, reče izazivačkim glasom jedan od tih mladića, koji mi se približio, gotovo me dotičući.

„Zar možda niste čestiti mladići?“ rekoh, stavljajući mu otvorenu šaku na prsa, „ali da, svi ste vi čestiti mladići. Da nije bilo vas, tko bi inače pobijedio u ovom ratu.“ I smijući se, uputim se prema vratima i siđem niz stepenice.

Jeanlouis me dostigao na ulici.

Bilo mu je malo neugodno; i jedan dobar dio puta prešli smo, a da nismo prozborili riječi, no onda najedanput on reče: „Nisi ih trebao vrijeđati, oni pate.“

„Nisam ih vrijeđao“, odgovorim.

„Nisi im trebao reći da su samo oni dobili rat.“

„Pa nisu li dobili rat?“

„Da, u jednom izvjesnom smislu, da“, reče Jeanlouis, „ali oni pate.“

„Pate? A zbog čega?“

„Oni pate“, nastavi Jeanlouis, „zbog svega onoga što se dogodilo u ovih nekoliko godina.“

„Hoćeš reći, zbog fašizma, zbog rata, zbog poraza?“ „Da, i zbog toga“, reče Jeanlouis.

„To je lijep izgovor“, rekoh, „niste mogli naći bolji izgovor.“

„Zašto se praviš kao da ne razumiješ?“ upita Jeanlouis.

„Ali da“, rekoh, „odlično te razumijem. Postali ste kurve iz očajanja, od bola što ste izgubili rat. Nije li tako?“

„Ne, nije baš sasvim tako, ali svodi se na isto“, reče Jeanlouis.

„A Fred? I Fred također pati? Možda je postao kurva zato što je Engleska dobila rat?"

„Zašto ga napadaš? Zašto ga nazivaš kurvom?" odvrati prkosno Jeanlouis.

„Zato što, ako pati, pati kao kurva."

„Ne govori gluposti", reče Jeanlouis, „ti vrlo dobro znaš da su mladi propatili više od ostalih, u svim ovim godinama."

„I onda kada su pljeskali Hitleru i Mussoliniju i pljuvali na one koji su odlazili u zatvore?"

„Ali, zar ne razumiješ da su patili? Ne razumiješ li da pate?" uzvikne Jeanlouis, „zar ne razumiješ da sve ovo što rade, rade zato što pate?"

„To je naprosto krasna isprika", odgovorih mu, „ali na sreću, nisu svi mladići kao ti. Nisu svi mladići kurve."

„Nije naša krivnja što smo svi na to svedeni", reče Jeanlouis. Primio me je ispod ruke, koračao kraj mene, naslanjajući se svom svojom težinom, baš onako kako to radi žena koja želi da joj se nešto oprost, ili kao umorno dijete.

„A zatim, zašto nas nazivaš kurvama, mi nismo kurve, ti to znaš i nepravedno je da nas nazivaš kurvama."

Govorio je plačnim glasom, pravim glasom žene koja traži da ju se sažalijeva, glasom umornog djeteta.

„Sad plačeš? Kako hoćeš da vas zovem?"

„Nije naša krivnja, ti vrlo dobro znaš da to nije naša krivnja", reče Jeanlouis.

„Ne, nije vaša krivnja, da je samo vaša krivnja, misliš li da bih ti pričao o nekim stvarima? To je uvijek ista priča, poslije svakog rata. Omladina ne podnosi herojstvo, krupne riječi o požrtvovnosti, o herojskoj smrti, i reagira uvijek na isti način. Zato što im se gadi herojstvo, plemeniti ideje, herojski ideali, znaš što rade mladići poput tebe? Izaberu uvijek najlakšu pobunu, pobunu podlaca, moralne nezainteresiranosti, narcizma. Vjeruju da su pobunjenici, da su biases', da su affranchis¹, da su nihilisti, a ustvari su samo kurve."

„Nemaš pravo nazivati nas kurvama", viknu Jeanlouis, „mladi zaslužuju poštovanje. Nemaš pravo napadati ih!"

„To je samo pitanje riječi. Upoznao sam na tisuće takvih kao što si ti, poslije Prvog svjetskog rata, koji su mislili da su dadai- sti, nadrealisti, a bili su samo kurve. Vidjet ćeš koliko će mladića poslije ovog rata misliti da su komunisti. Kad saveznici budu oslobodili cijelu Europu, znaš li što će zateći? Masu razočaranih mladića, korumpiranih, očajnih, koji će izvoditi da su pederasti kao da se radi o igranju tenisa. Uvijek je to ista priča, poslije svakog rata. Mladići kao što si ti, uslijed umora i odvratnosti prema herojstvu završavaju gotovo uvijek izigravajući homoseksualce. Prave se Narcisima i Koridonima da bi dokazali sebi samima kako se ne boje ničega, da su prerasli buržujске predrasude i konvencije, da su zaista slobodni

ljudi, a ne vide da je i to način da se čovjek pravi herojem. Ah! Ah! ah! Uvijek se spotiče o heroje! I sve to pod izgovorom da im se zgdilo herojstvo!"

„Ako nazivaš herojstvom sve ovo što se dogodilo ovih posljednjih godina", započne Jeanlouis tihim glasom.

1 Šokirani.

2 Oslobođeni.

„A kako ćeš to nazvati? Što misliš da je herojstvo?"

„Vaša buržuska podlost, to je herojstvo", reče Jeanlouis.

„I poslije proleterskih revolucija, uvijek se tako događalo", nastavih, „mladići poput tebe misle da je postati homoseksualcem način da se bude revolucionar."

„Ako hoćeš aludirati na trockizam", reče Jeanlouis, „varaš se, mi nismo trockisti."

„Znam ja da vi niste čak ni trockisti", odgovorio sam, „vi ste jadni mladići koji se stide što su buržuji, a nemaju smjelosti da postanu proleter, pa mislite da je postati pederast način kao i svaki drugi da se postane komunist."

„Dosta! Mi nismo pederasti", vikne Jeanlouis, „mi nismo pederasti, jesi li razumio?"

„Ima tisuću načina da se bude pederastim" rekoh, „puno puta pederluk je samo izgovor. Dobar izgovor, nema što. Naći ćete, bez sumnje, nekoga tko će izmisliti literarnu ili političku ili filozofsku teoriju da vas opravda. Uvijek ima svodnika."

„Želimo biti slobodni ljudi", reče Jeanlouis, „je li to ono što ti nazivaš pederlukom?"

„Ja znam", rekoh, „ja znam da se vi svi žrtvujete za slobodu Europe."

„Nepravedan si", reče Jeanlouis, „ako smo mi to što ti kažeš, onda je to vaša krivnja. Vi ste nas ovakvima napravili. Što ste bili u stanju napraviti svi vi? Krasan ste nam primjer dali! Bili ste sposobni samo za to da vas onaj lakrdijaš Mussolini strpa u zatvor. Zašto niste digli revoluciju, ako niste htjeli rat?"

„Rat ili revolucija, ista je stvar. To je uvijek ista tvornica jasnih heroja kao što si ti, kao što ste vi."

Jeanlouis se počne smijati, zlobno i pakosno. „Mi nismo heroji", reče, „nama se gade heroji. Očevi, majke, zastave, čast, domovina, slava, sve je to smeće. Nazivaju nas kurvama, pederima: da, možda smo kurve, pederi, i još gore: ali nismo svjesni toga. I to nam je dovoljno. Želimo biti slobodni, to je sve. Želimo dati smisao, cilj svome životu."

„Znam", rekoh smješajući se, tihim glasom, „znam da ste čestiti mladići."

S brežuljka Vomero spustili smo se u međuvremenu na Trg Martiri, odatle krenuli u Vicolo della Cappella Vecchia, da bismo se popeli na

Calascione. U podnožju Rampa Caprioli otvara se mali Trg Cappelle Vecchia, neka vrsta velikog dvorišta, koje su, s jedne strane, obrubile strme padine Monte di Dioa, a s druge strane zid sinagoge s visokom fasadom palače u kojoj je dugo godina boravila Emma Hamilton. S tog prozora, tamo, Horatio Nelson, čela naslonjenog na prozorsko staklo, divio se napuljskom moru, otoku Capri koji je lebdio na obzoru, palačama Monte di Dio, brežuljku Vomero, zelenom od borova i vinograda. Ti visoki prozori, ondje gore, nadvijeni nad Chiatamoneom, bili su prozori apartmana lady Hamilton. Obučena čas u odijelo otočanki s Cipra, čas u odijelo žena iz Napulja, čas u kostim sa širokim crvenim hlačama kao djevojka iz Epira, čas odjevena u grčko-venecijansku nošnju s otoka Krfa, s kosom uvijenom u turban od plave svile, kao na portretu Angelike Kaufmann, Emma je plesala pred Horatiom. I tužan glas prodavača naranči uzdizao se iz zelenog i plavog ponora uličica Chiatamone.

Ja sam se zaustavio nasred maloga Trga Cappelle Vecchia i gledao gore u prozore lady Hamilton, stežući čvrsto ruku Jeanlouisa. Nisam htio spustiti pogled i osvrnuti se oko sebe. Znao sam što ću vidjeti tamo, pred nama, u podnožju zida koji je obrubio dvorište sa strane sinagoge. Znao sam da se tamo pred nama, na nekoliko koraka od nas (čuo sam sitan smijeh dječaka i promukle glasove goumiersa¹), nalazilo tržište dječacima, te da su i toga dana, u tom trenutku, sjedili polugoli dječaci od osam do deset godina pred Marokancima, koji su ih pažljivo promatrali, odabirali, pogađali se za cijenu s onim užasno bezubim ženama, mršavog i uvelog lica, pokrivenog slojem šminke, koje su trgovale ovim malim robovima.

Nikad se ranije nisu vidjele ovakve stvari u Napulju, tijekom toliko stoljeća siromaštva i robovanja. Sve se prodavalo u Napulju, uvijek, ali nikad djeca. Svačime se trgovalo u Napulju, ali nikad djecom. Nikad se nisu prodavala djeca, na ulicama Napulja,

¹ Sjevernoafrički vojnici u francuskoj vojsci.

nikad. U Napulju su djeca svetinja. To je jedina sveta stvar u gradu. Napuljski narod veoma je plemenit narod, najčovječniji od svih naroda na svijetu, jedini narod na svijetu u kome i najsiromašnija obitelj, zajedno sa svojom djecom, zajedno sa svoje desetero, zajedno sa svoje dvanaestero djece, podiže jedno siroče uzeto iz doma za napuštenu djecu: i od sve djece ono je najsvetije, najbolje odjeveno, najbolje hranjeno, jer je „sin Madonnin“, i donosi sreću ostaloj djeci. Moglo se svašta reći za Napolitance, ali ne i da će prodavati svoju djecu po ulicama.

I sad, na malom Trgu Cappelle Vecchia, srcu Napulja, u podnožju otmjenih palača Monte di Dio, Chiatamone, Trga Martiri, pored sinagoge, marokanski vojnici dolazili su jeftino kupiti napuljsku djecu.

Opipavali su ih, skidali im odjeću, zavlačili su svoje duge, iskusne, crne prste između dugmeta na hlačicama, dogovarali cijenu prstima.

Dječaci su sjedili pored zida, gledali u lice kupcima: smijali su se dok su žvakali bombone, ali nisu imali onu živahnu veselost napuljske djece, nisu razgovarali među sobom, nisu vikali, nisu pjevali, nisu pravili grimase, ni šale. Vidjelo se da su se nečeg bojali. Majke, one koščate i namazane žene koje su se nazivale njihovim majkama, držale su ih čvrsto za ruke, kao da su se plašile da će ih Marokanci odvesti ne plativši za njih ništa: zatim su uzimale novac, brojale ga, udaljavale se s dječakom, držeći ga čvrsto za ruku, a Marokanac ih je pratio, lica izbrazdanog od boginja, s očima koje su blistale ispod smeđe kabanice prebačene preko glave.

Ja sam gledao gore u prozore Emme Hamilton, i nisam htio oboriti pogled. Gledao sam u rub plavoga neba, koji je obrubio visoku terasu kuće lady Hamilton. Jeanlouis je kraj mene šutio. Ali ja sam osjećao da to nije zato što se stidio preda mnom, šutio je zato jer ga je slamala neka mračna sila, jer mu je krv bubnjala u sljepoočnicama, stezala ga u grlu. I najednom Jeanlouis reče: „Zbilja mi je žao ove jadne djece.”

Onda se okrenem i pogledam ga pravo u lice: „Ti si pravi podlac”, rekoh. „Zašto me nazivaš podlacom?” reče Jeanlouis.

„Ima u tebi sažaljenja, zar ne? Jesi li ti baš siguran da je to sažaljenje? Nije li to nešto drugo?”

„Što bi ti želio da je?” reče Jeanlouis, gledajući me pomalo podlo i zlobno.

„Kao da bi i ti kupio nekog od ovih jadnih dječaka, nije li tako?”

„Što se to tebe tiče, ako bih i kupio sebi jednog dječaka?” reče Jeanlouis, „bolje ja, nego marokanski vojnik. Dao bih mu da jede, obukao bih ga, kupio bih mu par cipela, ne bih mu ništa uskratilo. Bilo bi to dobročinstvo.”

„Ah, bilo bi to dobročinstvo, je li?” rekoh, gledajući ga netremice u oči. „Ti si licemjer i kukavica.”

„S tobom se čovjek ne može čak ni šaliti”, izjavi Jeanlouis. „A najzad, što se to tebe tiče, kad bi ja i bio kukavica i licemjer? Misliš valjda da imaš pravo biti moralist, ti i svi ostali poput tebe? Misliš li da sam nisi kukavica i licemjer?”

„Da, naravno, i ja sam kukavica i licemjer kao i mnogi drugi”, odgovorio sam, „a onda, ni najmanje me nije sram što sam čovjek svojega doba.”

„A zašto onda nemaš hrabrosti za ovu djecu ponoviti ono što si rekao za mene”, reče Jeanlouis, uzimajući me za ruku i gledajući me očima sjajnima od suza. „Zašto ne kažeš da su i ova djeca postala kurve zbog fašizma, rata i požara? Hajde, reci, zašto ne kažeš da su ova djeca trockisti?”

„Jednoga dana, ta će djeca postati ljudi”, rekoh, „i oni će, ako Bog bude htio, razbiti njuške tebi i meni, i svima onima kao što smo mi. Razbit će nam njuške i imat će pravo.”

„Imali bi pravo”, reče Jeanlouis, „ali oni to neće učiniti. Ova djeca, kad budu imala dvadeset godina, neće razbiti glave nikome. Radit će isto što i mi, kao ja i kao ti. I mi smo bili prodani kad smo bili u njihovim godinama.”

„Moja generacija bila je prodana kada joj je bilo dvadeset godina. Ali ne zbog gladi, već zbog nečega puno goreg. Zbog straha.“

„Mladići poput mene bili su prodani dok su još bili djeca“, reče Jeanlouis, „i danas ne razbijaju glavu nikome. Oni će napraviti kao što smo i mi napravili: vući će se pred našim nogama i lizat će nam stopala. I vjerovat će da su slobodni ljudi. Europa će biti zemlja slobodnih ljudi: eto što će biti Europa.“

„Srećom, ova će se djeca uvijek sjećati da su bila prodana zbog gladi. I oprostit će. Ali mi nikada nećemo zaboraviti da smo bili prodani zbog nečeg puno goreg, zbog straha.“

„Ne pričaj to. Ne treba to reći“, reče Jeanlouis tihim glasom, stežući mi ruku. I ja osjetim kako njegova ruka drhti.

Htio sam mu reći „hvala, Jeanlouis, hvala ti što patiš“, htio sam mu reći da sam razumio razloge mnogih stvari, i da mi ga je žao: kad slučajno podigoh oči i ugledah nebo. Prava je sramota da postoji na svijetu jedno ovakvo nebo. Prava je sramota da je nebo u izvjesnim trenucima ovakvo, kakvo je bilo tog dana, tog trenutka. Ono, od čega sam osjećao da mi krišom prolazi jeza straha i odvratnosti, nisu bili ti mali robovi naslonjeni na zid Cappelle Vecchie, ni one žene, mršave, usahljelih lica, namazane debelim slojem šminke, ni oni marokanski vojnici s crnim sjajnim očima i dugim koščatim prstima: već nebo, to plavo i bistro nebo nad krovovima, nad ruševinama kuća, nad zelenim drvećem punim ptica. Bilo je to visoko nebo od sirove svile, hladnog i sjajnog plavetnila, kome je more dodavalo neki nejasni i daleki zelenkasti bljesak. Ovo nebo, nježno i surovo, koje se blago nadvilo nad brežuljak Posillipo, postajalo je ružičasto i meko kao koža maloga djeteta.

Ali najnježnije i najsurovije bilo je nebo baš na ovom mjestu, gore, duž ruba zida u čijem su podnožju sjedili mali robovi. Zid na koji se naslanjalo dvorište Cappelle Vecchie bio je visok, okomit zid, sav ispucao od vremena i godišnjih doba, nekada vjerojatno crvene boje, kao što su bile kuće Herkulaneja i Pompeja, boje koju su napuljski slikari nazivali burbonsko-crvenom. Godine, kiše, sunce, zapuštenost umorili su, ublažili tu jarko crvenu boju, dajući joj boju puti, ovdje ružičaste, tamo svijetle, tamo, dalje, prozračne, kao ruka pred plamenom svijeće. Je su li to bile pukotine, ili zelene mrlje plijesni, ili bijele, ili kao slonova kost, žute, koje su cvjetale ovdje-ondje iz stare žbuke na zidu, ili je to bila igra svjetlosti, koja se u svakom trenutku prelijevala raznolikim odsjajem bliskog, neprekidnog i promjenjivog mora, ili zbog lutajućeg nemira vjetra, koji, prema tome puše li s kopna ili s mora, različito boji svjetlost, izgledalo mi je da je taj visoki stari zid bio živ, da je bio neka živa stvar, zid od puti, gdje su se pojavile sve pustolovine ljudske puti, od ružičaste nevinosti djetinjstva do zelene i žute melankolije zrelog doba na zalasku. Izgledalo mi je da je taj zid od puti postepeno venuo: i ta bijela rascvjetavanja, zelena, boje slonovače, blijedožuta, svojstvena ljudskoj puti, već umornoj, već staroj, već

izbrazdanoj borama, već bliskoj posljednjoj divnoj avanturi raspadanja. Debele muhe lagano su lutale, zujeći po tom zidu od puti. Zreo plod dana prezrijevaio je, gnjio je, i u umornom zraku, već nagriženom prvim sjenkama večeri, nebo, to surovo nebo Napulja, tako čisto, tako nježno, unosilo je već prvu sumnju, žalost, tužnu i prolaznu sreću. Još jednom umirao je dan. Ijedno za drugim, vraćali su se u okrilje noći, kao jeleni, košute, divlji veprovi u šumi, zvuči, boje, glasovi, onaj okus mora, onaj miris lova i meda, koji su okus i miris svjetlosti Napulja.

Najednom, prozor se otvori na tom zidu, i jedan glas pozva me po imenu. Bio je to Pierre Lyautey, zvao me s prozora Zapovjedništva marokanske divizije generala Guillaumea. Popeli smo se, i Pierre Lyautey, visok, razvijen, koščat, lica ispučanog od mraza na planini kod Cassina, dođe nam u susret na stepeništu, šireći svoje ogromne ruke.

Pierre Lyautey bio je stari prijatelj majke Jeanlouisa, grofice B. Svaki puta kada je dolazio u Italiju, nikad nije propuštao priliku da provede koji dan, ili koji tjedan, na jezeru Como, u vili grofice B, znamenitoj građevini Piermarinija, gdje mu je sve bilo rezervirano, po naslijeđenom pravu; Napoleonova soba, ona na uglu, koja gleda na jezero ka Bellagiu, krevet u kojem je Stendhal proveo jednu noć sa Angelom Pietragruom, i mali pisači stol od mahagonija na kojemu je pjesnik Parini napisao svoju čuvenu pjesmu Dan.

„Ah, que vous etes beau!" uzvikne Pierre Lyautey, grleći Jeanlouisa kojeg nije vidio već više godina. Dodao je da je ostavio Jeanlouisa „quand il n'etait qu'un Eros", a sada ga nalazi „qu'il etait un..." Očekivao sam da će reći „un hero's", ali se on na vrijeme ispravi i reče „un Apolon". Bilo je vrijeme večere, i general Guillaume pozvao nas je za svoj stol.

Sa svojim apolonskim profilom, crvenim usnama, crnim okom koje se sjalo na čednom bljedilu lica, s onim svojim izvanredno toplim glasom, Jeanlouis je ostavio dubok dojam na sve francuske časnike. Bilo je to prvi puta otkako su oni došli u Italiju i po prvi puta muška ljepota pojavila im se u svemu sjaju starog grčkog idola. Jeanlouis je bio savršen primjer onoga što je talijanska civilizacija kroz više stoljeća kulture, bogatstva, profinjenosti, fizičke i intelektualne selekcije, moralne i aristokratske slobode, dala muškoj ljepoti. Jedno oko, uvježbano na lagani, neprekidni razvoj klasičnog ideala ljepote u talijanskom slikarstvu i u skulpturi, od quattrocenta do ottocenta, primijetilo bi, na licu Jeanlouisa, preko čulnosti „muških portreta" renesanse, plemenitu i melankoličnu masku talijanskog romantizma, a naročito lombardijskog (Jeanlouis je pripadao jednoj od najstarijih i najpoznatijih obitelji lombardijskog plemstva), s početka devetnaestog stoljeća, koji je i u Lombardiji bio romantičan i liberalan zbog nostalgije za Napoleonom. Ovi francuski časnici bili su kao Stendhal pred Fabrizijem del Dongom. Ni oni, kao ni Stendhal, nisu primjećivali da je

ljepota Jeanlouisa bila, kao i ljepota Fabrizija, ljepota bez ironije, i bez nemira moralne prirode.

To divno priviđenje (u toj banalnoj napolitanskoj sredini, s nespretnim građanskim namještajem, za stolom) taj živi Apolon, taj savršeni model klasične muške ljepote, bilo je, za te francuske časnike, otkriće neke zabranjene tajne. Svi su se, šutke, divili Je- anlouisu. I ja sam se pitao, s nekim nemirod kojemu nisam znao

1 Ah, kako ste lijepi!... kad je bio samo Eros... kao jednog... junaka... Apolona.

uzrok, jesu li oni bili svjesni da je ta divna „utvara“ klasične talijanske civilizacije, u svom posljednjem trijumfu, već nagrižena i ponižena klicama boležljive ženske osjetljivosti, već omlitavila od nedostatka plemenitih osjećanja, jakih strasti, velikih ideala, da je bila slika tajnog zla od kojega je patila velika većina europske omladine u svim zemljama, pobijedenim i pobjedničkim: podmukla namjera da se preinače ideali slobode, koji su izgledali kao ideali svih mladih u Europi, u čežnju za čulnim zadovoljstvima, moralni zahtjevi da se preinače u neprihvatanje ma kakve odgovornosti, socijalne i političke dužnosti u prazna intelektualna nadmudrivanja, novi proleterski mitovi u dvolične mitove narcizma, iskrivljenog u samokažnjavanje. (Samo, čudna je bila činjenica daje Bares isto tako bio daleko od Jeanlouisa i mladića njegove generacije koliko, i Gide: „moi, cela m 'est egal, parce que j 'ecris Paludes“^x.)

Marokanci, koji su bili zaposleni oko stola, nisu skidali svoje začarane oči sa Jeanlouisa, a ja sam vidio kako u tim očima svjetluca mutan prohtjev. Za te ljude, koji su došli iz Sahare, sa planina Atlanta, Jeanlouis je bio samo predmet uživanja. I ja sam se od srca smijao (nisam se mogao suzdržati od smijeha, bilo je to jače od mene: uostalom, nije bilo ničeg ružnog u smijanju zbog tako čudne pomisli, tako tužne), zamišljajući Jeanlouisa i sve mlade „heroje“ poput njega kako sjede s ostalim malim robovima na Trgu Cappelle Vecchie, kod onog zida od puti, koji se polako raspadao u umirućoj svjetlosti, tonuo malo-pomalo u noć, kao komad trulog mesa.

U mojim očima, Jeanlouis je bio slika onoga što su, na žalost, izvjesne elite mladih generacija u ovoj Europi; ne pročišćenoj, već pokvarenoj patnjama, ne ushićenoj, već poniženoj ostvarenom slobodom: samo mladež izložena na prodaju. Zašto ona i ne bi bila „omladina na prodaju“? I mi smo bili prodani kao mladi. Sudbina je mladih, u ovoj Europi, da budu prodavani po ulicama iz straha, ili zbog gladi. Potrebno je da se mladež dobro pripremi, i da se naviknu na svoju ulogu u životu i u državi. Jednog ili

1 Što se mene tiče, svejedno mi je, budući da pišem Močvare.

drugog dana, ako sve bude dobro išlo, mladi će biti prodavani po ulicama za nešto puno gore nego što su strah i glad.

I baš kao da je moć ovih mojih bolnih misli privukla na istu temu i misao i druge prisutne za stolom, general Guillaume me upita, u nekom trenutku, radi čega talijanske vlasti ne samo da ne zabranjuju trgovinu djecom, već čak niti ne pokazuju da primjećuju tu sramotu. „Sramota“, dodao je, „sto puta sam naredio da se najure one bestidnice i njihova nesretna djeca, obavijestio sam sto puta talijanske vlasti, čak sam i sam govorio s biskupom napuljskim, kardinalom Ascalesi. Sve je bilo uzalud. Zabranio sam svojim Marokancima da pipnu tu djecu, zaprijetio sam im da ću ih sve postrijeljati ako ne budu poslušali. Iskušenje je veliko za njih. Običan marokanski vojnik neće moći nikada razumjeti da mu može biti zabranjeno da kupi ono što je na prodaju, na javnom tržištu. Na talijanskim je vlastima da se pobrinu za uhićenja tih izopačenih majki, da zatvore djecu u neke domove. Ja ne mogu ništa učiniti.“ Govorio je polako, osjećao sam da su te riječi krvarile u njegovim ustima.

Spopadne me smijeh. Uhititi te izopačene majke! Zatvoriti tu djecu u domove! Nije više bilo ničega u Napulju, ničega u Europi, sve je bilo unesrećeno, sve je bilo u ruševinama, sve sravnjeno sa zemljom, kuće, crkve, bolnice, majke, očevi, sinovi, tete, ujaci, bake, rođaci, svi su bili kaputt¹. Smijao sam se, i gotovo da mi je bilo zlo u želucu od tog silnog smijeha, od tog mog bolesnog smijeha. Talijanske vlasti! Banda lopova i kukavica, koji su samo još dan ranije slali bijedne ljude na robiju u Mussolinijevo ime, a sada su slali na robiju u ime Roosevelta, Churchilla i Staljina. Koji su još samo dan ranije gospodarili u ime tiranije, a sada su gospodarili u ime slobode. Što se ticalo talijanskih vlasti to što su neke izopačene majke prodavale svoju djecu na ulicama? Banda kukavica, koji su svi bili, od prvog do posljednjeg, prezauzeti lizanjem nogu pobjednicima, da bi se mogli zanositi glupostima. „Uhititi majke?“ govorio sam, „Koje majke? Zabraniti im da prodaju svoju rođenu djecu? I zašto? Nisu li to njihova djeca, valjda

¹ Gotov, propao.

su to onda djeca države, vlade, policije, sindikata, političkih partija? To su djeca svojih majki i one imaju pravo s njima raditi ono što im se sviđa. Gladne su i imaju pravo prodavati svoju djecu kako više ne bi bile gladne. Bolje ih je prodavati, nego pojesti. Imaju pravo da prodaju jedno dijete, ili dva djeteta, od desetero, da bi nahranile ostalu djecu. I zatim, koje majke? O kojim majkama vi to govorite?”

„Ne bih znao“, reče general Guillaume, duboko iznenađen, „govorim o tim nesretnicama koje prodaju svoju djecu po ulicama.“

„Koje majke?“ ponovio sam, „I o kojim majkama govorite? Mislite li da su to majke, da su to žene? A očevi? Zar ta djeca nemaju oca? Jesu li ljudi ti očevi? A mi? Jesmo li mi ljudi, onda?“

„Ecoutez“, reče general Guillaume, „je me fous de vos meres, de vos autorites, de votre sacre pays.¹ Ali, djeca, ah, to ne! Ako se danas u Napulju prodaju djeca, to znači da su se uvijek prodavala. I to je sramota za Italiju.“

„Ne“, rekoh, „u Napulju se nikada nisu prodavala djeca, nikad ne bih mogao vjerovati da glad može dotle dotjerati. Ali nismo mi krivi.“

„Hoćete reći da smo mi krivi?“ reče general Guillaume.

„Ne, niste vi krivi. Kriva su djeca.“

„Djeca? Koja djeca?“ ponovi general Guillaume.

„Djeca, ova djeca. Vi ne znate kakva su užasna stvar djeca u Italiji, i ne samo u Italiji, već i u cijeloj Europi. Ona su ta koja primoravaju svoje majke da ih prodaju na javnim tržnicama. I znate li zašto? Da bi zaradile novac, da bi mogle ispunjavati njihove prohtjeve i da bi ona imala za luksuzan život. Na kraju krajeva nema djeteta u cijeloj Europi koje nema prohtjeva, konje, automobile, zamkove, i tekuće račune u banci. Svi su Rothschildi. Vi čak ne možete ni zamisliti do kojeg su se stupnja moralne niskosti srozala ta djeca, naša djeca, u cijeloj Europi. Naravno, nitko ne želi da se to javno kaže. Zabranjeno je govoriti o tim stvarima u

¹ Slušajte... briga me za vaše majke, vaše vlasti, za vašu prokletu zemlju.

Europi. Ali, tako je. Kad majke ne bi prodavale svoju djecu, znate li što bi se dogodilo? Djeca bi, da bi došla do novca, prodavala svoje majke.“

Svi su me gledali zaprepašteno. „Ne sviđa mi se da tako govorite“, reče general Guillaume.

„Ah, ne sviđa vam se zato što govorim istinu? Ali što vi znate o Europi? Prije no što ste se iskrkali u Italiji? Gdje ste bili, u Maroku, ili u nekom drugom kraju sjeverne Afrike? Što znaju Amerikanci ili Englezi? Bili su u Americi, u Engleskoj, u Egiptu. Što mogu znati o Europi, o toj Europi, saveznici koji su se iskrkali u Salerau? Vjeruju, možda, da još uvijek ima djece u Europi, da još ima očeva, majki, sinova, braće, sestara? Gomilu trulog mesa, eto što ćete naći u Europi, kad je budete oslobodili. Nitko ne želi da se to kaže, nitko neće slušati kad se to kaže, ali to je istina. Evo, što je Europa, najzad: hrpa trulog mesa.“

Svi su šutjeli, a general Guillaume netremice me gledao, mračnim očima. Imao je sažaljenja prema meni, koje nije znao sakriti, a i prema drugima, mnogima, takvima kao što sam ja. Bilo je to prvi puta da je jedan pobjednik, jedan neprijatelj, imao sažaljenja prema meni i prema mnogima kao što sam ja. Ali general Guillaume bio je Francuz, bio je i sam Europljanin, Europljanin kao i ja, i njegov grad je tamo, u nekom dijelu Francuske, bio razoren, i njegova je kuća bila porušena, i njegova je obitelj živjela u strahu i zebnji, i njegova su djeca bila gladna.

„Nažalost“, reče general Guillaume poslije jedne duže pauze, „niste jedini koji tako govori. I napuljski kardinal Ascalesi govori kao što vi govorite.“

Morale su se dogoditi užasne stvari u Europi, kad ste svi vi došli do tih zaključaka."

„Nije se u Europi dogodilo ništa", rekoh.

„Ništa?" ponovi general Guillaume, „a glad, bombardiranja, strijeljanja, pokolji, strah, teror, sve to nije ništa za vas?"

„Oh, to je sve ništa", kazao sam, „sve te stvari izazivaju samo smijeh; glad, bombardiranja, strijeljanja, koncentracijski logori, sve su to šale, gluposti, stare priče. Mi u Europi znamo te stvari već stoljećima. Navikli smo se, na kraju krajeva. Nije nas to napravilo ovakvima."

„Što vas je, dakle, napravilo takvim?" upita general Guillaume, malo oporim glasom.

„Koža."

„Koža? Kakva koža?" ponovi general.

„Koža", odgovorih tihim glasom, „naša koža, ova prokleta koža, vi čak ne možete ni zamisliti za što je sve sposoban čovjek, za kakve hrabrosti i za kakve gadosti, da bi spasio kožu. Ovu, ovu odvratnu kožu, pogledajte! (I, tako govoreći, uhvatih sa dva prsta kožu s nadlanice ruke, vukući je tamo-amo.) Nekada su ljudi trpjeli glad, mučenja, i najužasnije patnje, ubijali i umirali, patili i druge prisiljavali na patnje, da bi spasili duše, da bi spasili vlastite duše i duše ostalih. Čovjek je bio sposoban za sve uzvišenosti i za sva poniženja da bi spasio dušu. Ne samo vlastitu dušu, već i dušu drugih. Danas, čovjek trpi i prisiljava druge da trpe; ubija i umire, čini izvanredne stvari i tako odvratne, ali ne da bi spasio vlastitu dušu, već da bi spasio vlastitu kožu. Čovjek vjeruje kako se bori i pati zbog svoje duše, ali u stvari, bori se i pati zbog vlastite kože, samo zbog vlastite kože. Sve ostalo ne dolazi u obzir. Danas, čovjek postaje heroj zbog jedne puno manje stvari, zbog jedne ružne stvari. Ljudska je koža ružna stvar. Gledajte. To je jedna odvratna stvar. I kad pomislite da je svijet pun heroja, spremnih da žrtvuju svoj vlastiti život za jednu takvu stvar!"

„Tout de meme..."¹ izusti general Guillaume.

„Ne možete poreći da u usporedbi sa svim ostalim... Danas, u Europi, sve se prodaje: čast, domovina, sloboda, pravda. Morate priznati da je potpuno ništavna stvar prodavati vlastitu djecu."

„Vi ste pošten čovjek", reče general Guillaume, „i ne biste prodali svoju djecu."

„Tko zna?" odvratih tihim glasom, „nije riječ o tome je li čovjek pošten, ništa ne znači biti valjan čovjek. Nije to pitanje osobnog poštenja. To je moderna civilizacija, ova civilizacija bez Boga, koja tjera ljude da pridaju toliko značenje vlastitoj koži. Najzad, samo koža vrijedi. Samo je koža sigurna, opipljiva, neporeciva. To je jedina stvar koju posjedujemo. Koja je naša. Najsmrtnija

¹ Pa ipak.

stvar koja postoji na svijetu. Samo je duša besmrtna, avaj! Ali zašto bi bila važna duša, na kraju krajeva? Samo koža vrijedi. Sve je napravljeno od čovječje kože. I zastave vojski napravljene su od ljudske kože. Više se ljudi ne bore za čast, za slobodu, za pravdu. Ljudi se bore za kožu, za tu odvratnu kožu."

„Vi ne biste prodali svoju djecu", ponovi general Guillaume, gledajući nadlanicu svoje ruke.

„Tko zna?" rekoh, „kad bih imao dijete, možda bih otišao prodati ga za kutiju američkih cigareta. Treba biti čovjek svoga vremena. Ako smo kukavice, trebali bismo to biti do kraja."

V.

ADAMOV SIN

Sutradan me pukovnik Jack Hamilton povezoao svojim kolima u Torre del Greco. Pomisao da će prisustvati jednoj figliati; starom, svetom obredu uranijevskog kulta, zabavljala ga je i istovremeno uznemiravala. Njegova puritanska savjest činila ga je podozrivim, ali uspio sam ipak, na kraju, uspavati njegove obzire. Zar on nije bio Amerikanac, pobjednik, osloboditelj? Koga se dakle bojao? Njegova je dužnost da ne propusti nijednu priliku da upozna tu tajanstvenu Europu, koju su Amerikanci došli osloboditi.

„Cela t'aidera a mieux comprendre 1' Amerique, quand tu retourneras la-bas, chez toi"¹, govorio sam mu."

I To će ti pomoći da bolje razumiješ Ameriku, kad se vratiš tamo, svojoj kući.

„Comment veux tu que cela m' aide a comprendre 1' Amerique", odgovarao je Jack, „cela n'a aucun rapport avec 1' Amerique."¹

„Ne pravi se naivan", govorio sam mu, „ čemu bi vam služilo oslobođenje Europe, ako ne da vam pomogne da razumijete Ameriku."

U Jackov automobil, plymouth, stali su još Georges, Jeanlouis i Fred. Georges je tek prije nekoliko dana stigao u Napulj, donijevši svježe novosti iz Rima i Pariza; nije kao svi drugi prešao njemačke linije na planini Abruzza, već je došao morem, na engleskom izviđaču koji ga je čekao na otvorenom moru jadranske obale, kod Ravenne.

Upoznao sam grofa Georges od V. prije nekoliko godina u Parizu, u kući vojvotkinje od Clermont-Tonnerrea, koja je tada stanovala u Ulici Reynouard u Passyju, gdje se i on pojavljivao s vremena na vrijeme u

društvu Maxa Jacoba, s kojim je bio blizak. Georges je bio jedan od najpoznatijih Koridona Europe, i bio je, kao mladić, jedan od najljepših mignonsa² Pariza, kao jedan od onih koji se, u mondenim kronikama mladog Marcela Prousta, krio iza naslona fotelje u salonima Faubourga, kao iza leda nimfi, pastira sa plavim koverćicama i svilenim trakama, na poljskim svečanostima Bouchera i Watteaua. U srodstvu po očevoj liniji s Robertom de Montesquioujem, a s majčine strane s napoleonovskim plemstvom, Georges je ne samo u svojoj osobi povezivao blistavu tradiciju izvjesne raskalašenosti osamnaestog stoljeća s onom grubom i oštrom čulnošću, koja se do Carstva, preko Lu- ja-Filipa, granala do grands bourgeois³ gospodina Thiersa, već kao da je opravdavala, pa u izvjesnom smislu i popravljala ispade muškosti, koji su bili tako česti u povijesti Treće Republike. Slične osobe, mora se priznati, mnogo su korisnije za razumijevanje razvoja naravi jednog društva, nego političari. Rođen za vlade Fallieresa, rastao pod sjajnom zvijezdom Djagiljeva, izašao iz

1 Kako misliš, da će mi to pomoći da razumijem Ameriku... to nema veze s Amerikom.

2 Ljubimci Henrija IV; odatle je nastao ovaj naziv za homoseksualce.

3 Velikograđani, velikograđanština.

dječastva pod znamenjem Cocteaua, nije bio svjedok izumiranja običaja republikanske Francuske, već svjedok ove ljepote, izvanredne profinjenosti duha, običaja, načina života, do čega bi Francuska došla da nije bilo Treće Republike. Grof Georges od V., koji je već ušao u četrdesete godine, pripadao je, po općem priznanju, onoj izabranoj povorci profinjenih duhova, može se reći slobodnih, koji su, nakon što su ublažili u očima Europe muflerie¹ ljudi Treće Republike, bili predodređeni da opravdaju neizbježan muflerie ljudi ove Četvrte Republike, koja se trebala, neminovno, roditi iz oslobođenja Francuske i Europe.

„I Georges je marksist?“ prošaputao sam Jeanlouisu na uho.

„Naravno“, odgovorio je Jeanlouis.

Ovo „naravno“ me zbunilo i malo uznemirilo. Nisam se mogao naviknuti na pomisao da je marksizam bio samo izgovor da bi se opravdala slobodan način života mladih europskih generacija. Taj izgovor morao je u sebi skrivati neki mnogo dublji razlog. Poslije svakoga rata, poslije svake revolucije, isto kao i poslije svake gladi ili pomora, zna se da utvrđeni običaji polako izumiru. Kod mladih je pokvarenost načina života isto toliko moralna koliko i fiziološka činjenica, i lako se može izvitoperiti u anormalnost. Njezin najčešći vidje homoseksualnost, po svojoj formi, obično najrasprostranjenija među mladima „d'un hedonisme de l'esprit“, prenosim ovdje riječi jednog katoličkog pisca koji je s veoma pažljivom suzdržanošću razmatrao ovaj problem, „d'un dandysme a l'usage d'anarchistes intellectuels, d'une methodepour sepreter aux enrichissement de la vie et pour jouir de soi-meme“².

Ovog puta, međutim, nemoralnost načina života, kod europske mladeži, prethodila je, a ne pratila rat - bila je objava, jedna primjesa rata, tako reći priprema za tragediju Europe, a ne njena posljedica. Već mnogo prije bolnih događaja iz 1939. bilo je jasno da se europska omladina pokoravala jednoj lozinki, da je bila žrtva jednog plana, dugo pripremanog i vođenog hladnim računom

1 Prostakluk.

2 Nekog hedonizma duha... nekog dendizma za potrebe intelektualnih anarhista; jedne metode, uspomoc koje bi se prepustili bogaćenjima života i naslađivali sami sobom.

nekog ciničnog duha. Reklo bi se da je postojao petogodišnji plan homoseksualnosti za kvarenje europske mladeži. Neka neodređena dvosmislenost u načinu života, u držanju, u govoru, u vrsti prijateljstva, u društvenoj izmiješanosti mladih buržuja i mladih radnika, ono vjenčanje između buržujске i proleterske pokvarenosti, bili su već fenomeni bolno poznati, puno prije rata, osobito u Italiji (gdje se u izvjesnim krugovima mladih intelektualaca i umjetnika, naročito slikara i pjesnika, upražnjavala homoseksualnost, misleći kako se provodi komunizam), i već ukazani javnom mnijenju od strane promatrača i učenjaka, čak i od političkih ljudi, koji su obično nepažljivi za čudne stvari koje se događaju izvan političkog života.

Najviše me od svega iznenađivala činjenica da se ta korumpiranost načina života kod omladine, koliko u buržujskoj klasi, toliko i u proleterskoj (ali više u onoj negoli u ovoj, gdje je potrebno voditi računa i o prirodnom bovarizmu izvjesne radničke omladine kada dođe u dodir s buržujskom omladinom), ostvarivala pod izgovorom komunizma, kao da je seksualno preobraćanje, makar i neizvršavano, već samo podražavano i igrano, bilo neophodan začetak komunističke ideje. I više puta sam se pitao (budući da mi je problem izgledao od velike važnosti), bi li se to spontano događalo zbog osobne moralne i fiziološke pokvarenosti, kao neke reakcije na ustaljene običaje, na način života, na predrasude umirućih buržujskih ideala, a ne kao posljedica jedne vješte, cinične, perverzne propagande vođene izdaleka, proračunate u namjeri da uništi društveno tkivo Europe, u predviđanju onoga što slabići našeg vremena pozdravljaju kao veliku revoluciju modernog doba.

Moglo bi se, možda, primijetiti da je taj fenomen samo prividan, da je komunizam mladih, kao i njihova seksualna izopačenost, koju ističu i propovijedaju, ali koju više izigravaju nego što je upražnjavaju, bila samo jedan oblik intelektualnog dendizma, diletantizma više u maniri nego u djelu; snobovski prkos dobrim običajima i buržujskim predrasudama, i da mladi danas igraju ulogu izopačenih, kao što su u vrijeme Byrona i Musseta igrali

ulogu romantičnih heroja, ili, kasnije, ulogu prokletih pjesnika, a u najskorije vrijeme ulogu profinjanih Des Esseintes'. Međutim, ove su me misli uznemiravale, pojačavajući u meni želju da prisustvujem jednoj figliati, ne toliko iz obične znatiželje, koliko da bih postao svjestan do koje je mjere zlo bilo duboko, kakav mu je bio duh i čega je bilo novog u duhu ovoga zla.

Koliko je samo bilo moje iznenađenje kada mi je, kasnije, Jeanlouis otkrio da je Georges bio neka vrsta političke ličnosti (čak, dodao je Jeanlouis, heroj), koji je u tijeku rata činio, i sad još čini, dragocjene usluge saveznicima, i koji se, budući da se našao u Londonu, u ljeto 1940. spustio padobranom na francuski teritorij, koji je tri puta, od 1940. pa nadalje, uspio otići u Englesku preko Španjolske i Portugala i koji se tri puta vratio u Francusku padobranom, da bi ostvario misije veoma delikatne prirode, te su ga saveznici toliko cijenili da su ga postavili na čelo „maquisa" izopačenih u Europi.

Slika Georgesa koji se spuštao, ljuljajući se, s neba, u bijeloj sjenci ogromnog padobrana otvorenog iznad njegove glave, klataći ružičaste ruke i okrugle kukove u plavom zraku, slika tog plavog Kupidona koji je silazio na zemlju dodirujući travu vrhom svojih nogu, kao anđeo rub oblaka, tjerala me, sram me reći, tjerala me na smijeh. Znam, nije u redu smijati se jednom heroju slobode. Ima i drugih koji tjeraju na plač, i ne znam jesu li bolji ili gori od ovih. Naposljetku, mi u Europi se samo i smijemo i plaćemo jedni nad drugima; to je loš znak. Ali, dodajem, da bih se opravdao, da u mom načinu smijanja nema, srećom, ničega pokvarenog.

Izopačeni, raštrkani po cijeloj Europi, i, naravno, po Njemačkoj i SSSR-u, pokazali su se kao vrlo dragocjeni elementi za englesku i američku obavještajnu službu, obavljajući, još od početka rata, izuzetno delikatne i opasne političke i vojne zadaće. Izopačeni, kao što je poznato, tvore neku vrstu međunarodnog bratstva, jedno tajno udruženje zasnovano na zakonima nježnog

1 Glavni junak u Huysmansovom romanu *A rebours*, izraziti tip dekadencije (roman je objavljen osamdesetih godina 19. stoljeća)

i dubokog prijateljstva, koje nije ostavljeno na milost i nemilost već poslovičnoj slabosti i nestalnosti spola. Ljubav izopačenih je, hvala bogu, iznad jednog i drugog spola, i bila bi savršen osjećaj, oslobođen svake vrste ljudskog robovanja, koliko od poroka toliko i od vrlina svojstvenih čovjeku, kada tu ljubav ne bi spopadale ćudljivosti, hysterije i neke sitne i žalosne zlobe, tako svojstvene njihovoj prirodi usidjelica. Ali, čuveni američki general Donovan, kome je Georges postao desna ruka za sve ono što se odnosilo na „maquis" homoseksualaca, znao je izvući korist iz same slabosti seksualne izopačenosti do te mjere da je od toga napravio savršeno oruđe borbe. Jednoga dana, možda, kad će se tajne ovoga rata moći otkriti

običnom narodu, saznat će se koliko je ljudskih života bilo spašeno zahvaljujući tajnim milovanjima mignonsa rasprostranjenih po svim zemljama Europe. Sve je bilo stavljeno u pokret u ovom užasnom i čudnom ratu, u cilju pobjede, sve, pa čak i homoseksualizam, koji zato zaslužuje poštovanje svakog iskrenog privrženika slobode. Neki moralisti neće biti ovoga mišljenja. No ne može se zahtijevati da svi heroji budu čisti po svojim navikama i točno određenom spolu. Ne postoji obavezan spol za heroje slobode.

Ideja za organiziranje „maquisa“ izopačenih bila je George- sova zamisao: njegova je zasluga to što je organiziran u svim zemljama okupiranima od Nijemaca, čak i u samoj Njemačkoj, taj „reseau“¹ mladih mignonsa koji su toliko i tako dragocjenih usluga napravili plemenitoj stvari europske slobode. U tim danima studenog 1943. Georges je došao ilegalno iz Pariza u Napulj da sa Savezničkim vrhovnim zapovjedništvom u Caserti utvrdi plan koji se trebao ostvariti u Italiji. Georgesova je zasluga to što je čuveni pukovnik Dolmann, istinska Hitlerova politička glava u Rimu, pao naposljetku u mrežu mladih mignonsa, koju je Georges strpljivo razapeo oko njega.

Dolmann je bio surov i vrlo lijep, dvije osobine koje su ga predodredile da padne kao žrtva Georgesove tanane umjetnosti: zaljubljen u jednog mladića iz najvišeg rimskog plemstva, on je

¹ Mreža.

zbog ove nepromišljene ljubavi izvršio izdaju. Dolmann je ustvari bio onaj koji je u Švicarskoj zaključio, bez znanja Hitlera i Mussolinija, tajne ugovore koji su spasili od razaranja industriju sjeverne Italije, i doveli do nepotrebnog otpora i do predaje njemačkih trupa za vrijeme savezničkog napada, u travnju 1945. u Italiji. U tim pregovorima Georges je odigrao odlučujuću ulogu, ponašajući se kao onaj kornejevski heroj, kakav je on bio, i nadam se, kakav je i danas. Iako veoma zaljubljen i sam u mladog Dolmannovog ljubavnika, znao je žrtvovati svoju ljubav za stvar europske slobode. Na kakve sve žrtve nije spreman jedan izopačenik, za stvar slobode!

Georges je, sjedeći pored Jacka, naslonio šaku na njegovu ruku i pričao mu o Parizu, o Francuskoj, o pariškom životu za vrijeme okupacije, o njemačkim časnikima i vojnicima koji su se šetkali elizejskim poljima, ili koji su sjedili za stolovima pred Maximom, Larueom i Deux Magotsom. Pričao je o Parizu, o ljubavima, o ogovaranjima, o pariškim skandalima, i Jack se s vremena na vrijeme okretao, govoreći mi: „Tu entends? On parle de Paris!“ Jack je bio sretan što može brbljati na francuskom s jednim pravim Francuzom, iako se ponekad događalo da se nađe u položaju Françoisa de Seryeusea prema gospođici Wayne, u Le bal du Comte d'Orgel²: Georges je činio duhovite obrate koje je Jack smatrao greškom u

francuskom jeziku. Georges je govorio o mladoj i lijepoj grofici V., svojoj rođakinji, sa zavišću i ljubomorom, o Andreu Gideu s prikrivenom srdžbom, o Jeanu Cocteauu sa srdačnim prezirom, o Jeanu Paulu Sartreu i o njegovima Mouches^s s izvještačenošću i ravnodušnošću i o staroj vojvotkinji od P. kao što usidjelica govori o svom psu: daje imao gripu, da mu je sad bolje, da radi „pipi“ redovno, i laje na ogledala. Ova vojvotkinja od P., koja je lajala na ogledala, ostavi jak dojam na Jacka,

1 Čuješ? Govori se o Parizu!

2 Naziv drugog romana Raymonda Radigueta, poznatog po svom prvom romanu Đavo u tijelu.

3 Muhe, poznata drama J. P. Sartrea.

koji se okretao s vremena na vrijeme da bi mi rekao: „Tu entends, c'est marrant, n'est-ce pas?”¹

U nekom trenutku Georges počne pričati o zazous u Parizu.

„What?” reče Jack, „les zazous? qu'est-ce que c'est que les zazous?”²

Smijući se, u početku, Jackovom naivnom neznanju, i malo- pomalo smrkavajući svoje lice, Georges objasni da su zazous bili mladi ekscentrici, između sedamnaest i dvadeset godina, odjeveni na čudan način, s cipelama za golf, hlačama vrlo uskim i zavrnutim do pola cjevanica, dugim kaputima često od samta i košuljama s vrlo visokom i uskom kragom. Nosili su, rekao je, kosu dugu i ravnu do vrata, a na čelu i sljepoočnicama počešljanu na način koji je podsjećao na frizuru Marije Antoanete. Zazous su se počeli pojavljivati u Parizu pred kraj 1940-ih, a najviše ih je bilo u kvartu zvanom Murette, oko Trga Victor Hugo (u jednom baru na ovom trgu imali su, ustvari, svoje glavno sjedište), raspršili su se malo-pomalo u gustim grupama na Rive Gauche, ali njihovi omiljeni kvartovi ostali su elegantni Murette i Elizejske poljane.

Pripadali su obično obiteljima imućne buržoazije i činilo se da su ravnodušni prema svim raznolikim brigama koje su u to vrijeme tištale duše Francuza. Nisu pokazivali poseban interes ni za umjetnost, ni za literaturu, ni za sport, a manje no ikad za politiku, ako se i, pored svega, može tako imenovati to prljavo politikantstvo onih godina. Za sve ono što je riječ „flert” izražavala i podrazumijevala, oni su pokazivali ravnodušnost, iako su išli obično u društvu, ili bolje reći praćeni ženskim zazousima, koje su isto tako bile vrlo mlade i odjevene i same na ekscentričan način, s majicom dugom do ispod trbuha i suknjom kratkom do iznad koljena. Pred svijetom nikad nisu govorili glasno, već uvijek nekim prigušenim glasovima, kao da su govorili na uho, i uvijek o kinu: ne o glumcima i glumicama, već o redateljima i o filmovima. Provodili su svoja popodneva po kino dvoranama, i u mračnim salama čulo se samo njihovo tiho šaputanje, onaj njihov način da dozivaju jedan drugoga kratkim grlenim uzvicima.

1 Čuješ, to je smiješno, zar ne?

Da je bilo nečeg nejasnog u njihovim tajnim vijećanjima i u tajanstvenim dolascima i odlascima, moglo bi se potvrditi činjenicom da je policija često prodirala u njihova uobičajena mjesta sastajanja. „Allez, allez, travailler, les fils a papa”¹, dobroćudno su govorili flics² gurajući zazous prema vratima. Francuska policija tih godina nije bila raspoložena da se pokazuje revnosnom, a njemačka policija nije pak pridavala važnosti zazousima. Ne bi se moglo reći, što se tiče francuske policije, da je riječ bila o naivnosti ili prešutnom sudioništvu, ali svi su znali da su se zazous izjašnjavali, iako sasvim tiho, kao degolisti. S vremenom su se mnogi zazous odali trgovini na malo, osobito na crnoj burzi, američkim i engleskim cigaretama. Pred kraj 1942. često se događalo da je policija uspijevala pronaći, po džepovima zazousa, ne samo paketiće Camela i Playersa³, već i letke degolističke propagande, tiskane u Engleskoj. „Djetinjarije”, govorili su neki, i to je bilo mišljenje i francuske policije, koja je i sama izbjegavala veće neugodnosti.

Je li iza zazousa stajao čuveni američki general Donovan ili ne, tada nije bilo lako ustanoviti; kao što danas nije moguća nikakva sumnja. Zazous su sačinjavali jednu „reseau” u bliskom kontaktu s Intelligenceom, američkim i engleskim. Ali, onda, zazous su izgledali, u očima Parižana, samo kao ekscentrična omladina, koja je, u prirodnom otporu prema strogosti života, tih godina lansirala jednu laku i zabavnu modu, i kojima se najviše moglo zamjeriti što si daju ulogu lavova i dendija, tako ravnodušnih prema zajedničkim patnjama i zebnjama, kao i prema oholostima i brutalnostima Nijemaca, u jednom buržujskom društvu, uplašenom, klonulom duhom i koje je jedino željelo da nema nikakvih neugodnosti ni s Nijemcima ni sa saveznicima, ali više s ovima nego s onima. Što se tiče načina života zazousa, nije se ništa određeno moglo reći, i, iznad svega, ništa ružno. Njihov način života, njihovo držanje bili su možda i sami nadahnuti onim mitom

1 Hajde, hajde, radite, tatini sinovi.

2 Francuski policajci.

3 Vrste američkih cigareta.

osobne slobode koji sačinjava veliki dio mitologije homoseksualaca. Ali više od načina života razlikovali su se od izopačenih po političkim stremljenjima: zazous su se nazivali degolistima, a homoseksualci komunistima.

„Ah, ah! les zazous! tu entends?” rekao bi Jack, okrećući se k meni: „les zazous! ah! ah! les zazous!”¹

„Je n' aime pas les zazous”, Georges reče odjednom, ce sont des reactionnaires.”²

Ja se počnem smijati i prošapćem Jeanlouisu na uho: „Ljubomorani su na zazous.”

„Ljubomoran na te glupane?" odgovori Jeanlouis s dubokim prijezirom, „dok se oni prave herojima u Parizu, mi umiremo za slobodu."

Zašutio sam, nisam znao što na to odgovoriti. Čovjek nikad ne zna što odgovoriti ljudima koji umiru za slobodu.

„A Matisse? Što radi Matisse?" upitao je Jack, „A Picasso?"

Georges je odgovarao, osmjehujući se, svojim gugutavim glasom. Sve je na njegovim usnama postajalo izgovorom za ogovaranje: i Picasso, i Matisse, i kubizam i francusko slikarstvo za vrijeme njemačke okupacije, Georges je iskoristio priliku za krasnu arabesku brbljarija i perfidnosti.

„A Rouault? Bonnard? Jean Cocteau? Serge Lifar?" pitao je Jack.

Pri spominjanju imena Sergea Lifara Georgesovo se lice smrači i s njegovih usana spusti se neko muklo jaukanje. Njegovo se čelo nasloni na Jackovo rame, desna ruka opisa u zraku lagani i neodređeni pokret: „Ah, ne m'en parlez pas, je vous en supplie!"³ reče slabim, slomljenim glasom od uzbuđenja.

„Oh, sorry", reče Jack, „est ce qu'il lui est arrive quelque malheur, est ce qu'on l'a arrete? fusille?"⁴

1 Ah! Ah! Zazous! Čuješ li?... Zazous! Ah! Zazous!

2 Ne volim zazous... to su reakcionari.

3 Ah, ne govorite mi o njemu, molim vas!

4 Oh, oprostite... je li mu se dogodila nesreća, da ga nisu uhitili? Strijeljali?

„Pire que ca"¹, odgovori Georges. „Il danse!"² „Il danse?" ponovi Jack, duboko iznenađen, ne uspijevajući shvatiti kako za jednog plesača, i to u Parizu, ples može biti tako teška nesreća.

„Helas, il danse", ponovi Georges, glasom punim zebnje, tuge i mržnje.

„Vous 1' avez vu danser?" reče Jack istim naglaskom kojim bi pitao: „vous l'avez vu mourir?"³ „Helas, oui!" odgovori Georges. „Il y a longtemps de cela?"⁴ upita Jack tihim glasom. „Le soir avant de quitter Paris", reče Georges. „Je vais le voir danser tous les soirs, helas! Tout Paris court le voir danser. Car il danse, helas!"⁵

„Il danse, helas", ponovi Jack, i okrećući se k meni: „Il danse, tu comprends?"⁶ izgovori pobjedonosnim glasom, „il danse, helas!"

Kad smo stigli u Torre del Greco, bilo je četiri sata poslijepodne. Okrenusmo k moru i zaustavismo se pred jednim dvorišnim vratima s rešetkama, u dnu slijepe uličice zatvorene između visokih zidova, na mjestu gdje su se vinogradi i vrtovi naranči spuštali čak do morske obale. Gurnuli smo vrata i ušli u veliki vrt koji se prostirao oko siromašne kućice nekog ribara, sa zidovima obojenim umornom pompejskom crvenom bojom. Na fasadi kuće bio je otvoren svod terase, a pred terasom, cijelom dužinom vrta, pružala se sjenica, još uvijek zaogrnutu lozom u plodu, oprljenom prvim jesenjim mrazovima, i među crvenom lozom blistalo je tu i tamo po koje zrno bijelog grožđa, pozlaćenog zadnjom vatrom kasnog ljeta. Pod sjenicom je bio postavljen poljski stol, pokriven

-
- 1 Gore od toga.
 - 2 On pleše!
 - 3 Jeste li ga vidjeli kako pleše?... jeste li ga vidjeli kako umire?
 - 4 Je li već puno vremena prošlo od tada?
 - 5 Uoči odlaska iz Pariza... Išao sam ga gledati, svake večeri, kako pleše, zaboga! Cijeli Pariz trči vidjeti ga kako pleše. Jer on pleše, zaboga!
 - 6 On pleše, razumiješ li?

stolnjakom od grubog lana, na kojem je bilo postavljeno stolno posuđe od grube keramike, pribor za jelo s drškom od kosti, i nekoliko boca vezuvskog vina, onog bijelog vina koje iz crne lave vulkana i bistrine morskog zraka vuče svoju snagu, suhu i nježnu.

Jeanlouisovi prijatelji, koji su nas očekivali, sjedeći na klupama od starog mramora razbacanima po vrtu (kuće, vrtovi i povrtnjaci s one strane Vezuva puni su mramora iskopanog iz grobnica Herkulaneja i Pompeja), dočekali su Georgesu, Freda i Jeanlouisa s glasnim, radosnim uzvicima i pošli im ususret raširenih ruku, ljuljajući se u kukovima i klateći glavama u blagim ljubavnim pokretima. Grlili su se, šaputali si na uši, gledali se nježno u oči: činilo se kao da se nisu vidjeli sto godina, iako su se tek maloprije rastali, možda prije jednog sata. Svi, jedan po jedan, poljubiše ruku Georgesu, koji je primao taj znak poštovanja s kraljevskom naklonošću, smiješeći se ipak s gordim prezirom. Kad je ceremonija bila završena, Georges se promijenio: izgledalo je kao da se probudio, otvori oči, pogleda okolo s lažnim čuđenjem, počne cvrkutati, otrese perje, pa je išao od jednog do drugog svojim sitnim živim koracima, koji su ga činili sličnim vrapcu koji skakuće po nevidljivim granama. Na sjenama koje su trsovi sjenice ocrtavali po zemlji, skakutao je ustvari iz jedne sjene čokota u drugu, i činilo se kao da kljuca amo-tamo, s okretnošću ptice, pozlaćena zrnca grožđa koja su provirivala u crvenoj lozi.

Jack i ja sjeli smo na jednu mramornu klupu po strani, da ne bismo uznemiravali te časne i ljupke ljubavi, i Jack se smijao, vrteći glavom: „Do you really think?” govorio je, „tu crois vraiment?”¹

„Naravno”, rekoh.

„Ah! ah! c'est done ca”, govorio je Jack, „c'est done ca que vous appelez des heros, en Europe?”²

„Vi ste ih”, kažem, „napravili herojima. Jesu li vam zaista bili potrebni baš naši homoseksualci da biste pobijedili u ratu? Na sreću, što se tiče heroja, imamo i boljih u Europi.”

1 Misliš li zaista... zar zbilja vjeruješ?

2 Ah! Ah! To je dakle ono... to je, dakle, ono što vi u Europi zovete herojima.

„Ne misliš li da imate i boljih što se tiče homoseksualaca?”, pitao je Jack.
„Počinjem vjerovati da su samo homoseksualci dobili rat.”

„Počinjem i ja u to vjerovati“, govorio je Jack, pritom tresući glavom od smijeha.

Georges i njegovi prijatelji, međutim, šetali su po vrtu, šapu- ćući među sobom, gledajući nestrpljivim i uznemirenim očima u pravcu kuće.

„Što čekaju?“ reče Jack, „misliš li da nekog očekuju? Počinje me hvatati strah, imam predosjećaj da će ova stvar gadno završiti.“

Najednom okrenuh oči prema moru i tiho izustih: „Pogledaj more, Jack.“

More me je, grčevito se držeći za obalu, gledalo netremice. Gledalo me svojim zelenim očima, hučeći kao zvijer, koja se čvrsto držala za obalu: ono je odisalo nekim čudnim mirisom, nekim jakim mirisom. Divlje, daleko ka zapadu, gdje je sunce već zalazilo za magloviti horizont, ljuljale su se, usidrene na širokom moru, stotine i stotine brodova, obavijenih gustom sivom maglom, ispresjecanih bijelim sjajem galebova. Drugi brodovi brazdali su udaljene vode zaljeva, tamo dolje, crni prema plavoj prozračnoj aveti otoka Capri: s vjetrom se široko dizala i oluja, te postepeno pokrivala cijelo nebo (bili su to blijedoljubičasti oblaci, parani munjama boje sumpora, poderani iznenadnim lakim, zelenim pukotinama zasljepljujućeg crnog sjaja) i gonila pred sobom zalutale bijele jedrilice, koje su tražile zaklon u luci Castellammare. Prizor je bio tužan i snažan, s brodovima koji su se pušili u dubini vidika, s jedrilicama koje su bježale pred zelenim i žutim munjama crne oluje, s tim udaljenim otokom koji je lutao u plavom ponoru neba: bio je to mitski pejzaž, a sa strane tog pejzaža Andromeda, okovana za stijenu, plakala je, tko zna gdje; Perzej, tko zna gdje, ubijao je čudovište.

More me gledalo netremice svojim krupnim preklinjućim očima, daščući kao ranjena zvijer, i ja sam zadrhtao, bilo je to prvi puta da me je more tako gledalo. Bilo je to prvi puta da sam osjećao pogled tih zelenih očiju koje su počivale na meni s nekom tako teškom tugom, s takvom zebnjom, s takvim gorkim bolom. Gledalo me netremice, daščući, bilo je uistinu kao ranjena zvijer, grčevito se držeći za obalu, i ja sam drhtao od užasa i sažaljenja. Bio sam već umoran od gledanja ljudi kako pate, kako liju krv, kako se vuku po zemlji cvileći, bio sam umoran od slušanja njihovih jadikovanja, slušanja divnih riječi koje šapuću na samrti, smiješeći se u agoniji. Bio sam umoran od gledanja kako pate ljudi, drveće, životinje, nebo, zemlja, more. Bio sam umoran od njihovih patnji, njihovih glupih i beskorisnih patnji, njihovog terora, njihove beskonačne agonije. Bio sam umoran od užasavanja, umoran od osjećanja samilosti. Ah, samilost! Bilo me sram osjećati sažaljenje. A, ipak, drhtao sam od sažaljenja i užasa. U dubini, u udaljenom luku zaljeva, dizao se Vezuv, gol, stravičan, s padinama ispruganim ogrebotinama vatre i lave, i krvario od dubokih rana, iz kojih su šikljali plamenovi i oblaci dima. More, držeći se grčevito za obalu, gledalo me netremice svojim preklinjućim krupnim očima, daščući; pokriveno

zelenim ljuskama kao ogroman gmizavac. I ja sam drhtao od sažaljenja i užasa, slušajući promuklo jadikovanje Vezuva, koje je lutalo visoko u nebu.

Ali oko nas su mrko sjajno lišće limuna i naranči i srebrnasto treperenje maslina na morskom lahoru, pod mutnim sjajem već zalazećeg sunca, stvarali kutak blagog i svijetlog mira u srcu poremećene i prijeteće prirode. Iz kuće je dolazio miris svježe pečene ribe i svježeg kruha, zveket posuđa, ugodan glas žene koja je govorila tiho.

Jedan stari ribar izađe iz kuće, i okrećući se našim prijateljima, koji su na dnu vrta među sobom nešto tajanstveno razgovarali, vikne da je sve spremno. Mislio sam da je riječ o večeri, a budući da sam sjedio pored Jacka, napunio sam naše čaše vinom. Vino je imalo nježan i oštar ukus, izmiješan ugodnom aromom divljih trava, i ja sam prepoznao u tom okusu, u tom mirisu, topao dah Vezuva, lahor vjetra u jesenjim vinogradima koji su niknuli iz polja crne lave i iz mrtvih pustinja sivog pepela, što su se pružali oko Bosco Treccase, na neplodnim padinama vulkana. I rekoh Jacku: „Pij. Ovo vino iscijeđeno je grožđa Vezuva, ima tajanstveni okus paklene vatre, miris lave, kamena i pepela, koji su pokrili Herkulanej i Pompeje. Pij ovo sveto, staro vino.”

Jack prinese ustima čašu i reče: „Strange people, you are!”¹

„A strange, a miserable, a marvellous people...”² rekoh, dižući čašu. Ali tada primjetih da su naši prijatelji bili iščeznuli. Šum tihih glasova dolazio je iz unutrašnjosti kuće, kao i dugo i glasno cviljenje, neka vrsta pjevnog jauka, neka vrsta bolne himne, slične jauku porodilje, usklađene sa motivom ljubavne pjesme. Ustali smo, zainteresirani, približili smo se nečujno kući, i ušli. Šum glasova i ono čudno jaukanje dolazili su s gornjeg kata. Popeli smo se uz stepenice, gurnuli vrata i zaustavili se na pragu.

Bila je to sirotinjska soba ribara, zakrčena jednim ogromnim krevetom u kojem je, pod žutim svilenim pokrivačem, ležalo, žena ili muškarac, jedno neodređeno ljudska biće. Glava, kao potonula u bijelu noćnu kapu, obrubljenu čipkama i vezanu pod bradom širokom plavom trakom, počivala je na sredini širokog i punog jastuka od sjajne bijele svile, kao neka odsječena glava na srebrnom poslužavniku. Na licu, preplanulom od sunca i vjetra, sjajile su velike i tamne oči. Imao je široka usta, s crvenim usnama osjenčanim malim crnim brkovima. Bio je to čovjek, bez sumnje, mladić, od nešto više od dvadeset godina. Jaukao je nekako pjevajući, otvorenih usta, i okretao glavu čas na jednu, čas na drugu stranu po jastuku, mahaao preko pokrivača mišićavim rukama, zategnutim u rukave ženske spavačice, kao da više nije mogao izdržati ujed nekog svog opakog bola, svaki čas hvatao se objema rukama za trbuh veoma čudno natečen, sasvim kao trbuh trudne žene, pjevajući „oho! oho! bijedna ja!”

Oko kreveta, Jeanlouis i njegovi prijatelji vrtjeli su se užurbani, brižni i uplašeni, kao da su obuzeti strahom koji steže srce rođaka oko uzglavlja porodilje: netko je osvježavao vlažnim krpama čelo bolesnika, netko je maramicu, natopljenu u ocat i mirise, prinasio

1 Čudan ste vi narod!

2 Čudan, bijedan, divan narod.

nozdrvama, netko je pripremao ubruse, gazu, marame od lanenog platna, netko se najzad vrtio oko dva lavora u koje je jedna starica, smežurana lica, i sijede raščupane kose, sporim i odmjerenim pokretima koji su tako odudarali od brižnog klimanja glavom, od tužnih uzdaha, od preklinjućih pogleda upravljenih k nebu, sipala vodu iz dva pehara, dižući ih i spuštajući ravnomjerno. Svi ostali neprestano su trčali po sobi, sudarali se, gurali se, hvatali se za glavu objema rukama i vikali: „Mon Dieu! mon Dieu!”¹ svaki put kad bi porodilja jače jauknula ili bolnije zavapila.

Stojeći nasred sobe, s ogromnim paketom sterilne vate, koji je čvrsto držao u rukama, i iz kojeg je svečanim pokretom izvlačio krupne pahulje pamuka, a koje su, bačene u zrak, polako padale, kao kakav obješeni cvijet iz svijetlog i toplog neba, Georges je podsjećao na kip Zebnje i Bola. „Oh! oh! jadna ja”, pjevala je porodilja, udarajući objema rukama po napuhanom trbuhu, koji je odzvanjao kao tambura, tupi udar tih jakih prstiju mornara u taj trbuh trudne žene surovo je zvonio u Georgesovim ušima, koji je, zatvarajući oči, blijed u licu, drščući, cvilio: „Mon Dieu! mon Dieu!”

Čim su nas Jeanlouis i njegovi prijatelji vidjeli da stojimo na pragu i pratimo taj tako neobičan prizor, skočili su na nas, s jednim jedinim uzvikom. I bojažljivim pokretima, s čednom grubošću, sa stotinu vrsta gracioznih pokreta, s lakim dodirima, koji su nalikovali na milovanja, s uzdasima koji su nalikovali na strah, a bili su gotovo ugodni, pokušavali nas izgurati napolje. I možda bi im to pošlo za rukom, da se iznenadno u sobi nije začuo jedan prodoran jauk. Svi se okrenuše i s krikom bola i užasa pohitaše ka krevetu.

Blijeda, prevrnutih očiju, rukama stežući sljepoočnice, porodilja je bacala glavom po jastuku i vrištala. Krvavi mjhuri pjenili su joj se oko usta, krupne suze brazdale su mrko i muško lice, po- sipajući biserom crne brkove. „Cicillo! Cicillo!” zajaukala je starica, bacivši se na krevet, i zavlčila ruke ispod pokrivača pušući, puckajući jezikom, odvratno vrišteći, prevrćući očima, uzdišući

1 Bože moj! Bože moj!

duboko, mučila se oko tog ogromnog trbuha, koji se čas dizao, čas spuštao, nespretno se njišući ispod pokrivača od žute svile. S vremena na vrijeme stara bi zavrištala: „Cicillo! Cicillo! Ne plaši, ja sam tu!” i izgledalo je kao da je zgrabila rukama neku odvratnu životinju skrivenu ispod pokrivača, pokušavajući je ugušiti. Cicillo je ležao raširenih nogu s pjenom na ustima, jadikujući: „Sveti Gennaro! Sveti Gennaro, pomози mi!” i udarao glavom, ludom snagom, i pored Georgesovih napora, koji je, plačući i grleći ga

ljupkom nježnošću, pokušavao spriječiti da ne povrijedi glavu o željezni krevet.

Odjednom starica počne izvlačiti k sebi rukama nešto iz Cicillovog trbuha, te napokon, s usklikom oduševljenja, ona otkine, podigne uvis i pokaže svima neku vrstu nedonoščeta, tamne boje kože i naboranog lica, posipanog crvenim pjegama. Na taj prizor sve uhvati luda radost, grlili su jedan drugoga, plakali, ljubili se u usta i, skačući i vrišteći, gurali se oko starice koja je, zabadajući nokte u tamno smežurano meso novorođenčeta, dizala ga ka nebu, nudeći ga Bogu, i vikala: „Oh, neka si blagoslovljeno! Oh, neka si blagoslovljeno! Neka si blagoslovljeno od Madonne, o čudesno dijete!" Tada svi, kao opčinjeni, počnu trčati po sobi, i oponašajući tek rođeno dijete, stadoše kmečati i plakati piskavim glasovima, razvlačeći usta do ušiju, trljajući oči pesnicama: „ih! ih! ih! ih!" Naposljetku, nakon što su ga oteli iz ruku starice i nakon što je prešlo iz ruke u ruku, novorođenče stiže do Cicillove postelje, koji se uspravi i sjedne u krevetu. Njegovo lijepo muško lice, s brkovima, ozari se divnim majčinskim osmijehom, i on raširi svoje snažne ruke prema plodu svoje utrobe. „Sine moj!" uzvikne on i zgrabi nedonošče, pa ga prisloni na svoje maljave grudi, pokrije mu lice poljupcima, ljuljuškajući ga dugo u naručju, pjevušeći mu, i na kraju ga, s nekim blistavim osmijehom, pruži Georgesu.

Ovaj pokret u obredu figliata značio je da je čast očinstva pripadala Georgesu, koji, primivši novorođenče raširenih ruku, počne ga grliti, milovati i ljubiti, diveći mu se, nasmijanih i suznih očiju. Ja pogledah u dijete i zgrozili se od užasa. Bio je to nekakav stari kip od drveta, fetiš, grubo izrađen, i sličio je na faluse naslikane na zidovima kuća u Pompejima. Glava mu je bila malena i nezgrapna, ruke kratke i veoma suhe, trbuh napuhan, ogroman, a pri dnu trbuha virio je prema van falus neviđene veličine i oblika, koji je nalikovao na glavu otrovne pečurke, crvene, išarane bijelim bobicama. Nakon dugog promatranja nedonoščeta, Georges ga priljubi uz lice, spusti usne na glavu pečurke, pa ga je ljubio i grizao. Bio je blijed, sav u znoju, uzbuđeno je disao i drhtale su mu ruke. Svi se okupiše oko njega, cendrali su, podizali ruke i mahali njima, utrkujući se tko će prije poljubiti onaj odvratni falus, sa žarom koji je bio istovremeno divan i užasan.

U tom trenutku, sa stepenica odozdo neki snažan glas vikne: „Špageti! Špageti!" i miris kuhanog tijesta i umaka od rajčice, istog časa, zajedno s glasom, uđe u sobu. Na taj uzvik Cicillo izvuče noge ispod pokrivača i, naslanjajući se jednom rukom na Georgesovo rame, gotovo ga grleći, a drugom rukom čedno skupljajući na grudima krajeve svoje košulje, podigne se i spusti noge iz kreveta na pod: polako, polako, gracioznim pokretima sa žalosnim uzdasima, blagim pogledom, pridržavan i guran od desetine zaljubljenih ruku, pokrenu se i, uvijen u sobnu haljinu od crvene svile, koju mu je starica bacila preko ramena, uputi se, stenjući, prema vratima. I svi pođosmo za njim.

Objed je počeo. Prvo dođoše špageti, zatim pečene trilje i lignje, zatim meso na đenovski način i, kao posljednje, kao desert, neka vrsta napolitanske torte s jajima i slatkim sirom. Jack i ja, sjedeći na dnu stola, promatrali smo šutke, puno više uznemireni nego zabavljeni, držanje raznih osoba te tako neobične komedije, očekujući svakoga trena da se nešto izuzetno dogodi. Svi su veselo jeli i pili, obuzeti pijanstvom koje se, u početku mlako, ipak postepeno raspaljivalo, i pretvaralo u ljubavni bijes, ljubomornu žestinu. Na jednu nesmotrenu Georgesovu riječ, koji je crven u licu, sa čelom naslonjenim na Cicillovo rame, neugodnim pogledom promatrao svoje prijatelje i rivale, Jeanlouis odjednom brižne u plač, meni se činilo, iz inata; a koliko je bilo moje iznenađenje, kada opazih da je njegova bol bila duboka i iskrena, da je zaista patio. Pozvah ga po imenu, i svi se okrenuše prema meni, iznenađeni i ljuti, kao da sam pokvario nekakav vrlo vješto napravljen i izveden prizor. Jeanlouis nastavi plakati, plakao je dugo, a razvedrio se tek kad mu se Cicillo, polako se dižući sa svoje stolice, približio i, ljubeći ga iza uha, počeo mu milovati kosu, tiho mu govoreći na uho, s potresnom nježnošću, no ipak, vidno rukovođen više perfidnim zadovoljstvom da izazove ljubomoru njegovih rivala, negoli željom da ublaži Jeanlouisevu bol.

Tako izbliza, Cicillo je izgledao mnogo mlađi nego dok je ležao ispružen na krevetu. Bio je to mladić od nepunih osamnaest godina i veoma lijep. Ali, ono što me uznemirilo, bila je savršena prirodnost njegovih pokreta i naglaska, njegov izgled veoma iskusnog glumca, upućenog u sve tajne scenske igre. Ne samo da nije izgledao bojažljivo, ili postišeno zbog svoje čudne odjeće, ni zbog uloge koju je igrao, već je bio i ponosan na svoje prerusavanje i svoju umjetnost.

Nakon što je dugo milovao Jeanlouisa, vratio se i sjeo na čelo stola, te ubrzo, bilo od topline jela, bilo od vatre vina, ili oštrog zraka mora, kao da je malo-pomalo gubio na svojoj, ako se tako može reći, ženstvenoj čednosti. Oči mu se upališe, glas postade snažan, obogaćujući se muškom i zvučnom bojom; ispod kože opaljene suncem mišići su se budili, i već treptali po ramenima i mišicama: ruke su postepeno postajale muške, prsti postajali čvornati i tvrdi. To mi se nije svidjelo, činilo mi se kao da je ta promjena pojačala, vrlo drastično, ono što je bilo neugodno u toj komediji, podrazumijevanje koje je ona nudila, ili koje je skrivala. Ali kao što sam poslije saznao, neočekivani preobražaj bio je dio figliata, bio je čak najosjetljiviji dio rituala figliata, koji je završavao ceremonijom, nazovimo je, ljubljenja ruku.

U stvari, u jednom određenom trenutku, Cicillo počne dražiti svoje prijatelje, nježnim riječima i uzvicima, miješajući to sa psovkama i gnjusnim šalama, dok napokon ne ustane i jednim širokim kraljevskim pokretom ne skine s glave čipkastu noćnu kapicu, kao da je skidao krunu, te pogleda gordo oko sebe, otvori usta u širok osmijeh pobjede i prezira, tresući svojom crnom kovrčavom kosom, i iznenadno, prevrnuvši nogom stolicu,

jurnu u pravcu kuće, strugne kroz vrata, zahihoće se, i iščezne. Svi se digoše i, bolno i ljutito vičući, potrčaše za njim, i nestane ih u unutrašnjosti kuće.

„Come on“¹, vikne mi Jack, hvatajući me za ruku i vukući me za sobom. Primjetio sam da je bio blijed, i da su mu krupne kapi znoja, kao perle, izbile po čelu. Trčeći smo se popeli uz stepenice i pojavili se na vratima.

Cicillo se bacio preko kreveta s raširenim nogama i naslonjen na laktove, i netremice je gledao u Georgesu, pogledom u kojem je svjetlucalo nešto ironično i istovremeno prijeteće. Georges je stajao pred njim nepomičan, dišući ubrzano, oslanjajući se leđima na grupu svojih prijatelja koji su ga pridržavali. Odjednom, uz uzvik koji je užasno odjeknuo u mojim ušima, Georges padne na koljena pred Cicillom, i s uzvikom ljubavi i bola zagnjuri glavu među njegove butine.

Jednim sporim, teškim, gotovo zlim pokretom, mladi čovjek se okrene licem prema krevetu, nudeći svoju mršavu i mišićavu zadnjicu. S divljim kricima i suzama, Georges ga je ljubio, grizući ga za zadnjicu, a u međuvremenu se užurbano svlačio, otkopčavajući hlače i puštajući ih da padnu. I svi su se, vičući i plačući, otkopčavali, skidali hlače, bacali se na koljena ljubeći se, grizući jedan drugom stražnjice, i sa zvjerskom i djetinjastom rikom vukli se četveronoške po sobi.

Jack mi je stiskao ruku nekom užasnom snagom, sav blijed u licu. Vidio sam da mu drhte usne, da mu se pogled muti, da su mu nabrekle sljepoočnice. „Go on, Malaparte, go on“, mucao je, „Oh! go on, Malaparte! Ritni ga, ritni ga u stražnjicu, oh, Malaparte, ne mogu više, ritni ga u stražnjicu, Malaparte, oh, go on, Malaparte, go on!“

„Ne mogu, Jack“, odgovorio sam, „nikako ne mogu, Jack, ja sam samo Talijan, jedan pobijedni bijednik, ne mogu ritnuti jednog heroja. Georges je heroj, Jack, heroj slobode, Jack, a ja sam samo bijednik, jedan pobijedni bijednik, nemam pravo ritnuti u

¹ Hajdemo.

stražnjicu jednog heroja slobode, Jack, nemam pravo, kunem ti se da nemam pravo, Jack!“

„Oh, go on, Malaparte!“ mucao je Jack, sav blijed u licu i drhtao je: „je m'en fous des heros, Malaparte, oh! je t'en supplie, jette lui ton pied dans le derriere, oh, Malaparte! jette ton pied dans le derriere a tous ces heros, ja ne mogu, ja sam američki pukovnik, iz glavnog stožera, ne smijem napraviti skandal, ali ti Malaparte, oh, Malaparte! toi, tu peux, tu es un Italien, tu es chez toi, oh, Malaparte, go on, Malaparte, go on!“¹

„Ne mogu, Jack“, govorio sam mu, „ne mogu ritati u stražnjicu ove heroje slobode, i mene baš briga za heroje, ali ne mogu, Jack, nikako ne mogu!“

„Ah, tebe je strah!“ mucao je Jack, stežući mi snažno ruku.

„Da, strah me je, Jack, priznajem, strah me je. Ti ne znaš na što je sve sposobna ova divna sorta heroja! Ti ne znaš kako je opaka i podla ova vrsta

heroja. Osvetili bi se, poslali bi me na robiju, upropastili bi me, Jack, ti ne znaš kakve su kukavice i kako su opaki ti pederi kada počnu izigravati heroje!"

„Strah te! I ti si kukavica! Go on, you bastard!" mucao je Jack, gledajući me ukočeno svojim blistavim očima.

„Strah me, Jack, priznajem, ali nisam kukavica, Jack, ja sam samo jedan bijednik, jedan pobijeđeni čovjek, Jack, i strah me. I ja umirem od želje da ih ritnem nogom u stražnjicu, Jack, ali se bojim. Ti ne znaš, Jack, kakva je to trulež, ta vrsta heroja!"

„Oh, go on, Malaparte, go on!" mucao je Jack, zabadajući mi nokte u mišicu, „oh, je t'en supplie², Malaparte, go on, go on!"

„Ne mogu, Jack, ne mogu, strah me je. Ti si Amerikanac, američki pukovnik, ti možeš raditi sve što hoćeš, Jack, ali ja sam samo Talijan, jedan bijedni Talijan, pobijeđen i ponižen, i ne mogu, Jack! Ti ne znaš kolika su truleži i podlaci svi oni koji namjerno glume heroje slobode! Oh, oprost, Jack, ali ne mogu, zaista ne mogu!"

1 Baš me briga za heroje, Malaparte, oh! Preklinjem te, ritni ga u stražnjicu, oh, Malaparte! Ritni u stražnjicu sve ove heroje... ti, ti možeš, ti si Talijan, ti si kod kuće, oh! Malaparte, hajde, Malaparte, hajde!

2 Oh, preklinjem te.

„Go on, Malaparte! Je t'en supplie, go on!" mucao je Jack i, odjednom, gurnuvši me na stranu udarcem u slabinu, baci se na Georgesu, užasno ga udari nogom u punašnu i ružičastu stražnjicu. „Salauds! cochons!"¹ vikao je Jack, i udarao kao lud, mašući kroz zrak kao kakvim buzdovanom, drvenom nakazom koju je oteo iz Cicillovih ruku. Jack je bio opsjednut ludim bijesom, pa sam se i sam uplašio. Dok su se Georges i njegovi prijatelji, uz ženski oštre povike i glasna jadikovanja, skupili na podu, kraj kreveta (jedini koji nije izgledao ni zapanjenim, ni uplašenim, bio je Cicillo: sjedeći na rubu kreveta gledao je Jacka pogledom punim divljenja, klikćući: „Kakav krasan čovjek! Kakav krasan čovjek!"), ja sam zgrabio Jacka za ramena, stegnuo ga u naručje i, gotovo ga podižući, nastojao sam svim snagama povući ga natrag, da bih ga gurnuo prema vratima. Napokon sam ga savladao, odvukao niz stepenice i ugurao u kola. Sjeo sam za volan, upalio motor, zaokrenuo se, izašao na uličicu i jurnuo punom brzinom.

„Oh, Malaparte!" jecao je Jack, pokrivajući lice rukama, „on ne peut pas voir ces choses-la, non, on ne peut pas!"²

„Sretan si", rekoh mu, „sretan si što si pošten čovjek! I like you. I like you very much. Zaista si divan, častan, naivan Amerikanac, Jack. You are wonderful American³, Jack!"

Jack je šutio i gledao ukočeno preda se. Primjetih da je stezao u šaci nešto crno i crveno.

„Što ti je to u rukama?" upitao sam.

Jack otvori pesnicu, a na dlanu otvorene šake pojavi se ogroman, monstruozan falus novorođenčeta.

„I am sorry⁴, Malaparte", reče Jack, „nisam trebao napraviti ono što sam napravio."

„Odlično si to napravio, Jack", rekoše, „ti si dobar mladić, Jack."

„Možda nisam imao pravo učiniti to što sam učinio", reče Jack, „nisam imao pravo nasrnuti na njih."

„Odlično si učinio, Jack", rekoše.

1 Smeće! Svinje!

2 Čovjek naprosto ne može gledati te stvari, ne, ne može!

3 Sviđaš mi se. Jako mi se sviđaš. ... Ti si krasan Amerikanac.

4 Žao mi je.

„Ne, nisam imao pravo na to", reče Jack, „nisam imao pravo ritati ih nogama."

„Ti si pobjednik", rekoše, „ti si pobjednik, Jack. A winner!"¹ „A winner?", reče Jack, bacajući kroz prozor onu gnjusnu stvar koju je još držao u šaci, „Pobjednik? Nemoj mi se podsmjehivati, Malaparte. A winner!"

VI. CRNI VJETAR

Crni vjetar počeo je puhati ujutro, a ja sam se probudio sav mokr od znoja. U snu sam prepoznao njegov tužni glas, njegov crni glas. Provirih kroz prozor, potražih po zidu, po krovovima, po pločnicima ulica, u lišću drveća, na nebu Posillipa, znakove njegove prisutnosti. Kao čovjek koji je slijep i koji korača pipajući, milujući zrak i jedva dodirujući predmete pruženim rukama, tako čini i crni vjetar; on je slijep i ne vidi kuda ide, i sad dodiruje zid, sad neku granu, sad neko ljudsko biće, čas obalu, čas brijeg, ostavljajući u zraku i na stvarima crni trag svoga lakog milovanja.

Nije to bilo prvi put da sam slušao glas crnog vjetra. Odmah sam ga prepoznao. Probudio sam se mokr, oznojen i stao ispred prozora, ispitujući kuće, more, nebo i oblake visoko iznad mora.

1 Pobjednik!

Prvi puta sam u Ukrajini čuo njegov glas, u ljeto 1941. Bio sam u kozačkim krajevima na Dnjepru, i jedne večeri stari kozaci iz sela Konstantinovke, koji su sjedili, pušeci lule na pragovima svojih kuća, rekoše

mi: „Gledaj, crni vjetar, tamo dolje.“ Dan je umirao, sunce je tonulo u zemlju, tamo u dnu horizonta. Njegov posljednji odsjaj dodirivao je, ružičast i prozračan, najviše grane bijelih breza, i baš u tom tužnom času u kojemu umire dan, ja sam prvi put vidio crni vjetar.

Bio je poput crne sjenke, poput sjenke nekog crnog konja, koja je, neodlučna, lutala po stepi, čas se oprezno približavajući selu, čas se udaljavajući, uplašena. Nešto nalik krilu noćne ptice lako je dodirivalo drveće, konje, pse, koji su bili svuda po selu, i koji su odmah dobivali tamniju boju, boju noći. Glasovi ljudi i životinja podsjećali su na komadiće crnog papira, koji su letjeli u ružičastom zraku sunčevog zalaska.

Uputim se prema rijeci, voda je bila gusta i tamna. Podignem oči na guste krošnje drveća, lišće je bilo sjajno i crno. Podignem kamen, u mojoj ruci kamen postane crn i težak, neprobojan za pogled, kao grumen noći.

Djevojke koje su se vraćale s polja prema dugačkim i niskim zgradama kolhoza imale su oči crne i sjajne, njihov smijeh, slobodan i svjež, dizao se u zrak poput ptice. A ipak, dan je još uvijek bio svjetao. To drveće, ti glasovi, te životinje, ti ljudi, već tako crni u još uvijek svijetlom danu, ispunjavali su me jednim tananim užasom.

Stari kozaci, naborana lica, s velikom pletenicom ovijenom na vrhu obrijane lubanje, rekoše: „To je crni vjetar, černji vjeter“, i klimali su glavom gledajući crni vjetar kako neodlučno luta stepom poput uplašenog konja. Ja rekoh: „Možda je to sjenka večeri, koja boji taj vjetar u crno.“ Stari kozaci vrtjeli su glavom, govoreći: „Ne, ne boji njega sjenka večeri. Černji vjeter boji u crno sve čega se dotakne.“ I naučili su me da raspoznajem glas crnog vjetra, njegov miris, njegov okus. Podigli su na ruke janje, puhali u njegovo runo, a korijen dlake bio je bijel. Primili su ptičicu u ruku, puhali u njeno crno, meko perje, i korijen perja bio je obojen u žuto, crveno i plavo. Puhali su u žbuku kuće, i pod paperjem preostalim od milovanja vjetra provirivala je bjelina vapna. Zavlačili su prst u crnu grivu konja i među prstima nanovo se pojavljivala dlaka mladog dorata. Crni psi koji su se igrali na malom seoskom trgu svaki puta kada bi prolazili pored ograde ili iza zida, u zaklonu od vjetra, razbuktavali bi se riđom bojom, bojom kozačkih pasa, i odmah bi se gasili, čim bi uronili u vjetar. Jedan starac otkopa noktima bijeli kamen, zatrpan zemljom crnicom, podigne ga na dlan ruke, pa ga baci u rijeku vjetra: ostavljao je sliku ugašene zvijezde, crne zvijezde koja je lagano tonula u svijetloj struji dana. Tako sam naučio prepoznavati crni vjetar po mirisu, mirisu osušene trave, po okusu, koji je gorak i jak okus lovorovog lišća, i po glasu, koji je nevjerojatno tužan, pun duboke noći.

Idućeg dana krenuo sam u Dorogo, tri sata udaljen od Konstantinovke. Bilo je već kasno, i moj je konj bio umoran. Išao sam u Dorogo da posjetim čuveni kolhoz u kojem su se uzgajali najbolji konji cijele Ukrajine. Pošao sam iz Konstantinovke, oko pet sati po podne, računajući da ću stići u Dorogo prije noći. Ali kiše koje su padale posljednjih dana pretvorile su put

u kaljužu punu blata i odnijele mostove na riječicama, kojih ima tako puno u onome kraju. Bio sam primoran penjati se, ili silaziti duž obale u potrazi za prijelazom. A bio sam još uvijek jako daleko od Doroga kad je sunce potonulo u zemlju, s tupim udarom, tamo, u dnu horizonta. Sunce, u stepi, zalazi iznenadno, pada u travu kao kamen, te sa zvukom kamena koji udara u zemlju. Od Konstantinovke, išao sam dugo putem u društvu jedne grupe mađarskih konjanika, koji su pošli za Staljinom. Oni su jahali pušeci svoje duge lule, i s vremena na vrijeme bi se zaustavljali, razgovarajući nešto među sobom. Glasovi su im bili otegnuti i pjevni. Mislio sam da se dogovaraju kojim putem treba ići, ali u jednom trenutku narednik, koji im je zapovijedao, upita me na njemačkom, bih li želio prodati svoga konja. Bio je to kozački konj, poznao je svaki miris, svaki okus, svaki glas stepe. „To je moj prijatelj“, odgovorih, „ja ne prodajem prijatelja.“ Mađarski narednik me pogleda, smiješeci se: „Konj je vrlo lijep“, reče, „ali sigurno nije jako skup. Možete li mi reći gdje ste ga ukrali?“ Znao sam kako se odgovara konjokradicama, i odgovorih mu: „Da, vrlo je lijep konj, juri kao vjetar po cijeli dan, ne umarajući se; ali ima lepru.“ Gledao sam ga u lice i smiješio se. „Ima lepru?“ upita narednik. „Ne vjeruješ mi?“ rekoh, „ako mi ne vjeruješ, dirni ga, i vidjet ćeš da ćeš i ti dobiti lepru.“ I milujući sapi konja vrhom noge, pođoh polako, ne okrećući se. Čuo sam ih kako se smiju i viču još neko vrijeme, psujući me; zatim ih krajičkom oka vidjeh kako su skrenuli prema rijeci i galopirali, zbijeni u grupi, mašući rukama. Nakon nekoliko milja sretoh jednu grupu rumunjskih konjanika koji su pošli u pljačku i nosili, prebačene preko sedla, hrpe svilenih haljina i janjeće kože pokradene, svakako, u nekom tatarskom selu. Zanimalo ih je kamo idem. „U Dorogo“, odgovorio sam. Htjeli su me otpratiti, rekoše, do Doroga, da me obrane u slučaju nekog neugodnog susreta u stepi, jer tamo, dodaše, krstare bande mađarskih pljačkaša, ali su im konji bili umorni. Poželjeli su mi sretan put i udaljili se, okrećući se s vremena na vrijeme i mašući mi rukama.

Pala je gotovo noć kad sam primijetio u daljini, preda mnom, svjetlost vatre. Bilo je to sigurno selo Dorogo. Odjednom prepoznali miris vjetra i srce mi se sledi. Pogledah ruke: bile su crne, suhe, nalik ugljenu. Crno je bilo i rijetko drveće, razbacano po stepi, crno kamenje, crna zemlja: ali zrak je još bio svjetao, srebrnkast. Posljednja svjetlost dana umirala je na nebu iza mene, i divlji konji noću galopirali su mi u susret s najudaljenijeg vidika sa istoka, podižući crne oblake prašine.

Osjećao sam na licu crno milovanje vjetra, crnu noć vjetra kako mi ispunjava usta. Gusta i vlažna tišina, kao neka prljava voda, počivala je nad stepom. Pripio sam se uz vrat konja, govorio sam mu na uho tihim glasom. Konj je slušao moje riječi, blago je njištao i okretao svoje veliko okruglo oko prema meni, ono njegovo veliko tamno oko puno neke melankolične i čedne mahnitosti. Napokon se već spustila noć, vatre iz sela Dorogo bile su, konačno, blizu. Iznenada, visoko iznad svoje glave, začuh ljudske glasove.

Podigoh oči: činilo mi se kao da dvostruki red drveća obrubljuje put na tom mjestu, svijajući grane preko moje glave. Ali nisam vidio stabla, ni grane, ni lišće, osjećao sam samo prisutnost drveća oko sebe, neku neobičnu prisutnost nečega snažnog u crnoj noći, nečega živog, uzidanog u crni zid noći. Zaustavih konja i načulih uši. Zaista sam čuo iznad svoje glave govor, ljudske glasove koji su prolazili crnim zrakom, visoko iznad moje glave. „Wer da?“ viknuh, „tko ide?“

Pređa mnom, tamo, u dnu vidika, blaga ružičasta svjetlost širila se po nebu. Glasovi su prolazili visoko iznad moje glave, bile su to zaista ljudske riječi, riječi njemačke, ruske, židovske. Glasovi, kojima su govorili međusobno, bili su snažni, ponekad malo piskutavi: čas tvrdi, čas hladni i lomljivi kao staklo, i često su se kidali pri dnu riječi, sa zveketom stakla koje udari u kamen. Onda iznova uzviknuh: „Wer da? - Tko ide?“

„Tko si? Što hoćeš? Tko je to?“ odgovori nekoliko glasova, koji su promicali visoko gore iznad moje glave.

Rub vidika bio je ružičast i prozračan kao ljuska jajeta i izgledao je doista kao da je jaje, tamo, sa dna vidika, polako izlazilo iz utrobe same zemlje.

„Čovjek sam, kršćanin sam“, rekoše.

Prodoran smijeh digne se k nebu i izgubi se daleko u noći. I jedan glas, snažniji od ostalih, uzvikne: „Ah, ti si kršćanin, ti?“ Ja odgovorih: „Da, ja sam kršćanin.“ Podrugljiv smijeh dočeka moje riječi, i visoko leteći iznad moje glave udalji se, ugasi se polako, negdje u noći.

„I ne stidiš se što si kršćanin?“ uzvikne glas.

Šutio sam.. Polegnut na vrat konja, s licem zagnjurenim u njegovu grivu, šutio sam.

„Zašto ne odgovaraš?“ povikne glas.

Ja sam šutio i gledao vidik kako se postepeno osvjetljava. Pozlaćena svjetlost, prozračna kao ljuska jajeta, širila se polako nebom. Bilo je to zaista jaje koje se rađalo tamo dolje, izbijalo iz podzemlja, polako izlazilo iz duboke i crne grobnice zemlje.

„Zašto šutiš?“ ponovi glas.

I ja osjetih visoko iznad svoje glave sušan granu, kao zanj-hanih vjetrom; šapat, kao od lišća na vjetru; ljutit smijeh i opore riječi koje su letjele ka crnom nebu; nešto slično krilu dodirivalo mi je lice. Bile su to vjerojatno ptice, bile su to velike crne ptice, možda su to bili gavranovi koji su, probuđeni iza sna, uzletjeli i bježali, mašući svojim debelim crnim krilima. „Tko ste vi?“ viknuh ponovo, „Za ime boga, odgovorite mi!“ Mjesečeva svjetlost polako se raspršivala nebom. Bilo je to zaista jaje koje se rađalo tamo dolje iz okrilja noći, bilo je to zaista jaje koje se rađalo iz zemljine utrobe i koje se polako dizalo na vidiku. Postepeno ugledah drveće, koje je obrubljivalo put, kako izlazi iz noći, ocrtava se na pozlaćenom nebu, i crne sjenke kako se pokreću tamo gore, među granjem.

Krik užasa otme mi se iz prsa. Bili su to ljudi prikovani na stablima drveća, ruku raširenih u križ, nogu skupljenih, pričvršćenih uz stabla

dugačkim čavlama, ili, upleteni željeznom žicom oko zglobova nogu. Nekima je glava visjela opuštena na ramenu, nekima na grudima, neki su podignutih očiju gledali mjesec koji se rađao. Mnogi su bili odjeveni u crne židovske kaftane, mnogi su bili nagi, i njihovo meso čedno je blistalo u hladnoj blagosti mjesečine. Slično jajetu nabreklo od života, koje, u etrurskim grobnicama Tarkvinije, mrtvaci podižu između dva prsta, kao simbol plodnosti i vječnosti, mjesec je izlazio iz podzemlja, lelujaao na bijelom i hladnom nebu kao jaje: osvjetljavao bradata lica, crne očne duplje, širom otvorena usta, iskrivljene udove raspetih ljudi.

Podigoh se gore, pružih ruku k jednom od njih, pokušah noktima iščupati čavle kojima su im bile probodene noge. Ali glasovi prezira digoše se odasvuda, i raspeti čovjek zaurla: „Ne dodiruj me, prokletniče!”

„Neću vam nikakvo zlo učiniti”, uzviknuh, „za ime božje, pustite da vam pomognem!”

Užasan smijeh pođe od drveta do drveta, od križa do križa, i vidjeh kako se glave okreću, brade klata, usta otvaraju i zatvaraju; začuh škrgut zubi: „Da nam pomogneš?” viknu glas s visine, „Zašto? Možda zato što imaš sažaljenja prema nama? Zato što si kršćanin? Hajde, odgovori: zato što si kršćanin? I vjeruješ da je to dovoljan razlog? Imaš sažaljenja prema nama, zato što si kršćanin?” Ja sam šutio, a glas nastavi još snažnije: „Oni koji su nas razapeli, nisu li kršćani kao i ti? Možda su psi, konji, štakori, oni što su nas ovdje prikovali za ovo drveće? ah! ah! ah! Kršćanin!”

Ja sam povijao glavu uz vrat konja i šutio.

„Hajde, odgovori! Kojim pravom nam ti hoćeš pomoći. Kojim pravom misliš da baš ti možeš imati sažaljenja prema nama?”

„Nisam vas ja”, vikao sam, „nisam vas ja prikovao na drveće. Nisam ja to napravio!”

„Znam”, reče glas, s neiskazanim naglaskom blagosti i mržnje, „znam, to su bili drugi, svi drugi, isti kao što si i ti.”

U tom trenutku izdaleka dopre neki krik. Bilo je to glasno i snažno jadikovanje. Bio je to neki mladi plač isprekidan jecajima smrti, neki šapat dopirao je s drveta na drvo, do nas. Ustreptali glasovi povikaše: „Tko je? Tko umire, tamo?” I drugi glasovi koji su jecali odgovarali su, tjerani do nas od križa do križa: „To je David, Samuelov David, David Samuelov sin, David, David...” S tim imenom, koje se ponavljalo s drveta na drvo, dolazilo je i neko suzdržano jecanje, plač, loman i mukao, jecaji, preklinjanja, urlici bola i bijesa.

„Bio je još dječak”, reče glas.

Onda podigoh oči i, osvijetljen mjesečinom, koja je sad već bila visoko, tim hladnim i bijelim odsjajem tog lelujavog jajeta na tamnom nebu, ugledah onoga koji mi je govorio: bio je to jedan nag čovjek sa srebrnim licem, mršavim i bradatim. Ruke su mu bile raširene u križ, šake zakucane na dvije debele grane koje su polazile iz samog stabla drveta. I on je gledao mene ukočeno, s očima koje su svjetlucale, pa najednom viknu: „Kakva je to

vaša samilost? Što da radimo s tom vašom samilošću? Pljujemo mi na tu vašu samilost, Ja napliwaiu! Ja napliwaiu!ⁿ I glasovi puni bijesa povikaše unaokolo: „Ja napliwaiu! Ja napliwaiu! Pljujem ja na to, pljujem ja na to!”

1 Ja pljujem!

„Za ime božje”, viknuh, „nemojte me tjerati odavde! Dopustite da vam izvadim čavle i da vas skinem s križeva. Ne gurajte moju ruku: to je ruka čovjeka.”

Grohotan smijeh podigne se naokolo, čuo sam grane kako jecaju iznad moje glave, užasan drhtaj koji se probijao kroz lišće.

„Ah! ah! ah!” viknu razapeti čovjek, „Jeste li čuli? Hoće nas skinuti sa križa! I nije ga sram! Smrdljiva sorta kršćana! Mučite nas, razapinjete nas po drveću, a poslije dolazite da nam ponudite vaše sažaljenje! Hoćete spasiti svoju dušu? Eh! Strah vas je pakla! Ah, ah! ah.”

„Ne tjerajte me”, ponovio sam, „ne odbijajte moju ruku, za ime boga!”

„Želiš nas skinuti sa križa?” upita čovjek, ozbiljnim i tužnim glasom, a onda doda: „Nijemci će nas pobiti kao pse. I tebe, ubit će i tebe kao bijesno pseto.”

„Pobit će nas kao pse”, ponovih u sebi, saginjući glavu.

„Ako nam hoćeš pomoći, ako nam hoćeš skratiti naše muke... pucaj u naše glave, jednom po jednom. Hajde, zašto ne pucaš? Zašto nas ne dokrajčiš? Ako ti je doista žao nas, pucaj, zadaj nam posljednji udarac. Hajde, zašto ne pucaš? Možda te je strah da će te Nijemci ubiti zato što si imao sažaljenja prema nama?” Dok je govorio, gledao me nepomično i ja sam se osjećao probodenim tim njegovim crnim, blistavim očima.

„Ne, ne!” viknuh, „imajte milosti prema meni, nemojte od mene to tražiti, za ime božje! Ne tražite od mene tako nešto! Nikad nisam pucao u čovjeka, nisam ubojica, ne želim postati ubojica!” i plaćući i vičući, udarao sam glavom u vrat konja.

Razapeti ljudi su šutjeli, slušao sam kako dišu, slušao sam mukli šapat koji je šištao među njihovim zubima, osjećao sam njihove poglede koji su teško padali na mene, njihove plamene oči koje su sagorijevale, svoje lice obliveno suzama, razderane grudi.

„Ako imaš milosti prema meni, ubij me!” viknu razapet čovjek, „Oh, opali mi jedan metak u glavu! Oh, opali mi u glavu, imaj milosti prema meni! Za ime božje, ubij me, oh! Ubij me, za ime božje!”

Onda, jaučući i plaćući, s bolnim naporom pokrenuh ruke, otežale od nekog ogromnog tereta, stavih ruku na bok i zgrabih pištolj. Polako podigoh lakat, izvadih pištolj iz futrole, i oslanjajući se na stremene, lijevom rukom čvrsto se držeći za grivu konja, kako ne bih skliznuo iz sedla, oslabljen onim što sam vidio, omamljen i savladan užasom, podigoh pištolj i naslonih ga na lice razapetog čovjeka: a onda ga pogledah. Vidjeh pred sobom njegova

crna usta, šuplja, bezuba, njegov povijen nos s nozdrvama punima zgrušane krvi, njegovu raščupanu bradu, njegove crne, blistave oči.

„Ah, prokletniče!" viknu razapeti čovjek, „Je li to vaša samilost? Ne znate ništa drugo, kukavice? Prikucate nas za drveće i zatim nas ubijate jednim hicem u glavu? Je li to vaša samilost, kukavice?" i dva-tri puta pijunu mi u lice.

Spustih se u sedlo, dok je užasan smijeh jurio od drveta do drveta. Udarih konja mamuzama, konj se prope i pojuri kasom: oborene glave, držeći se čvrsto objema rukama za sedlo, projahah ispod razapetih ljudi, svatko je od njih pljuvao po meni, vičući: „Kukavice, prokleti kršćanine!" Osjećao sam kako mi pljuvanje šiba lice, ruke, stiskao sam zube, sav pognut nad vratom konja, pod odvratnom kišom pljuvanja.

Potom sam stigao u Dorogo i svalio se iz sedla u naručje nekolicine talijanskih vojnika iz posade u tom selu, izgubljenom u stepi. Bila je to laka konjica pukovnije iz Lodija¹, a zapovijedao im je neki potčasnik iz Lombardije, veoma mlad, gotovo dijete. U noći sam dobio groznicu, i sve do jutra bio sam u bunilu, dok me čuvao mladi časnik. Ne znam što sam vikao u bunilu, ali kad sam došao k svijesti, časnik mi oprezno reče kako nisam ni najmanje kriv za užasnu sudbinu koja je zadesila one nesretnike, da je čak i ovog jutra jedna njemačka patrola strijeljala seljaka kojeg je uhvatila dok je razapetima davao piti vodu. Ja počeh vrištati: „Neću biti kršćanin. Gadi mi se biti kršćanin!" i otimao sam se, da me puste onim nesretnicima odnijeti vodu da piju, ali časnik i dvojica vojnika čvrsto su me držali u krevetu. Dugo sam se borio,

¹ Gradić u Lombardiji.

pa se onesvijestili; kad sam došao k sebi, dobio sam novi napad groznice. Buncao sam cijelog tog dana i iduće noći.

Sljedeći dan ostao sam u krevetu, bio sam suviše slab da bih mogao ustati. Gledao sam kroz prozorska okna bijelo nebo nad žutom stepom, zelene oblake u dnu vidika, slušao glasove seljaka i vojnika koji su prolazili pored vrtne ograde od pruća. Mladi časnik mi reče te večeri da se moramo potruditi da, budući da ne možemo izbjeći te užasne stvari, zaboravimo, da ne bismo bili u opasnosti i da poludimo, i doda da će, ako se budem osjećao bolje idućeg dana, poći sa mnom da posjetimo kolhoz u Dorogu i čuveno uzgojište konja. Zahvalio sam mu se na ljubaznosti i rekao mu da se želim što je prije moguće vratiti u Konstantinovku. Trećega dana ustao sam iz kreveta i oprostio se od mladog časnika (sjećam se da sam ga zagrlio i da sam, grleći ga, drhtao); iako sam osjećao da mi nedostaje snage, skočio sam u sedlo i u pratnji dvojice konjanika krenuo u prvim popodnevnim satima za Konstantinovku.

Izašli smo iz sela sitnim kasom, a kad smo izbili na put, obrubljen drvećem, zatvorio sam oči, i podbadajući konja, jurnuo u galopu između dva

reda razapetih ljudi. Jahaao sam sasvim pognut nad sedlom, zatvorenih očiju, stisnutih zuba. U jednom trenutku zaustavio sam konja: „Što znači ova tišina?" viknem, „zašto ova šutnja?"

Prepoznao sam ovu tišinu. Otvorio sam oči i pogledao. Ti užasni Isusi visili su nepomično sa svojih križeva, iskolačenih očiju, otvorenih usta, i gledali me nepomično. Crni vjetar jurio je stepom, kao nekakav slijepi konj, lepršao je dronjke koji su pokrivali ta jedna tijela, izmrcvarena i zgrčena, pokretao lišće drveća, da ni najlakši šum nije prelazio preko lišća. Crni gavrani stajali su nepomični, na ramenima mrtvih, i gledali me ukočeno.

Bilo je to užasna tišina. Svjetlost je bila mrtva, miris trave, boja lišća, kamena, oblaka, koji su lutali sivim nebom, sve je bilo mrtvo u dnu tog ogromnog, praznog, ledenog šutanja. Udarih konja, koji se propne i jurne u galopu. Bježao sam, vičući i plačući kroz stepu, kroz vjetar koji je jurio u svijetlom danu, kao slijepi konj.

Poznavao sam tu šutnju. U zimu 1940. u želji da pobjegnem od rata i ljudi, da se izliječim od onog odvratnog zla koje se zbog rata rađa u srcima ljudi, sklonio sam se u Pisi, u jednoj mrtvoj kući, u jednoj od najljepših i najmrtvijih ulica tog izvanredno lijepog i mrtvog grada. Sa mnom je bio Febo, moj pas Febo, kojeg sam našao umirućeg od gladi na pjeskovitoj obali Marina Corte, na otoku Lipari; kojeg sam njegovao, podigao, koji je odrastao u mojoj mrtvoj kući na Liparima i bio mi jedini prijatelj kroz moje puste godine izgnanstva na tom tužnom otoku, tako dragome mome srcu.

Nikad nisam tako volio ni jednu ženu, ni brata, ni prijatelja, koliko Feba. Bio je to pas poput mene. Njemu sam posvetio one srdačne stranice u Jedan pas poput mene. Bilo je to jedno plemenito biće, najplemenitije stvorenje koje sam ikad u životu sreo. Bio je od one vrste hrtova, rijetkih i osjetljivih, koji su došli od starine, s obala Azije s prvim jonskim migracijama, i koje pastiri na Liparima zovu cerneghi. To su oni psi koje su grčki skulptori klesali na nadgrobni reljefima. „Tjeraju smrt", govorili su pastiri na Liparima.

Runo im je bilo boje mjeseca, ružičasto i zlatnasto, boje mjeseca nad morem, boje mjeseca na tamnim listovima limuna i naranči, na krljuštima mrtvih riba, koje je more poslije bure, ostavljalo na obali, pred vratima moje kuće. Bilo je boje mjeseca nad grčkim morem na Liparima, mjeseca u stihovima Odiseje, mjeseca na tom divljem moru Lipara kojim je plovio Odisej, da bi stigao na usamljeni žal Eola, kralja vjetrova. Boje mrtvog mjeseca u osvit zore. Zvao sam ga Caneluna.'

Nikad se nije odvajao od mene, ni za jedan jedini korak. Pratio me kao pas. Kažem da me pratio kao pas. Njegova prisutnost, u mojoj siromašnoj kući na Liparima, šibanoj bez prestanka vjetrom i morem, bila je izuzetna prisutnost. Noću, on je osvjetljavao moju praznu sobu svijetlom blagošću svojih mjesečevih očiju. Oči su mu bile blijedoplave, boje mora kada sunce zalazi. Njegova prisutnost mi je bila kao prisutnost jedne sjenke, moje

sjenke. On je bio kao odsjaj mogeg duha. Pomagao mi je, samom svojom prisutnošću, da pronađem onaj prezir prema ljudima, koji je prvi uvjet za vedrinu i mudrost ljudskog života. Osjećao sam da je sličan meni, i da je bio samo slika moje svijesti, mog tajnog života. Slika mene samoga, svega onoga što je najdublje, najprisnije, najviše moje u meni, moja podsvijest, i, da tako kažem, moja utvara.

Od njega, puno više negoli od ljudi, od njihove kulture, od njihove taštine, naučio sam da je moral nezainteresiran, da je cilj samome sebi, da čak i ne misli spašavati svijet (čak da ne spašava svijet), ali da uvijek stvara nove izgovore za svoju nezainteresiranost, za svoju slobodnu igru. Susret čovjeka i psa uvijek je susret dvaju slobodnih duhova, dvaju oblika dostojanstva, dvaju nezainteresiranih morala. Najnezainteresiraniji i najromantičniji od svih susreta. Od onih susreta koje smrt obasjava bljedom blistavošću, sličnoj boji mrtvog mjeseca nad morem, na zelenom nebu zore.

Prepoznao sam u njemu svoje najtajanstvenije pokrete, svoje tajne nagone, svoje sumnje, svoja strahovanja, svoje nade. Bilo je moje njegovo dostojanstvo prema ljudima, moji njegova hrabrost i njegov ponos prema životu; moj njegov prezir prema površnim osjećanjima ljudi. Ali, bio je osjetljiviji od mene na tamne slutnje prirode, na nevidljivu prisutnost smrti, koja se uvijek vrti, nijema i podozriva, oko ljudi. On je osjećao iz daljine, kroz noćni zrak, dolazak tužnih utvara sna, sličnih onim mrtvim insektima koje vjetar nosi, ne zna se otkuda. I u nekim noćima, šćućuren kraj mojih nogu, u mojoj praznoj sobi na Liparima, on je pratio oko mene, očima, neku nevidljivu prisutnost, koja se približavala i udaljavala, ostajala duge sate da bi me špijunirala iza prozorskog okna. Katkad, ako bi mi se tajanstvena prisutnost približavala toliko da bi mi dodirivala čelo, Febo bi preteći režao, s dlakom nakostriješenom na leđima, i ja bih čuo tužan vapaj kako se udaljava u noći, kako umire postepeno.

Bio je najdraži od sve moje braće, moj istinski brat, onaj koji ne iznevjerava, koji ne ponižava. Brat koji voli, koji pomaže, koji razumije, koji oprašta. Samo onaj koji je prepatio duge godine izgnanstva na nekom divljem otoku, i vraćajući se među ljude, vidio da ga izbjegavaju i da bježe od njega, kao od gubavca, svi oni koji će jednoga dana, poslije smrti tiranina, izigravati heroje slobode - samo taj zna što pas može biti jednome ljudskom biću. Febo me često netremice gledao nekim plemenitim i tužnim prijekorom u svom prisnom pogledu. Tada sam osjećao neku čudnu sramotu, gotovo kajanje, zbog moje tuge, neku vrstu stida pred njim. Osjećao sam da me u tim trenucima Febo prezirao s bolom, s jednim nježnim osjećajem, ali siguran sam da je u njegovom pogledu bila i trunka samilosti, a istovremeno i prezira. On nije bio samo moj brat, već i moj

sudac. Bio je čuvar mog dostojanstva, a u isto vrijeme, reći ću s antičkim grčkim glasom, moj doruforema¹.

Bio je to tužan pas, s ozbiljnim očima. Svake večeri provodili smo duge sate na visokom vjetrovitom pragu moje kuće, gledajući more. Oh, grčko more Sicilije, oh, crveni greben Scille, tamo, prema Haribdi, i snježni vrh Aspromoneta, i bijelo rame Etne, Olimpa Sicilije. Zaista nema na svijetu, kao što pjeva Teokrit, ničega ljepšeg od promatranja s visina obale sicilijanskog mora. Palile su se pastirske vatre, na planinama, plovile su barke prema pučini ususret mjesecu, i tužni krik morskih školjki, kojima se ribari dozivaju na moru, udaljavao se u srebrnastoj izmaglici mjesečine. Mjesec se pojavljivao na grebenu Scille, a Stromboli, visok, nepristupačan, vulkan u sredini mora, plamsao je poput usamljene lomače u zelenoplavoj dubokoj šumi noći. Mi smo gledali more, udišući gorki miris soli, te jak i opijajući miris naranči, i miris kozjeg mlijeka, grana smreka upaljenih na ognjištima, i onaj topao i prodoran miris žene, a koji je miris sicilijanske noći, kad se prve zvijezde dižu, blijede, u dnu vidika.

Zatim, jednoga dana, povedoše me s okovima na rukama s Liparija na neki drugi otok, a odatle, poslije nekoliko dugih mjeseci, u Toskanu. Febo me pratio izdaleka, krijući se iza bačava srdela i kotača užadi na mostu Santa Marine, malog broda koji je povremeno išao od Liparija do Napulja, i između košarica riba

¹ Kopljonoša.

i rajčica na motornoj barci koja je prometovala između Napulja, Ischije i Ponze. S hrabrošću svojstvenoj kukavicama, koja jedino daje pravo robovima na slobodu, svijet se zaustavljao da me vidi, očiju punih prijekora i prezira, psujući me kroz zube. Jedino su mi se lazzaroni¹, izvaljeni na suncu, po klupama pristaništa u Napulju, krišom smješkali, pljujući na zemlju između cipela karabinjera. Ja sam se okretao s vremena na vrijeme da vidim prati li me Febo, i vidio bih ga kako hoda s opuštenim repom pored zidova, ulicama Napulja, od Immacolatelle do Molo Beverello, s nekom nevjerojatnom tugom u svojim svijetlim očima.

U Napulju, dok sam koračao s liscama na rukama, između karabinjera, Ulicom Partenope, dvije gospođe mi se približe, smješkajući se: bile su to supruga Benedetta Crocea, i Minnie Casella, žena mog dragog Gaspare Kazela. One se pozdraviše sa mnom s materinskom nježnošću svojstvenom talijanskim ženama, provukoše mi cvijeće između lisica i članka ruke, i gospođa Croce zamoli karabinjere da me povedu da nešto popijem, da bih se malo okrijepio. Već dva dana nisam ništa jeo. „Vodite ga barem po hladu“, reče gospođa Croce. Bio je mjesec lipanj, i sunce je tuklo u glavu poput čekića. „Hvala, ne treba mi ništa“, rekoh, „molio bih vas samo da mome psu date popiti malo vode.“

Febo se zaustavio na nekoliko koraka od nas i promatrao je gospođu Croce s gotovo bolnom upornošću. Bilo je to prvi put da je vidio lice ljudske dobrote, ženske samilosti i ljubaznosti. Njušio je dugo vodu prije nego što je počeo piti. Kad sam poslije nekoliko mjeseci bio prebačen u Luku, odveden sam u gradski zatvor, u kojemu sam dugo ostao. A kad sam izašao, okružen čuvarima, da bi me odveli u novo mjesto progonstva, Febo me čekao pred vratima zatvora, mršav i prljav. Njegove svijetle oči bliještale su, pune silne blagosti.

Moje progonstvo trajalo je još dvije godine, i za te dvije godine živjeli smo u maloj kućici na kraju šume, gdje smo u jednoj sobi stanovali Febo i ja, a u drugoj karabinjeri - čuvari. Napokon

1 Siromašni ljudi.

sam opet dobio svoju slobodu - ono što je u to vrijeme bila sloboda - i za mene je to bilo kao da sam izašao iz sobe koja je bila bez prozora, da bih ušao u usku sobu bez zidova. Otišli smo i nastanili se u Rimu: Febo je bio tužan, izgledalo je kao da gaje slika moje slobode ponižavala. On je znao da sloboda nije ljudska stvar, da ljudi ne mogu, ili ne znaju, biti slobodni, da sloboda u Italiji, u Europi, smrdi isto toliko, koliko i ropstvo.

Za sve vrijeme koje smo proveli u Pisi, ostajali smo gotovo preko cijelog dana zatvoreni u kući, i samo bismo oko podne izlazili prošetati pored rijeke, pored lijepe pizanske rijeke Arno, boje srebra, po svijetlim i hladnim Lungarnima: zatim bismo odlazili na Trg Miracoli, gdje se diže krivi toranj, koji je Pisu učinio poznatom u svijetu. Penjali bi se na toranj, i odozgo promatrali pizansku ravnice do Livorna, do Masse, i borovu šumu, i more ispod, plamteću trepavicu mora, i Apuanske Alpe, bijele od snijega i mramora. To je bila moja zemlja, to je bila moja toskanska zemlja, to su bile moje šume i to je bilo moje more, to su bili moji brijegovi, to su bile moje zemlje, to su bile moje rijeke.

Predvečer, išli bismo sjediti na ogradu Arna (onu usku ogradu od kamena, po kojoj je lord Byron, za vrijeme svog izgnanstva u Pisi, galopirao svakoga jutra u sedlu svog prekrasnog konja ata, kroz uplašeni vrisak mirnih građana), i gledali bismo rijeku kako protječe, vukući u svijetloj struji lišće, oprljeno mrazom, i srebrne oblake starog neba Pise.

Febo je provodio duge sate sklupčan kraj mojih nogu, i s vremena na vrijeme bi se dizao, približavao vratima, okretao se, gledajući me. Ja sam mu išao otvoriti vrata: i Febo je izlazio sam, vraćao se poslije jednog sata, poslije dva sata, dahćući, s dlakom koju bi mu vjetar zagladio, očiju osvjetljenih od hladnog zimskog sunca. Noću, on bi dizao glavu, slušajući glas rijeke, glas kiše nad rijekom. I ja sam poneki puta, budeći se, osjećao na sebi njegov blagi i laki pogled, onu njegovu prisutnost, živu i srdačnu u mračnoj sobi, i onu njegovu tugu, ono njegovo pusto predosjećanje smrti.

Jednoga dana izašao je i nije se više vratio. Čekao sam ga do večeri, a kad je već pala noć, trčao sam ulicama, tražio i zvao ga po imenu. Vratio sam se kući duboko u noć, bacio se na krevet, s licem okrenutim prema odškrnutim vratima. S vremena na vrijeme gledao sam kroz prozor i dugo ga zvao. Ujutro sam ponovno izjurio na puste ulice, među nijeme fasade kuća, koje su pod vedrim nebom izgledale kao prljavi papiri.

Čim se razdanilo, otrčao sam do gradskog zatvora za pse lualice. Uđoh u jednu sivu sobu, gdje su, zatvoreni u prljavim kavezima, cvilili psi, s tragovima šinterske zamke na vratu. Čuvar mi je rekao da je možda mog psa pregazio auto ili ga je netko ukrao, ili ga je neka grupa obijesnih mladića bacila u rijeku. Savjetovao mi je da obiđem trgovce psima, tko zna, možda se Febo nalazio u trgovini nekoga od tih trgovaca.

Cijelog sam jutra jurio od štenare do štenare, i na kraju me jedan frizer pasa, u jednom dućančiću blizu Trga Cavalieri, upitao jesam li svratio do Sveučilišne veterinarske klinike, kojoj kradljivci pasa prodaju, za malo novca, životinje namijenjene kliničkim ispitivanjima. Pojurim na, ali već je prošlo podne, i Veterinarska klinika bila je zatvorena. Vratio sam se kući, u očnim dupljama sam osjećao nešto tako hladno, tvrdo i glatko; činilo mi se da su moje oči staklene.

Poslijepodne sam se vratio na Sveučilište i ušao u Veterinarsku kliniku. Srce mi je lupalo, jedva sam koračao, toliko sam bio slab i preplavljen tugom. Potražio sam dežurnog liječnika i rekao mu svoje ime. Liječnik, neki plavi mladić, kratkovidan, s umornim osmijehom, primio me pristojno i dobro me odmjerio, prije nego što mi odgovorio da će učiniti sve da mi pomogne.

Otvorio je jedna vrata i ušli smo u veliku svijetlu prostoriju, sjajnu, s podom od plavog linoleuma. Uzduž zida bile su poredane, jedna pored druge, kao kreveti u dječjoj klinici, čudne kolijevke u obliku violončela. U svakoj od tih kolijevki, ispružen na leđima, bio je jedan pas, s rasiječenim trbuhom, s razbijenom lubanjom, ili s otvorenim prsima.

Tanke čelične niti ovijene oko drvenog vijka, slične vijcima na glazbenim instrumentima koji služe za zatezanje žica, držale su otvorenima rubove ovih groznih rana: vidjelo se golo srce kako kuca, pluća sa spletom bronhija, nalik granama drveta, kako se nadimlju baš kao lišće pod dahom vjetera, crvena sjajna jetra kako se sasvim polako grči, laki drhtaji kako prolaze bijelom i ružičastom mekoćom mozga, kao po nekom zamagljenom ogledalu, klupko crijeva kako se lijeno razvezuje kao čvor zmija, izlazeći iz letargije. I nijedan jedini jecaj nije izlazio iz poluotvorenih usta razapetih pasa.

Kad smo ušli, svi su psi okrenuli oči k nama, promatrajući nas preklinjućim pogledom, a u isto vrijeme pogledom punim užasne sumnje: očima su pratili svaki naš pokret, ispitivali su nam usne, drščući. Nepomičan, u sredini sobe, osjećao sam kako mi se ledena krv penje

udovima: malo-pomalo postajao sam posve kamen. Nisam mogao zatvoriti usta, nisam mogao napraviti nijedan korak. Liječnik stavi ruku na moje rame i reče mi: „Hrabro“. Ta riječ mi je rastopila led s kostiju, polako se pokrenem i nagnem se nad prvom kolijevkom. I kako sam polako išao, od kolijevke do kolijevke, krv mi se vraćala u lice, srce mi se punilo nadom. U trenutku opazim Feba.

Bio je ispružen na leđima, s otvorenim trbuhom, sa sondom zavučenom u jetra. Gledao me nepomično, i oči su mu bile pune suza. Imao je u pogledu neobičnu blagost. Disao je polako, s poluotvorenim ustima, obuzet užasnim drhtanjem. Gledao me netremice, a užasna bol razdirala mi je grudi. „Febo!“ rekoh tihim glasom. A Febo me gledao s blagošću u očima. I ja sam vidio Isusa u njemu, vidio Isusa u njemu razapetog, vidio Isusa koji me gleda pogledom punim neizrecive blagosti. „Febo“, kažem slabim glasom, nagnem se nad njim, milujem mu čelo. Febo mi poljubi ruku i ne ispusti ni glas.

Liječnik mi se približi i dodirne mi ruku: „Ne bih smio prekidati pokus“, reče „zabranjeno je. Ali radi vas... dat ću mu jednu injekciju. Neće ni osjetiti.“

Uhvatio sam njegovu ruku u svoje ruke i rekao, dok su mi suze tekle niz lice: „Zakunite mi se da neće patiti.“

„Uspavat ću ga zauvijek“, reče liječnik, „želio bih da moja smrt bude tako ugodna, kao njegova.“

Rekao sam: „Zatvorit ću oči. Neću gledati kako umire. Ali napravite to brzo, napravite brzo!“

„Samo trenutak“, rekao je liječnik i udaljio se bez šuma, klizeći po mekanom podu linoleuma. Otišao je u dno prostorije i otvorio jedan ormar.

Stajao sam pred Febom, strašno sam drhtao, suze su mi iz- brazdale lice. Febo me gledao sasvim mirno, i ni najtiše cviljenje nije se moglo čuti iz njegovog grla. Gledao me nepomično, s nekom blagošću u očima. I ostali psi, ispruženi na leđima, u svojim kolijevkama, gledali su me nepomično, svi su u očima nosili nepomućenu blagost, i ni najmanje cviljenje nije se čulo iz grla.

Uzvik užasa otme mi se iz grla: „Otkud ovo tišina?“ uzviknem, „Što znači ova tišina?“

Tišina je bila užasna. Ogromna tišina, ledena, mrtva, tišina snijega.

Liječnik mi se približio, s injekcijom u ruci: „Prije nego što ih operiramo“, reče „izvadimo im glasnice.“

Probudio sam se sav mokar od znoja. Stao sam uz prozor, pogledao kuće, more, nebo iznad brežuljka Posillipa, otok Capri, koji je lutao na vidiku u ružičastoj izmaglici jutra. Poznavao sam glas vjetra, njegov crni glas. Obukao sam se na brzinu, sjeo na rub kreveta i čekao. Znao sam da čekam nešto tužno, nešto bolno: nisam mogao spriječiti da mi nešto tužno, nešto bolno, ne dođe u susret.

Oko šest sati, zaustavio se ispod mog prozora jedan džip, čuo sam lupanje na vratima. Bio je to časnik Campbell iz PBS-a. Tijekom noći stigao je fonogramom iz Glavnog stana iz Caserte nalog da se pridružim pukovniku Jacku Hamiltonu pred Cassinom. Bilo je već kasno, morali smo poći odmah. Uzmem svoju torbicu, provučeni rame kroz remen puškomitraljeza i popnem se u džip.

Campbell je bio visok mladić, plav, s plavim očima prošarani- ma bijelim. Već sam više puta odlazio na bojišnicu s njim, sviđao mi se zbog svoje nasmijane mirnoće, zbog svoje ljupkosti u opasnim situacijama. Bio je to jedan tužan mladić, rodom iz Visconsina, i možda je već znao da se više nikad neće vratiti svojoj kući, da će stradati od mine, nekoliko mjeseci kasnije, na cesti između Bologne i Milana, dva dana prije završetka rata. Govorio je malo, bio je bojažljiv, i crvenio je pri svakom razgovoru.

Čim smo prešli most kod Capue, počeli smo sretati prve povorke ranjenika. Bili su to dani uzaludnih krvavih napada na njemačku obranu Cassina. U jednom trenutku obojica se našosmo u zoni vatre. Ogromni šrapneli padali su uz užasan tresak po cesti Casilina. Na checkpoint-u¹ na tri kilometra od prvih kuća u Cassi- nu, zaustavio nas je jedan podčasnik iz MP-a i poveo nas u zaklon nasipa, gdje smo pričekali smirenje granatne oluje.

Ali vrijeme je prolazilo, bilo je već kasno. Da bismo stigli do artiljerijske osmatračnice, gdje nas je pukovnik Hamilton očekivao, odlučili smo napustiti cestu Casilina, i krenuti preko polja, gdje je artiljerijska vatra bila rjeđa. „Good luck“², reče nam podčasnik MP.

Campbell uveze džip u jarak, zatim se opet popne na nasip ceste, počne se penjati preko kamenog uspona, kroz veliki maslinjak, koji se između golih uzvisina protezao do brežuljka prema Cassinu. Tim je putem prije nas prošao neki drugi džip, još su u crnici bili svježiji tragovi njegova kotača. U izvjesnim trenucima, gdje je teren bio glinen, kotači našeg džipa bijesno su se okretali na prazno, i morali smo voziti sasvim polako između velikih stijena koje su zakrčile nizbrdicu.

Najedanput, pred nama, u jednoj maloj dolini, zatvorenoj između dvije gole uzvisine, primijetismo kako šiklja vodoskok zemlje i kamenja, i mukla tutnjava eksplozija odbijala se s uzvisine na uzvisinu. „Mina“, reče Campbell, trudeći se da ide tragom kotača, da bi izbjegao Opasnost od mina, kojih je u ovoj zoni bilo posvuda. Malo zatim čuli smo glasove i jauke, te između maslina opazili, na stotinjak koraka od nas, grupu ljudi oko jednog prevr- nutog džipa. Drugi je džip stajao na maloj udaljenosti, s prednjim kotačima raznesenima minskom eksplozijom.

Dva ranjena američka vojnika sjedila su na travi, drugi su se kretali oko jednog čovjeka ispruženoga na zemlji. S prijezirom,

1 Kontrolna točka

vojnici su pogledali moju uniformu, i jedan od njih, podčasnik, reče Campbellu: „What hell he's doing here, this bastard?"¹ „A.F.H.Q.", odgovori Campbell, „Italian liaison officer."² „Silazite", reče podčasnik, obraćajući mi se grubo, „napravite mjesta ranjeniku."

„Što mu je?" upitah, te iskočih iz džipa.

„Ranjen je u trbuh. Moramo ga odmah prevesti u bolnicu."

„Let me see"³, rekoh, „pustite me da ga vidim."

„Are you a doctor?"⁴

„Ne, nisam liječnik", dodao sam, i nagnuo se nad ranjenikom.

Bio je to plav mladić, sitan, gotovo dječak, s dječaćkim licem. Iz velike rane na trbuhu polako su mu ispadala crijeva niz noge, i oko koljena se mrsila u velik, plavičast čvor. „Dajte mi jedan pokrivač", rekoh.

Neki vojnik donese mi pokrivač koji sam prostro preko trbuha ranjenika. Zatim sam poveo na stranu podčasnika i kazao mu da se ranjenik ne može prevoziti, da je bolje ne dirati ga, ostaviti ga tu gdje je, a u međuvremenu poslati Campbella sa džipom po liječnika.

„Sudjelovao sam u prošlom ratu", rekoh, „vidio sam na desetine i desetine rana kao što je ova, tu se ništa ne može napraviti. To su smrtonosne rane. Jedina stvar kojom se trebamo pozabaviti, jest učiniti sve što možemo da ne pati. Ako ga prevozimo u bolnicu, umrijet će putem, u užasnim bolovima. Bolje je da ga ostavimo da umre ovako, bez patnje. Ništa se drugo tu ne može napraviti."

Vojnici su se okupili oko nas i nijemo promatrali. Campbell progovori: „Kapetan ima pravo. Otići ću u Capuu, dovesti liječnika, i povest ću sa sobom dvojicu lakših ranjenika."

1 Što, dovraga, on ovdje radi, to kopile?

2 American Forceshead Quarters (Glavno zapovjedništvo američkih snaga)... talijanski časnik za vezu.

3 Dajte da vidim.

4 Jeste li liječnik?

„Ne možemo ga ostaviti ovdje", reče podčasnik, „u bolnici će ga možda moći operirati, ovdje mu ne možemo nikako pomoći. Bio bi zločin ostaviti ga da ovako umre."

„Užasno će patiti, i umrijet će prije nego što stigne u bolnicu", rekoh, „poslušajte me, ostavite ga gdje jest, nemojte ga dirati."

„Vi niste liječnik", drekne podčasnik.

„Nisam liječnik", kazah, „ali znam što je to. Vidio sam desetine i desetine vojnika, ranjenih u trbuh. Znam da ih ne treba dirati, da se ne mogu prevoziti, ostavite ga da umre na miru. Želite li da on pati?"

Vojnici su šutjeli i gledali me, ne trepćući. Podčasnik odgovori: „Ne možemo ga ostaviti da ovako umre, kao zvijer."

„Neće umrijeti kao zvijer“, reko, „uspavat će se kao dijete, bez bola. Zašto mu priuštiti patnju? Umrijet će ionako, ako u bolnicu i stigne živ. Imajte povjerenja u mene, ostavite ga tu gdje je, nemojte mu izazivati još veću patnju. Liječnik će doći i potvrditi da sam bio u pravu.“

„Let's go¹, hajdemo“, reče Campbell, okrećući se dvojici ranjenika.

„Wait a moment, lieutenant“², reče podčasnik, „čekajte malo. Vi ste američki časnik, na vama je da odlučite. U svakom slučaju, vi ćete biti svjedok da mi nismo krivi ako mladić umre. Kriv će biti ovaj talijanski časnik.“

„Ne vjerujem da će on biti kriv“, reče Campbell, „ja nisam liječnik, ne razumijem se u rane, ali poznajem ovog talijanskog kapetana i znam da je čovjek na svom mjestu. Kakvog interesa može imati kad nam savjetuje da ne vozimo ovog jadnog dečka u bolnicu? Ako nam savjetuje da ga ostavimo ovdje, znam da možemo imati povjerenja u njega, i da trebamo onda i postupiti po njegovom savjetu. On nije liječnik, ali ima više iskustva od nas po pitanju rata i rana.“ I okrene se k meni, te doda:

„Jeste li spremni prihvatiti odgovornost za odluku da se mladić ne vozi u bolnicu?“

1 Hajdemo.

2 Čekajte malo, poručnice.

„Da“, odgovorih, „primam na sebe punu odgovornost da ga ne vozimo u bolnicu. Kad već mora umrijeti, bolje je da umre bez patnji.“

„That's all“¹, reče Campbell, „a sad pođimo.“

Dvojica lakših ranjenika popnu se u Campbellov džip, koji se uputi dolje kamenom nizbrdicom, i uskoro ga nestane između maslina.

Podčasnik me pogledao, šutio nekoliko trenutaka, poluzatvorenih očiju, zatim upitao: „A što sad trebamo raditi?“

„Treba razgovarati s ovim jadnim mladićem, zabaviti ga. Pričati mu priče, ne ostaviti mu vremena da misli na to kako je smrtno ranjen, ne smije pomisliti da umire.“

„Pričati mu priče?“ reče podčasnik.

„Da, pričajte mu zanimljive priče, nek' bude veseo. Ako mu date vremena za razmišljanje, sjetit će se da je teško ranjen, osjetit će bol, patit će.“

„Ne sviđaju mi se komedije“, reče podčasnik, „mi nismo talijanska kopilad, mi nismo komedijaši. Ako hoćete izigravati lakrdijaša, što se tiče mene, možete. Ali ako Fred umre, imat ćete posla sa mnom.“

„Zašto me vrijeđate?“ upitam, „nisam kriv što i ja nisam čiste rase, kao što su svi Amerikanci.... i kao svi Nijemci. Već sam vam rekao da će jadni mladić umrijeti: ali bez muka; odgovaram vam za njegove muke, ne za njegovu smrt.“

„That's right”², odgovori podčasnik. I okrene se ostalima, koji su nas slušali, šutke me gledajući, pa napokon doda: „Vi svi ste svjedoci: ovaj prljavi Talijan polaže pravo...”

„Shut up!” viknem, „dosta već s tim glupim vrijeđanjima! Jeste li došli u Europu da biste nas vrijeđali ili da biste ratovali protiv Nijemaca?”

„Na mjestu ovog jadnog američkog mladića”, izgovori podčasnik, žmirkajući i stežući pesnice, „trebao bi biti netko od vaših. Zašto sami ne najurite Nijemce?”

1 To je sve.

2 Tako je.

„Zašto vi niste ostali kod svojih kuća? Nitko vas nije zvao. Trebali ste nas ostaviti da sami završimo s njima.”

„Take it easy”¹, odgovori podčasnik uz odvratan osmijeh, „vi u Europi niste nitko i ništa, još ste sposobni samo umrijeti od gladi.”

Svi se počnu smijati, gledajući me.

„Naravno”, odgovorih, „nismo tako dobro uhranjeni da bismo bili heroji poput vas. Ali ja jesam tu zajedno s vama, izložen sam istim opasnostima. Zašto me vrijeđate?”

„Bastard people”, reče podčasnik.

„Krasna ste vi rasa heroja”, rekoh, „deset njemačkih vojnika i jedan kaplar dovoljni su da vam se već tri mjeseca suprotstavljaju.”

„Shut up!” vikne podčasnik i iskorači prema meni.

Ranjenik zajauka, pa se svi okrenusmo prema njemu.

„Teško mu je”, reče podčasnik, probiijedivši.

„Da”, protisnuo sam, „teško mu je. Pati našom krivnjom. Stidi nas se. Umjesto da mu pomognemo, mi se nabacujemo uvredama. Ali, ja znam zašto me vi vrijeđate. Jer patite. Zao mi je što sam vam rekao neke stvari. Mislite li da ja ne patim?”

„Don't worry, captain”, reče podčasnik, s bojažljivim osmijehom, i zacrvni se.

„Hello, boys”, tiho reče ranjenik i podigne se na laktove.

„Ljubomoran je na vas”, rekoh mu, pokazujući na podčasnika, „volio bi biti ranjen kao vi, tada bi se mogao vratiti kući.”

„To je stvarno nepravedno”, uzvikne podčasnik, udarajući se rukom u prsa, „može li se znati zašto se ti možeš vratiti kući u Ameriku, a mi ne?”

Ranjenik se nasmiješi: „Mojoj kući”, proštenje.

„Za koji trenutak doći će ambulanta kola”, kažem mu, „i odvest će vas u bolnicu u Napulj, a kroz nekoliko dana avinom ćete odletjeti u Ameriku. Vi ste baš srećković!”

„To je baš nepravedno”, reče podčasnik, „ti ćeš otići kući, a mi ćemo ostati ovdje, upljesnivit ćemo se. Eto kakvi ćemo postati, svi do jednog, ako ostanemo još malo u ovom prokletom Cassinu!”

I sagne se, pokupi pregršt blata, natrlja svoje lice, raščupa kosu objema rukama i počne se kreveljiti. Svi vojnici se nasmiju, a i ranjenik se osmjehne.

„Ali Talijani će doći zauzeti naše mjesto”, reče jedan vojnik, probijajući se naprijed, „i mi ćemo otići kući.”

I pružajući ruku, zgrabi moj šešir alpijskog časnika, s dugim crnim perom, navuče ga na glavu, i počne skakati pred ranjenikom, nakloni se i poviče: „Vino! Špageti! Gospođice!”

„Go on”, vikne mi podčasnik i lagano me gurne.

Pocrvenio sam. Bilo mi je odvratno izigravti lakrdijaša. Ali morao sam sudjelovati u igri, jer ja sam bio taj koji je predložio ovu tužnu komediju, i sad nisam mogao odbiti izigravanje lakrdijaša. Da su me ikad pozvali izigravati lakrdijaša, da bih spasio domovinu, čovječanstvo, slobodu - odbio bih. Svi mi u Europi znamo da postoji tisuću načina da čovjek bude lakrdijaš: i kad glumi heroja, kukavicu, izdajicu, revolucionara, spasioca, mučenika za slobodu, sve su to načini da se bude lakrdijaš. I onda, kad stave čovjeka pred zid, pa mu pucaju u prsa, i onda kad se dobiva ili gubi rat, sve su to mogućnosti, kao i mnoge druge, da se bude lakrdijaš. Ali sad nisam mogao odbiti da budem lakrdijaš, jer sam morao jednom američkom mladiću pomoći da umre bez bolova. U Europi, ruku na srce, često se događa da izigravamo lakrdijaše za mnogo manje stvari. A zatim, bio je to plemeniti način, velikodušan način da glumim lakrdijaša, i nisam to mogao odbiti: u pitanju su bile patnje jednog mladog čovjeka. Jeo bih zemlju, žvakao bih kamenje, progutao bih govno, izdao bih svoju majku, sve da bih pomogao jednom čovjeku ili jednoj životinji da ne pati. Ne bojim se smrti: ne mrzim je, nije mi odvratna, nije, zaista, stvar koja me se tiče. Ali patnju, nju mrzim, i mrzim više patnju drugih ljudi ili životinja od svoje vlastite. Spreman sam na sve, na bilo kakav kukavičluk, na bilo kakav heroizam, da bi spriječio patnju jednog jedinog ljudskog bića, čak da samo pomognem čovjeku da ne pati, da umre bez boli. Tako, iako sam osjetio kako mi se crvenilo penje u obraze, bio sam sretan što mogu izigravati lakrdijaša, ne na račun domovine, čovječanstva, nacionalne časti, slave, slobode, već za svoj vlastiti račun: drago mi je pomoći jednome mladiću da ne pati i da umre bez boli.

„Chewing-gum! Chewing-gum!” uzviknuo sam, i počeo i sam skakati pred ranjenikom: i kreveljio sam se, pravio sam se da žvačem veliku žvakaću gumu, da su mi zubi svezani ogromnim klupkom gumenog konca, da ne mogu više otvoriti usta, da ne mogu disati ni govoriti, ni pljuvati. Sve dok mi najzad nije pošlo za rukom, poslije puno napora, da raspletem zube, da otvorim usta, da kriknem od zadovoljstva: „Spam! Spam!” Na taj uzvik, koji je podsjećao na odvratni spam, tijesto sa svinjskim mesom, ponos

Chicaga, koji je uobičajeno jelo, najomraženije jelo američkih vojnika, svi prasnu u smijeh, a i sam ranjenik ponovi, smješeći se: „Spam! Spam!”

Obuzeti nekim iznenadnim mahnitanjem, počeli su svi skakati amo-tamo, mlatarati rukama, praveći se kao da su im zubi vezani gumenim nitima chewing-guma, da ne mogu disati, da ne mogu govoriti, i držali su donju vilicu objema rukama, pokušavali su silom otvoriti usta: i ja sam skakao amo-tamo, vičući u glas s ostalima: „Spam! Spam!” Međutim, tamo sa brežuljka odzvanjalo je duboko, surovo, monotono, „spam! spam! spam!” artiljerije kod Cassina.

Najednom, jedan glas, svjež, zvučan, nasmijan, odjekne iz dubine maslinka i stigne do nas, odbijajući se između svijetlih stabala, posutih mrljama sunca: „Ohoho! Ohoho!” Svi smo stali i pogledali u pravcu odakle je dolazio glas. Između srebrnog treperenja maslinovog lišća, prema sivom nebu, poprskanom tu i tamo zelenim mrljama, preko ružičastog kamenog puta i plavozelenih smreka nabreklih od magle, niz strmen je polako silazio jedan crnac. Bio je to mladić, visok, suh, s vrlo dugim nogama. Nosio je vreću na leđima i koračao, malo povijen, jedva dodirujući zemlju svojim gumenim potplatama; otvarao je crvena usta, vičući: „Ohoho! Ohoho!” i klatio je glavom, kao da mu je neka velika, ali vesela bol, izgarala srce. Ranjenik polako okrene lice prema crncu, i neki dječaćki osmijeh okrzne mu usne.

Kada je stigao na nekoliko koraka od nas, crnac se zaustavio, spustio vreću, u kojoj zazvečaje staklene boce, na zemlju i nakon što je rukom prešao preko čela, on progovori onim svojim dječaćkim glasom: „Oh, you're having a good time, isn't it?”¹

„Što imaš u toj vreći”, upita ga podčasnik.

„Krumpire”, odgovori Crnac.

„I like potatoes”², reče podčasnik. I, okrećući se ranjeniku, doda: „i ti voliš krumpire, zar ne?”

„Oh, yes!” odgovori Fred, smijući se.

„Mladić je ranjen i voli krumpire”, zaključio podčasnik, „nadam se da nećeš odbiti dati jedan krumpir američkom ranjeniku!”

„Krumpiri škode ranjenicima”, reče crnac plačnim glasom, „krumpiri su smrt za ranjenika.”

„Daj mu jedan krumpir”, izgovori podčasnik prijetećim glasom, i zatim okrene leđa ranjeniku, i crncu očima i ustima da tajanstveni znak.

„Oh, ne, oh, ne!” reče crnac, pokušavajući, razumjeti podčasnikove znake, „krumpiri su smrt.”

„Otvori vreću”, zapovijedi podčasnik.

Crnac počne jadikovati, klateći glavu „Oho! oho! ohoho!” a ipak se saginjao, otvarao vreću i vadio bocu crnog vina. Podigne je, pogleda prema ono malo prljave svjetlosti koja se cijedila kroz maglu i, polako otvarajući usta i šireći oči, pusti jedan zvijerski glas: „Uha! uha! uha!” koji onda svi podrže s nekom dječaćkom radošću.

„Daj mi ovamo“, reče podčasnik. On otvori bocu vrhom noža, nalije malo vina u limenu čašu, koju mu je pružio jedan vojnik, i podižući je, reče ranjeniku: „U tvoje zdravlje, Fred“, te ispije.

„Daj i meni malo“, reče ranjenik, „žedan sam.“

„Ne“, rekoš ja, „ne bi trebao piti.“

„Zašto ne?“ reče podčasnik, gledajući me poprijeko, „jedna dobra čašica vina dobro će mu doći.“

1 Oh, vi se lijepo zabavljate, zar ne?

2 Ja volim krumpire.

„Čovjek ranjen u trbuh ne bi trebao piti“, kazali tiho. „Hoćete li ga ubiti? Vino će mu sagorjeti utrobu, bit će mu gore i grozno će patiti. Počet će jaukati.“

„You bastard“, reče podčasnik.

„Dajte mi jednu čašicu“, viknuh glasno, „hoću i ja piti u zdravlje ovog sretnog mladića.“

Podčasnik mi pruži čašu punu vina; podigoh je, uz riječi: „Pijem u vaše zdravlje, i u zdravlje vaših dragih, u zdravlje svima onima koji će doći dočekati vas na aerodromu. U zdravlje vaše obitelji!“

„Thank you“, reče ranjenik, osmjehujući se, „i u zdravlje Mary.“

„Pit ćemo svi u zdravlje Mery“, reče podčasnik. I okrećući se crncu, doda: „Daj ovamo i ostale boce.“

„Oh, ne, oh, ne!“ uzviknu crnac tužnim glasom, „Ako hoćete vino, idite ga tražiti kao što sam i ja to učinio. Oh, ne, oh, ne!“

„Zar te nije sram odbiti dati vino ranjenom drugu? Daj mi ovamo“, reče podčasnik strogim glasom, izvlačeći iz vreće jednu po jednu bocu i pružajući ih vojnicima. Svi smo izvadili čaše iz svojih torbica i podigli ih uvis.

„U zdravlje lijepe, drage, mlade Mary“, reče podčasnik podižući čašu i svi ispijemo u zdravlje lijepe, mlade, drage Meri.

„Hoću i ja piti u zdravlje Mary“, reče crnac.

„Naravno“, reče podčasnik, „a poslije ćeš pjevati u Fredovu čast. Znaš li zašto trebaš pjevati u Fredovu čast? Zato jer će Fred za dva dana odletjeti avionom u Ameriku.“

„Oho!“ reče crnac, iskolačivši oči.

„I znaš li tko će ga dočekati na aerodromu? Reci mu ti, Fred“, doda podčasnik, okrećući se ranjeniku.

„Mama“, reče Fred slabim glasom, „Tata i moj brat Bob...“ ovdje utihnu i lagano problijedi.

„... tvoj brat Bob...“ reče podčasnik.

Ranjenik je šutio, teško dišući. Zatim reče: „...moja sestra Dorothy, tetka Leonor...“ i zašuti.

1 Hvala.

„...i Mary..." reče podčasnik.

Ranjenik dade potvrđan znak glavom, polako zatvori usta i osmjehnu se.

„A što bi ti radio", reče podčasnik okrećući se crncu, „da si ti tetka Leonor? Išao bi i ti, naravno, na aerodrom dočekati Freda, je li?" „Oh, oh!" reče crnac, „tetka Leonor? Ja nisam tetka Leonor!" „Kako! Ti nisi tetka Leonor?" reče podčasnik, gledajući s prijatnom crnca, i ponovi mu čudne znakove ustima. „I'm not Aunt Leonor!"¹ reče crnac plačnim glasom. „Yes! you are Aunt Leonor!"², reče podčasnik, stežući šake. „No, I'm not"³, ponovi crnac i zavrti glavom. „Ali, da! Ti si tetka Leonor", reče ranjenik, smijući se.

„Oh, yes! Da, naravno, ja sam tetka Leonor!" odgovori crnac, podižući oči k nebu.

„Of course, you are Aunt Leonor!" reče podčasnik, „you are a very charming old lady! Look, boys!"⁴ Zar ne da je draga stara gospođa, draga stara tetka Leonor?"

„Of course!" odgovore ostali, „he's a very charming old lady!"⁵

„Look at the boy!"⁶, kažem podčasniku, „pogledajte Freda." Ranjenik je promatrao crnca pažljivim pogledom i smješкао se. Izgledao je sretno. Lagano rumenilo osvjetljavalo mu je čelo, krupne kapi znoja oblile su mu lice.

„Pati", reče podčasnik tiho, stežući mi snažno ruku. „Ne, ne pati", rekoš.

„Umire, zar ne vidite da umire?" istakne podčasnik prigušenim glasom.

„On tiho umire", šapnem, „bez bolova."

1 Ja nisam tetka Leonor.

2 Da, ti si tetka Leonor.

3 Ne, nisam.

4 Naravno, ti si teta Leonora... ti si vrlo ljupka stara gospođa! Gledajte, momci!

5 Naravno... on je vrlo ljupka stara gospođa.

6 Pogledajte dečka.

„You bastard", reče podčasnik, gledajući me s mržnjom.

U tom trenutku Fred jauknu i pokuša se odignuti na laktove. Užasno je problijedio, boja smrti sišla je neočekivano na njegovo čelo, gasći mu oči.

Svi smo šutjeli, i crnac je šutio, gledajući nepomično u ranjenika, pogledom punim straha.

Topovi su grmjeli tupo, kao iz neke dubine, tamo iza brežuljka, i ja osjetih crni vjetar kako tumara kroz masline, kako boji tužnom sjenkom lišće, kamenje, žbunje. Vidjeh crni vjetar, začuh njegov crni zvuk i zadržih.

„Umire, oh, umire!" reče podčasnik, stežući pesnice.

Ranjenik je opet pao na leđa, otvorio ponovo oči i gledao naokolo, smješkajući se.

„Hladno mi je", šapne.

Kiša je počela padati. Bila je to sitna i hladna kišica, koja je po lišću maslina šumjela otegnuto i ugodno.

Skinuh svoj kaput i omotah ranjeniku noge. I podčasnik skine kaput i pokrije njime ramena umirućeg.

„Osjećaš li se bolje? Je li ti još hladno?" upita podčasnik.

„Hvala, bolje mi je", reče ranjenik i zahvali nam jednim slabim osmijehom.

„Pjevaj", reče podčasnik crncu.

„Oh, ne", odvrati crnac, „strah me je."

„Pjevaj", viknu podčasnik, podižući pesnice.

Crnac ustukne, ali ga podčasnik zgrabi za ruku: „A, nećeš pjevati?" reče, „ako ne budeš pjevao, ubit ću te."

Crnac sjedne na zemlju i počne pjevati. Bila je to tužna pjesma, jadikovka nekog bolesnog crnca, koji sjedi na obali rijeke, pod bijelom kišom pahuljica pamuka.

Ranjenik zajaukne, a suze mu obliše lice.

„Shut up", viknu podčasnik crncu.

Crnac zašuti, pogleda podčasnika svojim očima, nalik očima bolesnog psa.

„Ne sviđa mi se tvoja pjesma", reče podčasnik, tužna je i nije nizašto. Pjevaj neku drugu.

„But..." reče crnac, „that's a marvellous song!"¹

„Kažem ti da nije nizašto!" uzviknu podčasnik, „pogledaj Mussolinija: ni Mussoliniju se ne sviđa tvoja pjesma", i ispruži prst, pokazujući na mene.

Svi su se počeli smijati, pa i ranjenik okrene glavu i pogleda me iznenađeno.

„Mir!" viknu podčasnik, „pustite da govori Mussolini. Hajde Mussolini!"

Ranjenik se smijao, bio je sretan. Svi se skupe oko mene, crnac reče: „You 're not Mussolini. Mussolini is fat. He's an old man. You 're not Mussolini."²

„Ah, ti misliš da ja nisam Mussolini?" upitah, „pogledaj me!" i raširih noge, podbočih se, izvijajući se u kukovima, zabacili glavu unazad, napuhnih obraze, isturih naprijed bradu, te napućenih usana viknuh: „Crne košulje cijele Italije! Rat koji smo slavno izgubili napokon je dobiven. Naši ljubljani neprijatelji, uvažavajući želju cijelog talijanskog naroda, napokon su se iskricali u Italiji, da bi nam pomogli pobijediti naše omražene saveznike Nijemce. Crne košulje cijele Italije, živjela Amerika!"

„Živio Mussolini!" poviču svi, smijući se, a ranjenik izvuče ruku ispod pokrivača i jedva čujno zaplješće.

„Go on, go on!" reče podčasnik.

„Crne košulje cijele Italije..." uzviknuh. Ali tu prekinuli, prateći pogledom grupu djevojaka koje su silazile kroz maslinik prema nama. Neke su bile već žene, ostale još djevojčice. Odjevene u dronjke njemačkih ili američkih uniformi, s kosom skupljenom pod maramom, dolazile su k nama iz svojih špilja i iz ruševina kuća, u kojima je stanovništvo iz okoline Cassina tih dana divlje živjelo; privučene odjekivanjem našeg smijeha, pjesmom crnca, a

možda i nadom da će dobiti malo hrane. Ipak, one nisu imale izgled prosjakinja, već plemenit i gord izgled; osjetio sam kako sam pocrvenio, bilo me stid sebe samoga. Čak ni njihova bijeda, ni njihov divlji izgled, nisu me ponižavali; osjećao sam da su se

1 Ali... to je lijepa pjesma!

2 Ti nisi Mussolini. Mussolini je debeo. On je star čovjek. Ti nisi Mussolini.

one spustile puno niže od mene u ponor poniženja, da su patile više od mene, a ipak su imale u pogledu, u držanju, u osmijehu, gordost mnogo življu, otvoreniju od moje. Približile su se i ostale okupljene u grupi, gledajući nijemo čas ranjenika, čas jednog ili drugog od nas.

„Go on, go on” reče podčasnik.

„Ne mogu”, odgovorih mu.

„Zašto ne možete?” upita podčasnik, gledajući me prijetećim pogledom.

„Ne mogu”, dreknuh. Osjećao sam vlastito crvenilo, sam sebe sam se stidio.

„Ako ne...” reče podčasnik i koraknu prema meni.

„Ne stidite me se?” upitah.

„Ne razumijem zašto bi vas se trebalo stidjeti”, reče podčasnik.

„On nas je uništio, srušio nas u blato, bacio ljagu na nas; ali ja nemam pravo ismijavati se našoj sramoti.”

„Ne razumijem vas. O kome govorite?” izusti podčasnik, gledajući me iznenađeno.

„Ah, ne razumijete? Još bolje.”

„Go on”, reče podčasnik.

„Ne mogu”, odgovorih.

„Oh, please, captain”, reče ranjenik, „please, go on!”¹ Pogledah, smiješeći se, podčasnika: „Oprostite”, dodao sam, „zato što vam nisam u stanju objasniti. Nije važno. Oprostite.” I napućivši usne, ljuljajući se u kukovima, podigoh ruku u rimski pozdrav i uzviknuh: „Crne košulje! Naši saveznici Amerikanci napokon su se iskricali u Italiji da bi nam pomogli pobijediti naše saveznike Nijemce. Sveti plamen fašizma nije ugašena! Našim prijateljima Amerikancima ja sam povjerio sveti plamen fašizma! S dalekih obala Amerike, ona će nastaviti osvjetljavati svijet. Crne košulje cijele Italije, živjela fašistička Amerika!”

Salva smijeha dočekala je moje riječi. Ranjenik je pljeskao rukama, pa čak i djevojke zbijene u grupu preda mnom, pljeskale su rukama, gledajući me nekim čudnim pogledom.

1 Oh, molim, kapetane,... molim vas, nastavite!

„Go on, please”, reče ranjenik.

„Dosta s Mussolinijem”, reče podčasnik, „ne volim slušati kako Mussolini uzvikuje živjela AmerikaV i okrećući se k meni doda: „Do you understand?”¹

„Ne, ne razumijem“, odgovorim, „cijela Europa uzvikuje živjela Amerika.““

„I don't like it², reče podčasnik. I onda se uputi prema djevojkama, viknuvši: „Gospođice, plesati!“

„Ua, ua!“ reče crnac, „Vino! Gospođice!“ i izvuče iz džepa malu harmoniku, prinese je ustima i počne svirati. Podčasnik zgrabi jednu djevojku i započne ples; ostali učiniše isto. Ja sjedoh na zemlju pored ranjenika, i opipah mu rukom čelo. Bilo je hladno, vlažno od znoja.

„Zabavljaju se“, kazah mu. „Da bi se zaboravio rat, treba s vremena na vrijeme i plesati.“

„Krasni su to mladići“, reče ranjenik.

„Oh, da“, potvrdio sam, „američki vojnici su krasni mladići. Imaju iskreno i dobro srce. I like them.“³

„I like Italian people“, reče ranjenik, pruži ruku, dodirne mi koljena i osmjehnu se.

Stisnuh njegovu ruku između svojih, i odvratih oči. Osjećao sam kako me nešto steže u grlu, jedva sam disao. Nisam mogao gledati kako pati to ljudsko biće. Više bih volio ubiti ga vlastitim rukama, nego gledati njegovu patnju. Oblijevalo me crvenilo već pri samoj pomisli da je taj jadni mladić, ispružen u blatu, s razrezanim trbuhom, bio Amerikanac. Više bih volio da je to bio Talijan, Talijan kao i ja, nego da je bio Amerikanac. Nisam mogao podnijeti pomisao da je taj jadni američki mladić patio našom krivicom, patio i mojom krivicom.

Okrenuh glavu, gledao sam ovu čudnu poljsku svečanost, ovog malog Watteaua kojeg je slikao Goya. Bila je to nježna i živa slika: taj ranjenik ispružen na zemlji, taj crnac koji je svirao

1 Razumijete li?

2 To mi se ne sviđa.

3 Sviđaju mi se.

na usnoj harmonici, naslonjen na stablo masline, te djevojke u prnjama, blijede, mršave, koje su grlili ti lijepi američki vojnici, rumenog lica, u srebrnastoj šumi maslina, između golih brežuljaka, posipanih crvenim kamenom u zelenoj travi, pod tim drevnim sivim nebom, išaranim tankim plavim venama, mlitavim i zbrčkanim, tim nebom, koje je toliko nalikovalo koži starice. I postepeno sam osjećao kako se ruka vojnika hladila, u mojim rukama, i malo-pomalo opuštala.

Onda podigoh ruku i viknuh. Svi se zaustaviše, gledajući me, zatim se približiše i nadniješe se nad ranjenikom. Fred se opustio na leđima, zatvorio oči. Bijela maska pokrivala mu je lice.

„Umire“, reče podčasnik tiho.

„Spava. Usnuo je bez boli“, rekoh, milujući čelo mrtvoga mladića.

„Ne dirajte ga!“ viknu podčasnik i grubo me povuče za ruku.

„Mrtav je“, rekoh tiho, „ne vičite.“

„Ako je mrtav, vi ste krivi!" viknu podčasnik, „Vi ste odlučili da on umre, vi ste ga ubili. Umro je vašom krivivcom, u blatu, kao životinja. You bastard!" I udari me šakom po licu.

„You bastard!" poviču i drugi, i prijeteći se stisnu oko mene.

„Umro je bez bola", ponovih, „umro je, a nije ni primijetio da umire."

„Shut up, you son of a bitch"¹ viknu podčasnik, udarajući me po licu.

Pao sam na koljena, iz usta mi je šiknuo mlaz krvi. Svi su se bacili na mene i mlatili me šakama i nogama. Pustio sam da me tuku, nisam se branio, nisam vikao, nisam rekao ni jednu jedinu riječ. Fred je umro bez boli. Dao bih svoj život kad bih mogao pomoći tom mladiću da umre bez boli. Pao sam na koljena, a svi su me tukli šakama i nogama. A ja sam mislio samo o tome kako je Fred umro bez boli.

Iznenada začusmo huku motora i škripu kočnica.

„Što je to?" viknu Campbellov glas.

Svi se šutke udaljiše od mene. Ostao sam na koljenima kraj mrtvacu, lica oblivenog krvlju, i šutio.

¹ Umukni, kujin sine!

„Što je napravio ovaj čovjek?" upita kapetan Schwartz, liječnik iz američke bolnice u Caserti, dok nam se približavao.

„Ovo talijansko kopile", reče podčasnik, gledajući me s mržnjom, dok su mu suze tekle niz lice, „ovaj prljavi Talijan odlučio je da on umre. Nije htio da ga prevezemo u bolnicu. Dopustio je da umre kao pas."

S mukom se podigoh; ostadoh stajati, ali ništa nisam govorio.

„Zašto ste spriječili da ga se odveze u bolnicu?" zapita Schwartz. Bio je to čovjek malog rasta, blijed, crnih očiju.

„Ionako bi umro", rekoh, „umro bi na putu, u najtežim mukama. Nisam dopustio da pati. Bio je ranjen u trbuh. Umro je bez boli. Nije čak ni primijetio da umire. Umro je poput djeteta."

Schwartz me oštro pogleda, zatim se približi mrtvacu, podigne pokrivač, i dosta dugo promatrao je užasnu ranu. Onda spusti pokrivač, okrene se k meni, i stegne mi šutke ruku.

„I thank you for his mother", reče, „zahvaljujem vam u ime njegove majke."

VII.

OBJED KOD GENERALA CORKA

„Napredovanje pjegavog tifusa u Napulju", počne general Cork, „veoma nas zabrinjava. Ako žestina zaraze ne popusti, bit ću primoran udaljiti američke trupe iz grada."

„Zašto ste toliko zabrinuti?“, rekoše, „Vidim da ne poznajete Napulj.“
„Moguće je da ne poznajem Napulj“, odgovori general Cork, „ali moja sanitarna služba dobro poznaje uš koja širi pjegavi tifus.“

„To nije talijanska uš“, protestirao sam.

„Još manje američka“, reče general Cork, „zapravo, to je ruska uš. Donijeli su je talijanski vojnici, vraćajući se iz Rusije.“

„Za nekoliko dana“, tvrdio sam, „neće biti ni jedne jedine ruske uši u Napulju.“

„I hope so“, reče general Cork.

„Ne mislite valjda da će napuljske uši, uši uličica Forcelle i Pallonetta, dopustiti da ih savladaju četiri bijedne ruske uši?“

„Molim vas“, reče general Cork, „nemojte govorite na taj način o ruskim ušima.“

„Nije bilo nikakve političke aluzije u mojim riječima“, uzvratim, „htio sam samo reći da će napuljske uši živjeti one jadne ruske uši, i pjegavi tifus će nestati. Vidjet ćete: ja poznajem Napulj.“

1 Nadam se.

Svi se nasmijaše, a zatim progovori pukovnik Eliot: „Završit ćemo mi svi kao ruske uši, ako duže vremena ostanemo u Europi!“

Jedan suzdržan smijeh prođe stolom.

„A zašto?“ reče general Cork, „svi u Europi vole Amerikance.“

„Da, ali ne vole ruske uši“, odgovori pukovnik Eliot.

„Ne razumijem što hoćete time reći“, reče general, „mi nismo Rusi, mi smo Amerikanci.“

„Of course, we are Americans, thanks God!“¹ odgovori pukovnik Eliot, „ali europske uši, kad jednom pojedu ruske uši, pojest će i nas.“

„Što?“ uzvikne Mrs. Fiat.

„Ali mi nismo... hm... I mean... we are not...“², reče general Cork, praveći se kao da kašlje u salvetu.

„Of course! we are not... hm... I mean... naravno mi nismo uši“, opet će pukovnik Eliot, crveneći, pa pobjedonosno pogleda unaokolo.

Svi prasnuše u smijeh, i tko zna zašto, pogledaše u mene. Osjetio sam se kao uš, onako kako se nikad ranije u svom životu nisam osjećao.

General Cork okrene se k meni s ljupkim osmijehom.

„I like Italian people“, reče, „but...“

General Cork bio je pravi džentlemen, hoću reći, pravi american gentleman. Imao je onu naivnost, onu bezazlenost, onu moralnu čistoću, koja ih čini tako dragima, tako čovječnima, te američke džentlemene. On nije bio obrazovan čovjek, nije imao onu humanističku kulturu, koja daje nešto plemenito i poetsko dobrom odgoju europske gospode, ali bio je „čovjek“, imao je onu ljudsku osobinu koja nedostaje ljudima u Europi: znao je pocrveniti. Bio je vrlo blago sramežljiv i točno je osjećao, muški, svoje

granice. Bio je uvjeren, kao i svi dobri Amerikanci, da je Amerika prva nacija svijeta, a Amerikanci najciviliziraniji, najpošteniji narod

1 Naravno, mi smo Amerikanci, hvala Bogu!

2 Hoću reći... mi nismo.

svijeta: i, razumije se, prezirao je Europu. Ali nije prezirao pobijeđene narode samo zato što su bili pobijeđeni narodi.

Jednom prilikom navodio sam mu onaj stih iz Eshilovog Agamemnona. „Budu li poštovali hramove i bogove pobijeđenih, pobjednici će biti spašeni”, i on me na trenutak nijemo gledao. Zatim me upitao koje bi bogove Amerikanci trebali poštivati u Europi, da bi se spasili.

„Našu glad, našu bijedu, naše poniženje”, odgovorio sam mu.

General Cork mi je ponudio cigaretu, upalio mi je, zatim mi je rekao, smiješeći se:

„Ima i drugih bogova u Europi, i ja cijenim to što ste mi ih prešutjeli”.

„Koji?” pitao sam.

„Vaši zločini, vaše mržnje, i žao mi je što ne mogu dodati: vaš ponos”.

„Mi u Europi nemamo više ponosa”, odgovorim.

„Znam”, reče general Cork, „i to je velika šteta.”

Bio je to vedar i pravedan čovjek. Izgledao je vrlo mlad: iako je već bio prešao pedesetu, izgledao je kao da nema više od četrdeset godina. Visok, mršav, okretan, širokih ramena, uskih kukova, imao je dugačke noge i dugačke ruke, s lijepom i bijelom šakom. Lice mu je bilo mršavo i ružičasto, a orlovski nos, možda suviše velik u usporedbi s dječjački tankim i stisnutim usnama, odudarao je od plave i mladenačke blagosti očiju. Bilo mi je ugodno razgovarati s njim, a činilo mi se da je i on za mene sjećao ne samo simpatiju, već i poštovanje. On je nejasno osjećao ono što sam ja, iz stidljivosti, želio sakriti pred njim: da je on za mene bio ne samo pobjednik, već jednostavno „drugi čovjek”.

„I like Italian people”, reče general Cork, „but...”

„But?” upitah ja.

„Talijani su jednostavan narod, dobar, pristojan: naročito Na- politanci. Ali nadam se da cijela Europa nije kao Napulj.”

„Sva je Europa kao Napulj”, rekoh.

„Kao Napulj?” uzviknu general Cork, duboko iznenađen.

„Kad je Napulj bio jedna od najslavnijih prijestolnica Europe i jedan od najvećih gradova svijeta, svega je bilo u Napulju: bio je tu i London, Pariz, Madrid, Beč, bila je u njemu cijela Europa. Sad kad je propao, u Napulju je ostao samo Napulj. Što se nadate da ćete naći u Londonu, Parizu, Beču? Naći ćete Napulj. Sudbina je Europe da postane Napulj. Ako ostanete malo duže vremena u Europi, postat ćete i vi Napolitanci.”

„Good Gosh”, uzviknu general Cork, probljediivši.

„Europe is a bastard country”¹, progovori pukovnik Brand.

„Nikako ne razumijem“, reče pukovnik Eliot, „što smo mi to došli raditi u Europi. Jesmo li vam baš mi bili potrebni da biste otjerali Nijemce? Zašto ih sami ne otjerate?“

„Iz kojeg razloga bismo mi sami trebali uložiti toliki napor“, pitao sam, „kad vi sami tražite da dođete u Europu i ratujete za naš račun?“

„What, what?“ povikaše svi za stolom.

„A ako nastavite tim putem“, dodam, „postat ćete nadničari Europe.“

„Nadničari se plaćaju“, napomene Mrs. Fiat strogim glasom, „čime ćete nam vi platiti?“

„Platit ćemo vam našim ženama“, odgovorim.

Svi se nasmiju; zatim zašutješe, a onda pogledaju s nelagodom.

„Vi ste cinik“, reče Mrs. Fiat, „cinik i bezbožnik.“ „Nepojmljivo je za vas to što kažete“, reče general Cork.

„Bez svake sumnje“, nastavim, „bolno je za jednog Europljanina pričati o izvjesnim stvarima. Ali zašto bi trebalo, među nama, lagati?“

„Čudno je“, reče general Cork, gotovo opravdavajući me, „da vi ipak niste cinik. Vi prvi patite zato što tako govorite; ali sviđa vam se sam sebe mučiti.“

„Čemu se čudite?“ kažem, „uvijek je tako bilo, na žalost: žene pobijedenih idu uvijek u krevet pobjednika. To bi se isto dogodilo i u Americi da ste, na primjer, izgubili rat.“

„Never! Nikad!“ uzviknu Mrs. Fiat, sva crvena od bijesa.

1 Europa je kopilanska zemlja.

„Može biti“, razmišljao je pukovnik Eliot, „ali želim vjerovati da bi se naše žene drukčije ponijele. Neka razlika mora postojati, ipak, između nas i Europljana, naročito između nas i latinskih naroda.“

„Razlika je“, rekao sam, „u tome, što Amerikanci kupuju svoje neprijatelje, a mi ih prodajemo.“

Svi su me iznenađeno gledali.

„What a funny idea!“ reče general Cork.

„Počinjem sumnjati“, reče major Moris, „da su nas Europljani već počeli prodavati, da bi se osvetili zato što smo ih kupili.“

„Upravo je tako“, kažem, „vi se sjećate onoga što se govorilo za Talleyranda? Da je prodao sve one koji su ga kupili. Talleyrand je bio veliki Europljanin.“

„Talleyrand? Tko je to bio?“ upita pukovnik Eliot

„He was a great bastard“², reče general Cork.

„Prezirao je heroje“, nastavim, „iz iskustva je znao da je u Europi lakše biti heroj negoli kukavica, i da je sve dopušteno da bi čovjek postao heroj, a da je politika, ustvari, samo tvornica heroja. Sirovina, naravno, uvijek ima: najbolji su heroji, the most fashionable, oni koji su napravljeni od govana. Mnogi od ovih koji se danas prikazuju kao heroji, vičući živjela Amerika, ili

živjela Rusija, isti su oni koji su još jučer izigravali heroje vičući: živjela Njemačka. Cijela je Europa takva. Pravi džentlmeni su oni koji herojstvo ne smatraju zanatom ili koji od kukavičluka ne prave sebi svoju profesiju, to su oni koji jučer nisu vikali: živjela Njemačka i koji danas neće vikati: živjela Amerika, ili živjela Rusija. Nemojte nikad zaboraviti, ako hoćete razumjeti Europu, da pravi heroji umiru, da su pravi heroji mrtvi. Ovi živi.."

„Mislite li da danas ima puno heroja u Europi?“ upita me pukovnik Eliot.

„Na milijune“, odgovorim.

Svi se počnu smijati, oslanjajući se na naslone svojih fotelja.

1 Kakva smiješna pomisao!

2 Bio je veliko kopile.

3 Najpomodniji.

„Europa je čudna zemlja“, reče general Cork, kad se smijeh gostiju stišao, „počeo sam razumijevati Europu istog dana kad smo se iskrkali u Napulju. Navala ljudi u glavnim ulicama grada bila je takva da se naša bojna kola nisu mogla ni probiti goneći Nijemce. Gomila je mirno šetala sredinom ulice, pričajući i mlatarajući rukama kao da se ništa ne događa. Morao sam odmah na brzinu tiskati velike proglase, u kojima sam pristojno molio stanovništvo Napulja da hodaju nogostupima i da ostave slobodan kolnik ulica, da bi naša bojna kola mogla nastaviti goniti Nijemce.“

Grohot smijeha dočeka ove riječi generala Corka. Nema naroda na svijetu koji se zna tako od srca smijati kao što se smiju Amerikanci. Smiju se kao djeca, kao srednjoškolci na praznicima. Nijemci se nikad ne smiju na svoj račun, ali uvijek na račun drugoga. Kad sjede za stolom, smije se svaki na račun svoga susjeda za stolom. Smiju se isto onako kao što jedu: uvijek ih je strah da nisu dovoljno pojeli, jedu uvijek i za račun nekog drugoga. I tako se i smiju, kao da se boje da se neće dovoljno nasmijati. Ali uvijek se smiju ili suviše rano, ili vrlo kasno, nikad u pravo vrijeme. To daje njihovom smijehu nešto izvanvremensko, gotovo izvan vremenskog tijeka, to je tako svojstveno svemu onome što oni rade, svakom njihovom osjećaju. Moglo bi se reći da se oni uvijek smiju za nekoga tko se nije smijao u pravom trenutku, ili za nekoga tko se nije smijao prije njih, ili za nekoga tko se uopće neće smijati poslije njih. Englezi se smiju kao da se samo oni znaju smijati, kao da samo oni imaju prava na smijeh. Smiju se kao što se smiju svi otočani: samo onda kad su sasvim sigurni da ih nitko ne gleda s obale nijednog kontinenta. Ako sumnjaju da ih sa falaises', iz Calaisa ili iz Bonlogne, Francuzi gledaju kako se smiju, ili kako se oni njima smiju, odmah im lice dobiva izraz proračunate ozbiljnosti. Tradicionalna engleska politika prema Europi sastoji se u tome da spriječi da ih sa falaises, iz Calaisa ili iz Bonlogne, oni prokleti Europljani ne vide kako se smiju, ili kako se smiju njima. Latinski se narodi smiju da bi se smijali,

jer se vole smijati, jer „smijeh čini krv dobrom“, i budući da su nepovjerljivi, uobraženi i gordi, oni misle da zato što se uvijek smiju drugima, a nikad sebi samima, to dokazuje da se nitko ne može smijati njima. Oni se nikad ne smiju da bi drugima učinili zadovoljstvo. I oni se, kao i Amerikanci, smiju samo i jedino za svoj račun: međutim, za razliku od Amerikanaca, njihov smijeh nije nikad bezrazložan. Smiju se uvijek zbog nečega. Ali Amerikanci, ah, Amerikanci, iako se uvijek smiju za svoj račun, često se smiju ni za što, neki puta više nego što je potrebno, iako znaju da su se već dosta nasmijali: i ne misle nikad na to, osobito za stolom ili u kazalištu, ili u kinu, smiju li se istoj stvari zbog koje se smiju i ostali. Smiju se svi zajedno, bilo da ih je dvadesetero, sto tisuća, ili deset milijuna: ali uvijek svatko na svoj račun. Ono što ih izdvaja od svakog drugog naroda svijeta, ono što jasnije otkriva duh njihovih navika, njihovog društvenog života, njihove civilizacije, jest činjenica da se nikad ne smiju sami.

Ali ovdje, prekidajući smijeh uzvanika, vrata se otvoriše i na pragu se pojavi nekoliko uniformiranih konobara koji su nosili ogromne, teške srebrne pladnjeve.

Poslije juhe od povrća, začinjene vitaminom D i dezinficirane dvopostotnom otopinom klora, donesen je na stol odvratan spam, pašteta od svinjskog mesa, ponos Chicaga, poredan na kriškama purpurne boje, na gustom sloju kuhanog kukuruza. Vidio sam odmah da su konobari bili Napolitanci, ne toliko po njihovoj plavoj uniformi, sa crvenim reverima, bili su to livreji kuće vojvode od Toleda, već po izrazu straha i odvratnosti utisnutom na njihovim licima. Nisam nikad vidio lica koja su izražavala više prezira od ovih. To je bio dubok, stari, pristojan, slobodni prezir napuljske posluge prema prostačkom stranom gospodaru. Narodi koji imaju staru i plemenitu tradiciju robovanja i gladi, poštuju samo one gospodare koji imaju profinjene ukuse i lijepe manire. Nema ničega uvredljivijeg za jedan narod, koji je doveden do ropstva, od gospodara s neotesanim ponašanjem i grubim ukusom. Pored tolikih stranih gospodara, napuljski je narod sačuvao lijepu uspomenu samo na dva Francuza, Roberta d'Angioa i Gioacchina Murata; zato što je prvi znao izabrati vino i ocijeniti okus umaka, a drugi - ne samo zato što je znao što je to pravo englesko sedlo, već i zato što je znao s najvećom elegancijom pasti s konja. Što vrijedi prijeći more, zauzeti jednu zemlju, dobiti rat, ovjenčati čelo lovorovim lišćem pobjednika, a poslije se ne znati ponašati za stolom. Kakva su to vrsta heroja bili ti Amerikanci, koji su jeli kukuruz kao kokoši?

Pečeni spam i kuhani kukuruz! Lakeji su nosili pladnjeve, okrećući lica kao da su na stol nosili meduzinu glavu. Plavkasto crvenilo sparna, koji pečen dobiva crnkaste tonove, kao trulo meso na suncu, i blijedo žutilo kukuruza s bijelim žilicama, koji pri kuhanju sav nabubri i slični kukuruzu u

punoj guši kokoši koja se utopila, blijedo su svjetlucali u visokim, zamagljenim murano- ogledalima, koja su visila na zidovima salona, zajedno sa starom tapiserijom sa Sicilije.

Namještaj, pozlaćeni okviri, portreti španjolskih velikaša, Trijumf Venere od Luce Giordana, naslikan na stropu; cijela ogromna dvorana palače vojvode od Toleda, u kojoj je general Cork priredio večeru u čast Mrs. Fiat, koja je bila glavni zapovjednik Wacsa¹ američke Pete armije, bojila se postepeno ljubičastim bljeskom sparna i mrtvim odsjajem kukuruza boje mjesečine. Stara slava kuće Toledo nije nikad doživjela tako žalosno poniženje. Ta dvorana, koja je doživjela aragonske i anžuske „trijumfe“, svetkovine u čast Karla Vili Francuskog i Ferdinanda Aragonskog, balove, ljubavne turnire blistavog plemstva Dviju Sicilija, potone polako u neprozirnu svijetlost blijedog jutra.

Lakeji prinesu uzvanicima tanjure i otpočne odvratna večera. Gledao sam lica lakeja, sav utonuo u promatranje njihovog gađenja i njihovog prezira. Konobari koji su nosili livreje kuće Toledo prepoznali su me i osmjehnuli mi se: bio sam jedini Talijan koji je sjedio na ovom čudnom banketu, bio sam jedini koji je mogao razumjeti i podijeliti s njima njihovo poniženje. Pečeni spam i kuhani kukuruz! I promatrajući gađenje koje je grčilo njihove ruke

¹ Ženske vojne pomoćne jedinice (osnovane 1917. u Prvom svjetskom ratu).

u bijelim rukavicama, primijetili, u jednom času, na rubu zdjele, krunu: ali to nije bila kruna kuće vojvode od Toleda.

Pitao sam se iz koje kuće, putem kojeg vjenčanja, putem kojeg nasljedstva, putem kojih veza su stigle te zdjele do palače vojvode od Toleda, pa mi se, spuštajući oči na svoj tanjur, učinilo da ih ipak prepoznajem. Bio je to tanjur iz poznatog porculanskog servisa kuće Gerace. Pomislio sam, s tužnom naklonošću, na Jeana Geracea i njegovu lijepu palaču na Monte di Diu, porušenu bombama, na njegova umjetnička blaga, raznesena tko zna kuda. Preletio sam pogledom po rubu stola i vidio kako pred uzvanicima blista slavni pompejski porculan iz Capodimontea, kojemu je Ser William Hamilton, ambasador njegovog britanskog veličanstva na dvoru u Napulju, dao ime Emme Hamilton: i imenom „Ema“, tom posljednjom patetičnom počasti, koja je bila odana nesretnoj muzi Horazija Nelsona, nazvani su tanjuri u Napulju, koje je Capodimonte napravio prema jedinom modelu koji je ser William Hamilton pronašao u iskopavanjima Pompeja.

Bio sam sretan i uzbuđen zato što je baš taj porculan, tako starog i poznatog porijekla, i tako znamenitog imena, počastio poštenog generala Corka. I osmijehnuo sam se zadovoljno, misleći kako je Napulj, pobijeden, ponižen, porušen bombardiranjima, sav poplavio od hladnoće i gladi, mogao još svojim oslobodiocima pružiti jedan tako lijep dokaz svoje stare

slave. Grad Napulj je baš uljudan! Plemenita zemlja Italija! Ponosan sam i uzbuđen zato što su gracije, muze, nimfe, Venere, Amori, koji su jurili rubovima ovih lijepih tanjura, miješali nježnoružičastu boju svojih tijela, nježnoplavu boju svojih tunika, ugodno zlato svojih kosa, s vinskim sjajem užasnog sparna.

Taj spam dolazio je iz Amerike, iz Chicaga. Koliko je bio daleko Chicago od Napulja u sretnim godinama mira! A sad, Amerika je bila tu, u toj dvorani, Chicago je bio tu, u tim porculanskim tanjurima Capodimontea, posvećenima uspomeni Emme Hamilton. Ah, kakva je to nesreća, biti takav, kao što sam bio ja! Ovaj objed, u ovoj dvorani, oko ovog stola, s ovim tanjurima, izgledao mi je kao piknik na groblju.

Iz te raznježenosti otrgne me glas generala Corka.

„Mislite li da u Italiji ima“, upita me, „boljeg vina od ovog izvrsnog vina s Caprija?“

Te večeri, u čast Mrs. Fiat, pored uobičajenog mlijeka iz konzervi, uobičajene kave, uobičajenog čaja, uobičajenog soka od ananasa, stiglo je na stol i vino. General Cork gajio je prema Capriju neku vrstu ljubavne naklonosti, na način da je nazivao „a delicious Capri wine¹ ono bijelo vino iz Ischije, koje je dobilo ime po Epomeu, ugašenom velikom vulkanu, koji se uzdizao u srcu ovog otoka.

Svaki put, kad bi stanje na bojišnici kod Cassina dopuštalo malo predaha od zaposlenosti, general Cork pozvao bi me u svoj ured, i nakon što bi mi rekao da je umoran, da se ne osjeća dobro, da su mu potrebna dva-tri dana odmora, pitao me, smiješeći se, mislim li i ja da bi mu zrak Caprija dobro došao. Odgovarao bih: „Razumije se! Zrak Caprija posebno je dobar za oporavak američkih generala!“ I tako, poslije ove male, uobičajene komedije, odlazili smo jahtom na Capri, zajedno s pukovnikom Jackom Hamiltonom, ili nekim drugim oficirom iz Glavnog zapovjedništva.

Plovili smo duž obale, nad kojom se uzdizao Vezuv, do Pompeja, sjekli zaljev Castellammare na uzvisini Sorrenta, i, diveći se ogromnim, dubokim pećinama izdubljenima u strmoj obali, general Cork bi govorio: „Ne razumijem kako su sirene mogle živjeti u ovim vlažnim i mračnim pećinama.“ I raspitivao se o tim „dear old ladies“², s istom bojažljivom znatiželjom s kojom je, prije nego što ju je pozvao na objed, tražio od pukovnika Hamiltona obavještenja o Mrs. Fiat.

Mrs. Fiat, ta „dear old lady“, obazrivo je stavila na znanje generalu Corku da bi joj bilo nevjerojatno drago kada bje netko pozvao na objed „u stilu renesanse“. General Cork je nakon toga proveo dvije besane noći pokušavajući razumjeti kakav bi to trebao biti objed „u stilu renesanse“. Te večeri, malo prije nego što smo sjeli za stol, general Cork pozvao je Jacka i mene u svoj ured i sa zadovoljstvom nam pokazao jelovnik.

1 Izvrsno vino s Caprija.

2 Drage stare gospođe.

Jack je sugerirao generalu Corku da bi, na jednoj večeri u stilu renesanse, kuhanu ribu trebalo poslužiti prije pečenog mesa, nikako poslije. Zapravo, kuhana riba s jelovnika dolazila je poslije sparna i kukuruza. Ali, ono što je osobito zbunilo Jacka, bilo je ime ribe: „Sirena s majonezom”.

„Sirena? Riba?” upita Jack.

„Yes, a Syren... I mean... not an old lady of the sea... of course!” odgovori general Cork, malo zbunjen, „ne jedna od onih žena s repom od ribe... I mean... not a Syren, but a syren... I mean¹... riba, prava riba, od onih koje u Napulju zovu sirenama.”

„Sirena? Riba?” ponovi Jack.

„Afish... riba”, reče general Cork crveneći, „a very good fish². Ja je nikad nisam probao, ali mi kažu da je to izvrsna riba.” 1 okrećući se meni, upita me: „Odgovara li takva riba večeri u stilu renesanse?”

„Istinu govoreći”, odgovorim, „izgleda mi da bi takva riba bila poželjnija za objed u Homerovom stilu.”

„U Homerovom stilu?” reče general Cork.

„I mean... yes... u Homerovom stilu; makar sirena pristaje uza svaki umak”, odgovorim, tek toliko da ga spasim zabunjenosti; međutim, i sam sam se pitao kakva bi to vrsta ribe mogla biti.

„Of course!” uzvikne general Cork s uzdahom olakšanja. Kao i svi generali američke vojske, general je osjećao sveti strah od senatora i američkih ženskih klubova. Na nesreću, Mrs. Fiat, koja je stigla avionom tek prije nekoliko dana iz Sjedinjenih Država da bi preuzela komandu nad Wacsom Pete armije, bila je žena poznatog senatora Flata i predsjednica najelitnijeg ženskog kluba u Bostonu. General Cork je protrnuo.

„Bilo bi dobro da je pozovete da provede koji dan u vašoj lijepoj kući na Capriju”, rekao mi je kao da mi daje neki savjet, možda s nadom da makar za nekoliko dana udalji Mrs. Fiat iz Glavnog zapovjedništva.

1 Da, Sirena... mislim... ne stara morska gospođa... naravno... mislim... ne Sirena, nego sirena... mislim...

2 Vrlo dobra riba.

Ali ja sam protestirao, jer ako joj se sviđa moja kuća, Mrs. Fiat će je bez sumnje rekvirirati da bi napravila klub za žene, „rest camp” za svoje žene iz Wacsa.

„Ah, nisam ni pomislio na tu opasnost”, odgovorio je general Cork i lagano probljedio.

On je smatrao moju kuću na Capriju pomalo svojim osobnim rest campom, pa je zbog toga bio ljubomoran više nego što sam i ja sam bio. Kada je trebao pisati neki izvještaj za War Departement², ili stvoriti nekakav operacijski plan, ili kad mu je bilo potrebno nekoliko dana odmora, zvao me u svoj ured i pitao: „Ne čini li vam se da bi mi malo zraka na Capriju dobro došlo?”

Sa sobom bi poveo samo Jacka i mene, i poneki puta, svoga pobočnika. Nastavljali smo od Sorrenta duž obale do Massa Lubrense, i tako presijekali preko Bocche di Capri, pramca okrenutog prema Faraglionima.

Tek što bi se ukazao iz mora rt Massullo, i na krajnjoj točki rta pojavljivala moja kuća, lice generala Corka obasjao bi široki, dječaćki osmjeh.

„Ah, jasno je zašto su ovdje obitavale sirene“, rekao bi, „ovo je zaista njihova domovina!“

Ispitivao bi svojim pogledom, sjajnim od radosti, pećine izdubljene na padinama Monte Tiberija, ogromne stijene podignute iz valova u podnožju vrtoglavih hridina Matromanije: i dolje na istoku Sirenuse, otočiće na otvorenom moru kod Positana, koje sad ribari nazivaju Galli, gdje je Massine, učenik Djagileva, imao staru kulu šibanu valovima i vjetrovima, i u kojoj je stanovao samo jedan napušteni Pleyel, s tipkama zelenima od plijesni.

„Evo Pestuma!“ rekao bih, i pokazao rukom na dugu pjeskovitu obalu koja je zatvarala vidik na istoku.

A general Cork bi uzviknuo: „Ah, ovdje, ovdje bih volio živjeti!“

Za njega su postojala dva raja na svijetu: Amerika i Capri, koji je on poneki puta zvao nježnim imenom „little America“³. Capri

1 Odmorište; logor za predah od borbe.

2 Ministarstvo rata.

3 Mala Amerika.

bi bio za njega, bez sumnje, savršeni raj, da taj blaženi otok nije i sam čamio pod tiranijom izabrane grupe extraordinary women¹, kako ih zove Compton Mackenzie, sve redom manje ili više grofice, markize, vojvotkinje, princeze, gotovo sve i ne više tako mlade, a usto i ružne, koje su predstavljale žensku aristokraciju Caprija. Zna se da je moralna, intelektualna i društvena tiranija starih, ružnih žena, najgora od svih tiranija na svijetu.

Već zalazeći u godine tugovanja i uspomena, već posve obuzete sažaljenjem prema samima sebi, i zbog tog njihovog najkompliciranijeg osjećanja, najpatetičnijeg od svih, primorane da traže u svom skučenom ženskom društvu bolnu utjehu prošlosti, uzaludnu naknadu za izgubljenu ljubav, ove propale Venere okupile su se oko jedne rimske princeze, koja je u svojoj mladosti požela puno uspjeha i kod muškaraca, i kod žena. Ova je princeza imala već blizu pedesetih godina: visoka, puna, imala je grubo lice, hrapav glas, i nagovještaj dlačica već joj je sjenio mlitavu bradu. Iz straha od prijetnje bombardiranja, pobjegla je iz Rima, nije imala povjerenja u zaštitu koju je Vatikan obećao gradu Cezara i Petra i, kao što se onda pričalo, sumnjala je da će papin kišobran moći zaštititi Rim od kiše bombi. Sklonila se na Capri, gdje je pozvala i okupila oko sebe sve ono što je ostalo od te plejade Venera, blistavih nekad, a sada poniženih i uvelih, koje su u zlatno

doba markize Luise Casati i Mimi Franchetti napravile od Caprija Akropolu ženske gracije i ljepote, i ljubavi samo za žene.

Da bi uspostavile svoju svemoć na otoku, princeza je vrlo vješto znala iskoristiti pad, nastao zbog rata, grofice Edde Ciano i njene svite lijepih i mladih žena. Zbog velikog siromaštva ljudi, kojih je tako malo bilo na Capriju tih godina, one su bile primorane da glume ljubav, te su se međusobno otimala oko četvorice ili petorice mladića, koji su požurili iz obližnjeg Napulja na Capri da nešto zarade, kako su govorili, od čega bi mogli mirno živjeti za vrijeme rata. Ali ono što je najviše pomoglo princezi da utvrdi svoju svemoć na cijelom otoku, bila je vijest o budućem iskrcavanju Amerikanaca u Italiji. Kontesa Edda Ciano i njena mlada

1 Izvanredne žene.

pratnja napustile su otok u velikoj žurbi, sklanjajući se u Rim, i princeza je ostala jedinom gospodaricom otoka.

Svakoga poslijepodneva sastajale su se ove propale Venere u jednoj usamljenoj vili kod Piccola Marina, koja je bila na sredini puta između vile Teddyja Gerarda i vile Gracy Fields. Što se događalo na tim njihovim tajnim sastancima, nije se moglo saznati. Izgleda da su se zabavljale glazbom, stihovima, slikarstvom, neki su dodavali, i viskijem. Jedino se ne može dovesti u sumnju da su te ljupke žene, u području ukusa i osjećaja, ostale i u tim ratnim godinama vjerne Parizu, Londonu i New Yorku, odnosno Rue de la Paix, Mayfairu i trgovini Harper's, i da su zbog te svoje vjernosti izdržale puno napada i poruga svih vrsta. Što se tiče umjetnosti, ostale su vjerne D'Annunziju, Debussyju i Zuloagi, koji su bili njihovi Schiaparelli u smislu poezije, glazbe i slikarstva. I njihov način odijevanja bio je starinski, još uvijek inspiriran ukusom koji je markiza Casati prije trideset godina proslavila u cijeloj Europi.

Oblačile su duge jakne od tvida, boje nagorjelog duhana, ogrtače s kapuljačama od ljubičastog velura, i nosile, ovijene oko izbornog čela, visoke turbane od bijele ili crvene svile, ukrašene bogatim zlatnim iglama, kamenjem, biserima, pa su tako nalikovale na Sibillu Cumanu od Domenichina. Također, nisu nosile suknje, već hlače od lionskog samta, zelene ili tirkizne boje, iz kojih su izvirivale male noge u zlatnim sandalama, kao nožice kraljica na gotskim minijaturama Brevijara. Tako odjevene, a zahvaljujući svome hijerarhijskom držanju, izgledale su kao Sibile ili Pitije, i upravo su ih takvim imenima obično i nazivali. Kad su prelazile trg na Capriju, upravne i fatalne, mračnog lica, tvrdih pokreta, ponosne i obuzete sobom, svijet ih je, s nekim neodređenim osjećajem nemira, gledao kako prolaze. Izazivale su više strah, nego poštovanje.

Na dan 16. rujna 1943. Amerikanci su se iskrcali na Capriju, i na prvi glas ovog sretnog događaja, trg se ispunio narodom koji se veselio: kadli, evo, stižu ozbiljne Sibile, u grupi, putem od Piccola Marina, probijaju se kroz gomilu, otvaraju prolaz kroz mnoštvo ljudi samo pogledima svojih očiju, i okupljaju se u prvom redu oko princeze. Kada su prvi američki vojnici izbili na trg, koračajući povijeni, s uperenim puškomitraljezima, kao da očekuju da se svakog trenutka susretnu s neprijateljem, i kad su se našli nasuprot njihove grupe, zaustavili su se, uplašeni, a neki i ustuknuli.

„Živjeli saveznici! Živjela Amerika!“ vikale su zgužvane Venere svojim promuklim glasovima, dobacajući „osloboditeljima“ poljupce vrhovima prstiju. Budući da je general Cork požurio podići moral u redovima svojih vojnika, koji su već počeli odstupati, nesmotreno se našao i suviše isturen naprijed, okružile su ga Sibile, ščepale su ga desetine ruku, podigle u vis i odnijele. Nestao je, te se o njemu ništa nije znalo sve do kasno uvečer, kad su ga vidjeli kako prelazi prag Hotela Quisisana, iskolačenih očiju, s izbezumljenim izgledom krivca.

Sutradan uvečer bio je u Quisisani priređen svečani ples u čast „osloboditelja“, i tom prilikom general Cork napravio je podvig dostojan spomena. Trebao je otvoriti ples sa „first lady“ Caprija: nije postojala nikakva sumnja da je prva dama Caprija princeza. Dok je orkestar Quisisane svirao Star Dusi², general Cork prijeđe pogledom sve zrele Venere, poredane oko princeze, koja se već osmjehivala i polako podizala ruku. Na licu generala Corca vidjela se još sjenka straha od prethodne večeri.

Odjednom se njegovo lice ozari, njegov pogled prijeđe ogradu Sibila, i zastane na jednoj smeđoj djevojci, jednoj, s lijepim crnim očima, s velikim crvenim usnama, obrasloj sitnim crnim maljama po vratu i obrazima, koja je uživala u svetkovini, stojeći među spremačicama hotela na ulaznim vratima. Bila je to Antoaneta, garderobijerka Quisisane. General Cork se nasmiješi, prođe između Sibila, prijeđe, i ne gledajući ih, redove lijepih i mladih žena nagih ramena, blistavih očiju, koje su se tiskale iza princeze i njenih izbornih nimfi, i otvori ples u dlakavom naručju Antoanete.

1 Prva dama.

2 Zvezdana prašina, naslov poznatog šlagera iz tog vremena.

Bio je to velik skandal, od kojeg i danas drhte Faraglioni. Kakva je to sjajna vojska, američka vojska! Kakav je to krasan general, general Cork! Prijeći Atlantik da bi se osvojilo Europu, iskrcati se u Italiji, razbiti neprijateljsku vojsku, ući u Napulj kao pobjednik, osvojiti Capri, otok ljubavi, i proslaviti pobjedu, otvarajući ples s jednom garderobijerkom u Quisisani! Amerikanci su, to treba priznati, više smart² od Engleza. Kad se Winston Churchill, nekoliko mjeseci kasnije, iskrcao na Capriju, došao je doručkovati na stijeni Tragare, sasvim blizu moje kuće. Ali nije bio tako

otmjena kao general Cork. Trebao je na doručak pozvati bar Carmelinu, spremačicu gostionice Faraglioni.

Tih dana, koje je provodio u mojoj kući na Capriju, general Cork dizao se u zoru, odlazio sam u šetnju po šumi prema Faraglioni, ili se pentrao gore po stijenama koje su padale koso nad mojom kućom prema Matromaniji, ili, ako je more bilo mirno, izlazio bi sa mnom ili s Jackom, u barci, loviti ribu između hridina ispod Salto Tiberija. Volio je sjediti za mojim stolom sa mnom i sa Jackom, uz čašu vina sa Caprija, koje je dolazilo iz vinograda iz Sorda. Moj je podrum bio dobro opskrbljen vinom i likerima, ali nasuprot najboljem burgonjcu, najboljem bordou, vinu iz Rena ili Moselle, i najkraljevskijem konjaku, on je ipak preferirao obično, pitko vino iz vinograda Sorde na Monte Tiberiju. Uvečer, poslije večere, ispružili bismo se ispred kamina na kožama divokoza koje su pokrivale kamene ploče poda: bio je to velik kamin, a u dnu ognjišta bio je ugrađen kristal iz Jene. Kroz plamen se vidjelo more na mjesecini, Faraglioni koji su izlazili iz valova, hridine Matromanije, borova i hrastova šuma koja se prostirala iza moje kuće.

„Hoćete li ispričati Mrs. Fiat“, pitao me general Cork, osmjehujući se, „vaš susret sa maršalom Rommelom?“

Za generala Corca nisam bio ni kapetan Curzio Malaparte, the Italian liaison officer, ni pisac knjige Kaputi, ja sam bio Europa. Bio sam Europa, cijela Europa, sa svim svojim katedralama, statuama, slikama, pjesmama, glazbom, muzejima, knjižnicama,

1 Stijene koje strše ispred Caprija.

2 Elegantan.

dobivenim i izgubljenim borbama, besmrtnim slavama, vinima, jelima, ženama, herojima, psima, konjima; Europa kulturna, profinjena, duhovita, zabavna, uznemirujuća i nedokučiva. Generalu Corku se sviđalo imati Europu za svojim stolom, u svom automobilu, na svom zapovjednom mjestu na bojišnici kod Cassina ili Garigliana. Sviđalo mu se što može reći Europi: „Pričajte mi o Schummanu, Chopinu, Giottu, Michelangelu, Raffaellu, o onome damned fool' of Baudelaire, o onom damned fool of Picasso, pričajte mi o Jean Cocteauu.“ Sviđalo mu se što može reći Europi: „Ispričajte mi ukratko povijest Venecije, i ispričajte mi sadržaj Božanstvene komedije, pričajte mi o Parizu i o Maximu.² Sviđalo mu se da, bilo kad i u bilo koje vrijeme, može reći Europi za stolom: „Pričajte mi malo o tome kakav život vodi papa, koji sport najviše voli, recite mi je li istina da kardinali imaju ljubavnice.“

Jednoga sam dana, kad sam bio kod maršala Badoglia u Bariju, gdje je tada bila prijestolnica Italije, predstavljen Njegovu Veličanstvu Kralju, koji me ljubazno zapitao jesam li zadovoljan svojom misijom u Savezničkom zapovjedništvu. Odgovorio sam Njegovom Veličanstvu da sam bio

zadovoljan, ali da je prvih dana moj položaj bio veoma težak: da sam u početku bio samo „the bastard Italian liaison officer“, zatim, malo-pomalo, postao sam „this fellow “¹ i sada sam napokon: „the charming Malaparte“⁴.

„I talijanski narod je“, priopći Njegovo Veličanstvo Kralj s tužnim osmijehom, „pretrpio istu transformaciju. Na početku je bio the bastard Italian people, sad je, hvala Bogu, postao the charming Italian people. Sto se tiče mene...“ doda, i zašuti. Htio je reći da je za Amerikance on ostao „the Little King“⁵.

„Najteže je“, rekao sam, „objasniti ovim vrlim američkim mladićima da nisu svi Europljani mangupi.“

1 Prokleta budala.

2 Poznati pariški luksuzni restoran.

3 Onaj momak.

4 Ljupki Malaparte.

5 Mali kralj.

„Ako ih uspijete uvjeriti da među nama ima i poštenih ljudi „, reče Njegovo Veličanstvo Kralj s tajanstvenim osmijehom, „ dokazat ćete da ste zaista vrlo dobri i bit ćete zaslužni za Italiju i Europu.“

Ali ove vrle američke mladiće nije bilo lako uvjeriti u neke stvari. General Cork pitao me što su to ustvari Njemačka, Francuska, Švedska. „Grof Gobineau“, odgovorio sam, „definirao je Njemačku kao Indijance Europe.“ „Francuska je“, odgovarao sam, „otok okružen zemljom.“ „Švedska je“, odgovarao sam dalje, „šuma jela obučenih u smokinge.“ Svi su me gledali u čudu, uzvikujući: „Funny!“¹ Zatim me pitao, crveneći, je li istina da u Rimu postoji jedna kuća... mh... I mean..., jedna javna kuća za svećenike. Ja sam odgovarao: „Kažu da postoji jedna vrlo elegantna u Ulici Giulia.“ I dalje su me gledali iznenađeno, uzvikujući: „Funny!“ Zatim me pitao zašto talijanski narod prije rata nije podigao revoluciju i srušio Mussolinija. Ja sam odgovarao: „Da ne bi napravili ništa našao Rooseveltu i Churchillu, koji su, prije rata, bili veliki prijatelji s Mussolinijem.“ Još uvijek su me svi gledali iznenađeno, uzvikujući: „Funny!“ Zatim me pitao što je to totalitarna država. Ja sam mirno odgovarao: „To je država u kojoj je sve što nije zabranjeno, obavezno.“ I svi su me gledali iznenađeno, uzvikujući: „Funny!“

Ja sam bio Europa. Bio sam povijest Europe, civilizacija Europe, poezija, umjetnost, sve slave i sve tajne Europe. A istovremeno sam se osjećao potlačenim, uništenim, strijeljanim, osvojenim, oslobođenim, osjećao sam se kukavicom i herojem, bastard i charming, prijateljem i neprijateljem, pobijeđenim i pobjednikom. Osjećao sam se i osobom na svom mjestu; ali je bilo jako teško uvjeriti ove poštene Amerikance da i u Europi ima poštenih ljudi.

„Hoćete li ispričati Mrs. Fiat, molim vas“, kaže mi smiješeći se general Cork, „vaš susret sa maršalom Rommelom?“

Jednog dana na Capriju, moja vjerna house-keeper² Maria, izvijestila me da se jedan njemački general, u pratnji svoga

1 Smiješno.

2 Domaćica.

pobočnika, nalazi u atriju i da želi razgledati kuću. Bilo je proljeće 1942. nešto malo prije bitke kod El Alameina. Moja odsutnost je završila i sutradan sam trebao oputovati u Finsku. Axel Munthe, koji se odlučio vratiti u Švedsku, molio me da ga otpratim do Stockholma. „Star sam, Malaparte, slijep sam“, rekao mi je da bi me raznježio, „molim vas, otpratite me, putovat ćemo istim avionom.“ Iako sam znao da Axel Munthe, i pored svih svojih naočala, nije bio slijep (sljepilo je bila jedna njegova naivna izmišljotina da bi raznježio romantične čitatelje Povijesti San Michele, kad mu je trebalo, vidio je vrlo dobro), nisam mu mogao odbiti pratnju, te sam mu obećao da ću sutradan krenuti s njim.

Pošao sam odmah ususret njemačkom generalu i uveo ga u svoju knjižnicu. General me odmah pitao, gledajući ravno u moju alpisku uniformu, na kojoj se fronti nalazim. „Na finskoj fronti“, odgovorio sam. „Zavidim vam“, kaže mi, „ja ne podnosim vrućinu. A u Africi je jako toplo.“ Nasmije se s nekom sjenkom tuge, skine beretku, prijeđe rukom preko čela. Vidio sam, s užasom, da je imao lubanju veoma čudnog oblika: visoku preko mjere, ili bolje, produženu prema gore, sličnu velikoj žutoj kruški. Pratio sam ga iz sobe u sobu, kroz cijelu kuću, od knjižnice do podruma, a kad smo se vratili u veliki atrij s otvorenim prozorima, koji gledaju na najljepši pejzaž svijeta, ponudih mu čašu vina s Vezuva iz vinograda u Pompeji. Nazdravio je: „Prosit“¹, podigao čašu, popiyo naskap, a zatim, prije nego što je otišao, upitao me jesam li kupio ovu kuću već gotovu ili sam je dao sagraditi po svom vlastitom nacrtu. Odgovorih mu, a nije bila istina, da sam kupio već gotovu kuću. I jednim širokim pokretom ruke, pokazujući mu kose hridine Matromanije i tri gigantske stijene Faragliona, poluotok Sorrenta, otoke Sirena, plave daljine morske obale Amalfija, i udaljeni zlatni sjaj obale Pestuma, dodah: „Ja sam samo napravio nacrt za cijeli ovaj pejzaž.“

„Ach, so!“² uzviknu general Rommel. Stegne mi ruku i izađe.

Ostao sam na vratima, gledajući ga kako se penje strmim stepenicama usječenima u stijenu, koje su od moje kuće vodile

1 Nazdravlje.

2 Ah, tako!

prema Capriju. Onda sam vidio da se zaustavio, naglo okrenuo, i oštrim pogledom neko vrijeme piljio ravno u mene; zatim se naglo okrenuo i otišao.

„Wonderful!“ dreknu svi za stolom, a general Cork me pogleda dugim pogledom punim simpatije.

„Na vašem mjestu“, reče Mrs. Flat s jednim hladnim osmijehom, „ja ne bih u svoju kuću primila njemačkog generala“.

„Zašto ne?“ upitah zapanjeno.

„Nijemci su“, reče general Cork, „u to vrijeme bili saveznici Talijana“.

„Može biti“, reče Mrs. Flat s izrazom prezira, „ali bili su Nijemci.“

„Postali su Nijemci poslije vašeg iskrcavanja u Salernu“, odgovorim, „tada su naprosto bili samo naši saveznici.“

„Bolje biste napravili“, reče Mrs. Fiat, podižući ponosno glavu, „da ste u svoju kuću primali američke generale.“

„Tada, u Italiji“, kažem, „nije bilo lako doći do američkih generala, čak ni na crnoj burzi.“

„That's absolutely true“², reče general Cork, dok su se svi grohotom smijali.

„Vaš odgovor je i suviše lak odgovor“, reče Mrs. Fiat.

„Nikad nećete znati“, kažem, „koliko je jedan takav odgovor težak. U svakom slučaju, prvi američki oficir koji je ušao u moju kuću zvao se Siegfried Rheinhardt. Bio je rođen u Njemačkoj, borio se od 1914. do 1913. u njemačkoj vojsci, emigrirao u Ameriku 1929.“

„Bio je, dakle, američki oficir“, reče Mrs. Fiat.

„Naravno, bio je američki oficir“, odgovorim i počnem se smijati.

„Ne razumijem zašto se smijete“, reče Mrs. Fiat.

Okrenem se prema Mrs. Fiat i pogledam je. Ne znam zašto, sviđalo mi se gledati je. Imala je na sebi lijepu večernju haljinu od ljubičaste svile, sa žutim ukrasima, jako dekoltiranu; i to ljubičasto, i to žuto, dodavalo je nešto crkveno, a istovremeno i

1 Krasno!

2 To je apsolutna istina.

nešto pogrebno, ružičastom bljedilu njenog lica, osvježenog na vrhovima jagodica lakom sjenkom ruža, malo staklastom bljesku njenih očiju, koje su bile okrugle i zelene, njenom visokom i uskom čelu, i ugaslo-ljubičastom plamenu kose, koju je ona, bez sumnje, crnu još do prije nekoliko godina, nedavno obojila onom riđom bojom, kojom se frizeri trude sakriti sijedu kosu. Ali ta boja vatre, umjesto da prikrije godine - izdaje ih, otkriva dublje bore, ugašenije oči i mlohaviji ružičasti vosak lica.

Kao i sve Red Cross¹ i Wacs američke postrojbe, koje su svakoga dana stizale avionima iz Sjedinjenih Država, s nadom da će kao pobjednice ući u Rim ili Pariz, u svom sjaju elegancije, a da ne bi bijedno izgledale pred svojim rivalkama u Europi, i Mrs. Fiat je ponijela sa sobom, u svojim koferima, jednu večernju haljinu, posljednju kreaciju neke velike krojačice

u New Yorku: „Summer 1943.“². Sjedila je ukrućena, uspravna, s laktovima pripijenima uza se, s rukama ovlaš naslonjenima na rub stola, u pozi madone ili kraljice, koju su talijanski slikari quattrocenta najviše voljeli. Njeno lice bilo je svijetlo, glatko, izgledalo je kao lice sa starog porculana, tu i tamo ispucanog od vremena. Nije to bila više mlada žena, ali ne ni preko pedeset godina, kao što se često događa većini američkih žena kad ostare, ružičasta boja obraza ne samo da se nije ugasila, ni potamnila, već se nekako prosvijetlila i, tako, postala još čišća, još nevinija. Po njenom licu prije bi se reklo da je bila ne zrela žena mladenačkog izgleda, već mlada djevojka ostarjela čarolijom melema ili vještinom frizera, djevojčica prurušena u staricu. A sasvim čiste na tom licu, na kome su se Mladost i Starost još borile kao u baladi Lorenza Veličanstvenog, bile su oči: bile su akvamarinsko-zelene, i u njima su se osjećaji podizali na površinu, talasajući se poput zelenih algi.

Široki dekolte na haljini dopuštao je da se naslute veoma bijela i okrugla ramena, bijele su bile i ruke, gole do iznad lakata. Imala je dug i savitljiv vrat, onaj labuđi vrat koji je za Sandra Botticellija bio znak savršene ženske ljepote. Promatrao sam Mrs.

1 Crveni križ.

2 „Ljeto 1943.“.

Fiat, i bilo mi je ugodno gledati je: možda radi onog umornog izgleda lica, u isti mah djetinjastog, ili zbog oholosti i prezira njenih očiju, njenih malih usta s tankim usnama, njene lako namrštene obrve.

Mrs. Fiat je sjedila u dvorani stare, otmjene, napuljske palače, svečane i lijepe arhitekture, koja je pripadala jednoj od najslavnijih obitelji napuljskog i europskog plemstva: vojvode od Toleda nisu ni za korak ustuknule pred obiteljima Colonna, Orsini, Polignak, ni Westminster, osim, u nekim prilikama, pred vojvodama od Alba. I za tim raskošno postavljenim stolom, u blijesku murano-kristala i porculana Capodimonte, pod freskom koju je radio Luca Giordano, između tih zidova obloženih najljepšim i najskupljim arapsko-normanskim tapiserijama sa Sicilije, lijepo je odudarala. Mrs. Fiat je bila savršen primjerak kako bi izgledala Amerikanka quattrocenta, odgajana u Firenci na dvoru Lorenza Veličanstvenog, ili u Ferrari na dvoru Estense, ili u Urbinu na dvoru Delia Rovere, i čija bi Jivre de chevetⁿ bila ne Blue Book², već Cortegiano³ od Messer Baldassara Castiglionea.

Je li to bila ljubičasta boja njezine haljine, ili žuti ukrasi (ljubičasto i žuto boje su koje prevladavaju na kromatskim pejzažima renesanse), ili je to bilo visoko i usko čelo, ili bijeli i ružičasti sjaj lica, sve, čak i lakirani nokti, način češljanja kose, zlatni broševi na grudima, sve je to od nje stvaralo Amerikanku, suvremenicu žena Bronzina, Ghirlandaioa, Botticellija.⁴ Čak i ljupkost, koja je kod tih lijepih i tajanstvenih žena, koje su slikali ti slavni

slikari, izgledala duboko prožeta surovošću, kod nje je dobijala neku novu čednost, tako da je Mrs. Fiat izgledala kao čudovište čednosti i djevičanstva. I izgledala bi, bez sumnje, drevnijom i od samih Venera, i od samih nimfi Botticellija, kad ne bi nešto u njenom licu, u sjaju njene kože, slične maski od porculana, u njenim okruglim zelenim očima, širom otvorenim, i usredotočenima,

1 Noćna lektira.

2 Plava knjiga (u njoj se nalaze osobni podaci američkih državnika).

3 Dvorjanin Baldassara Castiglionea (XVI st.).

4 Slikari quattrocenta.

Podsjećalo na neke obojene slike Voguea i Harper's Bazara* za reklamiranje nekog „Institut de Beaute”², ili kakve tvornice prehrambenih konzervi: ili točnije, da ne bismo previše uvrijedili samoljublje Mrs. Fiat, kad ne bi podsjećala na modernu kopiju stare slike, s onim nečim blještavim i pretjerano novim, poput laka na modernoj kopiji jedne stare slike. Bila je to, ako smijem reći, slika autora, ali lažna. Kad se ne bih bojao da ću ražalostiti Mrs. Fiat, dodao bih da je ona bila u istom stilu renesanse, ali već pomalo opterećena ukusom baroka, kao i poznata „bijela dvorana” palače vojvode od Toleda, u kojoj smo te večeri bili okupljeni za stolom generala Corka. Bila je pomalo kao Tuškjevič, osoba iz Tolstojeva romana Ana Karenjina, koji je bio u istom stilu Luja XV kao i salon princeze Betsy Tverske.

Ali su glas, pokret, i oholost, koja je izbijala iz svake njene riječi, iz svakog njenog pogleda, iz svakog njenog osmijeha, otkrivali, ispod maske u stilu renesanse, u Mrs. Fiat modernu ženu, in tune with our times³, tipičnu Amerikanku: njen glas je bio odsječan i rezak, pokret odlučan i „sophisticated”⁴, ponos nestrpljiv, razdražen onim posebnim snobizmom Park Avenua, za koji ne postoje druga bića dostojna poštovanja, osim prinčeva i princeza, vojvoda i vojvotkinja, jednom riječju, „plemstva”; i više „plemstva” lažnog, negoli pravog. Mrs. Fiat bila je tu, sjedila je za našim stolom, pored generala Corka, a ipak, koliko daleko od nas! Ona je mislima lebdjela u uzvišenim sferama gdje blistaju, kao zlatne zvijezde, princeze, vojvotkinje, markize stare Europe. Sjedila je ukrućena, s lako zabačenom glavom, pogledom uprtim na jedan lutajući oblak na nekom nevidljivom tirkiznoplavom nebu: i, prateći njen pogled, primjetio sam da je Mrs. Fiat zaustavila pogled na slici obješenoj na zidu baš preko puta nje, na portretu mlade princeze Teano, bake po majci vojvode od Toleda, koja je oko 1860. osvjetljavala svojom ljepotom i svojom ljupkošću

1 Poznati modni časopisi.

2 Kozmetički salon.

3 U skladu s našim vremenom.

4 Izvještačen.

posljednje tužne dane na dvoru Burbonaca u Napulju. I nisam se mogao suzdržati, a da se ne nasmijem, kad sam primjetio da je i princeza Teano sjedila lako zabačene glave, očiju okrenutih prema nebu, potpuno u istoj pozi kao i Mrs. Fiat.

General Cork uhvati moj smiješak, pođe za mojim pogledom, pa se i sam osmjehne.

„Naš prijatelj, Malaparte“, reče general Cork, „poznaje sve princeze u Europi.“

„Really?“¹ uzviknu Mrs. Fiat, sva se zajapuri od zadovoljstva, pa polako spusti pogled na mene: između njenih usana, poluotvorenih u osmijeh divljenja, ugledah blistavost zubi, jasnu munju tih izvanrednih američkih zubi, protiv kojih godine ne mogu učiniti ništa, a izgledaju gotovo prirodno, toliko su bijeli, jednaki, netaknuti. Taj me osmijeh zaslijepio, natjerao me da spustim očne kapke, s nekim lakim drhtajem straha. Bio je to onaj užasan sjaj zubi koji je u Americi prvi sretni znak starosti, posljednji bljesak kojim svaki Amerikanac, dok silazi, smiješeći se, u grob, šalje posljednji pozdrav svijetu živih.

„Srećom, ne baš sve!“ odgovorih, otvarajući oči.

„Poznajete li princezu Esposito“, reče Mrs. Fiat, „ona je first lady u Rimu, a real princess.“²

„Princezu Esposito?“ odvratih, „ne postoji princeza sa takvim imenom.“

„Hoćete reći da ne postoji princeza Carmela Esposito?“ upita Mrs. Fiat, mršteći se i gledajući me s hladnim prezirom, „to je moja draga prijateljica. Nekoliko mjeseci prije početka rata bila je moj gost u Bostonu, zajedno sa svojim mužem, princom Gennarom Espositom. Rodakinja je vašeg kralja, i ima, naravno, veličanstvenu palaču u Rimu baš pored kraljevskog dvora. Jedva čekam da Rim bude oslobođen, odmah bih odjurila i odnijela joj pozdrave žena iz Amerike.“

„Žao mi je, ali ne postoji, ne može postojati, neka princeza Esposito“, odgovorim. „Esposito je ime koje dom za siročad daje napuštenoj djeci, djeci nepoznatih roditelja.“

1 Ozbiljno?

2 Prva dama... prava princeza.

„Nadam se da me nećete još uvjeravati“, reče Mrs. Fiat, „da sve princeze u Europi znaju tko su im bili roditelji.“

„To ne tvrdim“, odgovorih, „htio sam samo reći da se u Europi zna kako se princeze, ako su prave princeze, rađaju.“

„Kod nas, in the States“, reče Mrs. Fiat, „nikad se nitko ne pita, čak ni princeza, kako se rodila. Amerika je demokratska zemlja.“

„Esposito“, dodao sam, „je veoma demokratsko ime. U uličicama Napulja svi se zovu Esposito.“

„I don't care"¹, reče Mrs. Fiat, „ne tiče me se, ne trebam znati da se svi u Napulju zovu Esposito. Ono što znam, to je da je moja prijateljica princeza Carmela Esposito prava princeza. Čudno je da je ne poznajete. Ona je rođakinja vašega kralja, i to mi je dovoljno. U Washingtonu, u State Departementu², rekli su mi da se za vrijeme rata držala jako dobro. Ona je bila ta koja je nagovorila vašeg kralja da uhiti Mussolinija. Ona je prava junakinja."

„Ako se držala dobro za vrijeme rata", reče pukovnik Eliot, „znači da nije prava princeza."

„Ona je princeza", reče Mrs. Flat, „a real princess."

„U ovom ratu", progovorih, „sve žene Europe, princeze i kućepaziteljice, sve su se držale vrlo dobro."

„That's true"³, javi se general Cork.

„Žene koje su imale kontakt s Nijemcima", reče pukovnik Brand, „relativno su malobrojne."

„Držale su se, dakle, puno bolje od muškaraca", reče Mrs. Fiat.

„Držale su se isto tako dobro kao i muškarci", kažem, „iako na drugi način."

„Žene Europe", reče Mrs. Flat s ironičnim naglaskom, „bile su vrlo dobre i s američkim vojnicima: mnogo bolje negoli muškarci, zar nije tako, generale?"

„Yes... no... I mean..." odgovori general Cork, crveneći.

1 Ne marim.

2 Državni ured za vanjske poslove.

3 To je istina.

„Nema nikakve razlike", primijetih, „između žene koja ide sa Nijemcem i žene koja ide s Amerikancem."

„Što?" uzviknu Mrs. Fiat, oporim glasom.

„S moralne točke gledišta", rekoah mirno, „nema nikakve razlike."

„Postoji jedna veoma važna", reče Mrs. Fiat, dok su svi šutjeli, crveni u licu: „Nijemci su barbari, a američki su vojnici hrabri mladići."

„Da", reče general Cork, „oni su hrabri mladići."

„Oh, sure!" uzviknu pukovnik Eliot.

„Da ste izgubili rat", rekoah, „nijedna vas žena u Europi ne bi udostojila nijednim osmijehom. Žene više vole pobjednike od pobijeđenih."

„Vi ste amoralni", reče Mrs. Fiat, hladnim glasom.

„Naše žene", produžim, „ne idu sa vama zato što ste lijepi i što ste hrabri mladići, nego zato što ste pobijedili u ratu."

„Do you think so, General?"² upita Mrs. Flat i naglo se okrene prema generalu Corku.

„I think... yes... no... I think..." odgovori general Cork, trep- ćući.

„Vi ste sretan narod", kažem, „ne možete shvatiti izvjesne stvari."

„Mi Amerikanci," reče Jack gledajući me s izvjesnom dozom naklonosti, „nismo sretni, ali imamo sreće. We are not happy, we are fortunate."³

„Željela bih da svi u Europi", reče polako Mrs. Fiat, „imaju sreće kao i mi. Zašto se i vi ne pobrinete za svoju sreću?"

„Dovoljno nam je da smo sretni", odgovorim, „jer smo mi sretni."

„Sretni?" uzviknu Mrs. Fiat, zapanjeno, „kako možete biti sretni kad vaša djeca umiru od gladi, a vaše žene se ne stide podavati za kutiju cigareta? Vi niste sretni, vi ste amoralni."

1 Oh, sigurno.

2 Mislite li i vi tako, generale?

3 Nismo sretni, imamo sreće.

„S jednom kutijom cigareta", rekoh tiho, „može se kupiti tri kilograma kruha."

Mrs. Fiat pocrveni, a menije bilo drago što je pocrvenjela.

„Sve su žene dostojne poštovanja", nastavih, „čak i one koje se prodaju za kutiju cigareta. Sve poštene žene cijeloga svijeta, čak i poštene žene Amerike, morale bi naučiti od jadnih žena Europe kako se žena može podati s dostojanstvom, da bi utažila glad. Zate li što je to glad, Mrs. Fiat?"

„Ne, hvala bogu. A vi?" reče Mrs. Fiat. Primijetih kako joj dršću ruke. „Duboko poštujem sve one koje se podaju zbog gladi", odgovorim, „ako bih bio gladan i ne bih mogao najesti se na neki drugi način, ne bih ni tren razmišljao o tome trebam li prodati svoju glad za komad kruha, ili za kutiju cigareta."

„Glad, glad, uvijek isti izgovor", reče Mrs. Fiat.

„Kad se budete vraćali u Ameriku", rekoh, „moći ćete reći da ste bar naučili ovu groznu i čudesnu činjenicu: da se glad u Europi može kupiti kao i svaka druga stvar."

„Što podrazumijevate pod tim kupili gladi" upita me general Cork.

„Hoću reći, kupiti glad", odgovorih. „Američki vojnici misle da kupuju ženu, a oni kupuju njenu glad. Misle da kupuju ljubav, a kupuju komadić gladi. Da sam ja američki vojnik, kupio bih komad gladi pa bih ga odnio u Ameriku i poklonio ga svojoj ženi, da joj pokažem što se može kupiti u Europi za kutiju cigareta. To je lijep poklon, komad gladi"

„Te nesretnice koje se prodaju za kutiju cigareta", reče Mrs. Fiat, „ne izgledaju kao da su gladne. Izgledaju vrlo dobro."

„Vježbaju švedsku gimnastiku s plovcem", odgovorim.

„What?" uzviknu Mrs. Fiat i izbeči oči.

„Kad sam bio prognan na otok Lipari", kažem, „francuske i engleske novine objavile su da sam teško bolestan i optužile Mussolinija da surovo postupa s političkim osuđenicima. Bio sam, zaista, jako bolestan i postojala je bojazan da imam tuberkulozu. Mussolini je naredio policiji na Liparima da me fotografiraju u sportskom stavu i da pošalju fotografiju u Rim, Ministarstvu

unutarnjih poslova, koje bi je onda objavilo u novinama, da bi se vidjelo da sam sasvim dobrog zdravlja. Tako, jednog jutra, dođe kod mene policijski činovnik, zajedno s fotografom, i naredi mi da zauzmem sportski stav.

„Ne bavim se sportom na Liparima”, odgovorio sam mu.

„Pa čak ni švedskom gimnastikom?” upitao je policijski činovnik.

„Da”, odgovorim, „radim ponekad švedsku gimnastiku s plovcem.”

„U redu”, rekao je policijski činovnik, „fotografirat ćemo vas kako radite švedsku gimnastiku s plovcem.” I dodao je, kao da je htio dati mi savjet u vezi s mojim zdravljem: „To nije jako teška gimnastika. Trebali biste raditi neke puno teže vježbe, da bi vam se razvili prsni mišići. Trebat će vam to.”

„Na Liparima čovjek postaje lijen”, odgovori sam mu, „a onda, kad je čovjek prognan na otok, za što su mu potrebni mišići?”

„Mišići”, objasnio je policijski činovnik, „više vrijede od mozga. Da ste imali jače mišiće, ne biste bili ovdje.”

„Lipari imaju najveća ležišta kamena plovca koja postoje u Europi. Kamen plovac je veoma lak, toliko lak da pliva na površini vode. Otišli smo u Canneto, tamo se nalaze rudnici plovca, i nakon što sam uzeo jedan ogroman blok poroznog i lakog kamena, koji je izgledao kao blok granita od deset tona, a koji je, ustvari, težio jedva koji kilogram, podigao sam ga rukama iznad svoje glave, smijući se. Fotograf škljocne aparatom, i tako sam se ja fotografirao u sportskom stavu. Talijanske novine objavile su fotografiju, nakon čega mi je majka pisala: „Sretna sam što vidim da ti je dobro i da si postao jak poput Herkulesa.”

„Vidite, Mrs. Fiat: za te nesretnice koje se prodaju za kutiju cigareta, prostitucija je samo neka vrsta gimnastike s kamenom plovcem.”

„Ah! ah! ah! Wonderful!” uzvikne general Cork, a veseo smijeh zaori se oko stola.

Mrs. Fiat, iznenađena i gotovo uplašena, pocrveni, i okrene se generalu Corku:

„Ali ja ne razumijem!” promuća Mrs. Fiat.

„To je samo šala”, reče general Cork, smije se, „nothing but a joke, a marvellous joke!”¹ i počne kašljati, da bi prikrio zadovoljstvo koje mu je ova šala prouzročila.

„To je veoma glupa šala”, reče ozbiljnim glasom Mrs. Fiat, „i naprosto me čudi kako se jedan Talijan može smijati takvim stvarima.”

„Jeste li sigurni da se Malaparte smije?” zapita Jack. Osjetio sam da je uzbuđen. Gledao me ravno u oči i smiješio mi se sa simpatijom.

„Anyway, I don't like jokes”², reče Mrs. Fiat.

„Zašto vam se ne sviđaju šale?” upitam je. „Kad sve ono što se događa oko nas u Europi ne bi bilo šala, mislite li da bi nas to rasplakalo, da bi bilo dovoljno samo plakati?”

„Vi ne znate plakati”, odgovori Mrs. Fiat.

„Zašto biste željeli da plačem? Možda zato što na zabavama, koje vaše Wacs organiziraju radi razbibrige američkih oficira i vojnika, vi ljubazno

pozivate naše žene, ali zabranjujete njihovim muževima, njihovim zaručnicima, njihovoj braći da ih prate? Voljeli biste, možda, da plaćem zato što u Americi nema dovoljno prostitutki da biste ih poslali u Europu da zabavljaju vaše vojnike? Ili bi trebao plakati zato što vaš poziv našim ženama da dođu na zabavu same nije invitation a la valse³, nego poziv na prostituciju?"

„U Americi", odgovori Mrs. Fiat, gledajući me zgroženo, „nema ničeg lošeg u tome da se ženu bez muža pozove na zabavu."

„Da su Japanci prodrli u Ameriku", kažem, „i da su se s vašim ženama ponašali kao što se vi ponašate s našim ženama, što biste rekli, Mrs. Fiat?"

„Ali mi nismo Japanci!" javi se pukovnik Brand.

„Japanci su obojeni ljudi", reče Mrs. Fiat.

1 Ništa, samo šala, dobra šala!

2 U svakom slučaju, ja ne volim šalu.

3 Poziv na ples.

„Za pobijeđene narode", uzvratim, „svi pobjednici su obojeni ljudi."

Nelagoda i tišina dočekale su moje riječi. Gledali su me zaprepašteno i rastuženo; bili su to jednostavni ljudi, pošteni, bili su to Amerikanci, najčistiji, najpravedniji među ljudima, i gledali su me s nijemom simpatijom, zapanjeni i rastuženi, i istinitost mojih riječi primorala ih je na crvenilo. Mrs. Fiat je oborila glavu i šutjela. Poslije nekoliko minuta, general Cork mi se obrati: „Mislim da imate pravo", reče.

„Do you really think Malaparte is right?"¹ upita tiho Mrs. Fiat.

„Da, mislim da ima pravo", odgovori joj sporim glasom general Cork, „čak su i naši vojnici ljuti što se moraju tako ponašati prema Talijanima, muškarcima i ženama, na način koji smatraju... yes... I mean... ne jako pristojnim. Ali to nije moja krivnja. Držanje koje moramo imati prema Talijanima preporučeno nam je iz Washingtona."

„Iz Washingtona?" uzviknu Mrs. Fiat.

„Da, iz Washingtona. Novine Pete armije Stars and Stripes² objavljuju svakog dana mnogobrojna pisma G.I.-a koja ponavljaju istu temu, tako reći iste riječi koje nam je i Malaparte sad rekao. Pripadnici G.I.-a, Mrs. Fiat, građani su jedne velike zemlje, u kojoj je žena poštovana."

„Thank God!"³ uzviknu Mrs. Fiat.

„Pažljivo čitam, svakog dana, pisma koja naši vojnici šalju novinama Stars and Stripesu; i baš sam prošlog tjedna izdao naredbu da se na naše zabave, odsada, ne pozivaju samo žene, nego i njihovi muževi, ili njihova braća. Mislim da sam dobro napravio."

„I ja mislim da ste dobro napravili", reče Mrs. Fiat, „ali se ne bih čudila kad se Washington ne bi složio s vama."

„Washington je odobrio moju odluku", reče general Cork s ironičnim osmijehom, „ali i bez odobrenja Washingtona, mislim

- 1 Mislite li zbilja da Malaparte ima pravo?
- 2 Zvijezde i pruge (obilježja američke zastave).
- 3 Hvala Bogu.

da sam napravio dobru stvar, baš s obzirom na posljednji skandal."

„Kakav skandal?" upita Mrs. Fiat i nagne lagano glavu na rame.

„To nije, naravno, ni najmanje zabavna priča", reče general Cork. I ispriča kako je prije nekoliko dana mladić od osamnaest godina ubio, hicima iz pištolja, nasred Ulice Chiaia, svoju sestru, zato što je, i pored zabrane svoje obitelji, otišla na zabavu u jedan klub američkih oficira. „Gomila je", dodaje general Cork, „pljeskom odobrila ubojčin čin."

„What?" čudi se Mrs. Fiat.

„Gomila je pogriješila", reče general Cork, „ali..."

Dvije večeri ranije, nekoliko napuljskih djevojaka iz dobrih obitelji, koje su nerazumno prihvatile poziv za zabavu u klubu američkih oficira, bile su odvedene iz predvorja kluba u sobu uređenu za Pro Station¹, gdje su ih na silu podvrgli liječničkom pregledu. Cijeli je Napulj bio zgranut.

„Prijavio sam vojnom sudu", dodaje general Cork, „odgovorne za tu sramotu."

„Obavili ste svoju dužnost", reče Mrs. Fiat, crveneći.

„Thank you", reče general Cork.

„Talijanske djevojke", nastavi major Morrison, „imaju pravo na naše poštovanje. To su djevojke na svom mjestu, isto toliko dostojne našeg poštovanja koliko i naše američke djevojke."

„I agree with you", reče Mrs. Fiat, „but I can't agree with Malaparte."²

„Zašto ne", reče general Cork. „Malaparte je dobar Talijan, naš je prijatelj, i mi ga jako volimo!"

Svi me pogledaše, smiješeći se; a Jack, koji je sjedio nasuprot meni, namigne mi.

Mrs. Fiat se okrene i počne me promatrati pogledom u kojem su se ironija, prkos i zloba stapali u blagonaklonu zapanjenost, pa

1 Prophylactic station - higijenska stanica za pregled i prvu pomoć.

2 Slažem se s vama... ali ne mogu se složiti s Malaparteom.

me i ona počasti osmijehom: „You are fishing for compliments, aren't you?"¹ izgovori.

U isto vrijeme otvore se vrata, te se na pragu, s majstorom ceremonije koji je išao naprijed, pojave četiri lakeja u livreji, unoseći, na starinski način, na nekoj vrsti nosila pokrivenih prekrasnim crvenim brokatom s grbom vojvode od Toleda, veliku ribu na ogromnom, teškom srebrnom pladnju. Dvoranom se prolomi usklik radosti i divljenja. „Oh!" prođe stolom, a general Cork, poviče: „Evo sirene!" okrene se i nakloni pred Mrs. Fiat.

Majstor ceremonije, kojemu su pomagali lakeji, spustio je pladanj nasred stola, pred generala Corka i Mrs. Fiat, i povukao se nekoliko koraka unatrag.

Pogledali smo u ribu i problijedjeli. Sa usana Mrs. Fiat oteo se krik užasa i general Cork je pozelenio.

Djevojčica, ili nešto što je sličilo na djevojčicu, bila je ispružena na leđima, na pladnju, preko zelenog lišća salate u velikom vijencu ružičastih grana koralja. Oči su joj bile otvorene, usta poluzatvorena: pogledom punim divljenja promatrala je Trijumf Venere Luce Giordana na stropu. Bila je naga, ali njena tamna koža, sjajna, iste ljubičaste boje, kao i haljina Mrs. Fiat, isticala je, baš kao što bi i kakva lijepa haljina, još uvijek nezrele, ali već skladne oblike njenog tijela, blagi nagib kukova, laku oblinu trbuha, male djevičanske grudi, široka i puna ramena.

Nije mogla imati više od osam do deset godina, iako je na prvi pogled izgledala prerano sazrelom, njeni već ženstveni oblici davali su joj petnaest godina. Mjestimično napukla koža, ili poderana kuhanjem, posebno na ramenima i bokovima, omogućila da se vidi nježno meso, negdje srebrakasto, negdje pozlačeno: tako je upravo izgledalo kao da je odjevena u ljubičastu i žutu boju, isto kao Mrs. Flat. I baš kao i Mrs. Fiat, lice joj je (koje je od kipuće vode izašlo iz kože, kao prezreli plod izvan svoje ljuske) nalikovalo na blistavu masku od starog porculana, izbačenih usana, čela visokog i uskog, očiju okruglih i zelenih. Ruke su joj bile kratke, poput peraja koje su se završavale u šiljak, kao ruke bez prstiju.

1 Baš tražite komplimente, zar ne?

Čuperak svilenih niti kose krasio je tjeme njene glave i padao duž sićušnog lica, skupljenog i zgrčenog u grimasu nalik osmijehu. Duga i tanka bedra završavala su, kako kaže Ovidije, in piscem, u ribljem repu. Mala je djevojčica ležala u svom srebrnom kovčegu i izgledala kao da spava. Ali, uslijed neoprostive zaboravljivosti kuhara, spavala je, kao što spavaju mrtvaci prema kojima nitko nije imao samilosti da im spusti očne kapke: širom otvorenih očiju. I promatrala je tritone Luce Giordana kako pušu u svoje morske školjke, i delfine upregnute u Venerine kočije, kako galopiraju preko valova; голу Veneru kako sjedi u zlatnoj kočiji, bijelu i ružičastu svitu njezinih nimfi, i Neptuna, s trozubcem u ruci, kako juri morem, nošen brzinom svojih bijelih konja, još željnih nevine Hipolitove krvi. Promatrala je na stropu Trijumf Venere, to zelenoplavo more, te srebrnkaste ribe, ta zelena morska čudovišta, te bijele oblake koji su zalutali u dubini horizonta, i smiješila se, ushićena: bilo je to njeno more, bila je to njena izgubljena domovina, zemlja njenih snova, sretno kraljevstvo sirena.

Prvi put u životu vidio sam kuhanu djevojčicu, djevojčicu skuhanu; i šutio sam, obuzet svetim strahom. Svi su uzvanici za stolom bili blijedi od užasa.

General Cork podigne oči prema svojim gostima, i drhtavim glasom promuca : „Ah ovo nije riba! ... To je djevojčica!"

„Ne", reko, „to je riba."

„Jeste li sigurni da je to riba, prava riba?" reče general Cork, prelazeći rukom preko čela vlažnog, hladnog i oznojenog.

„To je riba", reko glasnije, „to je čuvena Sirena iz Akvarija"

Poslije oslobođenja Napulja saveznici su, iz vojnih razloga, zabranili ribarenje u zaljevu: između Sorrenta i Caprija, između Caprija i Ischije, more je bilo zatvoreno minskim poljima, puno plutajućih mina plutalo je po njemu, zbog čega je ribarenje bilo opasno. Ni saveznici, a osobito Englezi, nisu se usuđivali dopustiti ribarima da isplove na otvoreno more, iz straha da ne odnesu važne informacije njemačkim podmornicama, ili da ih ne bi opskrbljivali naftom, ili da ne dovedu u bilo kakvu opasnost stotine i stotine ratnih brodova, vojne transporte Libertyships, usidrene u zaljevu. Nemati povjerenja u napuljske ribare! Vjerovati da su sposobni za takve zločine! Ali, bilo kako bilo, ribarenje je bilo zabranjeno.

U cijelom Napulju nije bilo moguće naći ne samo ribu, već ni riblju kost: ni srdele, ni list, ni jastozi, ni trilje, ni hobotnice, ništa. Stoga je general Cork, kada je priređivao objed u čast nekog visokog američkog oficira, maršala Alexandera, generala Juina, generala Andersa, ili neke važne političke ličnosti, Churchilla, Višinskog, Bogomolova, ili pak komisije američkih senatora, koji su avionom stizali iz Washingtona da bi pokupili žalbe vojnika Pete armije na njihove generale, njihova mišljenja, njihove savjete u pogledu najozbiljnijih ratnih problema, uveo običaj da se riba za njegovu trpezu lovi u napuljskom Akvariju, koji je, nakon Akvarija u Monacu, najbogatiji u Europi.

Zato je riba na objedima generala Corca uvijek bila vrlo svježa i rijetke vrste. Na objedu koji je priredio u čast Eisenhowera jeli smo čuvenog „divovskog polipa", kojeg je napuljskom Akvariju poklonio njemački car Wilhelm II. Poznate japanske ribe, po imenu „dragoni", dar japanskog cara Hiro Hita, bile su žrtvovane na trpezi generala Corca u čast jedne grupe američkih senatora. Ogromna usta ovih čudnih riba, žute škrge, crne i crvene peraje, slične krilima slijepoga miša, zelenozlatni rep, čelo načičkano šiljcima poput Ahilove kacige, duboko su uzbudili duše senatora, koji su već i bili uznemireni razvojem ratnih operacija protiv Japana. Ali general Cork, čije su vojne vrline bile udružene s kvalitetama izvrsnog diplomata, podigao je moral svojih gostiju time, što je prvi zapjevao Johnny got a zero', poznatu pjesmu američkih zrakoplovaca na Pacifiku, a koju su onda svi zajedno zorno otpjevali.

U početku, general Cork je naređivao da se riba za njegovu trpezu lovi u ribnjacima jezera Lucrino, poznatog po svojim opasnim i izvrsnim ugorima, koje je Lukul, koji je imao svoju vilu

1 U prijevodu, Johnny je dobio nulu (popularna pjesma američkih vojnika u 2. svj. ratu, nastala 1943.)

u blizini jezera, hranio mesom svojih robova. Ali američke novine, koje nisu nikad propuštale priliku da pokrenu oštre napade protiv višeg zapovjedništva vojske SAD-a, optužile su generala Corka za „mental cruelty“¹, zato što je primoravao svoje goste, „poštovanja dostojne američke građane“, da jedu Lukulove u gore. „Može li nam reći general Cork“, usudile su se objaviti neke novine, „kakvim mesom on hrani svoje u gore?“

I kao posljedica tih optužbi, došao je nalog generala Corka da će se odsada riba za njegovu trpezu loviti u napuljskom Akvariju. Tako su, jedna po jedna, sve najrjeđe i najpoznatije ribe Akvarija bile žrtvovane „mental cruelty“ generala Corka: čak i hrabra sabljarka, dar Mussolinija (koja je bila servirana kuhana, s prilogom od kuhanih krumpira), i izvrsna, dobra tunjevina, dar njegovog veličanstva Vittoria Emanuelea III, i jastog s otokas Wright, dragi poklon njegovog britanskog veličanstva Georgea V.

Dragocjene oštrige koje proizvode bisere, što ih je vojvoda od Aosta, vicekralj Etiopije, poslao kao dar napuljskom Akvariju (bile su to biserne školjke s obale Arabije, preko puta Massaua), ukrasile su objed koji je general Cork priredio Višinskom, sovjetskom povjereniku za vanjske poslove, tada predstavniku SSSR-a u Savezničkoj komisiji u Italiji. Višinski je bio jako iznenađen kad je u svakoj od svojih oštriga našao po jedan ružičasti biser, u boji mladog mjeseca. I podigao je oči s tanjura, gledajući generala Corka istim pogledom kojim bi pogledao bagdadskog emira na objedu iz tisuću i jedne noći.

„Nemojte ispljunuti koščicu“, rekao mu je general Cork, „izvrsna je.“

„Ali to je biser!“ uzviknuo je Višinski.

„Of course, it is a pearl! Don't you like it?“²

Višinski je progutao biser, mrmljajući u zube na ruskom: „Ovi truli kapitalisti!“

Ni Churchill nije bio manje iznenađen kada je, pozvan na objed kod generala Corka, našao u tanjuru neku čudnu ribu, okruglu i tanku, boje čelika, sličnu disku starih atletičara.

1 Psihološko nasilje.

2 Naravno, to je biser! Zar vam se ne sviđa?

„Što je to?“ upita Churchill.

„Riba“, odgovori general Cork.

„Riba?“ ponovi Churchill, pažljivo promatrajući tu neobičnu ribu.

„Kako se zove ova riba?“ upita general Cork majstora ceremonije.

„To je torpedo“, odgovori majstor ceremonije.

„Što?“ upita Churchill.

„Torpedo“, odgovori general Cork.

„Torpedo?“ ponovi Churchill.

„Yes, of course, a torpedo“¹, reče general Cork, okrene se majstoru ceremonije i upita ga što je to torpedin.

„To je električna riba“, odgovori majstor ceremonije.

„A, yes, of course, električna riba!“ ponovi i general Cork, obraćajući se Churchill, i obojica se pogledaše, smijući se, s priborom za ribu podignutim uvis - nisu se usuđivali dotaknuti „torpedo“.

„Jeste li sigurni da nije opasno?“ upita Churchill poslije kratke šutnje.

General Cork se ponovo okrene majstoru ceremonije: „Mislite li daje opasno dodirnuti je? Puna je elektriciteta!“

„Elektricitet“, odgovori majstor ceremonije na svom engleskom, izgovorenom na napuljski način, „opasan je kad je živ; skuhan, ne može vam naškoditi.“

„A!“ uzviknu u isti mah Churchill i general Cork, odahnuvši s olakšanjem, te vrhom vilice dotaknu električnu ribu.

Ali jednog lijepog dana s ribama iz Akvarija bilo je završeno: ostala je samo čuvena sirena (dosta rijedak primjerak one vrste „sirenoida“, koje su zbog svoga gotovo ljudskog oblika, dale osnovu staroj legendi o sirenama), i nekoliko izvanrednih grana koralja.

General Cork imao je naviku da se osobno brine o najsitnijim detaljima, pa je pitao majstora ceremonije, koja bi se vrsta ribe mogla naći u Akvariju za večeru u čast Mrs. Fiat.

¹ Da, naravno, torpedo.

„Ostalo je vrlo malo“, odgovorio je majstor ceremonije, „samo sirena i nekoliko grana koralja.“

„Je li sirena dobra riba?“

„Izvrсна!“ odgovorio je majstor ceremonije, ne trepnuvši.

„A koralji?“ upitao je general Cork, koji je bio posebno oprezan kad je pripremao svoje svečane večere, „a koralji, jesu li dobri za jelo?“

„Ne, koralji nisu. Želudac ih teško probavlja.“

„Onda koralje ne.“

„Možemo ih staviti kao ukras“, predložio je majstor ceremonije mirno.

„That's fine!“

I tako je majstor ceremonije napisao na jelovniku: sirena s majonezom, garnirana koraljima.

I sada su svi gledali, blijedi i nijemi od iznenađenja i užasa, tu jadnu mrtvu djevojčicu, širom otvorenih očiju, ispruženu na srebrnom pladnju kao na krevetu od lišća zelene salate, obavijenu vijencem ružičastih koraljnih grana.

Događa se često da se, prolazeći kroz siromašne uličice Napulja, vidi u nekom kućerku, kroz širom otvorena vrata, mrtvac ispružen na krevetu, usred cvijetnih vijenaca. I nije rijetkost da se vidi i mrtva djevojčica. Ali nikada nisam mrtvu djevojčicu vidio ispruženu usred koraljnih vijenaca.

Koliko bi siromašnih napulj- skih majki poželjelo, za svoje male mrtvace, jedan tako krasan vijenac koralja. Koralji su slični granama breskve u cvatu, i lijepo ih je gledati, daju dojam nečega veselog i proljetnog dječjim leševima. Gledao sam tu jadnu skuhanu djevojčicu, i u sebi drhtao od sažaljenja i gordosti. Krasna je to zemlja, Italija! mislio sam. Koji bi si drugi narod na svijetu mogao dopustiti da takav luksuz pruža tuđoj vojsci, koja je razrušila i nasilno osvojila njegovu domovinu: sirenu sa majonezom, garniranu koraljima. Ah, vrijedilo je izgubiti rat, samo da bi se vidjeli ti američki oficiri, i ta gorda Amerikanka, kako sjede, blijedi i prestrašeni užasom, oko ove

1 Izvrsno!

sirene, oko jednog morskog, mrtvog božanstva, ispruženog na srebrnom pladnju, na trpezi jednog američkog generala.

„Disgusting!”¹ uzviknu Mrs. Fiat, pokrivajući oči rukama. „Yes... I mean... yes”, mucao je, blijed i drhteći, general Cork.

„Sklonite, sklonite taj užas”, krikne Mrs. Fiat. „Zašto?” rekoš, „pa to je izvrsna riba.” „Ali, sigurno je posrijedi neka greška! I beg pardon... but...² mora biti greška...”, s bolnim jaukom promucio je jadni general Cork.

„Ja vas uvjeravam da je to izvrsna riba”, ponovih. „Ali ne možemo jesti that... ovu djevojčicu... that poor girl...!”³ javi se pukovnik Eliot.

„Pa to nije djevojčica”, rekoš, „to je riba.” „Generale”, reče Mrs. Fiat strogim glasom, „nadam se da me nećete prisiliti da jedem that... that... that poor girl!”

„Ali to je riba!” reče general Cork, „to je izvrsna riba! Malaparte kaže da je to izvrsna riba. He knows...”⁴

„Nisam došla u Europu da me vaš prijatelj Malaparte i vi primoravate da jedem ljudsko meso”, izgovori Mrs. Fiat, glasom koji je drhtao od gnjeva, „ostavimo to barbarous Italian people to eat children at dinner. I refuse. I am an honest American woman. I don't eat Italian children!”⁵

„I'm sorry, I'm terribly sorry”, odgovori general Cork i obriše vlažno čelo, „ali svi u Napulju jedu ovu vrstu djece... yes... I mean... no... I mean... that sort of fish! Zar ne, Malaparte, da that sort of children... offish... is excellent?”⁶

1 Odvratno!

2 Oprostite... ali...

3 Tu jadnu djevojčicu!

4 On zna.

5 ...barbarskom talijanskom narodu da jede djecu za večeru. Ja odbijam. Ja sam poštena američka žena. Ja ne jedem talijansku djecu!

6 Žao mi je. Strašno mi je žao... da... mislim... ne... mislim... ta vrsta ribe... ta vrsta djece... ribe... je odlična!

„To je izvrsna riba”, odgovorio sam, „i nije važno što izgleda kao djevojčica. To je riba. U Europi ribe ne moraju nalikovati na ribe...”

„Ni u Americi!" reče general Cork, sretan što je napokon našao nekoga tko gaje branio.

„What?" uzviknu Mrs. Fiat.

„U Europi", dodao sam, „ribe su slobodne, barem ribe. Nitko ne brani ribama da nalikuju, što ja znam, na čovjeka, na djevojčicu, na ženu. I ovo je riba, iako... Uostalom", nastavih, „što ste mislili da ćete jesti u Europi? Mussolinijev leš?"

„Ah! ah! ah! Funny!" grcao je general Cork od smijeha, ali suviše piskutavo da bi zvučao iskreno, „Ah! ah! ah!" i svi mu se ostali pridružiše u njegovom smijehu u kojemu su se užas, sumnja i veselost mješali na vrlo čudan način. Nikada nisam volio Amerikance, neću nikada voljeti Amerikance, kao što sam ih volio te večeri, za tim stolom, pred tom užasnom ribom.

„Ne mislite, nadam se", reče Mrs. Fiat, blijeda od ljutnje i užasa, „ne mislite valjda da ćete me natjerati da jedem tu odvratnu stvar! Vi zaboravljate da sam ja Amerikanka! Što bi rekli u Washingtonu, generale, što bi rekli u War Departmentu, kada bi saznali da se na vašim večerama jedu kuhane djevojčice... boiled girls?"

„I mean... yes... of course..." promuća general Cork, a prema meni uputi pogled pun preklinjanja.

„Boiled girls with maionese!" doda Mrs. Flat ledenim glasom.

„Zaboravljate ukras od koralja", rekoh, kao da sam tim riječima htio opravdati generala Corka.

„I don't forget corals! Ne zaboravljam koralje!" reče Mrs. Fiat i probode me pogledom.

„Get out!"² drekne najednom general Cork majstoru ceremonije, pokazujući mu prstom na sirenu. „Get out that thing!"³

1 Kuhane djevojčice.

2 Van!

3 Iznesite van tu stvar!

„General, wait a moment, please", reče pukovnik Brown, svećenik Glavnog zapovjedništva, „We must bury that... that poor fellow."

„What?" upita Mrs. Flat.

„Treba sahraniti ovo, ovu... I mean..." reče svećenik. „Do you mean..." započne general Cork. „Yes, I mean bury"², odgovori svećenik. „But... it's a fish..."³ reče general Cork. „Može biti da je i riba", reče svećenik, „ali više nalikuje na djevojčicu... dopustite mi... ne popuštam: naša je dužnost sahraniti ovu djevojčicu... I mean, that fish. We are Christian."⁴ Zar mi nismo kršćani?"

„Sumnjam u to!" reče Mrs. Flat, gledajući u generala Corka hladnim pogledom punim prezira.

„Yes, I suppose..."⁵ odgovori general Cork. „We must bury it"⁶, javi se pukovnik Brand. „All right", reče general Cork, „ali gdje ćemo je sahraniti?"

Rekao bih da bismo je mogli baciti na smetlište. Izgleda da je to najjednostavnije rješenje."

„Ne", reče svećenik, „nikad se to ne zna. Ni najmanje nije sigurno da je to zaista riba. Treba je pristojnije sahraniti."

„Ali u Napulju ne postoje groblja za ribe", reče general Cork, dok se okretao prema meni.

„Ne vjerujem da ih ima", rekoše, „Talijani ne sahranjuju ribe, oni ih jedu."

„Možemo je sahraniti u vrtu", reče svećenik. „Krasna ideja!" reče general Cork, ozarena lica, „Možemo je sahraniti u vrtu." Okrene se majstoru ceremonije i doda: „Molim vas, idite i sahranite ovo... ovu jadnu ribu u vrtu."

1 Generale, čekajte malo, molim vas... moramo sahraniti to jedno biće.

2 Da, mislim sahraniti...

3 Ali... to je riba...

4 Mislim, tu ribu. Mi smo kršćani.

5 Da, pretpostavljam...

6 Moramo je sahraniti.

„Da, gospodine generale", reče majstor ceremonije, klanjajući se, dok su lakeji podizali sjajni, teški, srebrni kovčeg, na kojemu je ležala jedna mrtva sirena, i stavljali ga na nosila.

„Rekao sam da se sahrani", reče general Cork, „zabranjujem vam da je pojedete u kuhinji!"

„Da, gospodine generale", reče majstor ceremonije, „ali šteta je, to je tako dobra riba!"

„Nije sigurno da je to riba", reče general Cork, „i zabranjujem vam da je jedete!"

Majstor ceremonije se pokloni, lakeji se upute prema vratima, noseći na nosilima sjajan srebrni kovčeg, dok smo mi samo tužnim pogledom ispratili ovu čudnu pogrebnu povorku.

„Bilo bi dobro", reče svećenik i ustane, „da odem i nadgledam sahranu. Ne želim imati ništa na svojoj savjesti."

„Thank you, Father"¹, odobri mu general Cork i obriše čelo, pa s uzdahom olakšanja bojažljivo pogleda Mrs. Fiat.

„Oh, Lord" uzvikne Mrs. Fiat i upre oči u nebo.

Bila je blijeda i u očima su joj blistale suze. Godila mi je njena uzbuđenost, duboko sam joj bio zahvalan na tim njenim suzama. Loše sam je procijenio: Mrs. Fiat je bila žena koja je imala srce. Ako je plakala zbog jedne ribe, onda će danas ili sutra, sigurno, imati sažaljenja i prema talijanskom narodu, i plakat će isto tako od žalosti zbog patnji moga jadnog naroda.

¹ Hvala, oče.

VIII.

TRIJUMF CLORINDE¹

„Američka vojska“, kaže princ od Candije, „ima isti sladunjav i blag miris kao i plave žene.“

„Very kind of you“², odgovori pukovnik Jack Hamilton.

„Izvrсна je to vojska. Nama je bila čast i zadovoljstvo kad nas je pobijedila jedna takva vojska.“

„Vi ste zaista vrlo ljubazni“, reče Jack, smiješeći se.

„Iskricali ste se u Italiji vrlo pristojno“, kaže markiz Antonino Nunziante, „prije nego što ste ušli u našu kuću, kucali ste na vratima, kao što rade svi dobro odgojeni ljudi. Da niste kucali, ne bismo vam ni otvorili.“

„Doduše, kucali smo malo jače“, doda Jack, „tako jako da se cijela kuća srušila.“

„To je samo jedna beznačajna pojedinost“, kaže princ od Candije, „važno je da ste kucali. Nadam se da se nećete žaliti na način na koji smo vas mi primili.“

„Nismo mogli poželjeti ljubaznije domaćine“, odgovori Jack, „ostaje nam još samo zamoliti vas za oprost zato što smo dobili rat.“

„Uvjeren sam da ćete na kraju ipak od nas zatražiti oprost“, javi se princ od Candije, s onim njegovim naivnim i ironičnim izrazom starog napuljskog gospodina.

1 Clorinda, izmišljeni ženski lik iz epskog spjeva Oslobođeni Jeruzalem Torquata Tassa; u Tassovom djelu: tragična junakinja koja se borila na muslimanskoj strani.

2 Vrlo ljubazno od vas.

„Nismo mi jedini koji bi trebali zatražiti od vas oprost“, reče Jack, „i Englezi su dobili rat, ali oni vam se nikad neće ispričati.“

„Ako Englezi očekuju“, kaže barun Romano Avezana, koji je svojedobno bio ambasador u Parizu i Washingtonu i koji je ostao vjeran velikim tradicijama europske diplomacije, „da ćemo mi od njih tražiti oprost zato što smo izgubili rat, gorko se varaju. Talijanska politika zasnovana je na osnovnom principu da postoji uvijek netko tko gubi rat za račun Italije.“

„Baš bih volio znati“, reče Jack, smijući se, „tko je ovog puta izgubio rat za vaš račun.“

„Rusi, naravno“, odgovori princ od Candije.

„Rusi?“ uzvikne Jack, duboko iznenađen, „A zašto?“

„Prije nekoliko dana“, odgovori princ od Candije, „bio sam na objedu kod grofa Sforze. Tamo je bio i sovjetski povjerenik za vanjske poslove Višinski. Priliko tog objeda, Višinski nam je ispričao kako je zapitao nekog napuljskog dječaka zna li tko će pobijediti u ratu. 'Englezi i Talijani', odgovorio je dječak. A zašto? Zato što su Englezi rođaci Amerikancima, a Talijani su rođaci Francuzima. 'A što misliš o Rusima? Misliš li da će i oni

dobiti rat?' pitao je Višinski dječaka. 'Eh, ne, Rusi će ga izgubiti', odgovorio je dječak. 'A zašto?' Zato što su Rusi, jadni, rođaci Nijemcima."

„Wonderful" komentirao je Jack, dok se svi oko stola nasmijaše.

Visok, mršav, s licem opaljenim od sunca i morskog vjetrova, princ od Candije bio je savršeni predstavnik onog napuljskog plemstva, koje je među najstarijima i najslavnijima u Europi sje- dinjavalo blistave manire sa slobodarskim duhom, u kojemu je ironija stare francuske gospode osamnaestog stoljeća ublažavala ponos španjolske krvi. Kosa mu je bila sijeda, oči svijetle, usta s tankim usnama. Njegova mala glava statue, njegove lake ruke s dugim tankim prstima, odudarale su od njegovih širokih ramena atlete, od njegove muške elegancije snažnog čovjeka, izvježbanog u grubim sportovima.

Njegova je majka bila Engleskinja, po engleskoj krvi imao je hladan pogled, umjerenu lakoću i sigurnost pokreta. U mladosti se nadmetao s princem Jeanom Geraceom u oblačenju, ne po pariškoj i londonskoj modi u Napulju, nego po napuljskoj modi u Parizu i Londonu, odrekao se prije nekoliko godina mondenskih zadovoljstava, da ne bi morao imati dodira s onim novostvorenim „plemstvom", ljudima koje je Mussolini izbacio na scenu političkog i društvenog života. Dugo vremena nije se ništa čulo o njemu. Njegovo ime vratilo se iznenada u javnost kad je, 1933. prilikom posjeta Hitlera Napulju, odbio sudjelovati na službenom ručku priređenom u čast Fuhrera. Uhićen je i zatvoren na nekoliko tjedana u tamnici Poggioreale, pa ga je Mussolini prognao na njegovo imanje u Calabriji. To mu je priskrbilo glas časnog čovjeka i slobodnog Talijana, titulu koju se, u to vrijeme, nije preziralo, iako je bila sama po sebi opasna.

Najviše poštovanja zadobio je, u danima oslobođenja, kad je odbio biti u skupini napuljskih uglednih građana, određenih da predaju ključeve grada generalu Clarku. To odbijanje objasnio je, bez oholosti, običnom uljudnošću, rekavši kako u njegovoj obitelji nije običaj da se predaju ključevi grada osvajačima Napulja, i da je on samo slijedio primjer svog pretka Berarda od Candije, koji se također odbio pokloniti francuskom kralju Karlu VIII, osvajaču Napulja, iako je i Karlo VIII, u to vrijeme, uživao glas osloboditelja. „Ali general Clark je naš osloboditelj!" uzviknula je njegova ekscelencija prefekt, koji je prvi došao na neobičnu ideju da se generalu Clarku predaju ključevi grada. „Ne sumnjam u to", odgovorio je s ljubaznom jednostavnošću princ od Candije, „ali ja sam slobodan čovjek, a samo sluge imaju potrebu da budu oslobođen narod." Svi su očekivali da će general Clark, da bi ponizio gordost princa od Candije, narediti da ga uhite, kao što je to bio običaj u danima oslobođenja. Ali, general Clark ga je pozvao na objed i dočekao ga sa savršenom pristojnošću, i pritom mu rekao da je veoma sretan što je upoznao jednog Talijana koji ima osjećaj dostojanstva.

„I Rusi su", reče princeza Consuelo Caracciolo, „veoma lijepo odgojen svijet. Još prije, jednom, u Ulici Toledo, automobil Višinskog pregazio je pekinezera stare vojvotkinje Amalfi. Višinski je izašao iz kola, sam je osobno

podigao jasnog pekinezera, izrazio je svoju duboku sućut vojvotkinji, a onda ju zamolio da mu dopusti odvesti je svojim automobilom do palaće Amalfi. 'Hvala, radije ću se pješice vratiti kući', odgovorila mu je ponosno stara vojvotkinja, bacajući prezriv pogled na rusku zastavu s utisnutim srpom i ćekićem, koja se vijorila na automobilu. Višinski se šutke poklonio, popeo u kola i udaljio najvećom brzinom. Tek tada je jedna vojvotkinja shvatila da je njen mrtvi pas ostao u automobilu Višinskog. Dan kasnije, Višinski joj je poslao na poklon marmeladu. Vojvotkinja ju je probala i s povikom užasa pala onesviještena na zemlju: ta je marmelada imala okus mrtvog psa. Probala sam je i ja, i uvjeravam vas da je marmelada imala okus psa."

„Rusi, kad su dobro odgojeni, spremni su na sve", reće Maria Teresa Orilia.

„Jeste li sigurni da je to bila pseća marmelada?" upita Jack, iznenađen, „moćda je to bio kavijar."

„Vjerojatno", reće princ od Candije, „Višinski je htio izraziti svoje poštovanje napuljskom plemstvu, koje je, od svih plemstva u Europi, najstarije. Zar nismo dostojni da dobijemo na poklon pseću marmeladu?"

„Razumije se da ste vi dostojni nećega puno boljeg", naivno doda Jack.

„U svakom slućaju", reće Consuelo, „ja više volim pseću marmeladu nego vaš spam."

„Naš spam", reće Jack, „samo je svinjska marmelada."

„Prije nekoliko dana", javi se Antonino Nunziante, „kad sam se vraćao kući, zatekao sam jednog crnca koji je jeo zajedno s obitelji moga pazikuće. Vrlo lijep crnac, vrlo pristojan. Rekao mi je da, kad amerićki vojnici ne bijeli spam, odavno bi već osvojili Berlin."

„Crnci su mi jako simpatićni", reće Consuelo, „oni bar imaju svoje mišljenje."

„Leurs opinions sont tres blanches", kaće Jack, „ce sont des veritables enfants."

„Ima li puno crnaca u amerićkoj vojsci?" upita Maria Teresa. „Il y a des negres partout", odgovorio je Jack, „meme dans l'armee americaine."²

„Jedan engleski oficir, kapetan Harari", nastavio je Consuelo, „prićao mi je da u Engleskoj ima mnogo amerićkih crnih vojnika. Jedne večeri, na objedu, u Ambasadi Sjedinjenih Drćava u Londonu, ambasador je upitao lady Wintermere što ona misli o amerićkim vojnicima. 'Vrlo su simpatićni', odgovorila je lady Wintermere, 'ali ne razumijem zašto su sa sobom povelili sve one jadne bijele vojnike.'"

„Ne razumijem ni ja!" odgovorio je Jack, smijući se. „Da nisu crni", reće Consuelo, „jako bi ih teško bilo razlikovati od bijelih. Svi amerićki vojnici nose iste uniforme."

„Oui, naturellement", nastavio je Jack, „mais il faut quand meme un oeil tres exerce pour les distinguer des autres."³

„Jučer", rekao je barun Romano Avezana, „stajao sam na Trgu San Ferdinando kraj jednog dečka, koji je čistio cipele nekom crnom vojniku. U jednom trenutku, crnac je upitao dječaka: 'Jesi li ti Talijan?' Mali Napolitanac mu je odgovorio: 'Ja? Ne, ja sam crnac.'

„Taj dečko", rekao je Jack, „ima puno političkog smisla." „Hoćete reći da ima puno povijesnog smisla", upitao je barun Romano Avezana.

„Ja se pitam", dodao je Jack, „zašto Napolitanci vole crnce?" „Napolitanci su dobri", odgovori mu princ od Candije, „i vole crnce zato što su i crnci dobri."

„Bolji su svakako od bijelaca, srčaniji su, čovječniji", ustvrdila je Maria Teresa, „i djeca se nikad ne prevare, pa zato vole više crnce od bijelaca."

1 Njihovo je mišljenje vrlo naivno... to su prava djeca.

2 Crnaca ima posvuda... čak i u američkoj vojsci.

3 Da, naravno... ali treba imati vrlo izvježbano oko da bi ih čovjek mogao razlikovati od ostalih.

„Ni žene se nikad ne varaju", doda barun Romano Avezana, izazivajući uzdahe gnušanja od Consuelo i Marie Terese.

„Ne razumijem", upita Antonino Nunziante, „zašto se crnci stide što su crnci. Zar se mi stidimo zato što smo bijeli?"

„Crni vojnici", počeo je Consuelo, „da bi uvjerali napuljske djevojke da se zaruče s njima, pričaju im da su i oni bijeli kao i svi drugi, ali su ih u Americi, prije nego što su ih ukrcali za Europu, obojili u crno, tako se mogu i noću boriti, a da ih neprijatelj ne vidi. Kad se budu poslije rata vratili u Ameriku, sastrugat će im crnu boju s kože i bit će opet bijeli."

„Ah, que c'est amusant!" uzviknuo je Jack, smijući se od srca tako jako da su mu se oči napunile suzama.

„Često", rekao je princ od Candije, „me sram zato što sam bijelac. Srećom, ja nisam samo bijelac, nego i kršćanin."

„Baš, to je ono", doda barun Romano Avezana, „što nam se ne može oprostiti: da smo kršćani."

Šutio sam i slušao, obuzet nejasnim crnim predosjećaj em. Šutio sam i lutao pogledom po zidovima ukrašenim crvenim slikama u pompejskom stilu, po lijepom pozlaćenom namještaju iz vremena Napoleonovog kralja Mira, po velikim venecijanskim ogledalima, po stropu s freskama jednog slikara odgajanog u duhu španjolskog dvora Karla III Burbonskog. Palača prinčeva od Candije nije jedna od najstarijih: ona je bila iz vremena blistave i bijedne, najveće strogosti španjolske vladavine, kad su napuljska gospoda, napuštajući svoje stare, tužne palače oko Porta Capuana i uzduž Decumana počela graditi svoja lijepa zdanja na Monte di Diu.

Iako je njihova arhitektura bila u onom teškom španjolskom baroku, koji je bio jako moderan u Kraljevini Dviju Sicilija, prije no što je Vanvitelli ponovo na počasno mjesto stavio klasičnu jednostavnost antike; unutrašnjost palače prinčeva od Candije otkriva utjecaj graciozne i ugodne inventivnosti tog fantastičnog duha koji se u Napulju, u stvarima

umjetnosti, nadahnjivao ne toliko francuskom elegancijom, koliko gipsanim ukrasima i slikarstvom

1 Ah, kako zabavno!

Herkulaneja i Pompeja, koju je nedavno otkrila učena znatiželja Burbonaca. Iz slika i ornamentike tih dvaju starih gradova, koji su već toliko stoljeća bili sahranjeni u svojoj grobnici od lave i pepela, ustvari su proistekle te igre Amora, naslikane na zidovima, ti trijumfi Venere, ti umorni Herkuli, naslonjeni na korintске stupove, te Dijane u lovu, i ti „vendeurs d'Amours“\ koji su kasnije postali omiljenim predmetom francuske dekorativne umjetnosti. U vratima su bila uglavljena velika ogledala s plavim odsjajem, koja su zajedno s crvenim sjajem pompejskih gipsanih ukrasa davala neku zelenoplavu sjenku mora ružičastom mesu žena, njihovoj crnoj kosi, i neodređenoj bjelini tunika.

Sa stropa je padala prozračna zelena svijetlost, a kad bi podizali glavu, pogled uzvanika prodirao je u duboku šumu u kojoj je, kroz gusti splet lišća, blistalo plavo nebo s raspršenim bijelim oblacima. Na obalama rijeke, nage žene, do koljena u vodi, ili ispružene na zelenoj i sjajnoj travi (nije to bila zelena boja Pu- ssina, koja je tonula u plave i žute tonove, ni zelenoljubičasta Claudea Lorraine), ne znajući ili ne mareći za faune i satire, koji su ih vrebali kroz lišće. Preko rijeke, daleko, vidjeli su se šiljati zamkovi, brežuljci okrunjeni gustom šumom. Ratnici s perjanicama, u blještavim oklopima, galopirali su dolinom, neki su se, s podignutim mačevima, borili međusobno, neki su pali na zemlju i ostali ispod prevrnutog konja, naslanjali se laktom o zemlju, pokušavajući se podići. Čopori pasa jurili su za bijelim jelenima, koje su gonili jahači u plavim i crvenim prslucima.

Zeleni odsjaj biljki i lišća, koji je padao sa stropa, blago se odbijao u pozlati namještaja, u presvlaci na foteljama od žutog atlasa, od lakih ružičastih i nebeskoplavih tonova ogromnog Aubussona, bijelih sfingi svijećnjaka Capodimonte, koji su stajali na sredini stola, pokrivenog stolnjakom od stare sicilijanske čipke. U toj bogatoj dvorani ništa nije podsjećalo na strah, na ruševine, na propasti, na žalost Napulja: jedino blijeda i mršava lica uzvanika, i skromnost jela.

1 Prodavači ljubavi.

Tijekom cijelog rata princ od Candije, kao i većina druge napuljske gospode, nije napustio nesretni grad, sad već sasvim sveden samo na hrpu dronjaka i ruševina. Poslije užasnih američkih bombardiranja, u zimu 1942. u Napulju je ostao samo puk i rijetke obitelji najstarijeg plemstva. Gospoda su, dijelom, potražila utočište u Rimu i Firenzi, dijelom, na svojim imanjima u Calabriji, u Pugliji, u Abruzzima. Bogata buržoazija pobjegla je u Sorrento

i na obalu Amalfija, a siromašna buržoazija rasipala se po okolini Napulja, osobito u mjestima na padinama Vezuva, zbog sveopćeg uvjerenja koje je, tko zna zašto i kako nastalo, da se saveznički bombarderi neće usuditi izazivati bijes vulkana.

Možda je to uvjerenje stvoreno iz starog narodnog vjerovanja da je Vezuv božanstvo koje je štitilo Napulj, totem grada: surov i osvetoljubiv Bog, koji katkada užasno protrese zemlju, ruši hramove, palače i kućerke, sagorijeva u svojim vatrenim rijekama svoju vlastitu djecu, sahranjujući njihove kuće pod mrtvačkim pokrovom usijanog pepela. Bog surov, ali pravedan, koji je kažnjavao Napulj radi njegovih grijeha, a istovremeno bdio nad njegovom sudbinom, nad njegovom bijedom, nad njegovom gladi; otac i sudac, vrug i anđeo čuvar svoga naroda.

Narod je postao gospodar grada. Ništa na svijetu, ni kiša vatre, ni potresi, ni pomori, nikad neće uspjeti istjerati narod iz Napulja, iz njihovih kućeraka, iz njihovih prljavih uličica. Napuljski narod ne bježi od smrti. Ne napušta svoje kuće, svoje crkve, relikvije svojih svetaca, kosti svojih mrtvih, da bi potražio spas daleko od svojih oltara i svojih grobova. Ali, što je opasnost teža i neizbježnija, kad kolera plačem ispuni kuće, i kiša vatre i pepela prijeti zatrpavanjem grada, narod Napulja već vjekovima podiže oči prema „gospodi“ da bi saznao osjećaje, misli i namjere, i da, prema njihovom držanju, izmjeri veličinu nesreće, da ispita nadu i spas, da dobije primjer hrabrosti, milosrđa i povjerenja u Boga.

Poslije svakog od tih groznih bombardiranja, koja su već tri godine razarala nesretni grad, narod Pallonetta i Torrette promatrao je kako, u uobičajeno vrijeme, iz dvorišnih vrata starih palača Monte di Dio i Riviera di Chiaia, palača koje su bile raznijete bombama i od požara posve čađave, izlaze prava „gospoda“ iz Napulja, ona koja se nisu udostojila pobjeći - iz ponosa, ili možda pomalo i iz lijenosti; koja se nisu spustila tako nisko da bi se uznemiravali za tako sitne stvari - već su nastavljala, kao da se ništa nije dogodilo i da se ništa ne događa, svoje navike iz veselih i sigurnih vremena. Uredno odjeveni, s netaknutim rukavicama, sa svježim cvijetom u rupici kaputa, susretali su se svakog jutra, pozdravljajući se ljubazno ispred ruševina Hotel Excelsior, između srušenih zidova veslačkog kluba, na molu malog pristaništa Santa Lucia, zakrčenog prevrnutim trupovima brodova, ili na nogostupu Caflisha. Užasan smrad mrtvih tijela zakopanih pod ruševinama okužio je zrak, ali ni najmanji drhtaj nije prelazio preko lica ovih starih gentlemena, koji bi na zujanje američkih bombardera s dosadom dizali pogled k nebu, mrmljajući s nedefiniranim osmijehom prezira: „Evo opet tih prostaka.“

Događalo se često, najčešće jutrom, da su se vidjeli kako prolaze pustim ulicama, po kojima su bili ostavljeni i već napuhnuti leševi, strvine konja, od eksplozija prevrnuti kolima, neki stari tilbury¹, ponos engleskih kočijaša, čak i poneki zastarjeli charabancs², koji su vukli mršavi konjići, oni rijetki konjići koji su još ostali u praznim štalama nakon posljednjih rekvizicija za

vojsku. Prolazili su, noseći staru gospodu iz generacije Jeana Geracea, u društvu mladih žena, blijeda i nasmijana lica. Na prljavim uličicama Toleda i Chiaiaie stajao je siromašan svijet, odjeven u prnje, lica mršavog, sa svijetlim očima od gladi i nespavanja, s čelom potamnjelim od zebnje, i pozdravljao, smiješeći se, „gospodu“, koja su s visine svojih kočija izmjenjivala sa siromasima one prisne geste pozdrava, onu nijemu mimiku lica, ono srdačno povijanje obrva, koji u Napulju govore puno više od riječi.

„Sretni smo zato što vidimo da ste dobro, gospodine“, govorili su siromasi, s pokretima prisnog poštovanja. „Hvala, Gennari, hvala, Cuncetti“, odgovarali su srdačni pokreti gospode. „Ne možemo više, gospo'n, ne možemo više!“ govorili su pogledi i

1 Vrsta dvokolice.

2 Laka kola s klupama.

nakloni jadnog svijeta. „Strpljenja malo, djeco, malo, još malo strpljenja! I ove nedaće će proći“, pokretima ruku i glave odgovarala su gospoda. A siromasi su podizali oči k nebu, činilo se kao da kažu: „Nadamo se da će nam Bog pomoći!“

Prinčevi i bogalji, siromašan svijet, svi se oni poznaju u Napulju već stoljećima, s generacije na generaciju, od oca na sina. Poznaju se po imenu, svi su rođaci međusobno, preko srdačnog srodstva, koje već odavna postoji između naroda i starog plemstva, između potleušica Pallonetta i palača na Monte di Diu. Još iz vremena koja se ne pamte, gospoda i narod žive zajedno: u tim istim ulicama, u tim istim palačama, narod u svojim kućercima, u tim mračnim jazbinama koje se otvaraju ravno na ulicu, gospoda u raskošnim pozlaćenim odajama gospodskih katova. Stoljećima i stoljećima velike obitelji plemstva hranile su i štatile narod nagomilan u uličicama oko njihovih palača, ne zbog feudalnog duha, niti samo iz kršćanskog milosrđa, nego iz dužnosti, rekao bih, srodničke. S godinama su i gospoda osiromašila, a narod je izgledao kao da se želi opravdati što im ne može pomoći. Narod i plemstvo imaju zajedničku radost u vjenčanjima i rađanju, strahu od bolesti, suzama žalosti: i nema siromaha kojeg do groblja ne prati gospodin iz njegovog kvarta, ni gospodina koji iza svog kovčega nema hrpu uplakanih siromaha. Stara i narodna izreka je u Napulju, da su ljudi jednaki ne samo u smrti već i u životu.

Napuljsko plemstvo odnosi se prema smrti na drugi način negoli narod: uzima je, ne sa suzama, već s osmijehom, s nekom čudnom ljubaznošću, onako kao što se uzima voljena žena, mlada supruga. U napuljskom slikarstvu vjenčanja i sprovodi smjenjuju se nekim upornim ritmom, kao u španjolskom slikarstvu: to su scene jezivog karaktera, a istovremeno galantne, koje su radili nepoznati slikari, i koji danas nastavljaju veliku tradiciju El Greca i Spagnoletta, svedenu na anonimnu i laku maniru. Vrlo

stari običaj bio je i onaj, gotovo do prije nekoliko godina, da su se žene iz plemstva sahranjivale obavijene u vjenčani veo.

Upravo nasuprot meni, iza leđa princa od Candije, visila je na zidu velika slika, na kojoj je bila predstavljena smrt princa Filippea od Candije, oca našeg domaćina. Škrtom i podmuklom tugom zelenih i zelenoplavih boja, umorom izbljedjeložutih, dosadom surovih i hladnih bijelih, ta je slika vrlo čudno odudarala od veselog bogatstva stola koji je blistao od anžuskog i aragonskog srebra, porculana Capodimonte, i bio pokriven ogromnim stolnjakom od stare čipke sa Sicilije, na kojem su se motivi arapskih i normanskih ornamenata ispreplitali u tradicionalnim temama: grane nara i lovora koje su se savijale pod teretom voća, cvijeća, ptica, na prepunom nebu blistavih zvijezda. Stari princ Philippe od Candije, osjećajući da mu se bliži vrijeme smrti, svečano je osvijetlio balsku dvoranu, obukao svoju uniformu visokog dostojanstvenika vrhovnog malteškog reda, i dok ga sluge pridržavaju, on gordo ulazi u ogromnu praznu dvoranu, blistavu od svjetla, stežući u zgrčenoj ruci buket ruža. Nepoznati slikar koji se, po načinu na koji je rasporedio bijelu boju preko bijele, otkrivao kao pobornik Tome, slikao ga je kako stoji nasred dvorane, u svijetloj samoći poda ukrašenog skupocjenim mramorom, kako, klanjajući se, pruža buket ruža nevidljivoj gospođi. I umro je, stojeći, na rukama svoje posluge, dok se narod iz uličica Pallonetta vidi na pragu širom otvorenih vrata, kako s religioznim poštovanjem gleda umiranje tog velikog napuljskog plemića.

Nešto me na toj slici jako uznemirilo. Nije to bio voštani lik samrtnika, ni bljedilo slugu, ni prekrasno bogatstvo ogromne dvorane koja je treperila u ogledalima, mramoru, pozlati: već buket ruža čvrsto stisnut u šaci čovjeka koji umire. Te ruže, u jednom crvenom, živom i mekom tonu, izgledale su kao od mesa, napravljene od rumenog i mlakog ženskog mesa. Nemirna čulnost odisala je s tih ruža, i istovremeno neka milina, čista i ljudska: kao da prisutnost smrti nije potamnijela živu i bistru nježnost mesnatih kruničnih listića, već oživljavala u njima onu slast pobjede, onu prijelaznu i vječnu slast ruža.

Te iste ruže, koje su se rascvjetavale u staklenim vrtovima, virile su u mirisnim buketima iz starih vaza od crnog srebra nasred stola; i više od nedovoljne i skromne večere, sastavljene od jaja, kuhanih krumpira i crnog kruha, više od blijedih i mršavih lica uzvanika, te su ruže davale nešto pogrebno bjelini lana, bogatstvu srebra, kristala, porculana, oživljavale nevidljivu prisutnost, budile u meni bolnu pomisao, predosjećaj kojeg se nisam mogao osloboditi, a koji me duboko uznemiravao.

„Napuljski narod“, reče princ od Candije, „najkršćanskiji je narod u Evropi.“ I ispriča da se, 9. rujna 1943. kada su se Amerikanci iskrcali u Salernu, napuljski narod, iako razoružan, pobunio protiv Nijemaca. Žestoka borba po ulicama i uličicama Napulja trajala je tri dana. Narod, koji je računao na pomoć saveznika, borio se u bijesnom očajanju. Ali vojnici generala Clarka, koji su trebali pružiti pomoć pobunjenom gradu, grčevito

su se držali za obalu Pestuma i Nijemci su udarali po njihovim rukama svojim teškim okovanim cipelama da bi ih primorali da ispuste plijen, i da ih ponovo odbace na more. Narod, misleći da je napušten, kriknu na izdaju: ljudi, žene, djeca borili su se, plačući od boli i bijesa. Poslije tri dana podmuklih borbi, Nijemci, koje je već bio najurio bijes naroda, i koji su se već počeli se povlačiti cestom Capue, povratili su snagu, iznova okupirali grad i otpočeli s užasnim odmazdama.

Njemački zarobljenici, koji su pali u ruke naroda, brojali su se na mnogo stotina. Hrabri i nesretni Napolitanci nisu znali što bi učinili s njima. Pustiti ih na slobodu? Zarobljenici bi poklali sve one koji su ih uhvatili i pustili na slobodu. Poubijati ih? Napolitanci su narod kršćana, ne narod ubojica. Tako su Napolitanci vezali ruke i noge zarobljenicima, stavili im marame na usta, i sakrili ih na dnu svojih kućeraka u očekivanju dolaska saveznika.

Međutim, u međuvremenu, trebalo ih je hraniti, a sam je narod umirao od gladi. Briga za čuvanje zarobljenika bila je povjerena ženama, koje su, nakon što se ugasio u njima bijes zbog pokolja, a mržnju zamjenilo kršćansko milosrđe, odvajale bijedno i nedovoljno jelo od svoje djece, da bi nahranile zarobljenike, dijeleći s njima varivo od graha i leće, salatu od rajčica, malo bijednog kruha. I ne samo da su ih hranile, već su ih i umivale i njegovale kao djecu u pelenama. Dva puta dnevno, prije nego što bi im skidale maramu s ustiju da bi im dale malo jela, dobro bi ih istukle iz opreza i iz straha da ne zovu u pomoć, dajući od sebe glasa tako da čuju i njihovi sugrađani, koji su prolazili ulicama. Ali i pored neophodnih batina i nedovoljne ishrane, zarobljenici, kojima je jedino preostajalo da spavaju, gojili su se kao pilići u kavezu za uzgoj životinja.

Napokon, s prvim danima listopada, poslije mjesec dana iščekivanja punog straha, Amerikanci su ušli u grad. I sutradan, na zidovima Napulja, pojavili su se veliki plakati kojima je američki guverner pozivao narod da, u roku od dvadeset i četiri sata, preda njemačke zarobljenike savezničkim vlastima, obećavajući nagradu od pet stotina lira za svakog zarobljenika. Ali jedna delegacija građana, koja je otišla kod guvernera, objasnila mu je da, s obzirom na visinu cijena koju su dostigli grah, leća, rajčice, ulje, kruh, da je iznos od pet stotina lira po zarobljeniku bio suviše nizak.

„Pokušajte shvatiti, ekšelencijo! Za manje od tisuću pet stotina lira po glavi ne možemo vam dati zarobljenika. Mi ne tražimo zaradu, ali ne želimo ni biti na gubitku!”

Američki guverner bio je neumoljiv: „Rekao sam pet stotina lira, i ni lire više.”

„U redu, ekšelencijo, onda ćemo ih zadržati”, odgovoriše građani i odoše.

Poslije nekoliko dana guverner je dao nalijepiti po zidovima nove plakate, na kojima je obećavao tisuću lira za svakog zarobljenika.

Delegacija opet ode kod guvernera i izjavi da su tijekom proteklih dana zarobljenici imali apetit i da su i dalje jeli, da su u međuvremenu cijene

namirnicama stalno skakale, i da je tisuću lira po glavi sada bilo sasvim malo.

„Pokušajte to razumjeti, ekselencijo! Sa svakim danom koji prođe, cijena zarobljenicima raste. Danas, za manje od dvije tisuće lira po glavi ne bismo vam ih mogli dati. Mi ne želimo zaraditi, ali želimo povratiti svoj novac. Za dvije tisuće, ekselencijo, zarobljenik je naprosto poklonjen!”

Guverner se razbjesni: „Rekao sam tisuću lira, ni lire više. I ako mi u roku od dvadeset četiri sata ne predate zarobljenike, sve ću vas uhititi!”

„Pa zatvorite nas, ekselencijo, postrijeljajte nas ako vam se to sviđa, ali cijena je ta, i mi vam ne možemo prodati zarobljenike za manje od dvije tisuće lira po glavi. Ako ih nećete, mi ćemo od njih napraviti sapun!”

„Što?” viknu general.

„Napravit ćemo sapun”, rekoše građani blagim glasom, i odoše.

„I jesu li zbilja kuhali zarobljenike da bi od njih napravili sapun?” upita Jack, blijedeći.

„'Kad u Americi', pomisli guverner, 'saznaju da u Napulju, mojom krivicom, prave sapun od njemačkih zarobljenika, najmanje što mi se može dogoditi jest da izgubim svoje mjesto.' I on isplati dvije tisuće lira za svakog zarobljenika”.

„Wonderful”, uzviknu Jack, „Ah! ah! ah! Wonderful.” Jack se smijao tako od srca da su se svi smijali, samo njega gledajući.

„Ali on plače!” uzviknu Consuelo.

Ne, Jack nije plakao. Suze su mu oblile lice, ali nije plakao. Bio je to njegov djetinjast i plemenit način smijanja.

„To je izvanredna priča”, reče Jack, brišući suze, „ali mislite li da bi, da je guverner odbio kupiti zarobljenike po cijeni od dvije tisuće lira po glavi, da bi ih Napolitanci zbilja skuhalo u sapun?”

„Sapun je rijetka stvar u Napulju”, odgovori princ od Candije, „ali Napolitanci su dobri.”

„Napolitanci su dobri, ali za komad sapuna su sposobni na sve”, reče Consuelo, milujući prstom rub čaše od češkog kristala. Consuelo Caracciolo je Španjolka, njena ljepota je slatka, ljepota boje meda, koja je svojstvena plavim ženama, i njen je osmijeh ironičan, onaj hladni osmijeh na blagom licu, koji mnogo doprinosi ponosnoj gracioznosti plavih Španjolki. Dugi zvuk, čist i treperav, koji je Consuelo izazvala povlačeći prstom po kristalu čaše, širio se po odaji i malo-pomalo postajao sve snažniji, dobivao metalniji ton, izgledao kao da osvaja nebo, da treperi daleko u zelenoj svjetlosti mjeseca, sličan zujanju avionske elise.

„Čujete”, reče najednom Maria Teresa.

„Što je?” upita Marcello Orilia, prinoseći ruku k uhu. Marcello je dugi niz godina bio master' lova u Napulju, i sad je nosio svoj izbljedjeli pink coat² kao sobnu haljinu, u svojoj lijepoj kući na Chiatamoneu, koja je gledala na more. Tužan svršetak njegovih čistokrvnih pasa, rekviriranih za vojsku početkom rata, koji su umrli od zime i gladi u Rusiji, tugovanje za

meetingsima* u lovu na lisice u Astronima, lagano i ponosno uvenuće Jelene od Orleansa, vojvotkinje od Aosta, kojoj je on bio vjeran četrdeset godina, i koja je starila u svojoj kraljevskoj palači na Capodimonteu, njegova duguljasta glava kao šćućurena na dugim kostima, kao sova na svojoj motki, sve gaje to ostarilo i uništilo.

„Anđeo dolazi”, reče Consuelo, pokazujući prstom u nebo. Dok su se glasovi uzvanika gasili, i svi čulili uši na zujanje pčele, koja je lutala nebom iznad Posillipa (nebo boje zelene vode, po kome se penjao blijedi mjesec kao meduza iz prozračnih morskih dubina), ja sam gledao Consuelo i mislio na žene španskih slikara, na žene Giacomina Ferrera, Alfonsa Berruguetea, Giacomina Hugueta, s prozračnim kosama boje cvrčkovog krila, koje u komedijama Fernanda de Rojasa i Gila Vicenteja govore stojeći, s dugim i laganim pokretima. Na žene E1 Greca, Velasqueza, Goye, s kosama boje hladnog meda, koje u komedijama Lope de Vege, Calderona de la Barce, Ramona de la Cruza, govore reskim glasovima, hodajući na vrhovima prstiju. Na žene Picassa, s kosama boje duhana Cafarlati doux! sa crnim i sjajnim očima sličnim sjemenkama lubenice, koje gledaju razroko između traka novinske hartije priljepljene na lice. I Consuelo gleda razroko, s licem naslonjenim na rame, sa crnom zjenicom na rubu oka, kao na balkonu. I Consuelo ima Jos ojos graciosos⁵ iz pjesama Melibea i Lucrezija u Celestini, koje vrijeđaju Jos dulces drboles sombrosos⁶. Consuelo je visoka, mršava, s dugim vitkim

1 Majstor.

2 Lovački kaput.

3 Lovačke hajke.

4 Običan duhan za lulu ili cigarete.

5 Ljupke oči.

6 Slatko sjenovito drveće.

rukama, s dugim prozračnim prstima kao u neke žene E1 Greca, one „vertes grenouilles mortes” s raširenim nogama, s odvojenim prstima.

La media noche es pasada y no viene², pjevušila je Consuelo, milujući prstom kristalnu čašu.

„Dolazi, Consuelo, dolazi tvoj ljubljani”, reče Maria Teresa.

„Eh, da, dolazi moj novio”³, moj ljubavnik dolazi”, reče Consuelo, smiješeći se.

Mi smo sjedili nepomični, šuteći, oko stola, lica okrenutih prema velikim prozorima. Zujanje elise se približavalo, udaljavalo, lutalo zanošeno dugim valovima noćnog vjetra. Bio je to bez sumnje njemački avion, koji je dolazio da istrese svoje bombe na pristanište, zakrčeno stotinama američkih brodova. Svi su slušali pomalo blijedi zvuk, razvučen i treperav, češkog stakla; ono zujanje pčele koja je lutala u zelenoj mjesečevoj svjetlosti.

„Zašto protuavionska obrana ne djeluje?” reče tiho Antonino Nunziante.

„Amerikanci se uvijek bude kasno“, odgovori tiho barun Romano Avezana, koji se tijekom svog dugogodišnjeg boravka u Americi, gde je bio ambasador Italije, bio uvjerio da se Amerikanci ujutro rano dižu, ali da se kasno bude.

Odjednom začusmo jedan udaljen glas, jedan ogroman glas, i zemlja se sva zatrese.

Digosmo se od stola i, nakon što smo otvorili prozore, nagnusmo se nad dubokim ponorom koji se, prema Posillipu, otvarao u podnožje brda Monte di Dio, na kojemu se uzdiže palača prinčeva od Candije. Kao što s visine nekog zamka, koji se diže na vrhu planine, oko prelazi i ispituje poleglu ravnicu, tako je i naš pogled obuhvaćao sav ogroman prostor kuća, koje od brijega Posillipo silaze dužinom mora do zidina kamenite gore Monte di Dio. Mjesec je prosipao svoju blagu svjetlost preko kuća i vrtova, zlateći ispuččenja na prozorima i rubovima terasa. Između zidova vrtova

1 Zelene mrtve žabe.

2 Ponoć je prošla i ne vraća se.

3 Vjerenik.

prosipala se s drveća ta blaga svjetlost kao med: i ptice, u granama, u ogradi od lavande, u blistavim listovima lovora i magnolija, bile su se probudile na taj daleki ogromni glas, i pjevale su.

Malo-pomalo taj se glas približavao, punio je nebo, sličan nekom ogromnom zvučnom oblaku, i gotovo smetajući očima, činio je gušćom i uznemirenijom laku svjetlost mjeseca. Podizao se iz nižih kvartova kraj mora, rasprostirao se od kuće do kuće, iz ulice u ulicu, dok ne postade napokon buka, vrisak, glasan ljudski plač.

Sklonismo se s prozora i uđosmo u susjednu odaju, koja je gledala na vrt sa suprotne strane Monte di Dia, prema pristanišu. Kroz širom otvorene prozore nazirao se plavi i pozlaćeni ponor mora, pristanište u dimu, i tamo, prema nama, blijedi, cvjetni, izvan zlaćane magle mjeseca, Vezuv. Sjajio je nasred neba mjesec naslonjen o rame Vezuva, kao amfora od terakote na ramenu žene koja nosi vodu. Daleko na rubu vidika bludio je otok Capri, blage ljubičaste boje, i more isprugano strujama, ovdje bijelim, tamo zelenim, ondje opet purpurnim, imalo je srebrnastu zvonkost u tom tužnom i prisnom pejzažu.

Kao na nekoj staroj i izbljedjeloj grafici, to more, te planine, ti otoci, to nebo, Vezuv s visokim čelom okrunjenim vatrom, imali su u vedroj noći patetičan i blag izgled, ono bljedilo tako svojstveno ljepoti prirode koja je stigla na krajnju granicu patnji; i sve mi je to razdiralo srce poput nekog ljubavnog jada.

Consuelo je sjedila prema meni na ručici fotelje kraj prozora, otvorenog u noć. Ja sam je promatrao iz profila: lice bijelo, kosa zlatna, snježni sjaj vrata, rasplinjavali su se u zlatnoj svjetlosti mjesečine, tako da mi se ukazivala u nepomičnoj i bolnoj gracioznosti kakvu imaju statue bez glave.

Imala je na sebi svilenu haljinu boje slonove kosti, i ta boja mesa dobivala je, u odsjaju mjesečine, neprozirno bljedilo starog mramora.

Ja sam osjećao prisutnost opasnosti kao neku čudnu prisutnost, kao nešto izvan mene, kao nešto duboko različito od mene, kao neki predmet koji bih mogao gledati, dodirivati. Sviđalo mi se ostati odvojen od opasnosti: da mogu pružiti ruku zatvorenih očiju i da dodirujem opasnost kao što se to događa u mraku, kada dodirujemo rukom neki hladan predmet. I već sam bio spreman da opružim ruku, da svojom rukom pomilujem ruku Consuelo, potaknut samo i jedino mišlju da dodirnem nešto meni strano, nešto što je izvan mene, tako reći da napravim od opasnosti, koja je prijetila, i od moje osobne uznemirenosti, predmet, kadli užasna eksplozija razdere vedru noć.

Bomba je bila pala u Uličicu Pallonetto, baš preko zida iza ograde vrta. Nekoliko časaka čuli smo samo tresak zidova koji su se rušili: zatim prigušene jecaje, dozivanje neodlučno i rasuto, samo krik, samo plač, bjesomučnu jurnjavu ljudi obuzetih užasom, pomamno lupanje na ulazu palače, i glasove slugu koji su pokušavali savladati uznemirenu graju koja se polako penjala, približavala, dok jedan užasan vrisak ne banu u knjižnicu pored nas. Širom otvorismo vrata, i stadosmo na prag.

Nasred dvorane, koju je svijećnjak, što ga je držao uplašeni i ljutiti sluga, osvjetljavao crvenkastom svjetlošću, stajala je gomila žena, većinom raščupanih i gotovo nagih, koje su, stisnute jedna uz drugu, kukale i jecale, čas parajućim životinjskim kricima, čas groznom i promuklom cikom. Sve su stajale s licima okrenutima prema vratima kroz koja su bile ušle, kao da se plaše da ih smrt ne progoni i ne uđe na ta vrata za njima. Nisu se okrenule čak ni kad smo, podižući glas, pokušali utješiti ih i ublažiti njihov strah.

Kada se one napokon okrenuše, mi ustuknusmo, uplašeni. Ta su lica bila kao lica divljih zvijeri: mršava, beskrvna, pokrivena krastama i mrljama, koje su mi se u prvi mah učinile mrljama od krvi, a poslije vidjeh da su od zemlje. Oči su im bile mutne i nepomične, usta prljava od sluzi. Na čelima, vlažnima od znoja, dizala se razbješnjela kosa, koja je padala po ramenima i grudima u neurednim, nakostriješenim pramenovima. Mnoge iznenađene u snu, bile su gotovo nage, i pokušavale su s divljim stidom sakriti prazne grudi i koščata ramena krajem stolnjaka, ili ukrštenim rukama. Iz te podivljale gomile žena, blijeda i uplašena lica djece ispitivala su nas krišom između sukanja, s nekom čudnom žestinom u nepomičnom pogledu.

Na jednom stolu nalazila se hrpa novina, i princ od Candije dade ih posluži, koja pritrča da ih razdijeli tim nesretnicama da bi pokrile svoja gola tijela. Te žene bile su, ako tako može tako reći, susjede našeg domaćina, koji ih je zvao po imenu, kao davne poznanice. Ohrabrene, bilo blagom svjetlošću svijećnjaka, koje je posluga u međuvremenu postavila po policama knjižnice i po stolu, bilo našim prisustvom, a više prisustvom princa od Candije, „gospodina“, kako su ga one zvale, bilo zato što su se

nalazile u toj tako raskošnoj dvorani, sa zidovima ublaženim zlatnim odsjajem poveza knjiga i blagim sjajem poprsja u mramoru, poredanih po rubu knjižnice, polako su se smirivale, nisu više ni vikale tako divlje, ali su jecale, i molile se poluglasno, prizivajući milosrđe Djevice; zatim zašutješe. I samo s vremena na vrijeme, kad bi neko dijete iznenadno zaplakalo, ili bi se neki jauk čuo, negdje daleko u noći, otelo bi im se sa usana muklo zavijanje, ne više divlje zvijeri, već ranjenog psa.

Domaćin im reče glasom, kratkim i glasnim, da sjednu. Naredi da se donesu stolice i fotelje, jastuci, i sve se te nesretnice nijemo šćućuriše i zašutješe. Domaćin naredi da im se dade vino, ispričavajući se što im ne može dati kruha, jer ga nije imao, vremena su bila teška i za gospodu: i naredi da se spremi kava za djecu.

Ali kad se sluge, nakon što su nalili vino u čaše i ostavili vrčeve na stolu, povukoše u dno dvorane, očekujući gospodareva naređenja, vidjesmo na naše iznenađenje, kako se u jednom trenutku iz ugla knjižnice pojavio neki čovječuljak, mali, i povijen, koji, približavajući se stolu, uze objema rukama jedan od onih još punih vrčeva, i idući od jedne do druge žene, napuni im čaše, dok se vrč nije ispraznio. Tada, približavajući se domaćinu i nespretno se klanjajući, reče promuklim glasom: „S vašim odobrenjem, ekšelencijo“, i nakon što je napunio iz drugog vrča čašu vina, popije je naskap.

Tek tada primjetismo da je grbav. Bio je to čovjek pedesetih godina, ćelav, dugog i mršavog lica, s brkovima, očiju crnih, i gustih obrva. Grohotan smijeh začu se po dvorani, jedan ga glas pozva po imenu „Gennariello!“ i na taj glas, koji mu je morao biti poznat, grbavko se okrene, i nasmiješi se jednoj, ne više mladoj, ženi, debelog i mlohavog tijela, ali u licu veoma mršavoj, koja mu se približavala raširenih ruku. Sve ga žene odmah okružiše: jedna mu je pružala čašu, druga pokušavala oteti mu vrč iz ruku, treća, opet, kao obuzeta nekim svetim bijesom, trljala je, bestidno se smijući, svoje uvele grudi o njegovu grbu i vikala: „Oh! Kakvu sreću! Oh! Kakvu sreću će mi donijeti.“

Domaćin je dao znak posluži da ih ostavi na miru, i gledao sa zaprepaštenjem i odvratnošću taj prizor koji bi ga možda, u nekom drugom trenutku, natjerao na smijeh, ili čak i zabavio. Ja sam se nalazio pored Jacka, i pogledah ga: promatrao je i on taj prizor, ali strogim pogledom, u kome se zaprepaštenje miješalo s prezirom. Consuelo i Maria Teresa sakrile su se iza naših leđa, više iz stida, negoli iz straha. Međutim, grbavko, kojeg su sve žene poznavale, i koji je bio, kao što smo kasnije saznali, ulični prodavač vrpca, češljeva i lažne kose, koji je svakoga dana obilazio kućerke Pallonetta, bio se zažario, ne znam je li od vina, ili od čulne želje, i počeo je igrati neku svoju pantomimu, čiji je sadržaj morao biti kakav motiv iz mitologije; zemaljski doživljaji nekog boga, ili metamorfoza nekog lijepog mladića. Ja sam zadržavao dah, stežući jako Jackovu ruku da bih mu skrenuo pažnju na to da bude veoma pristojan, i da mu nekako prenesem malo od tog čudnog zadovoljstva koji mi je pružio ovaj neobični prizor.

Nakon što se prvo okrenuo domaćinu, da bi mu se poklonio i rekao „s vašim dopuštenjem“, te zatim napravio nekoliko šala, koje je domaćin pratio krivljenjem lica i sitnim grlenim kricima, grbavko se malo-pomalo pokrenuo, i jurio je amo-tamo po sali, mlatarajući rukama, udarajući se objema rukama sklopljenima na grudima, i izbacujući iz svojih prljavih ustiju nepristojne glasove, ciku i iskidane riječi. Pružao je ruke kroz zrak, otvarajući i zatvarajući dlanove, kao da je pokušavao skupiti u zraku nešto što je letjelo, pticu ili oblak, ili anđela, ili cvijet bačen s prozora, ili kraj od haljine koja je izmicala: i najprije jedna žena, a zatim druga, pa još jedna, stisnutih zubi, bijelih lica, očiju ukočenih, dašćući kao obuzete nekim nesavladivim uzbuđenjem, digoše se i okružiše ga. Jedna ga je udarala bedrom, druga pokušavala pomilovati mu lice, treća je htjela objema rukama uhvatiti ogromnu grbu, dok su ostale žene i djeca, pa čak i sama posluga, tako reći prisustvovali jednoj ugodnoj i nevinoj komediji, čiji su sadržaj dobro znali, i u čiji su skriveni smisao ponirali, smijali se i bodrili izvođače pljeskanjem ruku, osornim i odsječnim riječima, i poskakivanjem nogu.

Međutim, i ostale žene slijedile su primjer onih prvih, i sada se oko grbavka okupila bijesna hajka žena koje su, govoreći sve u isti mah, najprije tiho, a zatim sve glasnije i brže, te na kraju s bjesomučnom cikom, koja je zbrkano izlazila iz njihovih zapjenjenih ustiju, bile okružile grbavka, pune prijetnje, i udarale ga, baš kao što bi to činila gomila razbješnelih žena prema satiru koji je nasrnuo na čast kakve djevojčice.

Grbavko se branio, zaklanjao lice objema rukama, bacao se oborene glave na žene koje su ga okružavale i pritiskivale sve više i udarao ih, čas u trbuh, čas u grudi, neprekidno uzvikujući one svoje nerazumljive riječi sa nekim bijesom, užasom, zadovoljstvom, koji se naposljetku prolomiše u jedan otegnuti, snažan, očajnički krik; i tako jaučući, baci se odjednom na zemlju, prevrnu se na unakažena leđa, kao da je pokušavao zaštititi grbu od bijesa svojih progoniteljica. One se baciše na njega trgajući mu odjeću, silom ga svlačeći do gole kože, ujedajući ga za golo meso, pokušavajući ga prevrnuti na leđa, kao što čini ribar kad izvučenu kornjaču na obali pokušava prevrnuti na leđa. Najednom začusmo užasnu lomljivu, oblak prašine uleti kroz prozor i pritisak eksplozije pogasi svijeće.

U iznenadnoj tišini čuli smo samo promuklo dahtanje grudi, tutnjavu zidova koji se ruše. Zatim se mukli vapaj podiže u dvorani, jauk, glasno uzdisanje, plač koji je parao grudi, i pri svjetlosti svijeća, koje su sluge brzo ponovno upalili, primjetismo na podu čudan splet žena koje su teško disale, nepomične, prestrašenih očiju, i među njima grbavka, svega poderanog i modrog, koji, čim se svjetlost upalila, preskoči gomilu žena i pobježe na vrata.

„Ne plašite se, ne mičite se“, vikao je domaćin tim nesretnicama koje su, zgrabivši svoju djecu i stiskajući ih na grudi, poletjele

k vratima, obuzete užasom, „Kamo ćete? Ostanite ovdje, ne bojte se!" dok su sluge, stojeći na pragu, rukama pokušavali zadržati ih i odgurnuti tu gomilu žena koje su bile izvan sebe od straha. Ali, u tom trenutku, začu se neka velika galama u predsoblju, i jedna grupa ljudi pojavi se na vratima, noseći na rukama djevojčicu koja je izgledala onesviješćenom.

Kao što se vučica u sjevernim šumama, gonjena lovcima i psima, skriva s ranjenim vučićima u dubinu šume, i vođena majčinskim nagonom, jačim od straha, traži zaklon u kući drvosječe, grebe na njegovim vratima te glasom i pogledom preklinje uplašenog čovjeka, pokazujući mu svoj okrvavljeni porod, da joj dopusti da se skloni i da se spase u sigurnoj mirnoći kuće. tako su i ovi nesretnici tražili svoj spas od smrti u palači „gospodina", pokazujući mu još s praga krvavo tijelo djevojčice.

„Pustite da uđu, pustite da uđu", reče naš domaćin posluzi, sklanjajući rukom gomilu žena; pomogne i sam da se napravi prolaz za grupu ljudi, povede ih u dvoranu, tražeći očima gdje da spuste ovu sirotu mladu djevojku.

„Stavite je ovdje", reče im, raskrčujući stol rukom, ne pazeći za čaše i vrčeve. Ležala je mrtva, s jednom rukom opuštrenom pored tijela, a drugom lako naslonjenom na grudi, koje joj je smrskala težina neke grede ili kamena. Ali ta užasna smrt nije bila izobličila lice, niti mu je dala izraz straha i iznenađenja, koje imaju mrtvaci čim se iskopaju iz ruševine. Oči su joj bile tople, čelo vedro, usne nasmiješene.

Sve je izgledalo hladno i nepomično, u tom beživotnom tijelu, izuzev pogleda i osmijeha koji su bili topli i neobično živi. Taj leš, opružen na tom stolu, davao je cijelom tom prizoru neku mirnu i svjetlu boju, činio je od dvorane, od ljudi, pejzaž pun vedrine, kojim je vladala jednostavna ravnodušnost prirode. Domaćin je uzeo djevojčicu za ruku i šutio. I svi su naokolo, nijemi, promatrali lice „gospodina", očekujući ne toliko njegovo mišljenje, već njegovu odluku, kao da je on jedini trebao odlučiti, kao da je jedino u njegovoj vlasti to je li ona još na životu, ili mrtva, i kao da je samo o njegovoj odluci ovisila sudbina te nesretne djevojčice: toliko je u napuljskom narodu bilo povjerenje u „gospodu", i vjekovna navika da i njihov život i njihova smrt ovise samo o njima.

„Uzeo je Bog", reče na kraju domaćin. I na te riječi svi počеше urlati, čupati kose, udarati dlanovima po licu i grudima, prizivati na sav glas ime umrle: „Concetti!" i dvije starice baciše se na sirotu djevojčicu. Ljubile su je i grlile s divljim bijesom, drmusale je s vremena na vrijeme, kao da bi je probudile vičući: „Probudi se, Concetti! Oh, probudi se, Concetti!" Taj krik bio je pun ljutitog prijekora, očajničkog bijesa, i tako prijeteći, da sam očekivao da ću vidjeti kako te dvije starice tuku mrtvu djevojčicu.

„Prenesite je tamo", reče naš domaćin slugama, koji, nakon što su silom odvojili obje starice od tijela nesretne djevojčice, i nakon što su odgurnuli ostale žene toliko grubo da bi me to razljutilo, da nisam znao da je to bilo samo iz samilosti, podigoše sirotu djevojku, i s neobičnom nježnošću

prenesu je u blagovaonicu, spuštajući je na starinsku čipku sa Sicilije koja je pokrivala ogroman stol.

Djevojčica je bila gotovo naga, kao što su bili svi leševi iskopani iz ruševina nakon bombardiranja. I domaćin, podižući krajeve skupocjene čipke na stolu, ogrne to golo tijelo. Ali mu se ruka Consuelo spusti na rame, i Consuelo reče: „Idite. Ostavite nama da mi to učinimo. To rade žene.“ Svi izađosmo, zajedno s domaćinom iz blagovaonice, u kojoj ostadoše samo Consuelo, Maria Teresa i neke od tih žena, možda rođakinje jadne pokojnice.

Sjedili smo u sobi prema vrtu i gledali u noći Vezuv i srebrnastu površinu mora, po kojoj je vjetar podizao pozlaćene ljske mjeseca, koje su blistale poput ljski ribe. Jak miris mora, koji se miješao sa svježim i svijetlim dahom vrta, mirisnog i vlažnog od sna cvijeća, i treperenja noćne trave, ulazio je kroz širom otvorene prozore i vrata. Bio je to crven i topao miris, sočan od algi i rakova koji je u svježem zraku, već zapuhnutom mlakim drhtajima nadolazećeg proljeća, izazivao sliku baršunaste zavjese koja se njihala na vjetru. Blijedozeleni oblak podizao se iz dubina planine Agerole. Ja sam mislio na naranče koje su s nagovještajem proleća već prezrijevale u vrtovima Sorenta, i činilo mi se kao da čujem usamljenu pjesmu mornara, kako tužno luta po moru.

Zora je već bila blizu. Zrak je bio tako prozračan, da su se zelene pruge neba ocrtavale na plavoj pozadini, i stvarale čudne arabeske nalik spletu žilica na listu. Cijelo je nebo podrhtavalo u jutarnjem lahoru poput lista: i pjesme ptica u vrtovima koji su se prostirali pod nama, onaj drhtaj što ga nagovještaj dana širi po drveću, bili su glazba, ugodna i tužna. Zora se pojavljivala, ne s obzora, već iz dubina mora, kao kakav ogroman ružičasti rak između šuma purpurnih korala, sličnih rogovima čopora jelena koji lutaju po dubokim morskim pašnjacima. Zaljev između Sorrenta i Ischije bio je poput kakve otvorene ružičaste školjke, a udaljeni Capri - blijedi, goli kamen, koji je širio mrtvi sjaj bisera.

Crveni miris mora bio je pun tisuće lakih žubora, cvrkuta ptica, šuštanja krila; oporo zelena trava izbijala je na staklenim valovima. Jedan bijeli oblak podizao se iz kratera Vezuva, penjao se prema nebu kao kakva velika jedrilica. Grad je još bila obavijen crnom maglom noći, ali su se već pahuljice svjetlosti palile amo- tamo u dnu uličica. Bila su to svjetla ispred svetih slika, koja se nisu smjela paliti tijekom noći, uslijed opasnosti od bombardiranja, a koje su vjernici, s rađanjem dana, iznova pripaljivali u nišama; i voštane i kartonske statuice koje su predstavljale duše u čistilištu, ogrezle u plamenu kao u buketu crvenog cvijeća, palile su se naglo pod nogama djevica odjevenih u plavo. Mjesec, sad već na izmaku, prostirao je po krovovima, na kojima se još bio zadržao dim eksplozije, svoju blijedu tišinu. Iz uličice Santa Maria Egiziaca izlazila je mala povorka djevojčica u bijelim velovima s krunicama oko ruke, sa crnim knjižicama u rukama u

bijelim rukavicama. Dva crnca, iz jednog džipa koji je tu stajao, pratila su velikim bijelim očima povorku prve pričesti. Djevica je, u dnu niše, blistala poput kapi plavog neba.

Jedna zvijezda preleti preko zvjezdanog neba i ugasi se u valovima između Caprija i Ischije. Bio je mjesec ožujak, blago godišnje doba u kome prezrele naranče, gotovo gnjile, počinju da padaju s grana, uz meki šum, kao zvijezde iz visokih vrtova neba. Promatrao sam Vezuv, koji je bio sav zelen na mjesečevoj svjetlosti: i jedan tanani užas obuzimao me malo-pomalo. Nisam nikad vidio Vezuv tako čudne boje: bio je zelen kao unakaženo lice mrtvaca. I gledao me.

„Hajdemo vidjeti što radi Consuelo“, reče naš domaćin nakon duže šutnje.

Pojavismo se na vratima, i čudan prizor iskrсну pred našim očima. Djevojčica je ležala potpuno naga, a Maria Teresa prala ju je i brisala, uz pomoć nekoliko žena, koje su joj dodavale lavor mlake vode, bočicu kolonjske vode, spužvu, ubruse, dok joj je Consuelo podizala glavu jednom rukom, a drugom češljala dugačku crnu kosu. Mi smo s praga promatrali taj prizor, ugodan i upečatljiv: pozlačena svjetlost svijećnjaka, plavi odsjaj ogledala, nježni sjaj porculana i kristala, i oni zeleni pejzaži naslikani na zidovima, ti udaljeni zamkovi, te šume, ta rijeka, te livade, po kojima su konjanici pokriveni željezom i kacigama s dugim crvenim i zelenim perjanicama, koje su se vijorile, galopirali jedan protivu drugog, podižući blješteće mačeve, kao junaci i junakinje Torquata Tassa na slikama Salvatora Rose, davali su tom prizoru patetičnu atmosferu jedne epizode iz Oslobođenog Jeruzalema. Mrtva djevojčica opružena naga na stolu bila je Clorinda i to je bio pogreb Clorindin.

Svi unaokolo su šutjeli, čuo se samo tihi jecaj gomile dronjavih i raščupanih žena koje su stajale na vratima knjižnice, i plač djeteta, koje možda nije plakalo od straha, već od divljenja, uznemireno tim ugodnim tužnim prizorom, mekom svjetlošću svijeća, tajanstvenim pokretima tih dviju izvanredno lijepih žena, bogato odjevenih, nagnutih nad tim bijelim golim lešem.

Najednom Consuelo skine svoje cipele od svile i čarape, te brzim i lakim pokretima obuče pokojnicu. Zatim skine svoj kaputić od atlasa, suknju, kombinezon. Svlačila se lagano, lice joj je bilo veoma blijedo, oči osvijetljene nekim čudnim čvrstim sjajem. Žene koje su stajale na vratima, jedna po jedna ulazile su, sklapale ruke, smiješile se i plakale, blistajući u licu od neke neobične radosti, promatrale djevojčicu opruženu na bogatom posmrtnom krevetu, u njenoj velebnoj posmrtnoj opremi. Glasovi, bolni i veseli, dizali su se unaokolo, „Oh, ljepotica! Oh, ljepotica!“ I druga lica pojavljivala su se na vratima; ljudi, žene, djeca, ulazili su, sklapali ruke, uzviknuli „Oh, ljepotica! Oh, ljepotica!“ mnogi su kleknuli, moleći se, kao pred nekom svetom slikom ili pred nekom čudotvornom voštanom Madonnom.

„Čudo! Čudo!" viknu iznenada jedan piskav glas.

„Čudo! Čudo!" povikaše svi, ustuknuvši gotovo kao da su se bojali dodirnuti svojim bijednim rukama prelijepu haljinu od atlasa jadne Concettine, koju je smrt čudotvorno preobrazila u vilinsku princezu, u kip Madonne. Za kratko vrijeme, sav se narod iz uličice Pallonetto, saznajući za čudo, gurao na vratima, i neki izgled svetkovine ispunjavao je cijelu dvoranu. Došle su i starice s upaljenim voštanicama i kronicama i čitale molitve, pratile su ih žene i djeca koja su nosila cvijeće, one kolačiće koji se, kao što je to stari običaj u Napulju, jedu uoči sahrane. Neke su donosile vino, limune, voće. Druge opet djecu u povoju, sakatu ili bolesnu, da bi dodirnuli „čudotvornu".

Ostale, a sve su bile veoma mlade, očiju ponosnih i ponosno počesljane kose, s licem blijedim i nekako punim patnje, nagih ramena, pokrivenih šalovima kričavih boja, okružiše stol, na kome je ležala Concettina, i počese pjevati one veoma stare pogrebne pjesme kojima Napolitanci ispraćaju svoje mrtve, spominjući dobro u životu, jedino dobro i ljubav, oživljavajući sretne dane i nježnosti noći, i poljupce i milovanja i ljubavne suze i oproštaje s njima na pragu zabranjene zemlje. Bile su to pogrebne pjesme, a izgledalo je kao da su ljubavne, toliko su bile ljupko modulirane i tople od nekog sladostrašća, tužnog i smirenog.

Ta gomila, radosna i rasplakana, kretala se po dvorani kao na trgu kakve narodne četvrti Napulja, nekog prazničnog dana ili dana žalosti: i nitko, čak ni mlade pjevačice, iako su je okružavale i dodirivale, nije izgledao kao da primjećuje prisutnost Consuelo, koja je, gotovo naga, sva bijela i drščuća, stajala pored pokojnice i gledala je nepomično u lice nekim čudnim pogledom, ne znam je li pogledom straha, ili pogledom nekog tajanstvenog osjećaja. Onda je Maria Teresa, nježno je uzimajući u zagrljaj, izvuče izvan gomile.

Dok su ove dvije žene, pune samilosti, zagrljene, uzbuđene i u suzama, išle lagano stepenicama, užasan krik prolomi noć, i ogroman krvavi bljesak obasja nebo.

IX.

VATRENA KIŠA

Na istoku je krvarilo nebo, razderano ogromnom ranom, i krv je bojila more u crveno. Obzor se krnjio i rušio u ponor vatre. Potresana snažnim trzavicama, zemlja je drhtala, kuće su se njihale iz temelja i već su se čuli tupi udari crijepa i komada gipsa, koji su otpadali sa krovova i ograda terasa te padali na pločnik ulice; predznaci opće propasti. Užasno krckanje širilo se zrakom, kao od prelomljenih, smrvljenih kostiju. I nad tom silnom lomljivom, nad plačem, vapajem užasa ljudi koji su trčali na sve strane, teturajući ulicama kao slijepci, dizao se, cijepajući nebo, jedan užasan krik.

Vezuv je urlao u noći, bljujući krv i vatru. Otkako su propali Herkulanej i Pompeji, živi sahranjeni u grobnici od pepela i kamena, nije se nikad nebom razlegao tako grozan glas. Ogromno vatreno drvo uzdizalo se vrlo visoko iznad ždrijela vulkana: bio je to grdan, izvanredno čudan stup dima i plamena, koji je prodirao u nebeski svod, gotovo dodirivao blijede zvijezde. Padinama Vezuva silazile su rijeke lave prema selima raštrkanima po zelenilu vinograda. Krvavi odblesak zažarene lave bio je tako silan, da je ogroman prostor oko planina i ravnice bio pogođen nevjerojatnom žestinom. Šume, rijeke, kuće, livade, polja, staze pojavili su se čisti i izdvojeni kao što to nikad nije bivalo danju: i sjećanje na sunce bilo je već tako daleko i izbljedjelo.

Vidjele su se planine Agerola i vrhovi Avellina kako se cijepaju iznenadno, otkrivajući tajne svojih zelenih dolina, svojih šuma. Iako je udaljenost između Vezuva i Monte di Dia, sa čijeg smo vrha promatrali, nijemi od užasa, taj izvanredan prizor, bila nekoliko milja, naš je pogled, ispitujući i pretražujući vezuvsko polje, koje je do maločas bilo mirno na mjesecini, vidio kao približene i uveličane jakim povećavajućim staklom ljude, žene i životinje kako bježe u vinograde, u polja, u šume i kako lutaju po selima između kuća, koje je plamen već lizao sa svih strana. I ne samo da je hvatao pokrete, kretanje, već je raspoznavao čak i nakostriješenu kosu, čupave brade, razrogačene oči, širom otvorena usta. Izgledalo je čak kao da se čuje i hrapavo šištanje koje je izbijalo iz grudi.

Izgled mora bio je možda još užasniji od izgleda zemlje.

Dokle god je dopirao pogled, vidjela se samo kora, tvrda i modra, sva pokrivena rupama, sličnim ožiljcima od nekih čudovišnih boginja, a ispod te nepokretne kore osjećao se zamah neobične snage, jedva suzdržanog bijesa, kao da je more strepilo da se podigne iz dubine, da raskine svoj tvrdi oklop kornjače, da se zarati sa zemljom i da ugasi njen užasni bijes. Ispred Porticija, Torre del Greca, Torre Annunziata i Castellammarea vidjele su se barke kako se užurbano udaljavaju od ugrožene obale, samo uz očajničku pomoć vesala, budući da je vjetar, koji je na kopnu žestoko puhao, padao nad morem kao uginula ptica; i druge opet barke kako hitaju od Sorrenta, Mete, Caprija, da bi pružile pomoć nesretnim stanovnicima naselja uz obalu, okruženih bijesom vatre. Bujice blata spuštale su se tromo padinama Monte Soma, uvijajući se oko sebe kao crne zmijske, i gdje su se bujice blata susretale s rijekama lave, dizali su se visoki oblaci crvene pare i grozan pisak stizao je čak i do nas, sličan pisku usijanog željeza stavljenog u vodu.

Ogroman crni oblak, sličan džepu sipe (seccia, kako baš i zovu taj oblak), pun užarenog pepela i kamenja, s naporom se otkidao od vrha Vezuva, i nošen vjetrom koji je nekom čudnom srećom po Napulj puhao sa sjeverozapada, klizio je polako nebom u pravcu Castellammare di Stabia. Huka koju je stvarao taj crni oblak prepun kamenja, kotrljajući se nebom, ličila je na škripu kola natovarenih kamenjem koja idu razrovanim

puteljkom. S vremena na vrijeme, iz prosjeklina oblaka rušio se na zemlju i na more potok kamenja, koje je padalo na polja i na tvrdu koru valova s lomljivom sličnom lomljavi kola kamenja koja istovaruju svoj teret: i kamenje, dodirujući zemlju i tvrdu koru mora, dizalo je oblake crvenkaste prašine, koja se širila nebom, zamračujući zvijezde. Vezuv je grozno vapio u crvenoj tmuni te strašne noći i očajan plač podizao se iz nesretnog grada. Ja sam stiskao Jackovu mišicu i osjećao kako dršće. Blijed u licu, Jack je promatrao taj pakleni prizor, i užas, strah, zaprepaštenje miješali su se u njegovim prestrašenim očima. „Hajdemo“, rekoh mu, vukući ga za ruku. Izadosmo, i kroz uličicu Santa Marie Egiziaca, uputismo se prema Trgu Reale. Zidovi te tijesne uličice bili su toliko osvjetljeni žarkom crvenom svjetlošću, da smo koračali kao slijepi, pipajući. Sa svih prozora naginjali su se nagi ljudi i žene, mlatarali rukama, glasno vikali, dirljivo plakali, dozivali jedan drugog, i oni koji su bježali ulicama dizali su glave i sami vikali i plakali, ne zaustavljajući se, ne usporavajući strmoglavu bježanje. Sa svih strana, ljudi bijednog i divljeg izgleda, neki odjeveni u spavačice, neki nagi, pristizali su, prinosili voštance i vatre Madonni i svecima u nišama, ili klečali na pločniku i prizivali u pomoć Djevicu i svetog Gennara, udarajući se u prsa, grebući lice i lijući grozne suze.

Kao što se to obično događa u velikim i očajnim opasnostima, da neka sveta slika, ili slaba svjetlost svijeće u niši, izazove u srcu sjećanja na davno zaboravljenu vjeru i raspali ponovno nade, pokajanje, strah i vjeru u Boga, koja je dugo bila poricana ili zaboravljena, i čovjek, koji je zaboravio Boga, zaustavi se, i iznenađen, uzbuđen, promatra svetu sliku i srce mu zatreperi, sve upaljeno ljubavlju, tako se dogodi i Jacku. Zaustavi se iznenada pred jednom nišom, pokri lice rukama, i uzviknu: „Oh, Lord! Oh, my Lord!“

1 Oh, Gospode! Oh, moj Gospode!

Na taj krik odgovori iz dna duše pijukanje, kao ptičje. I čusmo jedva čujno udaranje krilima, kao šušanj ptice u gnijezdu. Jack ustuknu, užasnut. „Ne plaši se, Jack“, rekoh, stišćući mu ruku, „to su Madonnine ptice.“ U tim užasnim godinama, tek što bi sirene za uzbunu objavile približavanje neprijateljskih aviona, sve bi se jadne male ptičice Napulja posakrivale u nišama. Bili su to vrapci i lastavice, s nakostriješenim perjem, s okruglim sjajnim očima ispod bijelog očnog kapka. Sakrivale su se u dno niše kao u neko gnijezdo, šćućurene jedna uz drugu dršćući, među voštane i papirnate statuice duša u Čistilištu. „Misliš li da sam ih uplašio?“ tiho me upita Jack. I udaljismo se na vrhovima prstiju, da ne bismo uplašili Madonnine ptičice.

Gotovo nagi starci, s mršavim i bjeličastim cjevanicama, koračali su, pridržavajući se za zidove, sa Čelom obavijenim bijelom kosom, koju je vjetar straha raščupao, i vikali su neke iskidane riječi, koje su mi izgledale latinskima, a bile su možda neke magijske formule obreda proklinjanja i

opomena na pokajanje, na javno ispovijedanje vlastitih grijehova, na kršćansku pripremu za smrt. Skupine žena, uzbuđenih lica, prolazile su obijesne, gotovo trčeći, zbijene jedna uz drugu kao ratnici u jurišu na tvrđavu, i jureći, vikale svijetu, koji je mlatarao rukama i plakao po prozorima, nepristojne psovke i prijetnje, pozivajući ih da se pokaju zbog zajedničkih sramota, jer je napokon došao sudnji dan i Božja kazna neće poštedjeti ni žene, ni starce, ni djecu. Na te pogrde i prijetnje, svijet je s prozora odgovarao plačući na sav glas, s užasnim pogrđama i odvratnim proklinjanjima, kojima se gomila s ulice pridruživala jaucima i vikom, te pružala pesnice k nebu, grozno jecajući.

S Trga Reale popeli smo se na Santa Teresellu degli Spagnoli; i kako smo se približavali Toledu, galama je bila sve veća, češće su bile scene straha, bijesa i pobožnosti, a nered je izgledao sve opasniji. Kod Trga Carrette, pred jednim bordelom čuvenim zbog crnačkih posjetitelja, gomila žena urlala je i bješnjela, pokušavajući provaliti vrata koja su bludnice zabarikadirale u velikoj brzini. Najzad gomila prodre u kuću i izađe, vukući za kose nage i okrvavljene bludnice i sanjive crnačke vojnike, koji, kad vidješe nebo u plamenu, oblake kamena kako vise nad morem, i Vezuv uvijen u grozan vatreni veo, postadoše krotki kao uplašena djeca. Napadu na bordele pridružili su se i napadi na pekare i mesarnice. Narod je, kao i uvijek, svoj slijepi bijes miješao sa glađu. Ali osnova tog fanatičnog bijesa nije bila glad, već strah, koji se pretvarao u sveopću obijest, u želju za osvetom, u mržnju prema sebi i drugima. Kao i uvijek, narod je u ovoj strahovitoj nesreći vidio Božju kaznu, vidio je gnjev Vezuva, srditost Djevice, svetaca, bogova kršćanskog Olimpa, razljućenih zbog grijeha i izopačenosti ljudskih poroka. I zajedno sa pokajanjem, s bolnom željom za ispaštanjem grijeha, s pohlepnom nadom da vidi kažnjeno zlo, s neutaživom nadom da vidi kažnjene zle ljude, sa naivnom vjerom u pravdu jedne ovako podmukle i nepravedne prirode, zajedno sa sramotom zbog svoje osobne bijede - o kojoj narod ima samo jedno saznanje, budi se u njemu, kao i uvijek, osjećaj nekažnjivosti, izvor mnogih časnih ili sramnih djela i bijedno uvjerenje da je u jednoj tako velikoj katastrofi, u tako ogromnom metežu, sve dopušteno i pravedno. Tako su se u tim danima odigravale ružne i veličanstvene stvari, izvršene sa slijepim bijesom ili hladnim razmišljanjem, gotovo sa nekim čudesnim očajanjem: toliko su veliki, u dušama sitnih ljudi, strah i sramota od vlastitih grijeha.

To je bila osnova i mojih i Jackovih osjećaja prema jednom takvom nečovječnom čudu i pokori. Mi smo bili vezani jedan uz drugoga ne samo prijateljstvom, simpatijom, sažaljenjem pobijeđenih i pobjednika, već isto tako i tim strahom i tom sramotom. Jack je bio ponižen pred tim groznim poremećajem prirode. I kao i on, i svi američki vojnici, do maločas toliko sigurni u same sebe i prezrivi prema svemu i svačemu, oholi zbog svoj položaja slobodnih ljudi, jurili su sada amo-tamo među svjetinom, krčili sebi prolaz bijesnim udarcima pesnica i laktovima, a nered njihovih

uniformi otkrivao je nered u njihovim dušama i u onome što su činili: neki su trčali nijemi s iskrivljenim licima, drugi pokrivajući lice rukama i jecajući, neki u grupama koje su se svađale, neki opet sami; i svi zajedno gledali su oko sebe kao progonjeni psi.

U labirintu uličica koje su silazile ka Toledu i Chiaiji, buka je postajala na svakom koraku sve gušćom i sve bješnjom, jer se sa uzbuđenjem naroda događa isto kao i sa uzburkanošću krvi kod čovjeka, koja ponekad teži da se prikupi na jednom mjestu i da pomamno ugrozi čas srce, čas mozak, čas ovaj ili onaj dio tijela. Iz najudaljenijih dijelova grada, svjetina je silazila i okupljala se u dijelovima koji su još od najstarijih vremena smatrani svetim mjestima Napulja: na Trgu Reale, oko Tribunala, kod Anžujskog dvorca, kod Katedrale u kojoj se čuva čudotvorna krv sv. Gennara. Baš ovdje, metež je bio ogroman i na trenutke je izgledao kao da se pretvara u bunu. Američki vojnici, izmiješani s tom usplahirenom gomilom, koja ih je gurala na sve strane u svojoj kolotečini, okretala i udarala, slično Danteovom paklenom vihoru, izgledalo je kao da su i sami bili obuzeti nekim drevnim strahom i bijesom. Lica su im bila prljava od znoja i pepela, uniforme sve u dronjcima. Naposljetku, i oni su bili poniženi ljudi, ne više slobodni ljudi, ne više gordi pobjednici, već bijednici, pobijeđeni, ostavljeni na milost i nemilost slijepog bjesnila prirode; ogrezli do dna duše u pepelu vatre, u kojoj su sagorijevali nebo i zemlja.

S vremena na vrijeme tupi, prigušeni prasak, koji se širio po tajanstvenim skrovištima zemlje, protresao bi pločnik pod našim nogama, zatresao kuće. Neki promukli glas, dubok, izlazio bi klokoćući iz bunara, iz otvora kanalizacije. Iz izvora je izbijala sumporna para ili mlazovi proključalog blata. Taj podzemni prasak, taj duboki glas, to proključalo blato, istjerali su iz utrobe zemlje bijednu sirotinju koja se u tim teškim godinama, da bi se sakrila od nemilosrdnih bombardiranja, bila sklonila u hodnicima starog anžujskog vodovoda, koji je bio iskopan u donjim slojevima Napulja, kako kažu arheolozi, prvi stanovnici grada, koji su bili Grci ili Feničani ili Pelazgi¹, ti tajanstveni ljudi koji su bili došli morem. O anžujskom vodovodu i o njegovim čudnim stanovnicima Boccaccio govori već u priči Andreuccio iz Perugia. Izlazili bi ti nesretnici gore iz svog prljavog pakla, izvan mračnih jazbina, iz otkopa, iz bunara, otvora kanalizacije, noseći na leđima bijedno pokućstvo, ili, ti novi Eneje, svog starog oca, ili svoju nemoćnu

¹ Drevni stanovnici Grčke.

djecu, ili „pecuriello“, uskršnje janje, koje o Uskrsu (bili su to dani Svete nedelje) uveseljava svaku, pa i najbjedniju napuljsku kuću, i sveto je, budući da je ono Isusova slika.

Ovo „uskrsnuće“, koje je palo u isto vrijeme kad i Uskrs, i kome je ta slučajnost davala podmukli smisao, uskrsnuće iz groba tih gomila u

dronjcima, bio je siguran znak teške i neizbježne opasnosti. Jer, ono što ne mogu ni glad, ni kolera, ni potres, koji po starom vjerovanju treba uništiti palače i kućice, ali poštediti pećine i otkope iskopane pod temeljima Napulja, mogle su rijeke proključalog blata, kojima je zli Vezuv uživao, kao štakore, istjerivati iz podzemnih kanala te nesretnike.

Te rulje sablasti, uprljane blatom, koje su nicala sa svih strana ispod zemlje, ta gomila, koja je, slična nabujaloj rijeci, jurila penjući se prema donjem dijelu grada, i svađe, vriskovi, suze, psovke, pjesme, iznenadni strah i bježanje, grozne tuče oko niša, oko izvora vode, oko križa, oko pekare, stvarale su po cijelom gradu užasnu vrevu, koja se smirivala na obali mora: u Ulici Partenope, u Ulici Caracciolo, u Riviera di Chiaia, na ulicama i trgovima koji od Granilija i Mergelline izbijaju na more: kao da je narod u svom očaju očekivao spas samo od mora, bilo da valovi ugase plamenove koji su proždirali zemlju, bilo da čudotvorno milosrđe Djevice ili sv. Gennara pomogne da dobiju moć hodanja po vodi, i da se tako spase.

Ali kada je stigla na obalu, odakle se otvarao zastrašujući pogled na gorući Vezuv, rijeke lave koje su se vijugale padinama Vezuva, sela u plamenu (odsjaj okrutnog požara širio se čak do otoka Capri, lutao na vidiku do planina Cilento, još bijelih od snijega), gomila padne na koljena; i vidjevši more, sve pokriveno kožom, poprskanom zelenim i žutim, poput kože nekog odvratnog gmizavca, glasno plačući, sa životinjskim kricima i divljim psovkama, ona je preklinjala pomoć od neba. I mnogi su se bacali u valove, u nadi da će ih oni uništiti, i bijedno su se utopili, gonjeni kletvama i groznim psovkama pobješnjelog i ljubomornog naroda.

Poslije dugog lutanja izađosmo na ogroman trg, kojim je dominirao Anžijski dvorac, a koji je bio okrenut prema pristaništu. I tamo, prema nama, sav uvijen u svoj purpurni ogrtač, pojavi se Vezuv. Taj sablasni Cezar, sa psećom glavom, sjedio je na svome prijestolju od lave i pepela, parao je nebo svojim čelom okrunjenim plamenom, i užasno lajao. Plameno drvo koje je izlazilo iz njegove čeljusti poniralo je duboko u plavi svod i nestajalo u nebeskim ponorima. Rijeke krvi izbijale su iz njegovog razjapljenog crvenog ždrijela, i zemlja, i nebo i more su se tresli.

Gomila koja je pritiskivala trg imala je lice pljosnato, sjajno, ispucano crnim i bijelim sjenkama, kao na kakvoj fotografiji s magnezijumskom lampom. Nešto nepokretno, ledeno, podmuklo, što imaju fotografije, bilo je u tim iskolačenim i nepomičnim očima, u tim napregnutim licima, na fasadama kuća, na stvarima, i gotovo u kretnjama. Svjetlucanje vatre padalo je na zidove, palilo oluke i rubove terasa: i prema krvavom nebu, tamnog tona, koji je više vukao na ljubičasto, te crvene desni koje su obrubljuvale krovove, izazivale su zapanjujuće efekte. Grupe ljudi vukle su se prema moru izbijajući iz stotine uličica, koje su se sa svih strana skupljale na trgu, i koračale su sa licem okrenutim prema crnim oblacima, prepunim užarenog kamenja, koji su se kotrljali nebom nadnesenim nad morem, prema gorućem kamenu koji je brazdao prljavi zrak, fijućuci kao komete. Užasna

graja dizala se na trgu, i s vremena na vrijeme neka duboka tišina spuštala bi se na gomilu, prekidana poneki put iznenadnim vriskom ili usamljenim jecanjem, koji je odmah zamirao bez imalo odjeka, kao krik na golom vrhu neke planine.

Tamo, u dnu trga, gomila američkih vojnika navaljivala je na ogradu koja je zatvarala pristanište, pokušavajući slomiti debele željezne rešetke. Sirene na brodovima vapile su za pomoć hrapavim i cvilećim urlanjem; mostovima, dužinom utvrđenja, čete naoružanih mornara u velikoj žurbi postrojavale se u borbeni poredak, žestoki sukobi su se raspaljivali na gatovima i mostovima, između mornara i grupa vojnika, poludjelih od straha, koji su jurišali na brodove kako bi se spasili od bijesa Vezuva. Ovdje-ondje izgubljeni u gomili, američki, engleski, poljski, francuski i crnački vojnici, začuđeni i uplašeni, neki vukući za ruke uplakane žene, i izgledalo je kao da su ih ukrali, pokušavali su se probiti kroz gužvu; neki su se pustili da ih nosi struja, omamljeni podmuklošću i nečuvanošću okrutne nesreće. Crnci, gotovo nagi, kao da su u toj rulji našli drvenu šumu, vrtjeli su se u tom metežu raširenih crvenih nozdrva, očiju bijelih, okruglih i iskolačenih, ispod njihovog crnog čela, okruženi čoporom prostitutki, polugolih, ili ogrnutih ogrtačima iz bordela od žute, zelene i crvene svile. I neki su počinjali pjevati svoje obredne pjesme, drugi su vikali neke tajanstvene riječi piskavim glasom, neki su prizivali Božje ime, „Oh, God! Oh my God!“, mlatarajući rukama nad tim morem uzburkanih glava i lica, i netremice su gledali k nebu kao da su, kroz kišu pepela i vatre, iščekivali veličanstveni let anđela, naoružanog plamenim mačem.

Sad je već noć bljedila, i nebo, tamo dolje prema Capriju i na šumovitoj padini planina Sorenta, blago se razdanjivalo. I sama vatra Vezuva gubila je nešto od užasnog sjaja, dobivala zelenkastu prozračnost, i plamenovi su postajali ružičasti, kao kakvi ogromni krunični listići ruže koju je vjetar leluja u zraku. Rijeke lave, postepeno, kako se noćna magla povlačila pred neodlučnom svjetlošću zore, kao da su se gasile, postajale su modre, pretvarale su se u crne zmije: kao što se događa s usijanim željezom, koje se, ostavljeno na nakovnju, malo-pomalo pokriva crnim ljuskama, s kojih sijevaju umiruće plave i zelene iskre.

U tom paklenom pejzažu, iz koga je još uvijek kapala crvena tmina, koju je zora izvlačila lagano gore iz dubine utrobe plamteće noći, kao kakav buket koralja iz morske dubine (djevičanska svjetlost dana kupala je blijedo zelenilo vinograda, staro srebro maslina, tamnogustu, zelenoplavu boju čempresa i borova, strasno zlato žukovine), crne rijeke lave blistale su sjajem, onim raspaljenim crnim sjajem koje imaju rakovi na obali mora, pod suncem, ili neko tamno kamenje, osvježeno kišom. Malo-pomalo

dolje, iza Sorenta, ružičasta mrlja pojavljivala se na vidiku, polako se rastvarala u zraku, i cijelo nebo, zakrčeno sumpornožutim oblacima, bojilo se tom prozračnom krvi. Dok najednom sunce ne izbije iz loma i krša oblaka, i ne pojavi se bijelo, slično trepavici ptice koja umire.

Ogromna graja podiže se na trgu. Gomila svijeta pružala je ruku prema suncu koje se rađalo, vičući, „Sunce! Sunce!“ kao da je to bilo prvi puta da se rodilo sunce nad Napuljem. A možda je to, zaista, bilo prvi puta što je se sunce rađalo nad Napuljem, iz ponora kaosa, u vrevi stvaranja iz dubina mora, ne još sasvim stvorenog. I kao i uvijek u Napulju poslije straha, žalosti i suza, povratak sunca, nakon te preduge noći pune zebnje, užas i plač pretvoriše se u radost i slavlje. Pojaviše se tu i tamo prvo tapšanje, prvi veseli glasovi, prve pjesme, i oni kratki grleni uzvici, podešeni na veoma stare melodične teme prvobitnog straha, zadovoljstva, ljubavi, kojima Napolitanci izražavaju, slično životinjama, što znači na izvanredno prostodušan i nevin način, radost, zapanjenost, i onu sretni strah koji uvijek prati kod ljudi i kod životinja opet nađenu radost i očaranost životom.

Grupe dječaka trčale su između ljudi s kraja na kraj trga, vičući: „e fornuta! e fornuta“¹ i taj krik „Svršeno je! Svršeno je!“ značio je objavljivanje svršetka bilo nesreće, bilo rata. Svjetina je odgovarala „Svršeno je! svršeno je!“ jer pojava sunca uvijek prevari Napolitance, daje im varljivu nadu u kraj njihovih nesreća i njihovih patnji. Kola koja je vukao jedan konj uđoše u Ulicu Medina i taj konj izazva radosno iznenađenje gomile, kao da je to bio prvi konj stvaranja. Svi su vikali „'u bi! 'u bi! 'o cavallo! 'o cavallo.“² I eto, sa svih strana, kao nekom čarolijom, dizali su se glasovi torbara koji su nudili svete slike, brojanice, amajlije, kosti mrtvacu, i dopisnice koje su predstavljale nekadašnje erupcije Vezuva, male kipove sv. Gennara, koji je pokretom ruke zaustavio rijeku lave pred vratima Napulja.

Iznenada se začuje, veoma visoko na nebu, zujanje motora, i svi podigoše oči.

1 Svršeno je! Svršeno je!

2 (na napuljskom dijalektu) poklici konju.

Jedna eskadrila američkih lovaca ulazila je sa aerodroma Ca- podichino i bacila se na ogroman crni oblak, „seppia“, prepun zažarenog kamenja, koji je vjetar malo-pomalo gonio ka Castellammaru. Poslije nekoliko trenutaka začuo se tok-tok mitraljeza i izgledalo je kao da se grozan oblak zaustavio, da bi se suprotstavio napadačima. Američki lovci pokušavali su razrezati oblak rafalom mitraljeza i sunovratiti lavinu usijanog kamenja nad zaljevom koji se prostirao od Vezuva do Castellammarea, da bi pokušali da spasiti grad od sigurne propasti. Bio je to očajnički pokušaj, i gomila zaustavi disanje, te duboka tišina pokrije trg.

Iz poderotina, koje su rafali mitraljeza parali s bokova crnog oblaka, survale su se u more bujice užarenog kamenja, podižući visoko vodoskoke

crvene vode, i drveće zelene pare i komete usijanog pepela i divne ruže vatre koje su polako venule u zraku „U bi! 'u bi!" vikala je svjetina, plješćući rukama. Ali užasni oblak, potiskivan vjetrom koji je puhao sa severa, sve se više približavao Castellammareu.

Odjednom, jedan od američkih lovaca, kao srebrni sokol, baci se munjevito na „seppiu", razreza je kljunom, prodre u poderotinu i s užasnim treskom eksplodira u oblaku, koji se otvori kao ogromna crna ruža i sruši u more.

Sunce je najzad bilo odskočilo. Zrak je postajao sve gušći, sivi dio pepela zamračivao je nebo i na čelu Vezuva skupljala se oluja boje krvi, cijepana zelenim munjama. Grmljavina je tutnjala udaljeno, iza crnog zida obzora, ispucanog žutim munjama.

U ulicama oko Glavnog savezničkog zapovjedništva gužva je bila takva da smo se morali probijati silom. Gomila koja je napravila živu ogradu pred sjedištem G.Q.G.-a¹ očekivala je, nijema, znak nade. Ali vijesti iz krajeva pogođenih nesrećom bile su svakim časom sve teže. Kuće u selima u okolici Salerna rušile su se pod kišom kamenja. Oluja pepela koja je bjesnila nekoliko sati na Capriju prijetila je zatrpavanjem sela između Pompeja i Castellammarea.

¹ Grand Quartier General, Glavno savezničko zapovjedništvo.

Poslije podne, general Cork zamoli Jacka da ode u zonu Pompeja, gdje je bila najveća opasnost. Traka ceste bila je pokrivena gustim tepihom pepela, po kojem su se kotači našega džipa okretali sa nekim lakim šuštanjem svile. Neka čudna tišina bila je u zraku, prekidana s vremena na vrijeme rikom Vezuva. Iznenadila me suprotnost između kretanja i vike ljudi, te nijeme nepomičnosti životinja koje su, stojeći pod kišom pepela, gledale unaokolo očima punim bolne zapanjenosti.

Prolazili smo s vremena na vrijeme kroz žute oblake sumporne pare. Povorke američkih automobila uspinjale su se polagano cestom, noseći pomoć u hrani, lijekovima, odjeći, nesretnom stanovništvu oko Vezuva. Neka zelena tmina obavijala je žalosna polja. Čim smo prešli Herkulanej, kiša toplog blata neko nam je izvjesno vrijeme šibala lice. Upravo nad nama, Vezuv je prijeteći tutnjio i bljuvao visoke vodoskoke zažarenog kamenja, koje je padalo na zemlju, uz oštar zvižduk. Nešto ispred Torre del Greca zatekla nas je iznenadna kiša kamenja. Sklonismo se iza zida jedne kuće kraj obale. More je imalo čudesno zelenu boju i nalikovalo na kornjaču od starinskog bakra. Neka jedrilica brazdala je lagano tvrdu koru mora, po kome je kiša kamenja odskakivala uz zvučni prasak.

Na mjestu gdje smo se nalazili prostirala se, u zavjetrini, jedna visoka stijena koja je štitila od vjetra malu livadu pokrivenu žbunjem ružmarina i žukovine u cvijetu. Trava je bila jarkozelene boje, one sirove i sjajne zelene

boje, sa plahim bljeskom, tako neočekivanim, tako novim, da je izgledalo baš kao da je bila stvorena u tom trenutku: jedna još djevičanski zelena boja, iznenađena baš u trenutku svog stvaranja, u prvim trenucima stvaranja svijeta. Ta je trava silazila gotovo do mora, koje je zbog tog kontrasta imalo neku umornozelenu boju, kao da je more pripadalo nekom već dosta drevnom svijetu, stvorenom u davnim vremenima.

Okolo nas polje, zatrpano pepelom, bilo je tu i tamo izgorjelo i ispreturano ludom silinom prirode, tim novim kaosom. Grupe američkih vojnika, lica zatvorenih u maske od gume i bakra, slične kacigama starih ratnika, lutale su poljem, donosile nosila, prikupljale ranjenike, upućivale grupe žena i djece prema povorci automobila koji su stajali na cesti. Nekoliko mrtvih bilo je opruženo kraj puta, blizu jedne srušene kuće: lice im je bilo kao uzidano u ljusku od bijelog i tvrdog pepela, tako da je izgledalo kao da imaju jaje umjesto glave. Bili su to bezoblični mrtvac, još nepotpuno stvoreni, prvi mrtvac stvaranja.

Jauci ranjenih dopirali su do nas iz zone koja se nalazila iznad ljubavi, iznad sažaljenja, iznad granice između kaosa i prirode, već postavljene u božanskom skladu stvaranja. I bili su izraz jednog osjećaja još nepoznatog ljudima, boli koju još nisu propatila živa bića a, međutim, već stvorene, bili su proročanstvo patnje, koje je dopiralo do nas iz svijeta još u nastajanju, još uvijek zagnjurenog u vrevi kaosa.

I tamo, na tom malom svijetu zelene trave koji tek što je izašao iz kaosa, i još svjež od napora stvaranja, još djevičanski, grupa ljudi koji su izbjegli nesreću spavala je ispružena na leđima, lica okrenutog prema nebu. Lica su im bila vrlo lijepa, koža im nije bila uprljana pepelom ni blatom, već bistra kao oprana svjetlošću: bila su to nova lica, tek stvorena, čela visokog i plemenitog, čistih usana. Bili su ispruženi u snu, na toj zelenoj travi, kao ljudi koji su se spasili potopa na vrhu prve planine koja je izronila iz vode.

Djevojka koja je stajala na pjeskovitoj obali, tamo na mjestu gdje je zelena trava nestajala u valovima, češljala se, zagledana u more. Gledala je u more kao što se žena ogleda u ogledalu. Iz te nove trave, tek stvorene, novorođene, ona tek rođena ogledala se u drevnom ogledalu stvaranja, s osmjehom sretne zapanjenosti, i odsjaj antičkog mora bojio je umornom bojom njenu dugu meku kosu, njenu glatku i bijelu kožu, njene ruke, male i snažne. Češljala se lagano, a njeni pokreti bili su već pokreti ljubavi. Jedna žena u crvenoj haljini, sjedila je ispod drveta i dojila svoje dijete. I njena dojka, koja je izlazila iz crvene bluže, bila je sva bijela, i blistala je kao prva voćka s drveta, tek izniklog iz zemlje, kao dojka prve žene stvaranja. Jedan pas, šćućuren pored ljudi koji su spavali, pratio je očima lagane i vedre kretnje žene. Nekoliko ovaca paslo je travu, i dizalo s časa na čas glavu da bi gledalo zeleno more. Ti ljudi, te žene, te životinje bili su živi, bili su spašeni. Oprani od svojih grijeha. Već razriješeni prošlosti, bijede, gladi, poroka i zločina ljudi. Oni su već unaprijed okajali smrt, silazak u pakao i Uskrsnuće.

Bili smo se i mi, Jack i ja, izvukli iz kaosa, bili smo živa bića tek stvorena, tek dozvana u život, tek uskrsnula iz smrti. Glas Vezuva, to duboko i promuklo lajanje, stizao je prijeteći do nas, kroz oblake krvi koji su obavijali čelo čudovišta. Dolazio je do nas kroz krvavu tminu, kroz vatrenu kišu, glas nemilosrdan, neumoljiv. Bio je to isti glas, kao glas uzburkane i opake prirode, sam glas kaosa. Bili smo na granici koja dijeli kaos od stvaranja, bili smo na rubu te „bonte, ce continent enorme”¹, na prvom djeliću tek stvorenog sveta. I strašni glas koji je dopirao do nas kroz vatrenu kišu, to duboko i promuklo lajanje, bio je glas kaosa koji se bunio protiv božanskih zakona stvaranja, koji je ujedao ruku tvorca.

Najednom, Vezuv užasno kriknu. Američki vojnici, okupljeni oko kola zaustavljenih na cesti, ustuknuše zaprepašćeni, raspršiše se, i mnogi, obuzeti užasom, pobjegoše u neredu prema obali mora. I Jack ustuknu nekoliko koraka, okrene se. Ja ga stegnuh za mišicu: „Ne boj se”, rekoh mu, „pogledaj one ljude, Jack.”

Jack okrene glavu, pogleda ljude zaspale na travi, djevojku koja se češljala, gledajući se u ogledalu mora, ženu koja je dojila svoje dijete. Htio sam mu reći: „Bog ih je tek stvorio, a ipak su ljudska bića najstarija na svijetu. Ono je Adam, a ovo je Eva, tek rođeni iz kaosa, jedva izašli iz pakla, jedva izašli iz groba. Gledaj ih, tek što su rođeni, i već su propatili sve grijehe svijeta. Sva ljudska bića u Napulju, u Italiji, u Europi, slična su ovim ljudima. Besmrtni su. Rađaju se u boli, umiru u boli i uskrsavaju čisti. Oni su Božja janjad, nose na svojim plećima sve grijehe i svu bol svijeta.”

Ali sam zašutio. I Jack me pogleda i osmjehne se. Vratili smo se u olujnoj večeri, po vatrenoj kiši. U blizini Porticija nađosmo ponovo iskonski zelenu boju trave i lišća, iskonske pupoljke drveća, iskonsku igru svjetlosti na prozorskim oknima. Mislilo sam

¹ Dobrota, taj ogromni kontinent.

na usrdnost tih stranih vojnika, nagnutih nad ranjenicima i nad mrtvima, i na njihovo uzbuđeno i uplašeno sažaljenje. Mislilo sam na te ljude, ispružene u snu na obali kaosa, na njihovu vječnost. Jack je bio blijed i smješio se. Okrenuo sam se da pogledam Vezuv, to užasno čudovište s glavom psa, koje je lajalo sa dna obzora, u dimu i plamenu, i rekoh tiho: „Milost, milost. Milost i za tebe.”

X. ZASTAVA

Ugrožena za leđima bijesom Vezuva, američka vojska, već nekoliko mjeseci nepokretna pred Cassinom, najzad krene: pođe naprijed, razbije front kod Cassina i plaveći Lazio, približi se Rimu.

Opruženi u travi, na rubu starog ugašenog kratera jezera Albano, sličnog umivaoniku od bakra punom crne vode, gledali smo Rim u daljini, u dnu ravnice, gdje je lijeno spavao na suncuflavus Tiber*. Raštrkano puškaranje suho je odzvanjalo na mlakom vjetru. Kupola Sv. Petra njihala se na obzoru ispod ogromnog zamka bijelih oblaka, koje je sunce ranjavalo svojim zlatnim strelama. Mislio sam, crveneći, na Apolona i njegove zlatne strijele. U daljini, izvan plave izmaglice, ukazivao se snježnobijeli Soratte. Horacijev stih okrznu mi usne i pocrvenjeh. Te rekoh tiho: „Rime, dragi.“ Jack me pogleda i osmehnu se.

Sa uzvisine šume Castel Gandolfa, gdje smo, Jack i ja, nakon što smo tog jutra ostavili kolonu generala Corca, sustigli

1 Žuti ribar.

Marokansku diviziju generala Guillaumea, Rim, obasut zasljepljujućim odbljeskom sunca i bijelim oblacima, ukazivao se u modričastoj bjelini krede: nalikovao je na one svjetle gradine od bijelog kamena koje iskrsavaju u dnu vidika na pejzažima Ilijade.

Kupole, kule-zvonici, stroga geometrija kuća novih četvrti koji od San Giovannija in Laterano silaze u zelenu dolinu nimfe Egerije prema grobnicama Barberinija, izgledale su kao napravljene od neke tvrde bijele materije, ispresjecane plavim sjenkama. Crni gavrani dizali su se sa crvenih grobnica u Via Appiju. Ja pomislih na orlove Cezara, i pocrvenjeh. Trudio sam se da ne mislim na boginju Rima koja sjedi na Kapitoliju, na stupove Foruma, na purpur Cezara. „The glory that was Rome“, rekoh u sebi, crveneći. Toga dana, u tom trenu, na tom mjestu, nisam htio misliti na vječnost Rima. Volio sam misliti na Rim kao jedan smrtni grad, naseljen smrtnim ljudima.

Sve je izgledalo nepokretno i bez daha u toj nepomičnoj i zasljepljujućoj svjetlosti; sunce je već bilo odskočilo, visoko na nebu, počinjalo je biti toplo, i prozirna bijela izmaglica obavijala je ogromnu, crvenu i žutu ravnicu Lazija, gdje su se Tiber i Aniene preplitali kao zmije u ljubavnom zanosu. Na livadama duž Via Appije vidjeli su se konji kako galopiraju kao na slikama Pussina ili Claudea Lorraina, a tamo, u dnu vidika, sklapali su se na trenutke zeleni očni kapci mora.

Goumiers, marokanske izvidnice generala Guillaumea, razapeli su šatore u šumi pepeljastih maslinjaka i tamnih hrastova, koji padinom Monte Cavea

silaze, blago nestajući u svjetlom zelenilu vinograda i zlatu pšenice. Papina vila Castel Gandolfo ukazivala se pod nama, na visokoj strmoj obali jezera Albano. Sjedeći u sjenci hrastova i maslina, prekrštenih nogu, s puškom preko koljena, goumiers su promatrali požudnim očima gomilu žena koje su šetale između drveća u parku papine vile, većinom redovnice i seljanke iz Castelli Romani, uništenih ratom, koje je sveti otac sabrao pod svoje okrilje. Sav narod ptica pjevao je u granama maslina i hrastova. Zrak je bio ugodan na usnama, kao i

1 Slava koja je bio Rim.

ono ime koje sam bez prestanka ponavljao tihim glasom: „Rime, Rime, dragi Rime.”

Lak i širok osmijeh prelazio je kao podrhtavanje vjetra preko rimske ravnice: bio je to osmijeh Apolona di Veio, podmukao, ironičan, tajanstven osmijeh Apolona etrurskog. Htio sam se vratiti u Rim, svojoj kući, ne s ustima punim zvučnih riječi, već s tim osmijehom na usnama. Strahovao sam da oslobođenje Rima neće biti možda obiteljska svečanost, intimna svečanost, već jedan od uobičajenih izgovora za trijumfe, za deklamacije, za slavopojke. Trudio sam se misliti na Rim ne kao na ogromnu zajedničku grobnicu, u kojoj kosti bogova i ljudi leže pomiješane u ruševinama hramova i foruma, već kao na ljudski grad, na grad običnih i smrtnih ljudi, u kojemu je sve ljudsko, u kojemu siromaštvo i poniženje bogova ne ponižava veličinu čovjeka, ne daje ljudskoj slobodi vrijednosti iznevjerenog naslijeđa, preotete i korumpirane slave.

Moje posljednje sjećanje na Rim bilo je sjećanje na prljavu ćeliju zatvora Regina Coeli. I sada ovaj moj povratak kući na dan pobjede (tuđe pobjede, izvojevane tuđim oružjem u Laziju, opustošenom tuđim vojskama) budio je u meni jednostavne i čiste misli i osjećaje. Ali sam već čuo kako mi u ušima odzvanjaju zvuči trube i buka činela, Ciceronovi govori i pjesme pobjede, i zadrhtao sam.

O tome sam mislio ispružen na travi, gledajući Rim u daljini i plaćući. Jack, ispružen kraj mene, pritiskivao je usnama nježan list i tako podražavao glas ptica koje su pjevale u granama drveća. Zrak, trava i lišće, sve je odisalo blagim i tihim mirom.

„Ne plači”, reče Jack sa srdačnim prijekorom, „ptice pjevaju, a ti plačeš!”

Ptice su pjevale, a ja sam plakao. Od tih Jackovih tako jednostavnih, tako ljudskih riječi, pocrvenio sam. Taj stranac, došao s one strane mora, taj Amerikanac, taj srdačni, plemeniti, osjetljivi čovjek, našao je u dubini svog srca prave riječi, istinite riječi, koje sam ja uzalud tražio u sebi, izvan sebe, jedine koje bi odgovarale ovom danu, ovom času, ovom mjestu. Ptice su pjevale, a ja sam plakao! Gledao sam kako Rim podrhtava u dnu prozračnog ogledala svjetlosti, plakao sam, i bio sam sretan.

U tom času, međutim, začusmo kako šumom odjekuju radosni glasovi, i mi se okrenusmo. Bio je to general Guillaume u pratnji francuskog oficira. Kosa mu je bila siva od prašine, lice preplanulo od sunca, na kojemu se osjećao umor, ali oči su blistale, a glas je bio mlak.

„Voilà Rome!” reče, skidajući kapu.

Ovu gestu već sam bio vidio - kako francuski general skida kapu pred Rimom, u šumama Castel Gandolfa - na izbljedjelim fotografijama zbirke Primoli, koju mi je stari grof Primoli pokazao jednoga dana u svojoj knjižnici, i na kojima maršal Oudinot, okružen grupom francuskih oficira u crvenim hlačama, pozdravlja Rim iz ove iste hrastove i maslinove šume u kojoj smo se nalazili u ovom trenutku.

„J'aurais préféré voir la Tour Eiffel, à la place de la coupole de Saint Pierre”², reče poručnik Pierre Lyautey.

General Guillaume se okrene, smijući se: „Vous ne la voyez pas”, reče, „car elle se cache juste derrière la coupole de Saint Pierre.”³

„C'est drôle, je suis ému comme si je voyais Paris”⁴, reče potpukovnik Marchetti.

„Vous ne trouvez pas”, reče Pierre Lyautey, „qu'il y a quelque chose de français, dans ce paysage?”⁵

„Oui, sans doute”, reče Jack, „c'est l'air français qu'y ont mis le Poussin et Claude Lorrain.”⁶

„Et Corot”⁷, reče general Guillaume.

1 Evo Rima!

2 Više bih volio vidjeti Eiffelov toranj nego kupolu Sv. Petra.

3 Vi ga ne vidite... budući da se krije upravo iza kupole Svetog Petra.

4 Čudno je to, uzbuđen sam kao da vidim Pariz.

5 Zar vam se ne čini... da ima nečeg francuskog u tom pejzažu?

6 Da, bez sumnje... to je francuski duh koji su u taj pejzaž unijeli Poussin i Claude Lorrain.

7 I Corot.

„Stendhal aussi a mis quelque chose de français dans ce paysage”, reče potpukovnik Marchetti.

„Aujourd'hui, pour la première fois”, reče Pierre Lyautey, „je comprends pourquoi Corot, en peignant le Pont de Narni, a fait les ombres bleues.”²

„J'ai dans ma poche”, reče general Guillaume, izvlačeći jednu knjigu iz džepa na bluzi, „J es Promenades dans Rome. Le General Juin, lui, se promène avec Chateaubriand dans sa poche. Pour comprendre Rome, messieurs, je vous conseille de ne trop vous fier à Chateaubriand. Fiez-vous à Stendhal. Il est le seul français qui ait compris Rome et l'Italie. Si j'ai un reproche à lui faire, c'est de ne pas voir les couleurs du paysage. Il ne dit pas un traitre mot de vos ombres bleues.”³

„Si j'ai un reproche à lui faire”, reče Pierre Lyautey, „c'est d'aimer mieux Rome que Paris.”⁴

„Stendhal n'a jamais dit une chose pareille"⁵ reče general Guillaume, mršteći obrve.

„En tout cas, il aime mieux Milan que Paris."⁶ „Ce n'est qu'un depot d'amour", reče potpukovnik Marchetti, „Paris etait une maitresse qui l'avait trompe bien des fois."⁷

1 I Stendhal je unio nešto francusko u taj pejzaž.

2 Danas prvi puta... shvaćam zastoje Corot, slikajući most Narni, napravio plave sjenke.

3 Imam u svom džepu... Šetnje po Rimu. General Juin šetao se po Rimu sa Chateaubriandom u džepu. Da biste razumjeli Rim, gospodo, savjetujem vam da se ne oslanjate mnogo na Chateaubriada. Povjerite se Stendhalu. On je jedini Francuz koji je shvatio Rim

i Italiju. Ako bih mu nešto mogao zamjeriti, bilo bi to, što ne vidi boje pejzaža. On ni jednu jedinu riječ ne kaže o vašim plavim sjen- kama.

4 Ako bih mu ja imao što zamjeriti... to je da on više voli Rim nego Pariz.

5 Stendhal nikada nije rekao nešto slično.

6 U svakom slučaju, on voli više Milano od Pariza.

7 To je samo inat ljubavnika... Pariz mu je bio draga koja gaje više puta iznevjerila.

„Je n'aime pas, Messieurs", reče general Guillaume, „vous entendre parler ainsi de Stendhal. C'est un de mes plus chers amis."

„Si Stendhal etait encore Consul de France a Civitavecchia", reče potpukovnik Marchetti, „il serait sans doute, en ce moment, parmi nous."²

„Stendhal aurait fait un magnifique officier des goums", reče general Guillaume. I okrećući se prema Pierreu Lyauteyu, smiješeći se, dodade: „Il vous ravirait toutes les jolies femmes qui vous attendent ce soir a Rome."³

„Les jolies femmes qui m'attendent ce soir, ce sont les petites filles de celles qui attendaient Stendhal"⁴, reče Pierre Lyautey, koji je imao mnoga poznanstva među ženama u Rimu, i koji je planirao da će večerati te večeri u palači Colonna.

Slušao sam uzbuđen te francuske glasove, te francuske riječi koje su meko letjele po zelenkastom zraku, taj brzi i laki naglasak, taj smijeh, srdačan i uljudan, tako svojstven Francuzima. I osjećao sam se pun stida i zbunjenosti, kao da je bila moja krivica što kupola Svetog Petra nije bila Eiffelov toranj. Htio sam im se ispričati, pokušati ih uvjeriti da to nikako nije bila moja krivica. U tom času i ja bih više volio (jer sam znao da bi zbog toga svi bili sretni), da taj grad tamo pri dnu obzora nije bio Rim, već Pariz. I šutio sam, slušajući kako te francuske riječi meko lete među granama drveća, pravio sam se kao da ne primjećujem da su ti odlučni vojnici, da su ti hrabri Francuzi bili uzbuđeni, da su im oči blistale od suza, i da su pokušavali sakriti svoje uzbuđenje tim svojim površnim i nasmijanim načinom govora.

1 Nije mi drago, gospodo... čuti vas da tako govorite o Stendhalu. On je jedan od mojih najdražih prijatelja.

2 Da je Stendhal i danas još francuski konzul u Civitavecchiji... on bi svakako u ovom trenutku bio s nama.

3 Stendhal bi bio sjajan oficir goumsa... on bi vam oteo sve lijepe žene koje vas večeras očekuju u Rimu.

4 Lijepa žene, koje me očekuju večeras, unuke su onih lijepih žena koje su čekale Stendhala.

Ostali smo dugo nijemi i gledali kako se dolje, u dnu ravnice, blago njiše kupola Svetog Petra.

„Vouz en avez de la veine!“, reče mi iznenada general Guillaume, tapšući me po ramenu, i ja sam osjetio da je mislio na Pariz.

„Žao mi je“, reče Jack, „što vas moram ostaviti. Ali već je kasno, a general Cork nas očekuje.“

„Peta armija osvojit će Rim i bez vas... i bez nas“, reče general Guillaume sa žalcem bolne ironije u glasu. I mijenjajući ton i s osmjehom, u isti mah žalosnim i podsmješljivim, doda: „Ručat ćete kod nas u menzi, a tek onda ću vas pustiti da odete. Kolona generala Corca stavit će se u pokret, s dopuštanjem Svetog oca, tek za dva ili tri sata. Hajdemo, gospodo, kouskous nas čeka.“

Na jednom malom proplanku, u sjeni visokih hrastova, prepunih ptica, bilo je poredano, jedan do drugog, nekoliko stolova koje su goumiers donijeli s nekog napuštenog posjeda. Sjedosmo za stol, i general Guillaume, pokazujući prstom na dva fratra, mršava kao gušteri i crna, koji su se vrtjeli oko Marokanaca, ispriča da su, čim se pronijela vijest u okolici o dolasku goumiersa, svi seljaci pobjegli, križajući se, kao da su već bili osjetili miris paklenog sumpora i da je jedna grupa redovnika odmah pohitala iz obližnjih manastira, da bi preobratali goumiersz u Kristovu vjeru. General Guillaume je poslao oficira da zamoli fratre da ne dosađuju goumiersima, ali su im fratri odgovorili da imaju naredbu da pokrste sve Marokance, jer papa nije nikada htio imati Turke u Rimu. Sveti otac je, zaista, uputio preko radija poruku Savezničkom zapovjedništvu, izražavajući želju da se Marokanska divizija zaustavi pred vratima Vječnoga grada.

„Papa griješi“, doda, smiješeći se, general Guillaume. „Ako prihvaća da bude oslobođen od vojske koja je protestantska, ne vidim iz kojeg razloga ne bi prihvatio da među njegovim oslobodiocima bude i muslimana.“

„Sveti otac bi se“, reče Pierre Lyautey, „možda pokazao manje strogim prema muslimanima kad bi znao kako visoko mišljenje goumiers imaju o njevojvoj moći.“ I ispriča da su one tri tisuće

1 Vi baš imate sreće!

žena koje su pobjegle u papinu vilu ostavile ogroman dojam na Marokance: „Tri tisuće supruge.“ Papa je bez svake sumnje bio najmoćniji vladar na svijetu.

„Morao sam“, reče general Guillaume, „opkoliti stražama papinu vilu, da bih spriječio Marokance da se udvaraju papinim ženama.“

„Sada razumijem“, reče Jack, „zašto papa neće Turke u Rimu.“

Svi se počеше smijati, i Pierre Lyautey reče da veliko iznenađenje očekuje saveznike u Vječnom gradu. Izgledalo je, zaista, da je Mussolini ostao u Rimu, da je pripremio trijumfalan doček saveznicima i da je očekivao svoje

oslobodioce na balkonu Palače Venecija, da bi im poželio dobrodošlicu jednim od svojih uobičajenih veličanstvenih govora.

„Jako bih se iznenadio“, reče general Guillaume, „kad bi Mussolini propustio ovakvu priliku.“

„Siguran sam da će mu Amerikanci oduševljeno pljeskati“, reče Pierre Lyautey.

„Pljeskali su mu dvadeset godina“, rekoh ja, „i nema nikakvog razloga da ne nastave.“

„Sigurno je“, reče potpukovnik Marchetti, „da su se Amerikanci nešto suzdržali od pljeskanja za punih dvadeset godina, da se ne bi našli, jednog lijepog dana, u položaju da se moraju iskrcavati u Italiji.“

„Pored Mussolinijevog govora“, reče Jack, „imat ćemo i papin blagoslov sa balkona Svetog Petra.“

„Papa je veoma obazriva osoba“, rekoh ja, „i neće vas pustiti da se vratite u Ameriku, a da Vam prije toga ne udijeli svoj sveti blagoslov.“

U tom trenutku, dok se jedan goumier, s glavom pokrivenom krajem svojeg mrkog mantila, kao kakav drevni svećenik u trenutku prinošenja žrtve, približavao našem stolu, noseći zdjelu nježno ozarenu velikom ružom narezane šunke, čusmo prigušenu eksploziju koja odjeknu u drveću i opazismo nekoliko goumiersa kako trče kroz šumu, iza kuhinja.

„Opet mina!“ uzviknu general Guillaume, ustajući od stola. „Ja vas molim, gospodo, da me ispričate, idem vidjeti što se to događa.“ I u pratnji nekoliko oficira on se uputi prema mjestu eksplozije.

„To je već treći goumier koji je odletio, od jutros“, reče potpukovnik Marchetti.

Šuma je bila zasijana njemačkim minama, onima koje su Amerikanci nazivali booby traps': Marokanci, tumarajući između drveća, nepažljivi, nagazili bi minu i letjeli u zrak.

„Goumiers“, reče Pierre Lyautey, „su nepopravljivi. Ne mogu se priviknuti na modernu civilizaciju. I booby traps su sastavni dio moderne civilizacije.“

„U cijeloj Sjevernoj Africi“, reče Jack, „domoroci su se odmah naviknuli na američku civilizaciju. Otkako smo se iskrcali u Africi, ne može se poreći da je stanovništvo Maroka, Alžira i Tunisa postiglo veliki napredak.“

„Kakav napredak?“ upita iznenađeno Pierre Lyautey.

„Prije američkog iskrcavanja“, reče Jack, „Arapin je išao na konju, a njegova žena ga je pratila pješice, iza konja, s detetom na leđima i velikim zavežljajem na glavi, radi ravnoteže. Otkad su se Amerikanci iskrcali u Sjevernoj Africi stvari su se iz temelja promijenile: Arapin, istina, još uvijek ide na konju, i njegova žena nastavlja ga pratiti pješice, kao i ranije, s djetetom na leđima i zavežljajem na glavi. Ali ne ide više za konjem: sada korača ispred konja zbog mina.“

Grohotan smijeh dočeka Jackove reči i slušajući kako se smiju gospoda oficiri; Marokanci, raštrkani po šumi, podigoše glave, zadovoljni što vide da

su im oficiri bili dobro raspoređeni. U tom trenutku dođe general Guillaume: čelo mu je bilo pokriveno grašcima znoja, ali izgledao je više ljuto, negoli uzbuđeno.

„Srećom“, reče, zauzimajući opet svoje mjesto za stolom, „srećom, ovog puta nema mrtvih. Samo jedan ranjen. Ali što da učinim? Jesam li ja za to kriv? Morao bih ih vezati za drveće da

1 Popularni naziv američke vojske za neke manje mine.

bih spriječio da odlaze i kopkaju mine vrhovima svojih nogu! Ne mogu ipak strijeljati tog nesretnika da bih ga naučio da ne leti u zrak!”

Ovoga puta, na sreću, nesmotreni gouvier se dobro izvukao: mina mu je odnijela samo jednu ruku.

„Još nisu uspjeli pronaći ruku“, dodade general Guillaume, „tko zna što je bilo s njom!”

Poslije šunke iznesoše na stol pastrvu iz Lirija, srebrnasto-plavu pastrvu sa nježnim, zelenkastim odsajjima. Zatim dođe na red kouskous, čuveno arapsko jelo, ponos Mauritanije i saracenske Sicilije, jelo napravljeno od kuhane ovčetine u kori od griza, sjajnoj kao zlatni oklopi Tassovih junakinja. I bijelo vino, poput zlata, iz Castelli Romani, bogato vino Frascati, plemenito i blago poput Horacijeve ode, raspaljivalo je lice i riječi uzvanika.

„Vous aimez le kouskous?” upita Pierre Lyautey, obraćajući se Jacku.

„Je le trouve excellent!”² odgovori Jack.

„Malaparte ga“, reče Pierre Lyautey s ironičnim osmijehom, „sigurno ne voli!”

„A zašto ga ne bi volio?” upita Jack, vrlo iznenađen.

Ja sam šutio, smiješeći se, ne dižući oči sa tanjura.

„Čitajući Kaputt³, odgovori Pierre Lyautey, „čovjek bi pomislio da se Malaparte hrani samo slavujevim srcima služenim iz tanjura starog meissenovog i nynphenburškog porculana, na objedima kraljevskih visočanstava, vojvotkinja i ambasadora.”

„Tijekom sedam mjeseci koje smo proveli zajedno pred Cassinom“, reče Jack, „nisam nikad vidio da je Malaparte jeo slavujeva srca u društvu kraljevskih visočanstava i ambasadora.”

„Malaparte bez svake sumnje ima veoma živu maštu“, reče general Guillaume, smijući se, „i vidjet ćete da će u njegovoj novoj knjizi naša jadna poljska menza postati kraljevski banket, a ja neka vrsta marokanskog sultana.”

1 Volite li kuskus?

2 Mislim da je izvrstan.

3 Naslov poznatog Malaparteovog romana.

Svi su se smijali, gledajući me. Ne dižući oči sa tanjura, šutio sam.

„Želite li znati", reče Pierre Lyautey, „što će reći Malaparte, u svojoj novoj knjizi, o ovom našem objedu?" I sa mnogo uživanja počeo opisivati bogato postavljen stol, razumije se, ne u ovoj šumi, na strmoj obali jezera Albano, već u dvorani papinske vile Castel Gandolfo. Opisivao je s izvjesnim duhovitim anakronizmima porculanske servise Cezara Borgije, srebro pape Siksta, rad Benvenuta Cellinija, zlatne kaleže pape Julija II, papinu poslugu užurbanu oko naše trpeze, dok zbor dječjih glasova, u dnu dvorane, u čast generala Guillaumea i njegovih hrabrih oficira pjeva *Super flumina Babyloniae* od Palestrine. Svi su se ljubazno smijali na te riječi Pierrea Lyauteya, samo ja nisam; ne dižući oči sa tanjura, smiješeći se, šutio sam.

„Volio bih znati", reče Pierre Lyautey, obraćajući mi se s uljudnom ironijom, „čega ima istinitog u svemu tome o čemu pričate u Vašoj knjizi Kaputi!"

„Nije ni najmanje važno", reče Jack, „je li ono što priča Malaparte istina ili laž. Postavlja se sasvim drugo pitanje: je li umetnost ili ne ono što on radi."

„Ne želim biti neljubazan prema Malaparteu, koji je moj gost", reče general Guillaume, „ali mislim da se u knjizi Kaputt podsmjehuje svojim čitateljima."

„Ni ja ne bih htio biti neljubazan prema vama", odgovori Jack živo, „ali mislim da nemate pravo."

„Nećete nas uvjeriti u to", reče Pierre Lyautey, „da se Malaparteu zaista dogodilo sve ono o čemu priča u knjizi Kaputt. Je li moguće da se uvijek njemu sve dogodi? Meni se nikad ništa ne događa!"

„Jeste li u to baš sigurni?" reče Jack, žmirkajući.

„Molim vas da mi oprostite", reko, napokon, obraćajući se generalu Guillaumeu, „što sam primoran otkriti vam da mi se, maločas, za ovim stolom, dogodila najneobičnija pustolovina u

1 Iznad rijeka babilonskih.

mom životu. Vi to niste ni primjetili, jer sam ja veoma dobro odgojen gost. Ali od trenutka kada vi sumnjate u istinitost onoga što ja iznosim u svojim knjigama, dopustite mi da vam ispričam što mi se dogodilo, maločas, ovdje, pred vama."

„Baš sam zainteresiran da saznam što vam se to tako neobično dogodilo", odgovori, smijući se, general Guillaume.

„Vi se sjećate izvrsne šunke kojom smo otpočeli ovaj naš objed? Bila je to šunka s planina Fondi. Borili ste se na tim planinama koje se dižu iza Gaete, između Cassina i Castelli Romani, i znat ćete zašto se na planinama Fondi uzgajaju najbolje svinje cijelog Lazija i cijele Ciociarije. To su svinje o kojima govori s mnogo ljubavi sveti Toma Akvinski, koji je i sam potekao s planina Fondi. To su svete svinje koje ruju pred crkvenim portalima, u malim selima visoravni Ciociarije: njihovo meso ima miris tamjana, njihova je slanina meka kao žuti vosak."

„C'etait en effet un sacre jambon"¹, reče general Guillaume.

„Poslije šunke s planina Fondi došle su na stol pastrve iz rijeke Liri. Divna je ta rijeka Liri. Na njenim zelenim obalama mnogi od vaših goumiers pali su licem u travu, pod vatrom njemačkih mitraljeza. Sjećate se pastrvi iz rijeke Liri? Tanke, srebrnaste, sa lakim zelenim odsjajem na tananim perajima još tamnijeg srebra, starijeg. Pastrve iz rijeke Liri slične pastrvama iz Schwarzwalda: na Blauforellen² Neckara, rijeke pjesnika, rijeke Holderlinga, i na pastrve iz Titiseea, i na Blauforellen Dunava u Donaueschingenu, tamo gdje Dunav izvire. Ta kraljevska rijeka rađa se u parku dvorca prinčeva od Fiirstenberg, u jednom bazenu od bijelog mramora, sličnom kolijevci ukrašenoj neoklasičnim statuama. Na toj kolijevci od mramora, po kojoj se ljuljuškaju crni labuđi koje je Schiller opjevao, napajaju se pri zalasku sunca jeleni i košute. Ali pastrve iz Lirija su možda svjetlije, prozračnije od Blauforellen iz Schwarzwalda, i srebrnastozelena boja njihovih lakih ljuski, slična boji starog srebra na svijećnjacima crkava Ciociarije, ne ustupa tirkiznosrebrnastoj boji Blauforellen iz Neckara i Dunava,

1 Bila je to, uostalom, nevjerojatno dobra šunka.

2 Plave pastrve.

koje imaju pritajene plave odsjaje bijelog porculana Nynphenburga. Zemlja koju natapa Liri stara je i plemenita zemlja, jedna od najstarijih i najplemenitijih u Italiji; i maločas, uzbudio sam se vidjevši pastrve iz Lirija, savijene u krunu, s repom u ružičastim ustima, na onaj isti način kako su davno predstavljali zmiju, simbol vječnosti, u obliku vijenca s repom u ustima, na stupovima Mikene, Pestuma, Selinunta i Delfija. Sjećate li se okusa pastrvi iz rijeke Liri, tako ukusnog i nekako neuhvatljivog, kao što je glas te plemenite rijeke?"

„Elles etaient delicieuses!"¹ reče general Guillaume.

„I najzad, pojavio se na stolu, u ogromnoj zdjeli od bakra, kouskous barbarskog i finog okusa. Ali ovan, od kojeg je napravljen ovaj kouskous, nije marokanski ovan Atlasa sa sagorjelih pašnjaka Feza, Teroudana, Marrakesha. To je ovan s planine Itri, iznad Fondija, gdje je gospodario Fra Diavolo. Na planini Itri u Ciociariji raste neka vrsta trave slična divljoj metvici, ali masnija, i koja ima okus žalfije, a koju stanovnici tih planina zovu starom grčkom riječi kallimeria, trava od koje trudne žene prave napat koji olakšava porođaje; Venerina travka koju ovce Italije vrlo rado jedu. I baš ta trava, kallimeria, daje ovcama Italije onu bogatu gojaznost trudne žene, onu žensku lijenost, onaj dubok glas, umoran i malaksao pogled koji imaju trudne žene i hermafroditi. Treba gledati u tanjur dobro otvorenih očiju kada se jede kouskous: bjelina slonove kosti, griza u kome je kuhana

ovčestina, nije u stvari tako ugodna za oči, kao što je okus ugodan prilikom jela."

„Ce kouskous, en effet, est excellent"², reče general Guillaume.

„Ah, da nisam zatvorio oči, jedući ovaj kouskous! Jer, maločas, u toplom i ugodnom okusu ovčjeg mesa, odjednom sam osjetio neki sladunjav okus, i pod mojim zubima meso je bilo hladnije, mlohavije. Pogledao sam u svoj tanjur i zgrozio se. U grizu sam vidio kako se pojavio prvo jedan prst, zatim dva prsta, zatim pet prstiju i na kraju cijela šaka s blijedim noktima. Ljudska šaka."

1 One su bile izvrsne!

2 Ovaj kuskus je zaista odličan!

„Taisez-vous", uzviknu general Guillaume prigušenim glasom.

„Bila je to čovjekova šaka. Vjerovatno daje to bila ruka nesretnog goumiera, koju je eksplozija mine tako glatko presjekla, i odbacila u bakreni lonac, u kojemu se kuhao naš kouskous. Što sam mogao učiniti? Odgajali su me u Zavodu Cicognini, koji je najbolji koledž u Italiji, i još od djetinjstva su me učili da ne treba nikada, ni iz kakvog razloga, uznemiriti zajedničku radost, zabavu, svečanost, objed. Naprezao sam se da ne pobljedim, da ne viknem, počeo sam mirno jesti šaku. Meso je bilo malo tvrđe, nije imalo vremena skuhati se."

„Taisez-vous, pour l'amour de Dieu!"² uzviknu general Guillaume promuklim glasom, i odgurnu tanjur koji je bio pred njim. Svi su bili blijedi i gledali me iskolačenih očiju.

„Ja sam dobro odgojen gost", rekoh, „i nije moja krivica što ste vi, dok sam ja mirno glodao ruku jasnog goumiera, smiješeći se, kao da se ništa ne događa da ne bih uznemirio tako ugodan ručak, bili tako nesmotreni i podsmjehivali mi se. Ne treba se nikada rugati gostu dok on žvače ruku čovjeka."

„Ali nije moguće! Ne mogu vjerovati da..." promuca Pierre Lyautey, zelen u licu, sa stisnutom rukom na truhu.

„Ako mi ne vjerujete", rekoh, „pogledajte ovdje u moj tanjur. Vidite li sve ove koščice? To su zglobovi. A ovdje, poredani po rubu tanjura, evo pet noktiju. Ispričajte me što nisam, i pored sveg mogeg dobrog odgoja, bio sposoban progutati nokte."

„Mon Dieu!"³ uzviknu general Guillaume, ispijajući čašu vina naskap.

„Naučit ćete tako da ne sumnjate", reče Jack, smijući se, „u ono što Malaparte priča u svojim knjigama."

U tom trenutku dopre iz ravnice jedan udaljeni pucanj, zatim još jedan, i još jedan. Pucanj topa jednog shermana⁴ zagrmi jasno i kratko, dolazeći iz pravca Frattochije.

1 Šutite.

2 Šutite, za ime Božje!

3 Bože moj!

4 Tip američkog tenka.

„Ca y est”¹, uzviknu general Guillaume, naglo ustajući. Svi smo skočili na noge, i potrčali preko klupa, preskačući stolove, pojurili prema rubu šume, odakle je oko moglo obuhvatiti cijelu rimsku ravnicu, od ušća Tibera do Aniene.

Od Via Appije, preko raskršća Frattochije, vidjeli smo kako se diže plavi oblak, čuli smo kako do nas dopire udaljena tutnjava stotine, tisuće motora. Jack i ja uskliknusmo od radosti kad smo opazili dugu povorku Pete američke armije kako se uputila prema Rimu.

„Au revoir, mon General!”² uzviknu Jack, stežući ruku generalu Guillaumeu.

Svi francuski oficiri oko nas su šutjeli. „Au revoir”, reče general Guillaume. I doda tiho: „Nous ne pouvons pas vous suivre. Nous devons rester la.”³

Oči su mu bile blistave od suza. Stegnuo sam mu ruku bez ijedne reči.

„Posjetite me, kad budete željeli”, reče mi general Guillaume uz tužan osmijeh, „uvijek ćete naći mjesto za mojim stolom, i moju prijateljsku ruku.” „Votre main, aussi?”⁴

„Allez au diable!”⁵ uzviknu general Guillaume. Jack i ja pojurili smo padinom kroz šumu prema mjestu gdje smo bili ostavili naš džip.

„Ah! ah! Bienjoue, Malaparte! Un tour formidable!”⁶ vikao je Jack, trčeći, „naučit će se da ne sumnjaju u ono što pričaš u knjizi Kaputt.”

„Jesi li vidio kakve su njuške napravili? Mislio sam da će svi povratiti!” „Une sacree farce”⁷, Malaparte! Ah, ah! ah!” vikao je Jack.

1 Tu smo.

2 Doviđenja, generale!

3 Doviđenja... Ne možemo vas pratiti. Moramo ostati ovdje.

4 Vašu ruku, također?

5 Idite do vraga!

6 Ah! ah! Dobro izvedeno... sjajan trik!

7 Đavolska šala.

„Jesi li vidio kako sam vješto rasporedio u tanjuru one koščice ovna? Izgledale su baš kao kosti šake!”

„Ah! ah! ah! Merveilleux!” vikao je Jack trčeći, „izgledale su baš poput šake, kostura šake.”

Tako smo se smijali, trčeći između drveća. Stigosmo do našeg džipa, skočismo u kola i jurnusmo navrat-nanos dolje, putem Castel Gandolfa, stigosmo na Via Appiju, prestigosmo kolonu u vihoru prašine, i najzad se uvukosmo našim džipom iza džipa generala Corca, koji je, sa nekoliko shermana ispred sebe, vodio kolonu Pete armije u osvajanje Rima.

Rijetka puškaranja probijala su prašnjavi zrak. Miris metvice i ružmarina dolazio nam je ususret s vjetrom i podsjećao na miris tamjana,

na miris tisuće crkava u Rimu. Sunce je već zalazilo, i na purpurnom nebu prepunom jedrih oblaka, naboranih kao oblaci na nebu baroknih slikara, zujanje tisuću aviona dubilo je ogromne bezdane u koje se survavala krvava rijeka zalazećeg sunca.

Pred nama su shermani lagano napredovali kroz tresak željeza, s vremena na vrijeme pucajući iz topova. Iznenada, na jednoj krivini puta, dolje, u dnu ravnice, iza crvenih lukova vodovoda, iza grobnica od opeka boje krvi, pod tim baroknim nebom, pojavio se neobično bijeli Rim, u vrtlogu vatre i dima, kao da ga je proždirao neki ogromni požar.

Jedan uzvik preletje s kraja na kraj kolone: „Rim! Rim!“ Iz džipova, iz bojnih kola, iz kamiona, tisuće i tisuće lica pokrivenih bijelom maskom prašine, pružalo se k udaljenom gradu obavljenom plamenom zalazećeg sunca; i ja osjetih kako iščezava u mom oporom glasu mržnja, bijes, strepnja i sva tuga, sva sreća ovog trenutka tako dugo očekivanog, kojeg sam se tako bolno plašio. U tom času Rim mi se učinio tvrd, podmukao, zatvoren poput kakvog neprijateljskog grada. I mračan osjećaj straha i sramote obuze me, kao da sam činio neko bezbožno djelo.

Na Aerodromu Ciampino, pred ruševinama koje su se još dimile, kolona se zaustavi. Dva njemačka „tigra“, prevrnuti na bok,

1 Sjajno!

bila su zakrčila put. Tu i tamo je još kakav zalutali metak prelijetao uz zvižduk preko naših glava. S oklopnih kola, kamiona, džipova, smijali su se i brbljali američki vojnici, veseli i bezbrižni, i žvakali svoje gume.

„Ova cesta“, rekoš Jacku, „puna je prepreka. Zašto ne utječeš na generala Corka da napusti novu Via Appiju i da prijeđe na staru Via Appiju?“

U tom trenutku general Cork se okrene i mašući topografskom kartom dade Jacku znak glavom. Jack iskoči iz džipa, približi se generalu Corku, poče sa njim nešto razgovarati, pokazujući prstom na jednu točku na karti.

„General Cork“, reče Jack, vraćajući se k meni, „bi htio saznati postoji li neki kraći i sigurniji put do Rima.“

„Da sam na mjestu generala Corka“, odgovorih, „krenuo bih lijevo i tom prečicom stigao na staru Via Appiju, na jednu milju od Horacijevih i Curiazijevih grobnica, i prolazeći kroz Capo di Bove, ušao bih u Rim kroz Via dei Trionfi i Via dell' Impero. To je duži put, ali ljepši.“

Jack otrča do generala Corka i vrati se poslije nekoliko trenutaka.

„General“, reče, „pita bi li ti bio sposoban da nam budeš vođa kolone?“

„Zašto ne?“

„Možeš li nam zajamčiti da nećemo upasti u neku zasjedu?“

„Ne mogu vam ništa jamčiti. U ratu smo, mislim.“

Jack se vrati da se porazgovara s generalom Corkom, i poslije nekoliko trenutaka vrati se da mi kaže da je general Cork htio znati je li stara Via Appia bila uopće sigurnija.

„Što to znači, uopće?" upitah Jacka, „možda misli obično. U vrijeme mira taj je put veoma siguran. Sada, ne znam."

„Uopće", odgovori Jack, „vjerojatno znači posebno."

„Ne znam je li posebno sigurniji, ali je sigurno mnogo ljepši. To je najljepši put na svijetu, put koji vodi u Karakaline Terme, u Koloseum, na Kapitolij."

Jack otrča da porazgovara s generalom Corkom, i vrati se uskoro da mi kaže da je general Cork htio znati kojim su putem cezari ulazili u Rim.

„Kada su se vraćali sa Istoka, iz Grčke, iz Egipta, iz Afrike", odgovorih, „cezari su ulazili u Rim kroz staru Via Appiju."

Jack se udalji trčeći i vrati se da mi priopći da general Cork dolazi iz Amerike i da je zato odlučio ući u Rim kroz staru Via Appiju.

„Začudio bih se", odgovorih Jacku, „da je izabrao neki drugi put." I dodah da su kroz staru Via Appiju prošli Marius, Sula, Julije Cezar, Ciceron, Pompej, Antonije, Kleopatra, August, Tiberije, i svi drugi imperatori te, prema tome, može proći i general Cork.

Jack otrča do generala Corka, reče mu nešto šaptom, te general Cork, okrećući k meni svoje nasmijano lice, uzviknu: „Okay!"

„Hajdemo!" reče mi Jack, skačući u kola.

Pretekli smo džip generala Corka, postavili se na čelo kolone, sasvim iza shermana, okrenuli se malim putem koji od nove Via Appije, preko puta aerodroma Ciampino, vodi prema staroj Via Appiji, te uskoro izbismo na taj plemeniti put, najplemenitiji put na svijetu, popločan velikim kamenim pločama, na kojima su još uvijek bile vidljive dvije brazde koje su ih izdubili kotači rimskih bojnih kola.

„What's that?"¹ viknu mi general Cork, pokazujući na grobnice, koje u sjeni čempresa i borova obrubljuju staru Via Appiju.

„To su", odgovorih, „grobnice najotmjenijih obitelji staroga Rima."

„What?" viknu general Cork, kroz huku gusjenica shermana.

„The tombs of the noblest Roman families!"² viknu Jack.

„The noblest what?"³ viknu general Cork.

1 Što je to?

2 Grobovi najotmjenijih rimskih obitelji.

3 Najotmjenijih, što?

„The tombs of the 400 of the Roman Mayflowers"ⁿ viknu Jack.

Glas se proširi od kola do kola, kroz cijelu kolonu, i američki vojnici, stojeći na bojnim kolima, na kamionima i džipovima, vikali su: „Gee!"² škljocajući svojim Codak aparatima.

Stojeći i sam na džipu, pružao sam prst prema svakoj od grobnica i vikao nasumce: „Ovo je grobnica Lukulusa, the most famous drunkard of the ancient Rome"³, ovo je grobnica Julija Cezara, ovo je Sulina, ovo je Ciceronova, ovo je Kleopatrina grobnica..."

Kleopatrinu ime prijeđe od usta do usta, od kola do kola, i general Cork mi viknu: „A famous signorina, wasn't she?"⁴

Kad smo stigli pred grobnicu Glumca, ja rekoh Jacku da se zaustavi na čas, i pokazujući na mramorne kazališne maske udubljene u visok zid od crvenih cigli, koji se, sličan zastoru, kazališnom zastoru, diže pored velikog okruglog mauzoleja, viknuh: „Ovo je grobnica Kote, najslavnijeg rimskog glumca." „Who's who?"⁵ viknu general Cork. „A most famous Roman actor!"⁶ viknu Jack. „I want an autograph!"⁷ začu se jedan glas, i grupa američkih vojnika skoči s kola, jurišajući na zid koji je ubrzo bio prekriven potpisima.

„Go on! Go on!"⁸ viknu general Cork. U tom trenutku podigao sam oči i opazio jednog njemačkog vojnika kako sjedi na netesanim kamenim stepenicama koje se penju do mauzoleja. Bio je to gotovo dječak, plav, čupave kose, lica pokrivenog maskom prašine, na kojemu su svjetle, blage oči

1 Grobovi 400 rimskih Mayflowersa. Mayflower je bilo ime prvog broda s europskim iseljenicima u Ameriku. Odatle se i najstarije američke obitelji nazivaju Mayflowers.

2 Ideš! (kolokvijalizam)

3 Najčuveniji rimski pijanica.

4 Slavna gospođica, zar ne?

5 Tko je to?

6 Najslavniji rimski glumac.

7 Želim autogram.

8 Nastavimo dalje!

sjale kao mrtve oči slijepca. Sjeo je nekako umorno, odsutan, zabačene glave, ruku naslonjenih na kamenu stepenicu, i kao sasvim odvojen od svega, od rata, od pejzaža, od vremena. Disao je duboko, daščući kao utopljenik koji se tek dočepao obale. Nitko ga nije primjetio.

„Go on, go on!" vikao je general Cork.

Kolona ponovo krenu, i malo zatim, pred dvjema travom obraslim mogilama, tako reći dvjema piramidama od zemlje, ukrašenima čempresima i borovima ispod kojih počivaju Horacije i Kurijacije, rekoh Jacku da se zaustavi.

„Ovo su grobnice Horacija i Curiazija!" viknuh, i ukratko ispričah glasno povijest tri brata Horacija i tri brata Curiazija, o izazivanju, o borbi, o lukavosti posljednjeg Horacija, o sestri koju je pobjednik probo svojim mačem na pragu doma, da bi je kaznio jer je voljela jednog od tri ubijena brata Curiazija.

„What? What the hell with the sister?"¹ viknu general Cork.

„Where's the sister?"² povikaše neki, i mnogi iz kolone skočiše na zemlju, popeše se na dvije visoke, travom obrasle piramide, kojima je ogromno lišće borova i vitkih čempresa davalo romantičnu boju Pussinovih ili Boeklinovih slika. I general Cork se htio popeti na vrh jedne od dviju grobnica, pa Jack i ja pođosmo za njim.

Sa vrha mogile, sada kada se požar zalaska sunca ugasio, Rim se ukazivao mračan i, u isti mah, prislan u zelenoj prozračnosti večeri. Ogroman zeleni oblak lebdio je nad kupolama, kulama, stupovima i krovovima ukrašenim mramornim statuama. Ta zelena svjetlost koja je pljuštala s neba sličila je na one zelene kiše koje ponekad, početkom proljeća, padaju nad morem: reklo bi se, zaista, kao da neka travnata kiša pada s neba na grad; i kuće, krovovi, kupole i mramor presijavali su se kao meka proljetna livada.

Uzvik divljenja ote se iz grudi vojnika okupljenih na mogilama; i, kao probuđeno tim krikom, crno jato gavrana digne se

1 Što? Što je to, dovraga, sa sestrom?

2 Gdje je sestra?

u daljini iznad crvenih aurelijanskih zidina koje okružuju Rim, između Porte Latine i grobnice Caio Cestio. Crna krila bacala su čas zelene, čas krvave odsjaje. S tog vrha vidjele su se livade i vrtovi u Via Appiji i u Via Ardeatini, gaj nimfe Egerije, šume trske oko crkvice u kojoj počivaju Barberini, crveni lukovi vodovoda i dolje, preko Capo di Bove, prema Vratima San Sebastiano, visoka zupčasta kula grobnice Cecilije Metelle. U dnu ogromne zelene školjke koja se puna čempresa, borova i grobnica, lagano spušta prema links' za golf Acquasanta, pojavljivale su se prve kuće Rima, ti visoki zidovi, bijeli od cementa i blistavi od stakla, na kojima je zeleni i crveni dah rimske ravnice iščezavao kao u krilu jedra.

Grupe ljudi trčale su amo-tamo preko ravnice i s vremena na vrijeme zaustavljale se neodlučne, gledajući oko sebe, nastavljale trčati, ustežući se kao divlje zvijeri koje progone psi. I druge grupe ljudi pristizale su sa svih strana, okružavale ih, sprečavale im bijeg i spašavanje. Suho praskanje pušaka dopiralo je do nas s morskim vjetrom, koji je donosio usnama neki slatki okus soli. Bili su to posljednji sukobi između njemačkih zaštitnih odreda i grupa partizana; i prozračnost akvarija večeri davala je tom prizoru lova na ljude neki patetičan ton, čiji sam glas, neodređenu i daleku boju, otkrivao u svom pamćenju. Bila je to jedna blaga i zelena večer, kao ona večer, kada su sa visokih zidina Trojanci sa zebnjom pratili posljednju borbu krvavog dana, i evo Ahilej je, poput kakve blistave zvijezde, izlazio iz rijeke, i evo, jurio je preko livada Scamandra prema zidovima Ilija.

U tom času opazio sam mjesec kako se pojavljuje iza šumovitih leđa brežuljka Tivoli, ogroman mjesec, lipteći u krvi, i rekoh Jacku: „Pogledaj, to nije mjesec, to je Ahilej.”

General Cork me pogleda začuđeno: „To je mjesec.”

„Ne, to je Ahilej”, reče Jack.

I ja počeh recitirati tiho na grčkom stihove iz Ilijade, u kojima se Ahilej pojavljuje iz Scamandre, sličan tužnoj jesenjoj zvijezdi koju zovu Priori". I kada sam zašutio, Jack nastavi, gledajući

mjesec kako ustaje nad brijegovima Lazija, recitirati Homerove heksametre na onaj pjevni način, kao što to rade na njegovom Virginia University.

„I must remember to you, gentlemen...”¹ reče strogim glasom general Cork; ali zašuti, siđe polako sa groba Horacija, popne se u kola, i ljutitim glasom izda nalog za polazak. „Go on! Go on!” vikao je, i pritom nije izgledao samo ljut, već i duboko iznenađen. Kolona se ponovo krenu, i kod Capo di Bove, gdje se podizala grobnica Atlete, morali smo usporiti da bismo dali vremena G.I.-u da pokriju svojim potpisima kip Atlete. „Go on! Go on!” vikao je general Cork, ali kad stigismo do Capo di Bove, ispred čuvene gostionice nazvane „Qui non si muore mai”, pokazujući natpis, okrenuh se generalu Corku i viknuh: „Ovdje se nikad ne umire!”

„What”, viknu general Cork, trudeći se da glasom nadjača buku gusjenica shermana i radosnu graju vojnika. „Here we never die”² viknu Jack. „What we never dine?”³ viknu general Cork. „Never die!”⁴ ponovi Jack.

„Why not?” viknu general Cork, „I will dine. I'm hungry! Go on! Go on!”⁵

Ali pred grobnicom Cecilije Metelle rekao sam Jacku da se zaustavi na tren i, okrećući se nazad, viknuh generalu Corku da je to bila grobnica jedne od najplemenitijih matrona starog Rima, one Cecilije Metelle koja je bila Sulina rođakinja. „Sula? Who was this gay?”⁶ viknu general Cork. „Sula, the Mussolini of the ancient Rome”⁷, viknu Jack. I ja izgubih najmanje deset minuta da bih objasnio generalu Corku da

1 Moram vas podsjetiti, gospodo.

2 Ovdje nikad ne umiremo.

3 Što nikad ne ručamo?

4 Nikad ne umiremo!

5 Zašto ne? Ja bih htio ručati. Gladan sam! Hajdemo! Hajdemo!

6 Sula? Tko je bio taj tip?

7 Sula, to je Mussolini starog Rima.

Cecilia Metella „wasn't Mussolini's wife”, nije bila Mussolinije-va žena.

Glas preleti od kola do kola i gomila G.I.-a jurnu na osvajanje Cecilije Metelle, Mussolinijeve žene. Najzad se opet pokrenu- smo, siđosmo prema Katakombama San Callista, popesmo se k San Sebastijanu, i kada stigismo pred crkvicu Quo vadiš, viknuh generalu Corku da bi se tu trebalo zaustaviti, makar i po cijenu da posljednji osvojimo Rim, jer je to bila crkva iz Quo vadiš. „Quo what?” viknu general Cork. „The Quo vadiš church!”² viknu Jack. „What? What means Quo vadis?”³ viknu general Cork. „Were are you going”⁴, odgovorih.

„To Rome, of course!” viknu general Cork, „kamo biste htjeli da idem? Idem u Rim! I'm going to Rome!”⁵

Stojeći u džipu, objasnio sam im, da svi čuju, daje baš na tom mjestu, pred tom crkvicom, sveti Petar sreo Isusa Krista. Cijela kolona prenese glas, i jedan G.I.-evac uzviknu: „Which Jesus?”⁶

„The Christ, of course!”⁷ zagrmi general Cork. Cijela kolona zašuti i G.I. se skupiše, puni poštovanja i nijemi, pred vratima crkvice. Htjeli su ući, ali je bila zatvorena. Neki počеше silom gurati ramenima vrata, drugi su udarali šakama i ritali nogama, a mehaničar s jednog shermana pokuša izbiti vrata željeznom polugom. Iznenada se otvori prozor na jednom kućerku preko puta crkvice, te žena koja se pojavi na njemu baci kamen, pljujući i vičući: „Besramnici! Nijemci smrdljivi, kurvini sinovi!”

„Recite toj dobroj ženi da mi nismo Nijemci, da smo Amerikanci!” viknu mi general Cork.

1 Quo, što?

2 Quo vadiš crkva!

3 Što? Što znači Quo vadiš?

4 Kamo ideš.

5 U Rim, naravno!... Idem u Rim!

6 Koji Isus?

7 Krist, naravno!

„Mi smo Amerikanci!” viknuh.

Na te riječi svi se prozori na kućama širom otvoriše, pojavise se stotine glava i radosni glasovi zaoriše se sa svih strana: „Živjeli Amerikanci! Živjela sloboda!” Gomila žena, ljudi, djece, naoružana toljagama i kamenjem, izlete iz vrata, iza živica, i, bacajući to grubo oružje, svi jurnuše na vojnike: „Amerikanci! Amerikanci!”

Dok su se američki vojnici i gomila grlili i radosno vikali u toj neopisivoj gunguli, general Cork, koji se u cijelom tom kaosu nije bio maknuo iz svoga džipa, pozva me i upita šaptom da je li istina da je sveti Petar baš na tom mjestu susreo Krista.

„Zašto ne bi bilo istina?” odgovorih, „u Rimu su čuda najprirodnija stvar na svijetu.”

„Nuts”¹ uskliknu general Cork. I poslije nekoliko trenutaka šutnje zamoli me da mu potanko ispričam kako se to dogodilo. Pričao sam mu o svetom Petru, njegovom susretu s Isusom Kristom, o pitanju svetog Petra: „Quo vadiš, Domine? Kamo ćeš, o Gospode?” a general Cork mi je izgledao veoma zbunjen mojom pričom: naročito riječima svetog Petra. „Jeste li baš sigurni”, reče mi, „da je sveti Petar pitao Gospoda kamo će?”

„Pa što je drugo mogao pitati? Što biste vi, na mjestu svetog Petra, pitali Isusa?”

„Naravno”, odgovori general Cork, „i ja bih ga upitao kamo će.” I zašutje. Zatim, vrteći glavom, doda: „To je, dakle, Rim!” I ne reče više ništa.

Prije nego što je izdao naredbu da se kolona ponovo pokrene, general Cork, kome nije nedostajala izvjesna razboritost, zamoli me da upitam nekoga u gomili koja nas je, vesela, okružavala, tko se sada nalazi u Rimu.

Okrenuh se jednom mladiću, koji mi je od svih ostalih izgledao najotresitiji, i ponovih mu pitanje generala Corka.

„A koga biste htjeli da je u Rimu?” odgovori ovaj, „u Rimu su Rimljani!”

Ja prevedoh mladićev odgovor i general Cork blago pocrveni: „Naravno”, uskliknu, „tamo su Rimljani”, i podižući ruku, izda zapovijed da ponovno krenemo.

1 Ludorije!

Kolona krene, i uskoro uđosmo u Rim, kroz slavoluk Vrata San Sebastiano, prolazeći uskom ulicom zatvorenom između visokih crvenih zidova, pokrivenih starom zelenom hrđom. Kada smo prošli pored grobnice Scipiona, general Cork se okrene i dugo je promatrao grobnicu Hanibalovog pobjednika. „That's Rome”¹, viknu mi, i izgledao je uzbuđen. Zatim izbismo prema Karakalnim Termama i ogromna masa carskih razvalina, koje je mjesec doticao s čudesnom blagošću, izazva u koloni zvižduke oduševljenja. Borovi, čempresi, lovori unosili su svijetle mrlje i zelene, gotovo crne, sjenke u taj pejzaž purpurnih ruševina i svijetle trave.

S užasnom tutnjavom gusjenica izbismo pred Palatin, povijen pod težinom ruševina cezarskih palača. Uspeli smo se uz Via dei Trionfi i najednom, ogromne na mirnoj mjesečini, pojaviše se pred nama zidine Koloseuma.

„What's that?” viknu general Cork pokušavajući nadjačati zvižduke koji su se podizali iz kolone.

„Koloseum”, odgovorih.

„What?”

„The Colisee!” viknu Jack.

General Cork ustade, i stojeći u džipu, dugo je gledao, šuteći, divovski kostur Koloseuma, zatim se okrenu k meni, s prizvukom ponosa u glasu, i viknu: „Dobro su ga udesili naši bombarderi!” Zatim, kao ispričavajući se, doda, šireći ruke: „Don't worry, Malaparte: that's war!”²

Baš tada, kolona je pošla kroz Via dell'Impero, a dok sam, okrenut prema generalu Corku, pružao ruku prema Forumu i brijegu Kapitolija, vičući: „Evo Kapitolija!” strašan žagor me prekine. Ogromna gomila jurila je nama u susret, urlajući kroz Via dell'Impero. Bile su to većinom žene i izgledalo je kao da su jurišale na našu kolonu. Silazile su trkom, raščupane, razbarušene, pomahnitale, mlatarajuć rukama, smijući se, plačući, vičući: u času smo bili opkoljeni, napadnuti, preplavljeni, i naše kolone nestade ispod nerazmrsivog klupka nogu i ruku, pod šumom crne

1 To je Rim.

2 Ne brinite... to je rat.

kose, pod mekom planinom krepkih grudi, mesnatih usana, bijelih ramena. („Kao i obično”, rekao je sutradan u svojoj propovijedi mladi svećenik crkve

sv. Katarine, na Corzu Italije, „kao i obično, fašistička propaganda je lagala kada je govorila da bi američka vojska, da je ušla u Rim, navalila na naše žene: naše su žene navalile, i porazile američku armiju“) Huka motora i zveket gusjenica ugasi se u graji gomile, poludjele od radosti.

Ali kad smo stigli do Tor di Nona, jedan čovjek, koji je trčao ususret koloni, mlatarajući rukama i vičući: „Živjela Amerika!“ skliznu, padne, i gusjenice jednog shermana ga ščepaše. Krik užasa digne se iz gomile. Ja skočih na zemlju, i prokrčivši put, nagnuh se nad unakaženim lešem.

Jedan mrtav čovjek je mrtav čovjek. On je samo mrtav čovjek. Možda je nešto više, a možda nešto manje od mrtvog psa ili mrtve mačke. Već mi se više puta događalo da na putevima u Srbiji, u Besarabiji, u Ukrajini, vidim utisnutog u blato puta mrtvog psa, zgnječenog gusenicama bojnih kola. Profil psa, ocrtan na školskoj ploči puteljka crvenom olovkom. Čilim od pseće kože.

U Jampolu, na Dnjestru, u Ukrajini, u mjesecu srpnju 1941. dogodilo mi se da vidim u prašini puta, baš na sredini sela, čilim od ljudske kože. Bio je to neki čovjek koga su pregazile gusenice bojnih kola. Lice je dobilo četvrtast oblik, grudi i trbuh su se bili proširili i stajali su izvrnuti u obliku razvučenog romba: noge i ruke raširene, malo udaljene od trupa, sličile su na hlače i rukave odijela, tek ispeglanog, ispruženog na stolu. Bio je to mrtav čovjek, nešto više ili nešto manje od mrtvog psa ili mrtve mačke. Ne bih znao reći, sad, što je to bilo u tom mrtvom čovjeku, više ili manje od onoga čega nema u jednom mrtvom psu ili mrtvoj mački. Ali onda, one večeri, u trenu kada sam ga vidio utisnutog u prašini puta, nasred sela Jampola, možda sam mogao reći što je bilo u njemu više ili manje od onoga što je bilo u jednom mrtvom psu ili u mrtvoj mački.

Kolone Židova u crnim kaftanima s lopatama i motikama, u gomili, skupljale su mrtve koje su Rusi ostavili u selu. Sjedeći na pragu jedne porušene kuće, gledao sam maglu, laku i prozračnu, kako se penje s močvarnih obala Dnjestra, a u daljini, na drugoj obali, iznad okuke rijeke, kako se lagano dižu uvis oblaci crnoga dima iznad kuća u Soroku. Slično nekom crvenom kotaču, sunce se kotrljalo u kovitlacu prašine, pri dnu ravnice, gdje su se obrisi strojeva, ljudi, konja i bojnih kola jasno ocrtavali u prašnjavao svjetlosti zalaska.

Nasred puta, tu, preda mnom, ležao je čovjek zgnječen gu- sjenicama bojnih kola. Nekoliko Židova priđe i stane odvajati iz prašine profil mrtvog čovjeka. Polako, polako podigoše vrhovima lopata krajeve tog crteža, kao što se podižu krajevi čilima. Bio je to čilim od ljudske kože, a tkanje je bio tanani koštani skelet, prava paukova mreža zgnječenih kostiju. Reklo bi se, uštirkano odijelo, uštirkana koža čovjeka. Prizor je bio grozan, a u isti čas lak, nježan, nekako dalek. Židovi su razgovarali među sobom, a njihovi glasovi dopirali su udaljeni, daleki, blagi, ugasi. Kada je čilim od ljudske kože bio sasvim odvojen od prašine ceste, jedan od Židova nabode na vrh pijuka dio glave i krene s tom zastavom.

Zastavnik je bio neki mladi Židov, duge kose, koja mu je padala po ramenima, blijeda i mršava lica, na kojem su oči sjale nekom bolnom nepomičnošću. Koračao je uzdignute glave i nosio kao kakvu zastavu, na vrhu pijuka, tu ljudsku kožu koja se njihala na vjetru, baš kao prava zastava.

I rekao sam Linu Pellegriniju, koji je sjedio pored mene: „To je zastava Europe, to je naša zastava.”

„To nije moja zastava”, reče Pellegrini, „mrtav čovjek nije zastava živog čovjeka.”

„Što piše” upitah, „na ovoj zastavi?”

„Piše da je mrtav čovjek samo mrtav čovjek.” „Ne”, rekoh, „čitaj pažljivo: piše da mrtav čovjek nije mrtav čovjek.”

„Ne”, reče Pellegrini, „mrtav čovjek je samo mrtav čovjek. Što bi htio da bude mrtav čovjek?”

„Ah, ti ne znaš što je mrtav čovjek. Kada bi ti znao što je mrtav čovjek, ne bi više zaspao.”

„Sada vidim”, reče Pellegrini, „što piše na toj zastavi. Piše: mrtvi trebaju sahraniti mrtve.”

„Ne, tu piše da je to zastava naše domovine, naše istinske domovine. Zastava od ljudske kože. Naša prava domovina je naša koža.”

Za zastavnikom je dolazila s lopatama na ramenima grupa grobara, uvijenih u svoje crne kaftane. I vjetar je vijorio zastavu, mrsio kosu prljavu od prašine i krvi, nakostriješenu na širokom četvrtastom čelu poput čvrste kose sveca na nekoj ikoni.

„Hajde da vidimo kako sahranjuju našu zastavu”, rekoh Pellegriniju.

Išli su je zakopati u zajedničku jamu, iskopanu na ulazu u selo, prema obali Dnjestra. Išli su je baciti na smetlište zajedničke jame, već prepune izgorjelih leševa, strvina konja, uprljanih krvlju i blatom.

„To nije moja zastava”, reče Pellegrini, „na mojoj zastavi je ispisano: Bog, sloboda, pravda.”

Stadoh se smijati i podigoh oči prema drugoj obali Dnjestra. Gledao sam preko rijeke i mislio na Tarass Bulbu. Gogolj je bio Ukrajinac: prošao je onuda, iz Jampola, spavao je u ovoj kući, tamo na kraju sela. I upravo su se odande, s one visoke strme obale, vjerni kozaci Tarass Bulbe stropoštavali zajedno sa svojim konjima u Dnjestar. Vezan za kolac, Tarass Bulba je hrabrio svoje kozake da bježe, da se bacaju u rijeku, da se spasavaju. Upravo odozgo, pred Jampolom, malo iznad Soroca, Tarass Bulba je gledao svoje vjerne kozake kako bježe na svojim mršavim rutavim brzim konjima, koje su progonili Poljaci, i kako se strmoglavce bacaju u ponor s visoke obale Dnjestra; kao i Poljake koji se isto tako bacaju u rijeku i razmrskavaju na obali, upravo tu, preda mnom. Na staroj obali pojavljivali su se i nestajali u šumama bagrema konji jedne talijanske poljske baterije, i pod hangarima kolhoza u Jampolu, pokrivenima valovitim limom, ležalo je stotine izgorjelih strvina konja, i još se dimilo.

Zastavnik je nosio svoju zastavu, prolazio je uzdignute glave, nepomičnih očiju, usmjerenih nekamo daleko: istim onim pogledom nepomičnim i sjajnim kao pogledom Dulle Griet. Koračao je upravo kao Dulle Griet, kao luda Greta Petera Breughela, koja se vraća s tržnice s košarom obješenom o ruku, očima usmjerenim ispred sebe, i izgleda kao da ne vidi, ne čuje demonski žagor koji je okružuje, demonsku buku kroz koju prolazi, plaha i tvrdoglava, vođena svojim ludilom kao nekim nevidljivim arkandjelom. Koračao je uspravan, zakopčan u svoj crni kaftan, i izgledao je kao da ne primjećuje rijeku strojeva, ljudi, konja, kola, kolonu artiljerije, koja je silovito otjecala selom.

„Hajdemo“, rekoš, „da vidimo kako sahranjuju zastavu naše domovine.“

I mi smo se pridružili povorci grobara i koračali za zastavom. Bila je to zastava od ljudske kože, zastava naše domovine, bila je to sama naša domovina. I tako smo otišli da vidimo bacanje zastave naše domovine, zastave svih naroda, svih ljudi, u smetlišće zajedničke jame.

Svjetina je urlala, izgledala je kao poludjela od užasa. Klečeći pored tog ćilima od ljudske kože, prostrtog usred Via dell'Impero, jedna je žena kukala, čupala je kosu, mlatarala rukama: nije znala što da radi, kako da zagrlj mrtvaca. Ljudi su dizali šake prema shermanima i vikali: „Ubojice!“, odgurivani grubo od nekolicine pripadnika M.P.-a koji su, vrteći gumene palice, pokušavali osloboditi čelo kolone od pritiska pobješnjele svjetine.

Ja sam se približio generalu Corku i rekao mu: „Mrtav je.“

„Of course, he's dead!“ viknu general Cork i ljutitim glasom doda: „Bolje biste učinili da se pobrinete da saznate gdje stanuje udovica tog nesretnika.“

Progurao sam se kroz gomilu, približio se ženi, pomogao joj da ustane, i upitao je kako se zove poginuli i gdje stanuje. Ona je prestala kukati i, prigušujući jecaje, gledala me je uplašeno, kao da nije razumijevala ono što sam joj govorio. Ali jedna druga žena, koja se progura naprijed, reče mi ime poginuloga, ime ulice, broj kuće, i doda nekako pakosno da žena koja je plakala nije supruga poginuloga, čak ni rođakinja, već samo susjeda. Na ove riječi jadnica poče još glasnije kukati i čupati kosu, s nekom ljučinom

1 Naravno da je mrtav!

koja je bila mnogo dublja i iskrenija od njenog bola, sve dok ne zagrmje glas generala Corka, koji nadvlada metež, i kolona se ponovo pokrene. Neko od G.I.-a, u prolazu, proviri iz džipa i baci cvijet na bezoblično tijelo, drugi učiniše isto, i uskoro gomila cvijeća pokriji bijedne ostatke.

Na Trgu Venezia ogromna masa dočeka nas užasnim krikom, koji se pretvori u oduševljeni aplauz kada netko iz Signal Corpse, nakon što se uspeo na čuveni balkon, započne držati svečani govor na talijansko-američkom dijalektu: „Mislili ste da će se pojaviti Mussolini da

govori, eh? You bastards! Ali danas govorim ja, John Esposito, vojnik i slobodan američki građanin, i kažem vam da nikada nećete postati Amerikanci, nikada!" Svjetina je vikala: „Nikad! Nikad!" smijala se i pljeskala rukama. Huku gusjenica shermana gušila je ogromna graja gomile.

Izbismo najzad na Corso, popesmo se uz Tritone, zaustavismo se pred Hotelom Excelsior. Ubrzo zatim pozva me general Cork. Sjedio je u fotelji nasred hodnika, sa šljemom na koljenima, i s još uvijek prašnjavim i znojnim licem. U fotelji pored njegove sjedio je pukovnik Brown, svećenik Glavnog zapovjedništva.

General Cork me zamoli da otpratim svećenika koji je išao izjaviti sućut obitelji onog nesretnika i odnijeti udovici i djeci svotu novca prikupljenu među vojnicima Pete armije.

„Recite sirotoj udovici i djeci", dodao je, „da, želim reći da... da i ja imam ženu i dvoje djece, u Americi i... Ne! Moja žena i djeca nemaju nikakve veze s tim."

Ovdje je zašutio i nasmiješio se. Primjetio sam da se veoma nelagodno osjećao.

Dok sam išao sa svećenikom, njegovim džipom, prema Tor di Nona, gledao sam naokolo s tugom. Ulice su bile pune pijanih američkih vojnika i gomile koja je urlala. Potoci mokraće otjecali su duž kolnika. Američke i engleske zastave visjele su na prozorima. Bile su to zastave od tkanine, ne od ljudske kože. Stigosmo u Tor di Nona, okrenusmo u uličicu i malo ispred Torre del Grillo zaustavismo se pred kućom sirotinjskog izgleda. Popesmo se stepenicama, gurnusmo jedna odškrinuta vrata i uđosmo.

Soba je bila puna ljudi, i svi su govorili tiho. Na krevetu vidjeh groznu stvar. Jedna žena, očiju otečenih od suza, sjedila je pored uzglavlja. Obratih se njoj, i rekoh joj da smo došli da izrazimo obitelji pokojnika sućut generala Corca i cijele Pete američke armije. Dodah da je general Cork stavio znatnu svotu novca na raspolaganje udovici i siročadi.

Žena odgovori da jadnik nije imao ni ženu ni djecu: bio je izbjeglica iz Abruzza, koji je došao skloniti se u Rim, nakon što su njegovo selo i njegovu kuću srušili američki bombarderi. I odmah doda: „Oprostite, htjela sam reći, njemački." Siromašak se zove Giuseppe Leonardi, bio je iz jednog malog sela blizu Alfedena. Cijela njegova obitelj poginula je pod bombama, ostao je on sam, „i tako se", reče žena, „pomalo bavio crnom burzom! Ali samo malo." Pukovnik Brown pruži ženi jednu veliku omotnicu koju ova, oklijevajući, pažljivo prihvati s dva prsta i spusti na ormarić. „Poslužit će za sahranu", reče.

Poslije te kratke ceremonije svi počеше međusobno glasno razgovarati, i žena me upita je li pukovnik Brown general Cork.

„Američki svećenik!" uskliknu žena, i nakon što se digla, ponudi mu svoju stolicu, na koju pukovnik Brown, crven u licu i zbunjen, sjedne; ali se odmah digne, kao da gaje neka igla ubola.

Svi su gledali „američkog svećenika“ s poštovanjem i s vremena na vrijeme mu se klanjali, smiješeci mu se sa simpatijama.

„A sada“, prošće mi pukovnik Brown, „što trebam učiniti?“ I doda: „I think... yes... I mean... što bi na mom mjestu radio katolički svećenik?“

„Radite što hoćete“, odgovorih, „ali nemojte dopustiti da oni primjete, za ime Božje, da ste protestantski svećenik.“

„Hvala vam“, reče svećenik, problijedivši, i približivši se krevetu, sklopi ruke i ostade zadubljen u molitvu.

Kada se pukovnik Brown okrenuo i udaljio od kreveta, žena me upita, crveneći, što treba učiniti da se leš malo uredi. U početku ne shvatih. Žena mi pokaza na mrtvacu. Bila je to zaista žalosna i užasna stvar. Nalikovao je na model od papira koji upotrebljavaju krojači, ili metu od kartona na streljanama. Najviše me potresoše cipele: bile su spljoštene i mjestimično izbušene nečim bijelim, možda sitnim košćicama. Obje su mu ruke bile prikupljene na grudima (oh, na grudima!) i izgledale su kao končane rukavice.

„Što da radimo?“ reče žena, „ne možemo ga sahraniti u ovakvom stanju.“

Ja odgovorih da bi se možda moglo pokušati ovlažiti ga sa malo tople vode; voda bi ga, možda, nadula, dala bi mu ljudskiji izgled.

„Vi hoćete da ga potopimo u vodu“, reče žena, „kao što se radi sa ...“ i crveneći, prekine se kao da joj je iznenadan osjećaj stida zadržao riječ na usnama.

„Upravo tako: potopiti ga“, rekoh, crveneći.

Netko donese umivaonik pun vode, ispričavajući se što je hladna: već nekoliko dana nije bilo plina, ni ugljena, ili drva da bi se mogla naložiti vatra.

„Strpite se, probat ćemo hladnom vodom“, reče žena i, nakon što joj je pomogla susjeda, poče rukama prskati vodu po mrtvacu, koji se, namočen, počne nadimati, ali ne više od debljine filca.

Iz daljine, penjali su se u Via dell Impero, s Trga Venezia, s Trajanovog foruma, sa Suburre, zvuči truba i pobjednički krici pobijeđenih. Promatrao sam tu užasnu stvar, ispruženu na krevetu, i smijao se u sebi, misleći da smo se svi, te večeri, osjećali kao Brutii, Kasiji, Aristogitoni, a bili smo svi pobjednici i pobijeđeni, kao i ta užasna stvar ispružena na krevetu: koža isječena u obliku čovjeka, jadna ljudska koža. Okrenuh se prema otvorenom prozoru i, gledajući kako se uzdiže visoko, iznad krovova, kula Kapitolija, smijao sam se u sebi, misleći da je ta zastava od ljudske kože bila naša zastava, prava zastava svih nas, pobjednika i pobijeđenih, jedina zastava dostojna da se vije, te večeri, na kuli Kapitolija. Smijao sam se u sebi, misleći na tu zastavu od ljudske kože, koja bi se lepršala na kuli Kapitolija.

Dao sam znak pukovniku Brownu i uputili smo se prema vratima. Na pragu smo se okrenuli, duboko se poklonili i pošli.

Dolje, pri dnu stepenica, u mračnom hodniku, pukovnik Brown se zaustavi: „Možda, da su ga poprskali toplom vodom“, reče, „možda bi se više naduo.“

XI. PROCES

Dječaci koji su sjedili na stepenicama crkve Santa Maria Novella, mala gomila znatiželjnika okupljena oko obeliska; partizanski oficir koji je opkoračio klupicu i sjedio u podnožju stepenica crkve, laktova naslonjenih na željezni stočić, donesen iz neke kavane sa trga, četa mladih partizana iz Komunističke divizije „Potente“, naoružanih mašinkama i postrojenih u porti ispred leševa ispruženih u neredu, jedan preko drugoga, izgledali su kao da ih je slikao Masaccio na žbuci jednog sivog dana. Osvijetljeni odozgo svjetlošću prljave krede koja je padala sa oblačnog neba, svi su šutjeli, nepomični, lica okrenutog svi na istu stranu. Tanak mlaz krvi tekao je po mramornim stepenicama.

Fašisti koji su sjedili na stepeništu crkve, bili su sve dječaci od petnaest ili šesnaest godina, s kosom palom po visokom čelu, s crnim i živim očima na dugom blijedom licu. Najmlađi, u crnoj majici i kratkim hlačama s golim mršavim nogama, bio je gotovo dijete. Među njima nalazila se i jedna djevojka: bila je veoma mlada, crnih očiju i kose raspuštene po ramenima, tamnoplave, kakve se često sreću u Toskani među ženama iz naroda; sjedila je zabačene glave i gledala prelete oblake nad krovovima Firenze, svijetlima od kiše, to teško i spužvasto nebo, mjestimično poderano, slično nebu Masaccia na freskama iz Carmina.

Kad smo začuli pucnjeve, bili smo na sredini Ulice Scala, blizu Orti Oricellari. Došavši do trga, zaustavili smo se pred stepeništem crkve, iza leđa partizanskog oficira, koji je sjedio za željeznim stolom.

Na škripu kočnica naša dva džipa oficir se nije ni pomakao, ni okrenuo. Ali poslije kratkog vremena uperi prst na jednog od tih dječaka i reče: „Na tebe je red. Kako se zoveš?“

„Danas je na mene red“, reče dječak, ustajući, „ali uskoro će doći red i na vas.“

„Kako se zoveš?“

„Zovem se onako kako mi se sviđa“, odgovori dječak.

„Zašto odgovaraš toj idiotskoj njuški?“ reče mu jedan njegov prijatelj, koji je sjedio pored njega.

„Odgovaram tom ništavilu da bih ga naučio lijepom ponašanju“, odgovori dječak, brišući nadlanicom čelo, vlažno od znoja. Bio je blijed i usne su mu drhtale. Ali smijao se drsko, gledajući netremice partizanskog oficira. Oficir pogne glavu i poče se igrati olovkom.

Najednom dječaci počeše razgovarati međusobno, smijući se. Govorili su narodnim naglaskom iz San Frediana, Santa Croce i Palazzola.

„A one dangube, što gledaju? O, nisu nikada vidjeli kako se ubija kršćanina?”

„I što sve može zabaviti te glupane!”

„Volio bih vidjeti što bi radile te budale na našem mjestu.”

„Kladim se da bi se bacili na koljena!”

„Čuo bih kako grokću kao svinje, jadnici!”

Dječaci su se smijali, veoma blijedi, i netremice su gledali ruke partizanskog oficira.

„Gledaj ga što je lijep, s onom crvenom maramom oko vrata!”

„Tko bi on mogao biti?”

„Pa tko bi htio biti? Garibaldi!”

„Najviše mi je žao”, reče dječak, koji je stajao na stepeništu, „što će me ubiti ove tetkice!”

„Ne odugovlači mnogo, mamlaze!” viknu netko iz gomile.

„Ako vam se žuri, dođite na moje mjesto”, odgovori dječak, zavlazeći ruke u džepove.

Partizanski oficir podigne glavu i reče: „Požuri se. Nemoj da zbog tebe gubim vrijeme. Red je na tebe.”

„Ako se ne smije gubiti vrijeme”, reče dječak prkosnim glasom, „odmah ću se požuriti.” I preskačući kolege, ode i stavi se ispred partizana naoružanih mašinkama, pored gomile leševa, baš usred lokve koja se širila po pločama pred crkvom.

„Pazi da ne isprljaš svoje opanke!” viknu mu jedan od njegovih drugova, i svi se stadoše smijati.

Jack i ja iskočismo iz džipa. „Stop!” zaurla Jack.

Ali u tom trenutku dečko uzviknu: „Živio Mussolini!” i pade izrešetan hicima.

„Good Gosh!” uzviknu Jack, blijed kao smrt.

Partizanski oficir podiže glavu i odmjeri Jacka od glave do pete.

„Kanadski oficir?” upita.

„Ne, američki pukovnik”, odgovori Jack i, pokazujući dječake koji su sjedili na stepenicama crkve, doda: „Lijep zanat, ubijati djecu!”

Partizanski oficir se lagano okrene, baci kosi pogled na dva džipa prepuna kanadskih vojnika sa puškomitraljezima u rukama, zatim zadrža pogled na meni, promatrajući moju uniformu, stavi olovku na stol i reče mi, uz pomirljiv osmijeh: „Zašto ti ne odgovoriš tom tvom Amerikancu?”

Pogledao sam ga u lice, i prepoznao ga. Bio je jedan od pobočnika Potentea, mladog zapovjednika Partizanske divizije, koja je rame uz rame s kanadskim trupama sudjelovala u opsadi i jurišu na Firenzu, i koji je poginuo prije nekoliko dana kraj Jacka i mene u Oltrarnu.

„Savezničko zapovjedništvo zabranilo je masovna strijeljanja”, rekoh, „ostavi na miru te dječake ako ne želiš imati neugodnosti.”

„Ti si jedan od naših, a tako govoriš?" reče partizanski oficir.

„Jedan sam od vaših, ali moram nastojati da se poštuju naredbe Savezničkog zapovjedništva."

„Već sam te negdje vidio", reče partizanski oficir. „Jesi li bio tamo kad je poginuo Potente?"

„Da", odgovorih, „bio sam pored njega. I što sad?"

„Hoćeš leševe? Nisam znao da si postao grobar."

„Tu djecu hoću živu."

„Uzmi one već mrtve", reče partizanski oficir, „dat ću ti ih jeftino. Imaš li jednu cigaretu?"

„Hoću ih žive", rekoah, pružajući mu paket cigareta, „tim dječacima će suditi vojni sud."

„Vojni sud?" reče partizanski oficir, paleći cigaretu, „kakav luksuz!"

„Ti nemaš prava da im sudiš."

„Ja im ne sudim", reče partizanski oficir, „ja ih ubijam."

„Zašto ih ubijaš? Kojim pravom?"

„Kojim pravom?"

„Zašto ih ubijaš? Kojim pravom?"

„Ubijam ih zato što viču živio Mussolini."

„Viču živio Mussolini zato što ih ubijaš", rekoah.

„Ali što žele tamo ona dvojica", viknu jedan glas iz gomile.

„Želimo znati zašto ih ubija", rekoah, okrećući se prema gomili.

„Ubija ih zato što su pucali s krovova", viknu drugi glas.

„S krovova?" reče, smijući se, djevojčica, „zar nas smatraju mačkama?"

„Ne dajte da vas obmanjuju", viknu jedan mladić, izlazeći izvan gomile, „ja vam kažem, oni su bili na krovovima i pucali!"

„Vi ste ih vidjeli?"

„Ja ne", reče mladić.

„A zašto onda kažete da su pucali s krovova?"

„Morao je biti netko na krovovima, netko tko je pucao", reče mladić. „Ima ih još, zar ne čujete?"

Sa dna Ulice Scala dolazio je oštar fijuk rijetkih hitaca, presijecan rafalima mašinke.

„Mogli ste i vi pucati s krovova", rekoah.

„Pazite vi što govorite", reče ovaj, prijetećim glasom, i pođe korak naprijed.

Jack mi se približi i prošaputa mi na uho: „Take it easy", i okrećući se, dade znak kanadskim vojnicima, koji skočiše sa džipa i stadoše iza nas s puškomitraljezima u rukama.

„Sad će se počupati", reče djevojčica.

„A vi, što se vi miješate u naše stvari?" reče jedan od tih dječaka, gledajući me neprijateljski, „što vi mislite? Da nas je strah?"

„Njega je strah više nego nas", reče djevojčica, „zar ne vidiš kako je blijed? Daj mu okrijepljenje, jadniku!"

Svi se počеше smijati, i Jack reče partizanskom oficiru: „Preuzimam na sebe sve ove mladiće. Sudit će im se po zakonu.”

„Po kojem zakonu?” upita partizanski oficir.

„Po zakonu vojnog suda”, reče Jack, „trebali ste ih ubili odmah na licu mjesta. Sad je suviše kasno. Sada riječ ima zakon. Vi nemate prava da im sudite.”

„Jesu li to vaši prijatelji?” upita partizanski oficir Jacka, s podrugljivim osmijehom.

„Oni su Talijani”, rekoše.

„Talijani, oni?” reče partizanski oficir.

„On nas smatra, dakle, Turcima?” reče djevojka, „kao da je to neki luksuz, biti Talijan!”

„Ako su Talijani”, reče partizanski oficir, „što se tu miješaju saveznici? Naše stvari završavamo među sobom.”

„U obitelji”, rekoše.

„Da, u obitelji. A ti, zašto si na strani saveznika? Ako si naš, trebao bi biti na mojoj strani.”

„Oni su Talijani”, rekoše.

„Talijanima treba suditi narodni sud!” viknu jedan glas iz gomile.

„That's all”², reče Jack.

Na njegov znak, kanadski vojnici opkoliše mladiće i odgurnuše ih sa stepenica crkve, vodeći ih prema džipovima.

Partizanski oficir, blijed u licu, gledao je netremice Jacka, stežući pesnice. U jednom trenutku pruži ruku, i zgrabi Jacka za ruku.

1 Ne brini.

2 To je sve.

„Ruke k sebi”, viknu Jack.

„Ne”, reče ovaj, ne mičući se.

U međuvremenu, iz crkve izađe jedan redovnik. Bio je to pozamašan redovnik, visok, debeo, s licem okruglim i crvenim. Držao je metlu u rukama i čistio ulaz. Na ulazu je bilo puno papira, slame, čahura, patrona. Kada opazi gomilu leševa, i krv koja je tekla duž mramornih stepenica, zaustavi se, raširenih nogu i uzviknu: „A što je ovo?” i okrećući se postrojenim partizanima s mitraljezima u rukama ispred leševa, viknu: „Kakav je to način, doći i ubijati ljude na vratima moje crkve? Gubite se odavde, dangube! Idite i radite to pred svojim kućama, ne ovdje! Jeste li razumjeli?”

„Umirite se, gospodine opate”, reče partizanski oficir, puštajući Jackovu ruku, „sad nije pravi čas!”

„Ah, sad nije pravi čas”, viknu redovnik, „dat ću ja vama pravi čas!” I podižući metlu, počeo udarati po glavi partizanskog oficira. U početku hladno, s ljutinom, ali zatim malo-pomalo zagrijavajući se, udarao je i vikao:

„Kakav je to način, doći i prljati stepenice moje crkve? Idite i radite, dangube jedne, bolje nego što ste došli da ubijate ljude pred mojom kućom!" I ponavljajući riječi kojima domaćice tjeraju kokoši, udario je metlom čas partizanskog oficira, čas njegove ljude, skakao od jednog do drugog i vikao: „Iš! iš! Gubite se odavde, prljavštine jedne! Iš! iš!" Kada je ostao kao gospodar na bojnopolju, okrene se oko sebe i, još uvijek ne prestajući grditi grubim riječima i proklinjanjima te „dangube" i „ništarije", počeo ljutito mesti stepenice umrljane krvlju.

Gomila se razide u tišini.

„Past ćeš mi šaka, jednog dana!" obratio mi se partizanski oficir, gledajući me netremice, s mržnjom, i udalji se polako, okrećući se stalno da bi me gledao.

Ja rekoh Jacku: „I ja bih volio sresti jednog dana tog jadnika." Ali Jack mi se približi, stavi mi ruku na rame, osmjehujući se tužno, i ja primjetih u tom trenutku da sam sav drhtao i da su mi oči bile pune suza.

„Hvala, oče", reče Jack redovniku.

Redovnik se nasloni na dršku metle i reče: „Izgleda li vam pravedno, gospodo, da se u jednom gradu, kao što je Firenza, kršćane ubija na stepenicama crkava? Ljudi su se uvijek ubijali, i ja tu nemam što prigovarati. Ali upravo ovdje, pred mojom crkvom, pred crkvom Santa Maria Novella! Zašto ljudi ne idu ubijati se na stepenicama crkve Santa Croce? Tamo postoji jedan nadstojnik koji bi im to dopustio da rade. Ali ovdje ne. Zar nemam pravo?"

„Ni ovdje, ni tamo", reče Jack.

„Ovdje ne", reče redovnik, „ovdje ih ja ne želim. Jeste li vidjeli kako se to radi? Razumije se, ako netko pokuša dobrim, ne postiže ništa. Tu je potrebna metla. Dao sam ja metlom po glavi i Nijemcima, pa zašto ne bih dao metlom po glavi i Talijanima? I pazite dobro, ako Amerikancima padne na pamet da dođu i da krvlju prljaju stepenište moje crkve, otjerat ću i njih istom metlom. Vi ste Amerikanac?"

„Da, ja sam Amerikanac", odgovori Jack.

„U tom slučaju, neka bude kao da ništa nisam rekao. Ali vi me razumijete. Imam i ja svoje razloge. Nek vam je nauk od mene! Udarajte metlom."

„Mi smo vojnici", reče Jack, „ne možemo ići po svijetu naoružani metlama."

„Šteta. Rat se ne vodi puškama", reče redovnik, „vodi se metlama. Ovaj rat, želim reći. Ove dangube su dobri dječaci, patili su i u izvjesnom smislu ih razumijem; ali kvare ih to što su pobijedili. Kad kršćanin pobijedi, zaboravi da je kršćanin. Postane Turčin. Kad kršćanin pobijedi, zbogom Kriste. Jeste li vi kršćanin?"

„Da", reče Jack, „još uvijek sam kršćanin."

„Bolje je tako", reče redovnik, „bolje je biti kršćanin negoli Turčin."

„Bolje je biti kršćanin negoli Amerikanac", reče Jack, smiješeći se.

„Razumije se. Bolje je biti kršćanin negoli Amerikanac. A sada, doviđenja, gospodo“, reče redovnik i otputi se gundajući prema vratima crkve, sa svojom okrvavljenom metlom u ruci.

Umorio sam se gledajući kako ubijaju ljude. Već četiri godine samo sam gledao kako ih ubijaju. Jedna je stvar vidjeti kako ljudi umiru, druga je stvar vidjeti kako ih ubijaju. Izgleda ti da si na strani onih koji ubijaju, da si i sam jedan od onih koji ubijaju. Bio sam umoran, nisam mogao više. Kada bih vidio leš, pa, vraćalo mi se; ne samo od gađenja, od užasa, već od srdžbe, od mržnje. Počinjao sam mrziti leševe. Bilo je svršeno s milosrđem. Započinjala je mržnja. Mrziti leševe! Da bi se shvatilo u kakav ponor očajanja može pasti čovjek, treba shvatiti što to znači mrziti leševe.

U ove četiri godine rata nikada nisam pucao ni na jednog čovjeka; ni na jednog živog čovjeka, ni na jednog mrtvog čovjeka. Bio sam i ostao kršćanin. Ostati kršćanin u onim godinama, značilo je izdati. Biti kršćanin značilo je biti izdajnik, budući da je taj prljavi rat bio rat ne protiv ljudi, već protiv Krista. Četiri godine gledao sam horde naoružanih ljudi kako odlaze tražeći Krista, kao što lovac odlazi tražiti divljač. U Poljskoj, u Srbiji, u Ukrajini, u Rumunjskoj, u Italiji, diljem cijele Europe, četiri godine, gledao sam horde blijedih ljudi kako pretresaju kuće, žbunje, planine, doline, da istjeraju Krista iz njegove jazbine, da ga ubiju kao bijesnog psa. Ali sam ostao kršćanin.

A sada, od prije dva i pol mjeseca, otkako je oslobođen Rim, početkom lipnja, i otkako smo se bacili na gonjenje Nijemaca kroz Via Cassiju i Via Aureliju (Jack i ja smo trebali održavati vezu između Francuza generala Juina i Amerikanaca generala Clarka preko planina i šuma Viterba, Toskane, preko močvara Grosseta, Siene, Volterra), počinjao sam i ja osjećati kako se u meni rađa želja za ubijanjem.

Gotovo svake noći sanjao sam da pucam, da ubijam. Budio sam se okupan u znoju, stežući čvrsto kundak mašinke. Nikada mi se nije dogodilo, prije toga, da sanjam takve snove. Nikada ranije nisam sanjao da ubijam čovjeka. Pucao sam i vidio kako čovjek pada mlitavo. Ali nisam čuo pucanj. Čovjek je padao lagano, mlitavo, usred neke tople i meke tišine.

Jedne noći Jack me čuo kako vičem u snu. Spavali smo na zemlji u zaklonu jednog shermana, pod mlakom srpanjskom kišom, u šumi blizu Volterra gdje smo bili sustigli Japansku diviziju, jednu američku diviziju formiranu od Japanaca iz Californije i sa Havaja, koja je imala za zadatak da napadne Livorno. Jack me čuo kako vičem u snu, kako plačem i škrgućem zubima. Bilo je to kao da se u dnu mene budio vuk, i oslobađao se iz okova moje podsvijesti.

Ova vrsta ubilačkog bjesnila, ova žeđ za krvlju, sagorijevala me je na putu između Siene i Firenze, kad smo primijetili da među Nijemcima koji su pucali na nas ima i Talijana. U tim danima, oslobodilački rat protiv Nijemaca pretvarao se malo-pomalo, za nas Talijane, u bratoubilački rat protiv drugih Talijana.

„Don't worry", govorio mi je Jack, „to se isto događa, na žalost, i u drugim zemljama Europe."

Ne samo u Italiji, već i u cijeloj Europi, strašan građanski rat rastao je poput kakva tumora u samom krilu rata koji su saveznici vodili protiv Hitlerove Njemačke. Da bi oslobodili Europu od njemačkog jarma, Poljaci su ubijali Poljake, Grci Grke, Francuzi Francuze, Rumunji Rumunje, Jugoslaveni Jugoslavene. U Italiji, Talijani koji su bili s Nijemcima nisu pucali na savezničke vojnike, već na Talijane koji su bili sa saveznicima; isto tako, Talijani koji su bili uz saveznike nisu pucali na njemačke vojnike, već na Talijane koji su bili uz Nijemce. Dok su saveznike ubijali radi oslobođenja Italije od Nijemaca, mi smo se ubijali međusobno.

To je bilo staro talijansko zlo, koje se raspaljivalo u svakome od nas. Bio je to uobičajeni, prljavi rat između Talijana, pod uobičajenim izgovorom oslobođenja Italije od stranaca. Ali od svega me toga najviše užasavao i plašio, u tom starom zlu, osjećaj da sam se i ja sam zarazio tim zlom. Ja sam bio žedan bratske krvi. Za ove četiri godine uspio sam ostati kršćanin, a sada, o, Bože moj, evo gdje je i moje srce bilo zagađeno mržnjom, i ja sam išao s puškomitraljezom u ruci, blijed kao ubojica, evo gdje sam se i ja osjećao zapaljenim do dna svoje utrobe užasnim bijesom ubijanja.

Kad smo napali Firenzu, i kad smo preko Porta Romana, Bellosguarda i Poggio Imperiale prodrli u ulice Oltrarno, skinuo sam spremnik za metke svoga puškomitraljeza i predao ga Jacku, i rekao mu: „Pomozi mi, Jack, ne želim postati ubojica." Jack me pogledao, smiješeći se: bio je blijed i usne su mu podrhtavale. Prihvati spremnik koji sam mu pružio i stavi ga u džep. Zatim sam skinuo spremnik sa svog pištolja i pružio mu ga. Jack ispruži ruku, i neprestano se smiješeći, onim njegovim tužnim i srdačnim osmijehom, uze mi i one spremnike koji su virili iz džepova moje košulje.

„Ubit će te kao psa", reče.

„To je vrlo lijepa smrt, Jack. Uvijek sam sanjao o tome da me jednog dana neko ubije kao psa."

Pri dnu Ulice Porta Romana, tamo gdje ona zaobilazno ulazi u Ulicu Maggio, dobrovoljci su nas dočekali bijesnom vatrom pušaka s krovova i prozora. Morali smo sići s džipova i napredovati koračajući pognuti pored zidova, pod zrnima, koja su odskakala odzvanjajući po pločniku. Jack i Kanadani koji su bili s nama odgovarali su na vatru, i potpukovnik Bradley, koji je zapovijedao kanadskim vojnicima, okretao se s vremena na vrijeme, gledao me iznenađeno i dovikivao mi: „Zašto ne pucate? Možda ste conscience objecter¹

„Ne, ne, nije on conscience objecter", odgovarao je Jack „on je Talijan, Firentinac. Ne želi ubijati Talijane, Firentince." 1 gledao me, tužno se smiješeći.

„Kajate se!" vikao mi je potpukovnik Bradley, „ovakva vam se prilika nikada više neće pružiti u životu."

I kanadski vojnici su se okretali, gledali me s čuđenjem, smijali se i dovikivali mi na svom francuskom, sa starim normanskim naglaskom: „Hoćete li nam oprostiti, kapetane, ali mi nismo iz Firenze!" I pucali su na prozore, smijući se. Ali ja sam osjećao u njihovim riječima i u njihovom osmijehu srdačnu i malo tužnu simpatiju.

Petnaest dana trajala je borba na ulicama Oltrarna, prije nego što nam je pošlo za rukom da prijeđemo rijeku i da prodremo u srce grada. Bili smo se utvrdili u Pansionu Bartolini, na posljednjem katu jedne stare palače na Lungarno Serristori, i morali smo ići četvoronoške po sobama da ne bismo bili prorešetani mecima Nijemaca, zabarikadiranih iza prozora Palače Ferroni, upravo preko puta nas, na drugoj strani Arna, kod Mosta Santa Trinita.

1 Osoba koja iz vjerskih pobuda odbija uzeti oružje.

Noću, opružen pored kanadskih vojnika i pored partizana iz Komunističke divizije „Potente", pritiskao sam lice na pod popločan ciglama i naprezao se da ne ustanem i siđem na ulicu, da ne krenem po kućama i ne pucam u trbuh svima onima koji su, skriveni u podrumima, očekivali, dršćući, trenutak u kojem će moći, nakon što prođe opasnost, izletjeti na trg, sa trobojnicama na grudima i crvenim maramama oko vrata, vi čući: „Živjela sloboda!" Gadila mi se ta mržnja koja mi je nagrizala srce, ali morao sam zariti nokte u pod da ne bih išao po kućama i ubijao sve lažne junake koji će jednoga dana, kada Nijemci napuste grad, izaći iz svojih skrovišta, vičući: „Živjela sloboda!" gledajući prezrivo, sažaljivo, mrsko, naša lica zarasla u bradu i naše poderane uniforme.

„Zašto ne spavaš?" upita me Jack tihim glasom, „misliš na heroje sutrašnjice?"

„Da, Jack, mislim na heroje sutrašnjice."

„Don't worry", govorio je Jack, „dogodit će se ista stvar u cijeloj Europi. Ispast će da su ti junaci sutrašnjice bili oni koji su spasili slobodu Europe."

„Zašto ste došli oslobađati nas, Jack? Trebali ste nas ostaviti da sagnjilimo u ropstvu."

„Dao bih cijelu Europu za čašu ledenog piva", govorio je Jack.

„Čašu ledenog piva!" vikao je potpukovnik Bradley, budeći se najednom.

Jedne noći, dok smo se spremali izaći u patrolu, na krovove, jedan je partizan iz Divizije „Potente" došao obavijestiti me da me traži jedan artiljerijski talijanski oficir. Bio je to Giacomo Lombroso. Zagrlismo se šuteći, i ja sam se sav tresao, gledajući njegovo blijedo lice, njegove velike oči pune one čudne svjetlosti koju imaju oči Židova kada se smrt zaustavi na njegovom ramenu kao neka nevidljiva sova. Obiđosmo krovove, da bismo istjerali dobrovoljce koji su se ugnijezdili iza zabata i krovnih prozorčića, i u povratku se ispružismo na krovu Pansiona Bartolini, u zaklonu jednog dimnjaka.

Izvaljeni na toplim crijepovima, u ljetnoj noći, prekidanoj munjama neke udaljene oluje, razgovarali smo šaptom i promatrali blijedi mjesec kako se lagano penje iznad maslinika Settignana i Fiesolea, nad šumama čempresa Monte Morella, iznad gole kralježnice Calvane. Tamo, u dnu ravnice, izgledalo mi je kao da vidim kako na mjesečini svjetlucaju krovovi moga rodnog grada.

I ja sam govorio Jacku: „Ono je Prato, Jack, ono je moj grad. Kuća moje majke je tamo. Ja sam rođen u blizini kuće u kojoj je rođen Filippino Lippi. Sjećaš li se, Jack, noći koju smo proveli sakriveni u onoj šumi čempresa, na brežuljcima Prata? Sjećaš li se kako smo onda gledali među maslinicima svjetlucanje očiju madonna i anđela Filippina Lippija?”

„Bile su to krijesnice”, govorio je Jack.

„Ne, nisu bile krijesnice; bile su to oči madonna i oči anđela Filippina Lippija.”

„Zašto mi se podsmjehuješ? Bile su to krijesnice”, govorio je Jack.

Možda su to bile krijesnice, ali masline i čempresi pod mjesečinom izgledali su kao da ih je slikao Filippino Lippi.

Nekoliko dana ranije, Jack i ja, zajedno s još jednim kanadskim oficirom, išli smo kao izvidnica preko njemačkih linija, da bismo saznali je li bila istina, kao što su tvrdili partizani, da su Nijemci odustali od obrane Prata, izlaza iz doline Bisenzija i puta koji iz Prata vodi za Bolonju; da su napustili grad. Poznavajući teren, ja sam služio kao vodič. Jack i kanadski oficir trebali su pitati radiom Zapovjedništvo američkog zrakoplovstva jesu li smatrali potrebnim novo i užasnije bombardiranje Prata. Smrt moga grada ovisila je o Jacku, kanadskom oficiru i meni. Koračali smo prema Pratu kao anđeli prema Sodomi. Išli smo spasiti Lotovo selo, i Lotovu obitelj, od vatrene kiše.

Nakon što smo pregazili Arno kod Lastre a Signa, na jednom određenom mjestu, pošli smo duž nasipa Bisenzija, rijeke kraj koje sam se rodio, „sretni Bisenzio” Marsilija Ficina i Agnola Firenzuole. Ispod Campija napustili smo rijeku da bismo izbjegli naseljena mjesta, i poslije dugog zaobilaska ponovo smo naišli na Bisenzio kod mosta Capalle. Odatle, držeći se uvijek obale, približili smo se tako da smo gotovo vidjeli zidove Prata; nakon što smo se uspeli do Querce, kosinom Retaije i presijecajući brijeg iznad Cappuccinija, spustismo se prema Filettole, i tamo, sakriveni u čempresovoj šumi, proveli noć, promatrajući blijedi sjaj krijesnica u lišću maslina.

Ja bih govorio Jacku: „To su oči madonna i anđela Filippina Lippija.”

„Zašto me plašiš?” govorio bi Jack, „To su samo krijesnice.”

A ja bih mu, smijući se, govorio: „Ta slaba svjetlost tamo dolje, pored fontane koja pjeva u sjeni, to je sjaj Salominih velova Filippina Lippija.”

„The hell with your Salome!”¹ govorio bi Jack, „zašto mi se podsmjehuješ? To su krijesnice.”

„Trebalo biti rođen u Pratu“, govorio bih mu, „trebalo biti sugrađanin Filippina Lippija, pa shvatiti da to nisu krijesnice, već oči anđela i madonna Filippina Lippija.“

I Jack bi govorio, uzdišući: „Ja sam, jao, samo bijedni Amerikanac.“

Zatim bismo dugo šutjeli, a ja sam se osjećao punim ljubavi i zahvalnosti prema Jacku i prema svima onima koji su, jao, bili samo bijedni Amerikanci, a stavljali su na kocku život za mene, za moj grad, za madonne i anđele Filippina Lippija.

Mjesec zađe i zora zabijeli nebo nad Retaiom. Gledao sam kuće Coiana i Santa Lucije, tamo, preko rijeke, preko čempresa Sacca i vjetrovitog vrha Spazzaventa, i govorio Jacku: „Tamo je zemlja moga djetinjstva. Tamo sam ugledao prvu mrtvu pticu, prvog mrtvog guštera, prvog mrtvog čovjeka. Tamo sam ugledao prvo zeleno drvo, moju prvu vlat trave, mog prvog psa.“

I Jack me pitao tihim glasom: „Onaj dečko što trči tamo duž rijeke, jesi li to ti?“

„Da, to sam ja“, odgovarao sam, „i onaj bijeli pas je moj jadni Belledo. Uginuo je kada mi je bilo petnaest godina. Ali, on zna da sam se ja vratio i traži me.“

1 K vragu s tvojom Salomom!

Na cesti Coiana i Santa Lucije prolazile su kolone njemačkih kamiona i penjale se k Vaianu, k Verniju, k Bologni.

„Odlaze“, govorio je Jack.

Ma koliko da smo pretraživali svojim dalekozorima brežuljke, doline, šume, nismo nigdje primjetili ni traga od bodljikavih žica, ni rovove, ni artiljerijska gnijezda, ni skrovišta municije, ni bojna kola, ni protutenkovske topove. Izgledalo je kao da su grad napustili ne samo Nijemci, već i sami stanovnici. Ni tračak dima nije izlazio iz dimnjaka tvornica i kuća: Prato se ukazivao, pust i ugašen. Međutim, i u Pratu, kao i u svim gradovima Italije, kao i u svim gradovima Europe, lažni „otporaši“, lažni branitelji slobode, sutrašnji heroji, bili su skriveni, blijedi i drhtavi, u podrumima. Budale i ludaci odmetnuli su se s grupama partizana i borili se rame uz rame sa saveznicima, ili visjeli, klataći se, na stupovima po trgovima gradova; ali pametni, razumni, svi oni koji će se jednog dana, kada proće opasnost, smijati nama, našim uniformama, prljavima od blata i krvi, bili su tamo, šćućureni u svojim sigurnim skrovištima, očekujući da izlete na trgove i uzviknu: „Živjela sloboda!“

Rekoh, smiješeći se, Jacku: „Zaista sam sretan što se plavi čovjek oženio crnomanjastom ženom.“

„I ja sam sretan“, reče Jack. I smiješeći se, počne prenositi preko radija ugovorene riječi pozdrava: „Plavi čovjek se oženio crnomanjastom ženom“, što je trebalo značiti: „Nijemci su napustili Prato.“ Jedan konj je pasao na zelenom nasipu Bisenzija, jedan pas je trčao, lajući, po pjeskovitoj obali,

jedna djevojčica, odjevena u crveno, silazila je prema izvoru Filettole, pridržavajući na glavi, objema podignutim rukama, sjajnu bakrenu posudu. I ja sam se osmjehivao, sretan. Bombe Liberatora neće oslijepiti madonne i anđele Filippina Lippija, neće slomiti noge Donatellovim dječacima koji plešu na propovjedaonici katedrale, neće ubiti ni Madonnu del Mercatale, ni Madonnu dell'Olivo, ni malog Ba- khusa od Tacca, ni djevice Luce della Robbija, ni Salomu Filippina Lippija, ni svetog Giovannija delle Carceri. Neće ubiti moju majku. Bio sam sretan, ali srce me boljelo.

I te večeri, ispružen pored Jacka i Lombrosa, na krovu Pansiona Bartolini, gledao sam kako se blijedi mjesec polako penje nebom: bio sam sretan, ali srce me boljelo. Miris smrti penjao se iz plavozelenog ponora uličica Oltrarna, iz duboke srebrne rane rijeke u zelenom bljedilu ljetne noći, i kad bi se nagnuo s krova, vidio bih ispod sebe, između Mosta Santa Trinita i početka Ulice Maggio, ispružene na pločniku: mrtvog Nijemca s puškom stisnutom u ruci, mrtvu ženu s licem naslonjenim na košaricu punu rajčica i tikvica, mrtvog mladića s praznom bocom u ruci, mrtvog konja između ulara kola, i mrtvog kočijaša na boku, s rukama na trbuhu i glavom savijenom na koljenima.

Te mrtve ja sam mrzio. Sve mrtve. Oni su bili stranci, jedini pravi stranci u zajedničkoj domovini svih živih, u našoj zajedničkoj domovini, životu. Živi Amerikanci, Francuzi, Poljaci, i živi crnci pripadali su istoj rasi, kao i ja, rasi živih ljudi, istoj domovini kao i ja, životu, govorili su kao i ja jednim toplim, živim, zvučnim jezikom, oni su se micali, koračali, njihove oči su sjale, njihove usne su se otvarale da bi disale, da bi se smiješile. Bili su živi, bili su to živi ljudi. Ali mrtvi su bili stranci, pripadali su drugoj rasi, rasi mrtvih ljudi, drugoj domovini, smrti. Bili su naši neprijatelji, neprijatelji moje domovine, naše zajedničke domovine, neprijatelji života. Zauzeli su Italiju, Francusku, cijelu Europu, bili su jedini, pravi stranci u pobijeđenoj i poniženoj Europi, ali živoj, jedini, pravi neprijatelji naše slobode. Život, našu pravu domovinu, život smo morali braniti od njih, od mrtvih.

Sada sam razumijevao razlog te mržnje, tog ubilačkog bijesa koji me nagrizao, koji je sagorijevao utrobe svih naroda Europe: bila je to potreba da se mrzi nešto živo, toplo, ljudsko, naše, nešto slično nama samima: nešto što je bilo iste rase kao i mi, što je pripadalo istoj domovini kao i mi, životu; ne one strance koji su zauzeli Europu i koji su nepomični, hladni, modri, praznih očnih duplji, tlačili već pet godina našu domovinu, život, gušeći našu slobodu, dostojanstvo, ljubav, nadu, mladost, pod ogromnim teretom njihova ledenog mesa. Potreba da mrzimo nešto slično nama, nešto što je bilo naše, nešto u čemu bismo mogli prepoznati sebe i mrziti sebe, bacalo nas je kao kurjake protiv naše braće u ime slobode, bacalo Francuze protiv Francuza, Talijane protiv Talijana, Poljake protiv Poljaka, Rumunje protiv Rumunja.

„Jesi li vidio kako je bio blijed, siromah Tani?“ reče u jednom trenutku Lombroso, prekidajući dugu šutnju.

I on je mislio na smrt. On je već znao da će za nekoliko dana, na dan oslobođenja Firenze, vraćajući se kući poslije tako dugog i toliko bolnog vremena, u času kad bude zakucao na svoja vrata, jedan čovjek, sakriven u podrumu susjedne kuće, pucati odozdo na njega, i smrtno ga raniti u prepone. Možda je već znao da će umrijeti sam, na pločniku, kao oboljeli pas, uz uplašene krike prvih lasta zore. Već je znao, možda, da mu je bljedilo smrti zastrlo čelo, da mu je lice bilo blijedo i sjajno kao lice Tanija Masiera.

Te iste večeri, vraćajući se iz naše izvidnice po krovovima Oltrarna, dok smo prolazili Uličicom Santo Spirito, koja se nalazi iza Lungarno Serristori, morali smo potražiti zaklon u hodniku kuće, od iznenadnog pucnja topovskog zrna. I vidjeli smo kako nam dolazi u susret, pojavljujući se iz tamnog hodnika jedna bijela sjena, nježna ženska sjena, koja se smiješila kroz suze. Bila je to Tity Masier koja nas je, ne prepoznajući me, pozvala da uđemo u jednu odaju u prizemlju, neku vrstu podruma, u kojoj je bilo ispruženo, na ležištima od slame, nekoliko ljudskih prilika. Bile su to sjene ljudi, i ja odmah osjetih miris mrtvih.

Jedna od tih sjenki podiže se na laktovima i pozva me po imenu. Bila je to izvanredno lijepa sablast, slična onim mladim sablastima koje su stari susretali na prašnjavim putevima Focide i Argolide, pod podnevnim suncem, ili kako sjede na obali izvora Castalije, u Delfima, ili u sjeni ogromne šume maslina, koja se od Delfa spušta do Iteje, koja se od Delfa kao kakva rijeka srebrnastog lišća spušta do mora.

Prepoznao sam ga, bio je to Tani Masier: ali nisam znao je li već bio mrtav ili je još uvijek bio živ, i okrenuo se da bi me pozvao po imenu, s praga noći. I osjetio sam miris mrtvih, onaj miris koji je tako sličan glasu koji pjeva, glasu koji doziva.

„Jadan Tani, ne zna da mora umrijeti“, reče Giacomo Lomboroso tiho, a on je već znao da ga je smrt čekala naslonjena na njegovim vratima, stojeći na pragu njegove kuće.

Brunelleschijeva kupola njihala se visoko iznad krovova Firenze, blijede strijele mjesečine udarale su po bijelom Giottovom zvoniku, a ja sam mislio na malog Giorgija, na sina moje sestre, na onog dečka od trinaest godina, koji se uspavao u lokvi krvi, iza živice od lovora u vrtu moje sestre, tamo gore, u Arcetri. Što su htjeli od mene svi ti mrtvi, ispruženi pod mjesečinom na pločniku ulice, na crjepovima krovova, u vrtovima pored Arna, što su htjeli od nas?

Iz dubokog labirinta Oltrarna penjao se miris smrti, tako sličan glasu koji pjeva, glasu koji doziva. A zašto, na kraju krajeva? Jesu li željeli uvjeriti nas, možda, da je bolje umrijeti?

Jednoga jutra prešli smo rijeku i zauzeli Firenzu. Iz otvora kanalizacija, iz podruma, iz potkrovlja, iz ormara, ispod kreveta, iz pukotina zidova, gdje su živjeli posljednjih mjesec dana „ilegalno“, napustiše leglo, kao štakori, heroji posljednjeg časa, tirani sutrašnjice: ti hrabri štakori slobode, koji će

jednoga dana zauzeti cijelu Europu, da bi na ruševinama stranog ugnjetavanja izgradili carstvo domaćeg ugnjetavanja.

Prošli smo kroz Firenzu, šuteći, oboreni očiju, kao uljezi ili svadalice pod prezrivi pogledom klaunova slobode nakićenih značkama i trakama oko ruke, nojevim perjem, klaunovi s licem trobojnice; i goneći Nijemce, prodrli smo u doline Apenina, popeli se na planine. Po pepelu, još mlakom od ljeta, pade hladna jesenja kiša, i nekoliko mjeseci, ispred Gotske linije slušali smo žubor kiše po hrastovim i kestenovim šumama Montepiana, po jelovini Abetona, po bijelim stijenama mramora Apuanskih Alpi.

Zatim dođe zima, i iz Livorna, u kome se nalazilo Savezničko zapovjedništvo, penjali smo se svaka tri dana na linije u sektoru Versilija-Garfagnana. Ponekad, kad bi nas noć iznenadila, sklanjali bismo se kod 92. američke crnačke divizije, u moju kuću u Forte dei Marmi, koju je njemački kipar Hildebrand, uz pomoć slikara Boeklina, bio sagradio krajem posljednjeg vijeka, na pustoj obali, između borove šume i mora.

Provodili smo noći okupljeni oko kamina u velikom atriju s freskama Hildebranda i Boeklina. Zrna njemačkih mitraljeza, koji su se ugnijezdili u Cinqualeu, šibala su zidove kuće, vjetar je bijesno drmusao borove, more je urlalo pod vedrim nebom, po kome je Orion u svojim lijepim sandalama jurio sa svojom blistavom strijelom i svojim sjajnim mačem.

Jedne noći Jack mi reče tiho: „Pogledaj Campbella.”

Pogledao sam Campbella: sjedio je pred kaminom, među oficirima 92. američke crnačke divizije, i smješkao se. U prvi mah nisam razumio, ali u Jackovom pogledu, zadržanom netremice na Campbellovom licu, pročitao sam bojažljivi pozdrav, jedno srdačno „zbogom”, i Campbell je imao u očima, kada je podigao lice i pogledao Jacka, bojažljivi pogled, ono srdačno „zbogom”. Vidio sam da su se nasmiješili jedan drugome i osjetio sam da im blago zavidim; bio sam nježno ljubomoran. U tom trenutku shvatih da je između Jacka i Campbella postojala neka tajna, kao što je između Tani Masier, Giacoma Lombrosa i mog malog Giorgia, sina moje sestre, postojala neka tajna koju su mi oni ljubomorno skrivali, smiješeći se.

Jednog jutra partizan iz Glavnog stožera dođe i upita me bih li htio vidjeti Magija. Kada smo, nekoliko mjeseci ranije, goneći Nijemce, stigli u Forte dei Marmi, ja sam odmah otišao i, krijući od Jacka, zakucao na vrata Magija. Kuća je bila napuštena. Neki partizani mi rekoše da je Magi pobjegao onog istog dana kada su naše prethodnice ušle u Viareggio. Da sam ga našao kod kuće; da se, kada sam kucao na njegovim vratima, pojavio na prozoru, možda bih pucao na njega. Ne zbog zla koje je učinio meni, ne zbog proganjanja koje sam pretrpio uslijed njegovih prokazivanja, već zbog zla koje je nanio drugima. Bio je neka vrsta Fouchea u selu. Visok, blijed, mršav, s malo zamagljenim očima. Njegova je kuća bila ona ista kuća u kojoj je Boeklin stanovao dugi niz godina, kada je slikao svoje kentaure, nimfe, i svoju čuvenu sliku Otok smrti. Pokucah na vrata i podigoh oči, očekujući da

se pojavi na prozoru. Ispod prozora uzidana je bila ploča koja je podsjećala na godine koje je Boeklin proveo u Forte dei Marmi. Čitao sam riječi ispisane na ploči i čekaao sam, s puškomitraljezom u ruci, da se prozor otvori. U tom trenutku, da se pojavio, možda bih pucao.

Oдох sa partizanom iz Glavnog stožera da vidim Magija. Na livadi, u blizini sela, partizan mi pokaza nešto što je virilo iz zemlje. „Eno ga tamo, Magi“, reče. Osjetih miris smrti i Jack mi reče: „Hajdemo odavde“. Ali ja sam htio vidjeti izbliza što je bilo to, što je izlazilo iz zemlje, a približavajući se, vidio sam da je to bila noga, još obućena u cipelu. Kratka vunena čarapa pokrivala je malo crnog mesa, i prignječena cipela izgledala je kao navučena na vrh nekog štapa.

„Zašto ne zakopate tu nogu?“ rekoh partizanu.

„Ne“, odgovori partizan, „mora tako ostati. Došla je njegova žena, zatim njegova kći. Htjeli su to tijelo. 'Ne, taj leš je naš.' Zatim su došle s lopatom i htjele zakopati nogu. 'Ne, to je naša noga, on mora tako ostati.'“

„To je užasno“, rekoh.

„Užasno? Jučer su na toj nozi dva vrapca vodila ljubav. Bilo je zaista smiješno gledati ta dva vrapca kako vode ljubav na Magijevoj nozi.“

„Idi i donesi lopatu“, rekoh.

„Ne“, odgovori mi tvrdoglavo partizan, „on mora tako ostati.“

Ja pomislih na Magija zabodenog u zemlju, s tom nogom vani. Da se ne bi mogao šćućuriti u grobu i spavati. Izgledao je kao da je obješen za tu nogu nad nekim bezdanom. Da se ne bi mogao strmoglavce baciti u pakao. Ta noga, obješena između neba i pakla, zagnjurenjena u zrak, u sunce, u kišu, u vjetar i ptice koje su se spuštale na tu nogu, cvrkućući.

„Idi potraži lopatu“, rekoh, „molim te. Mnogo mi je zla učinio za života; no sada, kada je mrtav, htio bih mu učiniti malo dobra. Bio je i on kršćanin.“

„Ne“, odgovori partizan, „nije on bio kršćanin. Ako je Magi bio kršćanin, što sam onda ja? Ne možemo biti obojica kršćani, i Magi i ja.“

„Ima mnogo načina da čovjek bude kršćanin“, rekoh, „i varalica može biti kršćanin.“

„Ne“, odgovori partizan, „postoji samo jedan način da se bude kršćanin. A zatim, što to znači na kraju krajevač biti kršćanin!“

„Ako mi hoćeš učiniti uslugu“, rekoh „idi i donesi mi lopatu.“

„Lopatu?“ reče partizan, „ako hoćete, idem da donesem pilu. Radije bih je prestrugao i dao svinjama, negoli da je zakopam.“

Te večeri, sjedeći ispred kamina u mojoj kući u Forte dei Marmi, osluškivali smo u tišini fijuk zrna njemačkih mitraljeza, koja su udarala u zid kuće i u stabla borova. Ja sam mislio na Magija, koji je bio zaboden u zemlju s jednom nogom vani, i počinjao sam shvaćati što su to od nas htjeli ti mrtvi, ispruženi po ulicama, po poljima, po šumama.

Sada sam počinjao shvaćati zašto je miris smrti sličio na glas koji pjeva, na glas koji doziva. Počinjao sam shvaćati zašto su nas svi ti mrtvi pozivali. Htjeli su nešto od nas, samo smo im mi mogli dati ono što su tražili. Ne, nije

to bilo milosrđe. Bilo je to nešto drugo. Nešto mnogo dublje, tajanstvenije. Nije to bio mir, mir groba, oprostaja, uspomena, osjećaja. Bilo je to nešto mnogo dalje od čovjeka, mnogo dalje od života.

Zatim dođe proljeće, i kada smo krenuli u posljednji juriš, bio sam dodijeljen Japanskoj diviziji koja je napadala Massu. Od Masse prodrijesmo u Carraru, a odatle, preko Apenina, siđosmo u Modenu.

Kada sam vidio jadnog Campbella ispruženog u prašini ulice, u lokvi krvi, shvatio sam što su to mrtvi željeli od nas. Nešto tako tuđe čovjeku, tuđe samome životu. Dva dana kasnije, prešli smo Po i, potiskujući njemačke patrole, približili se Milanu. Sada se već rat bližio kraju, a počinjao je pokolj, onaj užasni pokolj među Talijanima, po kućama, po ulicama, po poljima, po šumama. Ali onoga dana kada vidjeh Jacka kako umire, shvatih najzad što je to umiralo oko mene i u meni. Jack je umirao smiješeći se i gledajući me. Kad su se njegove oči ugasile, osjetio sam, prvi puta u svome životu, da je jedno ljudsko biće umrlo radi mene.

Onoga dana kad smo ušli u Milano, naišli smo na ljudski val koji je vrio i urlao na trgu. Stojeći u džipu, vidjeh Mussolinija obješenog nogama o neku kuku. Bio je naduven, bijel, ogroman. Počeo sam povraćati na sjedištu džipa: rat je najzad bio završen i ja više ništa nisam mogao učiniti za druge, ništa više učiniti za svoju zemlju, ništa drugo, osim povraćati.

Kada sam napustio američku vojnu bolnicu, vratio sam se u Rim i otišao stanovati u kući jednog mog prijatelja, doktora Pietra Marzialea, ginekologa, u Ulici Lambro 9, u jednoj novoj četvrti, sumornoj i hladnoj, koja se prostirala s druge strane Trga Quadrata. Kuća je bila mala, od jedva tri sobe; morao sam spavati u radnoj sobi, na kauču. Duž zida radne sobe bile su poredane police prepune knjigama iz ginekologije, a na rubovima polica bili su poredani liječnički instrumenti poput kliješta, žlica, vilica, noževi, testera, spekulum, svrdla, raznovrsnih pinceta, i staklenke pune neke žućkaste tekućine. U svakoj od tih staklenki nalazio se po jedan ljudski fetus.

Nekoliko dana živio sam usred te gomile fetusa i obuzimao me užas. Fetusi su leševi, ali čudovišne vrste: to su leševi koji se nikad nisu rodili, nikad umrli. Kada bih podigao oči sa stranica kakve knjige, moj je pogled susretao poluotvorene oči tih malenih čudovišta. Poneki puta, budeći se usred noći, činilo mi se da ti užasni fetusi, neki stojeći, neki sjedeći na dnu staklenki, neki sa skupljenim koljenima, spremni na skok, podižu polako glave da bi me gledali, smiješeći se.

Na noćnom stolčiću stajala je, poput vaze za cvijeće, velika staklenka u kojoj je plivao kralj tog čudesnog naroda: jedan grozan i ljubak tricefalus, fetus s tri glave, ženskog spola. Male, okrugle, boje voska, tri glave su me pratile svojim očima, osmjehujući mi se tužnim i malo mlitavim osmijehom, punim neke ponižene čednosti. Kada bih koračao po sobi, pod se lako

ugibao, i tri bi se glave zaklatile, užasno i ljupko. Ali drugi fetusi su bili sjetniji, sanjalačkiji, pakosniji.

Neki su imali izgled utopljenika, i ako bi se dogodilo da slučajno dotaknem jednu od tih staklenki, punih te flottaison bleme et ravie', vidio bih zamišljenog fetusa kako polako ide prema dnu. Imali su usta poluzatvorena, široka, slična ustima žaba, uši kratke, hrapave, nos prozračan, čelo izbrazdano borama, neku starost još djevičansku, još neiskvarenu godinama.

Neki su se zabavljali preskakanjem konopaca s dugom bijelom petljom svoje pupčane vrpce. Neki, opet, sjedili su zgrčeni nad samima sobom, u nekoj dubokoj i čudnoj nepomičnosti, kao da su očekivali, svakog časa, da će ući u život. Neki su visjeli u žučkastoju tekućini kao u zraku i izgledalo je da lagano silaze s nekog veoma visokog i ledenog neba. Isto to nebo, mislio sam, koje se naginje nad Kapitolijem, nad Kupolom Svetog Petra: nebo Rima. Kakvu čudnu vrstu anđela ima Italija, mislio sam, kakvu čudnu vrstu orlova! Neki su spavali šćućureni, u stavu krajnje opuštenosti. Neki su se smijali, otvarajući širom svoja žablja usta, ruku prekriženih na grudima, raširenih nogu, i očiju zatvorenih teškim kapkom vodozemca. Neki su čulili malo uho kao od stare slonovače, slušajući tajanstvene, daleke glasove. Neki su, najzad, pratili očima svaki moj pokret, moje pero kako lagano klizi po bijeloj stranici, moje zamišljeno hodanje po sobi, moju snenu opuštenost pokraj vatre zapaljene u kaminu. ¹ svi su imali starački izgled ljudi još nerođenih, koji se nikada neće roditi. Stajali su pred zatvorenim vratima života, kao što smo mi stajali pred zatvorenim vratima smrti.

Jedan je među njima sličio na Kupidona koji odapinje strijelu s nevidljivog luka, naboranog Kupidona s ćelavom glavom starca, s bezubim ustima. Na njemu su se zaustavljale moje oči, kada bi me hvatala melankolija, slušajući kako dopiru ženski glasovi sa ulice, kako se dozivaju i odgovaraju s prozora na prozor. U tim trenucima najistinitija i najradosnija slika mladosti, proljeća i ljubavi, bila je za mene taj užasni Kupidon, to malo bezoblično čudovište koga su kliješta ginekologa silom izvukla iz materine utrobe, taj bezubi i ćelavi starac, sazreo u utrobi mlade žene.

Ali bilo je i nekih koje nisam mogao gledati bez nekog potajnog užasa. Bila su to dva fetusa-kiklopa, od kojih jedan nalik

¹ Blijedo i začarano ploveće tijelo.

na onoga koga je opisao Birabaum, a drugi nalik na onoga koga je opisao Sangalli: gledali su me netremice onim jednim jedinim okruglim okom, ugašenim i nepokretnim uslijed velike očne duplje, tako sličnom oku ribe. Bilo je nekoliko dicefalusa sa dvjema glavama koje su se klatile na mršavim ramenima. I bila su dva užasna diprozopusa, čudovišta s dva lica, slična bogu Janusu: prednje lice bilo je mlado i glatko, a ono stražnje - manje i naborano, zgrčeno u pakosni izraz starca.

Poneki puta, drijemuckajući kraj kamina, čuo sam ih, ili mi se to samo činilo, kako međusobno razgovaraju: riječi tog tajanstvenog i nerazumljivog jezika plivale su po alkoholu, prskale kao klobuci zraka. I ja sam govorio samome sebi, slušajući ih: „Možda je to drevni jezik ljudi, jezik kojim govore ljudi prije nego što se rode u životu, jezik kojim ljudi govore kad se rode u smrti. Možda je to drevni tajanstveni jezik naše savjesti." A poneki puta, gledajući ih, govorio sam sebi: „To su naši svjedoci i naši suci: oni što nas s praga života gledaju kako živimo, oni koji nas, sakriveni u sjeni iskonske pećine, gledaju kako uživamo, patimo i umiremo. Oni su svjedoci besmrtnosti koja prethodi životu, jamci besmrtnosti koja prati smrt. Oni su ti koji sude mrtvima." I sav ustreptao od jeze, govorio sam samome sebi: „Mrtvi ljudi su fetusi smrti."

Izašao sam iz bolnice krajnje oslabio, i provodio sam velik dio svog vremena ispružen na krevetu. Jedne noći dobio sam jaku groznicu. Činilo mi se da se taj skup fetusa, izašao iz staklenki, kreće po sobi, puži po pisaćem stolu, stolicama, gore po zavjesama prozora, čak i po mojoj postelji. Malo-pomalo svi su se skupili na podu, nasred sobe, raspoređujući se u polukrug, gotovo kao skup sudaca, i savijali su glavu čas desno, čas lijevo, te se došaptavali, gledajući me svojim okruglim očima vodozemaca, nepomičnima i ugašenima. Njihova ćelavost užasno je blještala na mjesečini.

Tricefalus je sjedio u sredini skupa, a s obje strane oba diprozopusa s dvostrukim licem. Da bih izbjegao istančani užas koji mi je stvaralo gledanje te čudovišne nekropole, podigoh oči k prozoru, gledajući zelene livade neba, na kome je hladno i vedro srebro mjesečine blistalo poput rose.

Iznenada, neki glas me natjera da oborim oči. Bio je to glas tricefalusa: „Uvedite optuženog", reče, okrećući se nekim malim čudovištima koja su stajala sa strane i koja su se držala kao policajci.

Pogledao sam prema uglu sobe, kamo su se svi okrenuli, i zgrozio se.

Lagano je išao naprijed, između one dvojice stražara, jedan ogroman fetus, s mlohavim trbuhom, s nogama pokrivenim sijedom i sjajnom dlakom, sličnom dlaci čička. Ruke su mu bile priljubljene na grudima, šake vezane pupčanom vrpcom. Koračao je klataći debela bedra po taktu svojih laganih koraka, ozbiljnih i šutljivih, kao da je imao noge od neke meke materije.

Glava mu je bila natečena, ogromna, bijela: na njoj su svijetlila dva velika oka, žuta, vodena, slična očima slijepog psa. Izraz lica bio je ohol i u isti mah snebivajući: kao da su se stara oholost i neka nova bojazan od neobičnih stvari borile na njegovom licu, da nikad nijedna od njih ne pretegne, i miješale se, tako da su mu davale izraz u kojemu je u isti mah bilo nečega mlitavog i nečega herojskog.

Bilo je to lice od mesa (meso fetusa i u isto vrijeme starca, meso jednog fetusa-starca), jedno ogledalo u kome su veličina, bijeda, oholost, podlost

ljudskog mesa sjajili u svoj svojoj glupavoj slavi. Iznad svega mi je izgledala čudesnom na tom licu mješavina ambicije i razočaranja, bezočnosti i tuge, koja je svojstvena čovjekovom liku. I prvi put sam sagledao rugobu čovječjeg lika, gnjusobu materije od koje smo sačinjeni. Kako je prljava slava, mislio sam, u mesu čovjeka! Kako je bijedan trijumf u ljudskom mesu, čak i u prolazno doba mladosti i ljubavi.

U tom trenutku ogroman fetus me pogleda i njegove modre usne, opuštene kao očni kapci, nasmiješiše mi se. Njegovo lice, ozareno tim bojažljivim osmijehom, malo-pomalo se izmijeni: izgledalo je kao lice žene, stare žene, na kome su tragovi šminke stare slave isticali bore godina, razočaranja, izdaja. Gledao sam njegove gojazne grudi, njegov omlitavjeli trbuh, kao istegnuto od porođaja, njegova široka i meka bedra, i na pomisao da je taj čovjek, nekada tako ohol i tako slavan, bio sada samo neka vrsta užasne starice, počeh se smijati. Međutim, odmah se zastidjeh tog svojeg smijeha, jer: ako sam se pokoji puta u mojoj ćeliji zatvora Regina Coeli, ili na usamljenoj obali Lipara, u trenucima tuge i očajanja, naslađivao proklinjanjem, ponižavanjem, prljanjem u svojim očima, kao što radi ljubavnik sa ženom koja ga je prevarila, sada, kada je on bio tu, fetus, gol i odvratan, preda mnom, crvenio sam zato što sam mu se smijao.

Gledao sam ga i osjećao sam kako mi se u srcu rađa neka vrsta srdačnog sažaljenja, nešto što nisam nikada osjetio prema njemu živome, neki novi osjećaj koji me podjednako i plašio i čudio. Uporno sam se trudio da okrenem oči, da izbjegnem njegov vodenasti pogled, ali uzalud. Sve ono što je u njegovom licu, dok je još bio živ, bilo vulgarno, bezočno, bješe se pretvorilo u neku čudnu sjetu. I ja sam se osjećao duboko pometen, gotovo kriv, ne radi toga što me ovaj moj osjećaj mogao poniziti, već zato što sam i ja sam tijekom tolikih godina, prije nego što sam se pobunio protiv njegove glupe tiranije, kao i svi ostali, povio kralježnicu pod teretom njegovog pobjedonosnog mesa.

U tom trenutku začuh glas tricefalusa, koji je, pozivajući me po imenu, govorio: „Zašto, dakle, šutiš? Bojiš li ga se još možda? Pogledaj od kakve je materije bila napravljena njegova slava.”

„Što očekujete od mene?” rekoh, podižući oči, „da mu se smijem? Da ga vrijeđam? Mislite li možda da me prizor njegove bijede boli? Čovjeka ne vrijeđa prizor raspadnutog ljudskog mesa pokrivenog crvima, već prizor ljudskog mesa u svom trijumfu.”

„Toliko si, dakle, gord, što si čovjek?” reče tricefalus.

„Čovjek”, odgovorih, smijući se, „čovjek je nešto još tužnije, još groznije od te gomile trulog mesa. Čovjek je oholost, svirepost, izdaja, podlost, nasilje. Trulo meso je tuga, stid, strah, kajanje, nada. Čovjek, živ čovjek, neznatna je stvar u usporedbi s gomilom trulog mesa.”

Pakostan smijeh raširi se groznim skupom.

„Zašto se smijete?” upita tricefalus, vrteći svojim ćelavim i naboranim glavama, „Čovjek je zaista ništavna stvar.”

„Čovjek je gnusna stvar“, rekoh, „nema tužnijeg i odvratnijeg prizora od čovjeka, od naroda u trijumfu. Ali čovjek pobijeden, ali narod pobijeden, oni poniženi, svedeni na gomilu raspadnutog mesa, čega ima ljepšeg, plemenitijeg na svijetu?“

Dok sam govorio, fetusu su ustajali i jedan po jedan, ljuljajući svoje bjeličaste glave i teturajući na svojim tankim nogama, okupili su se svi u jednom uglu sobe oko tricefalusa i dvojice diprozopusa. Vidio sam njihove oči kako se sjaje u polumraku, čuo sam ih kako se zajedno smiju nekim kriješćim cviljenjem. Zatim zašutješe.

Ogroman fetus bijaše ustao preda mnom, i gledao me svojim očima slijepog psa.

„Pogledaj me što sam ja, sada“, reče poslije duge šutnje. „Niko nije imao sažaljenja prema meni.“

„Sažaljenje? Čemu bi ti poslužilo sažaljenje?“

„Zaklali su me, objesili su me za noge o kuku, ispljuvali su me“, reče fetus blagim glasom.

„I ja sam bio na Trgu Loreto“, rekoh tihim glasom. „Vidio sam te. Obješnog nogama o kuku.“

„I ti me mrziš?“ reče fetus.

„Nisam dostojan mrziti“, odgovorih. „Samo čisto biće može mrziti. Podlost ljudi nazivaju mržnjom. Sve što je ljudsko, prljavo je i podlo. Čovjek je užasna stvar.“

„I ja sam bio užasna stvar“, reče fetus.

„Nema odvratnije stvari na svijetu od čovjeka u punoj slavi“, rekoh, „od ljudskog mesa koje sjedi na Kapitoliju.“

„Tek danas shvaćam koliko sam bio užasan, onda“, reče fetus i zašutje.

„Da sam onoga dana, kada su me svi napustili, da sam i onoga dana kad su me ostavili samog, u rukama mojih ubojica, da sam zatražio milost za sebe“, doda, nakon što me dugo gledao šuteći, „bi li mi i ti učinio zlo?“

„Šuti“, zavapih.

„Zašto ne odgovaraš?“ reče čudovište.

„Nisam dostojan učiniti zlo nekom drugom čovjeku“, odgovorih tiho. „Zlo je sveta stvar. Samo čisto biće dostojno je da učini zlo drugom čovjeku.“

„Znaš li što sam mislio“, reče čudovište poslije duge šutnje, „kada je ubojica zabio oružje u mene? Mislio sam da je to, što je on meni davao, jedna prljava stvar.“

„Sve ono što čovjek daje čovjeku, prljava je stvar“, rekoh, „čak i ljubav, čak i mržnja, i dobro i zlo, sve. Čak i smrt koju čovjek daje čovjeku, prljava je stvar.“

Čudovište obori glavu i zašutje. Zatim reče: „I oprostaj?“

„I oprostaj je prljava stvar.“

U tom trenutku dva fetusa, koja su izgledala kao stražari, približiše se, i jedan od njih, stavljajući ruku na rame čudovišta, reče: „Hajdemo.“

Ogroman fetus podigne glavu, i gledajući me, počne tiho plakati.

„Zbogom“, reče, i saginjući glavu, pođe između dvojice stražara. Dok se udaljavao, okrene se i nasmiješi mi se.

XII.

MRTVI BOG

Svake večeri Jimmy i ja silazili bismo do pristaništa da pročitamo, na ploči obješenoj na rešetki Kapetanije, red ukrcavanja američkih transporta i dan polaska brodova koji su, iz Napulja, vraćali u Ameriku postrojbe Pete armije.

„Još nije red na mene“, govorio bi mi Jimmy, pljunuvši na zemlju.

I sjedali bismo na klupicu, pod drvećem ogromnog trga, pred pristaništem nad kojim se uzdizala ogromna građevina Anžuske dvorane.

Želio sam ispratiti Jimmyja do Napulja, da bih ostao s njim do posljednjeg časa, da bih mu rekao zbogom na mostu broda koji će ga odnijeti u Ameriku. Od svih mojih američkih prijatelja s kojima sam dijelio, pune dvije godine, opasnosti rata i bolnu radost oslobođenja, ostao je sada samo Jimmy: Jimmy Ren iz Clevelanda, Ohio, časnik Signal Corpsa. Svi ostali bili su razbacani širom Europe, u Njemačkoj, u Francuskoj, u Austriji, ili su se vratili kućama u Ameriku, ili su poginuli za mene, za nas, za moju zemlju, kao Jack, kao Campbell. Onoga dana, kada mu budem morao reći zbogom, zauvijek, na mostu broda, bit će za mene kao da sam kazao zbogom zauvijek jednom Jacku, jednom Campbellu. Ostat ću sam, među svojim, u svojoj zemlji. Po prvi puta u svom životu ostat ću sam, zaista sam.

Samo što su sjene večeri polegle duž zidova, i snažni crni dah mora ugasio zeleno lišće drveća i crvene fasade kuća, jedna gomila ljudi, problijedjela, spora, šutljiva, izbijala je iz tisuće uličica Toleda i osvajala trg. Bila je to mitska, drevna, bijedna napuljska gomila; ali kao da se u njoj nešto ugasilo, radost gladi, čak i njena bijeda bila je tužna, blijeda, mrtva. Večer je lagano dolazila s mora i gomila je podizala svoje oči, crvene od suza, prema Vezuvi koji se uzdizao bijel, hladan, sablastan, prema crnom nebu. Ni najmanji dah dima nije izlazio iz vrela kratera, ni najnježniji tračak vatre nije palio visoko čelo vulkana. Gomila se zaustavljala nijema, satima i satima, do duboko u noć, a zatim se razilazila, šuteći.

Nakon što bismo ostali sami na ogromnom trgu, ispred mora popločanog crnilom, Jimmy i ja odlazili smo i okretali se s vremena na vrijeme prema velikoj bijeloj lešini Vezuva, koja se raspadala polako u noći, u dubini obzora.

U travnju 1944. nakon što je danima i danima tresao zemlju i bljuvao bujice vatre, Vezuv se ugasio. Nije se ugasio malo-pomalo, već odjednom: uvijajući čelo u ubrus hladnih oblaka, kriknuo je iznenada, i led smrti okamenio je njegove vatrene vene. Bog Napulja, totem Napolitanaca, bio je mrtav. Jedna ogromna crna koprena spustila se na grad, na zaljev, na

brežuljak Posillipo. Ljudi su koračali ulicama na vrhovima prstiju, govorili tiho, kao da je u svakoj kući ležao mrtvac.

Neka sumorna tišina tištala je ožalošćeni grad: glas Napulja, iskonski plemeniti glas gladi, samilosti, boli, radosti, ljubavi; taj snažni, promukli, zvučni, veseli, pobjedonosni glas Napulja, bio se ugasio. Iako bi poneki puta izgledalo da se od vatre sunca na zalasku ili od srebrnastog odsjaja mjeseca, ili od zraka sunca koje se rađa, zapalila bijela sablast vulkana, a krik, piskutav krik, kao krik žene na porođaju, dizao se iz grada. Svi bismo se pojavljivali na prozorima, trčali po ulicama, grlili jedan drugoga, plačući od radosti, poneseni nadom da se život opet vratio nekim čudom u ugašene vene vulkana i da su taj krvavi dodir sunca na zalasku i taj odsjaj mjeseca ili taj bojažljivi bljesak zore bili objavljenje uskrснуća Vezuva, mrtvog boga, koji je, gol i ogroman, zaklanjao tužno nebo Napulja.

Ali ubrzo bi tu nadu smjenjivalo razočaranje i ljutnja: oči bi se sušile i gomila bi otvarala ruke sastavljene na molitvu, dizala prijeteće šake ili pravila rogove vulkanu, miješajući preklinjanja i jauke s proklinjanjima i pogrđama: „Milost prema nama, prokleti! Kurvin sine, milost prema nama!"

Zatim dođoše dani mladoga mjeseca, i kad bi se mjesec lagano pojavio iznad hladnog ramena Vezuva, neka teška tuga pala bi na Napulj. Mjesečeva zora obasjavala je ugašene pustinje crvenkastog pepela i modre blijede stijene hladne lave, slične stijenama crnog leda. Jauci i plač začuli bi se iz mračnih uličica, duž obale Santa Lucije, Mergelline, Posillipa; zaspali ribari u barkama na mlakom pijesku budili bi se iza sna i oslanjali na laktove upravljajući svoj pogled prema sablasti vulkana, i osluškivali, naježeni, jadikovku valova i rijetke jecaje galebova. Školjke su blistale na pijesku, a tamo, obalom neba, pokrivenog srebrnastim ljuskama ribe, Vezuv je trulio kao mrtav morski pas kojeg su valovi izbacili na obalu.

Jedne večeri, bilo je to u mjesecu kolovozu, dok smo se vraćali iz Amalfija, opazili smo na padinama vulkana dugu povorku crvenkastih plamenova koji su se penjali prema krateru. Zapitali smo jednog ribara kakva je to svjetlost. Bila je to procesija koja se penjala, noseći Vezuvu zavjetovane darove, da bi umirila njegovu srdžbu i umolila ga da ne napusti svoj narod. Nakon cjelodnevne molitve u hramu u Pompejima, duga povorka žena, djece, staraca, na čelu sa cijelim rojem svećenika, odjevenih u svete odore, i mladića koji su nosili zastave i crkvene barjake Bratstva, te velike crne križeve, krenula je plačući i moleći preko ceste koja od Bos- co Treccase vodi do kratera. Neki su mahali grančicama maslina, granama bora, lozom teškom od grozdova, neki su nosili amfore sa vinom, košarice pune ovčeg sira, voća, kruha, neki bakrene posude s kolačima i kolačićima, janjad, piliće, neki zečeve i pune košarice riba. Kad je stigla na vrh Vezuva, ova svjetina, bosonoga i poderana, lica i kose uprljane pepelom, prodrla je, šuteći, iza svećenika koji su pjevali psalme, u ogromno grotlo staroga kratera.

Mjesec se pojavio sav crven iza dalekih planina Cilenta, plavih i srebrnastih na zelenom ogledalu neba. Bila je duboka i topla noć. Iz gomile bi se začuo plač, prigušeni jecaji, piskutavi krici, promukli glasovi boli i straha. S vremena na vrijeme netko bi kleknuo, zabadao nokte u pukotine hladne kore lave, kao između praznina mramornih nadgrobni ploča, da bi osjetio gori li nekadašnja vatra još uvijek u venama vulkana. I kad bi povukao ruku, kriknuo bi glasom slomljenim od straha i jeze: „Mrtav je! Mrtav je!”

Na te riječi oteo bi se iz gomile grdan jecaj i čulo tupo udaranje šakama o grudi, o trbuh, i čuli bi se piskutavi jauci vjernika koji su noktima i zubima kidali svoje meso.

Stari krater imao je oblik školjke od blizu jedne milje širine, s oštrim rubovima, crnima od lave i žutima od sumpora.

Ovdje-ondje erupcije lave, hladeći se, dobivale su ljudske oblike, privide divovskih ljudi, uhvaćenih kao hrvači u nijemi i crni koštac. To su one statue od lave koje stanovnici sela oko Vezuva nazivaju „robovi”, možda za uspomenu na one gomile robova koje su pošle za Spartakom i živjele više mjeseci očekujući znak za pobunu, sakriveni u tim vinogradima kojima su, prije iznenadne erupcije što je uništila Herkulanej i Pompeje, bile prekrivene strane i vrh mirnog Vezuva. Mjesec bi budio tu vojsku robova, i oni bi, lagano se otržući iza sna, dizali ruke i kretali ususret gomili vjernika kroz crvenu izmaglicu mjeseca.

U sredini ogromnog grotla staroga kratera uzdiže se novi krater, sada nijem i hladan, koji je gotovo dvije tisuće godina bljuvao plamen, pepeo, kamenje i rijeke lave. Kad se popela stjenovitim stranama uzvisine, gomila se bila skupila oko ždrijela ugašenog kratera i, plačući i vičući, bacala u crnu čeljust čudovišta zavjetne darove: kruh, voće, slatki sir, rasipala vino i krv jaganjaca, pilića i zečeva zaklanih po hridinama lave, koje su zatim bacali, još drhtave, na dno ponora.

Jimmy i ja stigli smo na vrh Vezuva baš kad se gomila, nakon što je obavila taj toliko drevni obred prinošenja žrtve, bacila na koljena i, čupajući kose, lice i grudi, miješala liturgijske pjesme s jadikovanjima, molitve čudotvornoj Djevici Pompeja s prizivanjem podmuklog i neosjetljivog Vezuva. Kako se mjesec, sličan spužvi natopljenoj u krvi, postepeno dizao, rasli su plač i litanije, glasovi su postajali piskaviji i bolniji, dok gomila nije počela, kao obuzeta divljim bijesom, vičući kletve i psovke, bacati komade lave i pregršti pepela u ždrijelo vulkana.

Međutim, podigne se jak vjetar išaran munjama, i jedan gust oblak, koji je dolazio s mora, ubrzo obavije vrh Vezuva. Usred tih žutih oblaka, razdiranih munjama, velika crna raspela i zastave, koje su tresli fijuci vjetra, izgledali su ogromni, i ljudi kao divovi: litanije, preklinjanja, plač izgledali su kao da izlaze između plamenova i dima pakla koji se iznenada širom otvorio. Najzad, prvo grupa svećenika, zatim zastavnici Bratstva, zatim gomila vjernika, bježali su strmoglavce padinama vulkana, pod kišom koja

je lijevala fijučući iz poderotine oblaka, te svi nestadoše u sumpornoj tmuni, koja je u međuvremenu osvojila školjku staroga kratera.

Kada ostadosmo sami, Jimmy i ja uputismo se prema mjestu gdje smo ostavili naš džip. Izgledalo mi je kao da koračam po hladnoj kori neke ugašene planete. Bili smo možda posljednja dva čovjeka stvaranja, jedina dva ljudska bića koja su preživjela propast svijeta. Kada smo stigli na rub kratera, oluja je bila prošla i mjesec je sjajio, blijed, na dubokom zelenom nebu.

Sjeli smo u zaklon jedne stijene od lave, usred gomile „robova“ koji su opet postali hladni crni kipovi, i ostadosmo tamo dugo, promatrajući blijedo lice zemlje i mora, kuće raštrkane u podnožju ugašenog vulkana, otoka koja su lutala udaljena na vidiku, i Napulj, dolje, hrpu mrtvog kamena.

Bili smo živi ljudi u jednom mrtvom svijetu. Nije me više bilo sram što sam čovjek. Što me se ticalo što su ljudi bili nevini ili krivi? Postojali su samo živi ljudi i mrtvi ljudi, na zemlji. Sve ostalo nije imalo važnosti. Sve ostalo bio je strah, očajanje, pokajanje, mržnja, zloba, zaborav, nada. Bili smo na vrhu ugašenog vulkana. Vatra koja je tisućama godina gorjela, vene te planine, te zemlje, cijele zemlje, ugasila se najednom, i sada se postepeno zemlja rashlađivala pod našim nogama. Ta grad dolje, na obali tog mora pokrivenog blistavom korom, pod tim nebom zakrčenim olujnim oblacima, bila je naseljena - ne nevinima i krivima, pobjednicima i pobijeđenima, već živim ljudima koji su lutali u potrazi za malo hrane i mrtvim ljudima, sahranjenima pod ruševinama kuća.

Tamo, sve dokle je dopirao moj pogled, na tisuće i tisuće leševa pokrivalo je zemlju. Oni bi bili samo trulo meso, ti mrtvi, da među njima nije bilo nekoga tko se žrtvovao za druge, da bi spasio svijet, da se svi oni, nevini i krivci, pobjednici i pobijeđeni, koji su proživjeli te godine suza i krvi, ne bi morali stidjeti što su ljudi. Bio je, svakako, i leš nekoga Krista među tim tisućama i tisućama mrtvih ljudi. Što bi bilo sa svijetom, sa svima nama, da među tolikim mrtvima nije bilo jednoga Krista?

„Kakve potrebe ima za jednim novim Kristom?“ reče Jimmy. „Krist je već spasio svijet, jednom zasvagda.“

„Oh, Jimmy, zašto ne želiš shvatiti da bi svi ti mrtvi bili nekorisni da među njima nije bilo jednog Krista? Zašto ne želiš shvatiti da možda ima na tisuće i tisuće Isusa Krista među svim tim mrtvima? Znaš li ti da nije istina da je Krist spašao svijet, jednom zasvagda. Krist je umro kako bi nas naučio da svatko od nas može postati Krist, da svaki čovjek može spasiti svijet svojom vlastitom žrtvom. I Krist bi umro nekorisno kada svaki čovjek ne bi mogao postati Krist i spasiti svijet.“

„Čovjek je samo čovjek“, reče Jimmy.

„Oh, Jimmy, zašto odbijaš shvatiti da nije neophodno biti Božji sin, uskrsnuti iz mrtvih trećeg dana i sjediti desno od oca, da bi se bilo Isus Krist? Te tisuće i tisuće mrtvih, Jimmy, spasile su svijet.“

„Ti pridaješ mnogo važnosti mrtvima“, reče Jimmy, „jedan čovjek vrijedi samo dok je živ. Mrtav čovjek je samo mrtav čovjek.“

„Kod nas u Europi“, rekoše, „samo mrtvi vrijede.“

„Umoran sam već od života među mrtvima“, reče Jimmy, „sretan sam što se vraćam kući, u Ameriku, među žive ljude. Zašto i ti ne pođeš u Ameriku? Ti si živ čovjek. Amerika je bogata i sretna zemlja.“

„Znam, Jimmy, da je Amerika bogata i sretna zemlja. Ali neću otputovati, moram ostati ovdje. Nisam podlac, Jimmy. A zatim, i bijeda, glad, strah, nada, i to su čudesne stvari. Čudnije od bogatstva, čudnije od sreće.“

„Europa je gomila smeća“, reče Jimmy „jadna, pobijedena zemlja. Pođi sa nama. Amerika je slobodna zemlja.“

„Ne mogu napustiti svoje mrtve, Jimmy. Vi svoje mrtve nosite u Ameriku. Svakoga dana odlaze brodovi natovareni mrtvima. Ti su mrtvaci bogati, sretni i slobodni. Ali moji mrtvi ne mogu sebi platiti kartu za Ameriku, vrlo su siromašni. Oni neće nikad saznati što je to bogatstvo, sreća, sloboda. Živjeli su uvijek u ropstvu; uvijek su patili od gladi, od straha. Čak i kao mrtvi, bit će uvijek robovi, patit će vječno od gladi i straha. To je njihova sudbina, Jimmy. Kada bi znao da Krist počiva s njima, među tim mrtvim jadnicima, bi li ga napustio?“

„Nećeš me valjda uvjeravati da je i Krist“, reče Jimmy, „izgubio rat?“

„Sramota je dobiti rat“, rekoše tiho.

Bilješka o piscu

Curzio Malaparte (rođen 9. lipnja 1898. u Toskaniji, umro 19. srpnja 1957.), pravim imenom Kurt Erich Suckert, bio je talijanski novinar, dramatičar, pisac i diplomat. U Prvom svjetskom ratu zaslužio je nekoliko vojnih počasti, zatim je 1922. sudjelovao u Mussolinijevom osvajanju Rima, a 20-ih se počeo i intenzivno baviti novinarskim radom. 1931. objavio je članak protiv Mussolinijeve i Hitlerove politike, zbog čega je izbačen iz Talijanske fašističke stranke i prognan na otok Lipari. Zbog sličnih je incidenata još nekoliko puta bio zatvaran za vrijeme Mussolinijeva režima. Od 1941. bavi se diplomatskim poslovima i puno vremena provodi na službenim putovanjima po Europi. U to vrijeme počinje se baviti i književnim radom, temeljenim uglavnom na vlastitim doživljajima i iskustvima teške društveno-političke situacije u ratnim i poratnim godinama. Od niza kratkih priča i romana, najboljima se smatraju djela Kaputt (1944) i Koža (La pelle, 1949).